

ISSN 2310-2896

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»**

**«ПЕРСПЕКТИВИ».
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

Серія: філософія, політологія, соціологія

1 (63), 2015

Одеса — 2015

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»**

**«ПЕРСПЕКТИВИ». Соціально-політичний журнал
Серія: філософія, політологія, соціологія.**

ISSN 2310-2896

Key title: Perspektivi (Odesa)

Abbreviated key title: Perspektivi (Odesa)

Variant title: Perspektivi. Social'no-političnij žurnal

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ 1 (63)' 2015

Виходить щоквартально

Редакційна колегія:

Друкується з 1996 року.
Виходить чотири рази на рік.

Зареєстрований 17.01.2011 року, свідоцтво серії КВ № 17349-6119Р

Журнал є фаховим з філософії, політології та соціології згідно з постановою ВАК України № 1-05/1 від 26.01.2011

Журнал рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет рішенням вченої ради Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 4 від 27.11.2014

Борінштейн Євген Русланович, головний редактор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Наумкіна Світлана Михайлівна, заступник головного редактора, доктор політичних наук, професор завідувач кафедри політології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Балашенко Інна Валеріївна, відповідальний секретар, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Гансова Емма Августівна, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Гедікова Наталя Пилипівна, доктор політичних наук, професор, декан факультету післядипломної освіти та роботи з іноземними громадянами ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Балабаєва Зінаїда Василівна, доктор філософських наук, професор кафедри регіональної політики та публічного адміністрування ОРІДУ НАДУ при президентові України;

Добролюбська Юлія Андріївна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Добролюбський Андрій Олегович, доктор історичних наук, професор кафедри історії України ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна, доктор філософських наук, професор кафедри загально-гуманітарних дисциплін Міжрегіонального гуманітарного інституту;

Златица Плашійєнкова, PhD доктор філософії, філософський факультет, Університет Коменського в Братиславі, Словаччина;

Каменська Тетяна Григоріївна, доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Конох Микола Семенович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та права Дніпродзержинського державного технічного університету;

Друковані матеріали проходять зовнішнє та внутрішнє рецензування, виражають позицію автора, яка не завжди поділяється редакційною колегією.

Передрук матеріалів здійснюється за умови обов'язкового посилання на «Перспективи».

Кормич Людмила Іванівна, доктор історичних наук, професор, академік Української академії політичних наук, Заслужений діяч науки і техніки України, Національний університет «Одеська юридична академія»;

Лісеєнко Олена Василівна, доктор соціологічних наук, професор кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Мисик Ірина Георгіївна, доктор філософських наук, професор, декан факультету української філології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Михальченко Микола Іванович, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України;

Музиченко Ганна В'ячеславівна доктор політичних наук, професор кафедри політології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Онищук Віталій Михайлович, доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Петр Ємелка, PhD доктор філософії, Університет Масарика, Брно, Чеська республіка;

Подшивалкіна Валентина Іванівна, доктор соціологічних наук професор, дійсний член Академії соціальних технологій і місцевого самоврядування (Росія), Міжнародної педагогічної академії (Росія), Академії іміджелогії (Росія), член-кореспондент Української Академії політичних наук.

Пунченко Олег Петрович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та українознавства Одеської національної академії зв'язку ім.О С. Попова;

Романенко Михайло Ілліч, доктор філософських наук, професор, ректор Дніпропетровського інституту післядипломної освіти;

Халапсіс Олексій Владиславович, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології Національної металургійної академії України;

Цибра Микола Федорович, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Чебикін Олексій Якович, академік АПН України, доктор психологічних наук, ректор ПНПУ імені К. Д. Ушинського;

Яковлев Денис Вікторович, доктор політичних наук, професор, декан факультету правової політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія».

Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу «ПЕРСПЕКТИВИ»

У науковий журнал «Перспективи. Соціально-політичний журнал» приймаються матеріали, що стосуються результатів оригінальних наукових досліджень і розробок з філософії, соціології та політології.

Мова – українська, російська, англійська (за вибором).

Кожна стаття супроводжується рецензією доктора наук. Статті авторів, які мають вчений ступінь доктора наук, не рецензуються.

Редакція журналу залишає за собою право скорочення надісланих матеріалів і внесення в них редакційних змін.

Редакція може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору авторів. Автори опублікованих статей несуть відповідальність за точність наведених фактів, статистичних даних, власних імен та інших відомостей, а також за зміст матеріалів, що не підлягають відкритій публікації.

Згідно з вимогами МОН України стаття повинна містити актуальність проблеми, аналіз останніх наукових досліджень, мету роботи, виклад основного матеріалу дослідження, висновки та перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямку, список використаної літератури.

Тексти статей приймаються по електронній пошті (e-mail: druk.kaffilos@gmail.com) у вигляді вкладеного файлу, виконаного згідно наведених нижче вимог.

Збірники виходять: «Перспективи. Соціально-політичний журнал» - 4 рази на рік, «Наукове пізнання: методологія та технологія» - 2 рази на рік. Термін виходу статті слід уточнювати безпосередньо перед подачею статті до друку.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Обсяг статті – від шести сторінок тексту (20 000 знаків), оформленого відповідно до представлених вимог.

Стаття набирається в редакторі MS Word, формат А4. Поля: верхнє – 20 мм; нижнє – 20 мм; ліве – 20 мм, праве – 20 мм.

Загальні вимоги до формату тексту: шрифт Times New Roman Cyr, міжрядковий інтервал – одинарний. Вимоги до кожного елемента статті об'єднані в таблицю:

Елемент статті	Технічні вимоги до елемента статті (розмір шрифту, стиль, величина абзацу, вирівнювання, інтервал)
УДК	12, напівжирний, без абзацу, вирівнювання по лівому краю
Ініціали та прізвища авторів	12, напівжирний, без абзацу, вирівнювання по центру
Місце роботи	12, курсив, без абзацу, вирівнювання по центру
Назва статті	12, напівжирний, заголовний, без абзацу, вирівнювання по центру
Анотація	12, напівжирний, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки
Ключові слова	12, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки, курсивом
Текст статті	12, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки
Література, посилання і примітки	12, без абзацу, вирівнювання по ширині сторінки

До статті додаються:

– відсканована рецензія доктора наук та наукового керівника (для аспірантів та пошукачів);

– файл з відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові повністю, науковий ступінь і вчене звання, місце роботи, номери службового та домашнього телефонів, поштова адреса, адреса електронної пошти). Якщо авторів декілька – потрібно вказати, хто з авторів представляє авторський колектив;

– ПІБ автора, назва статті, анотації та ключові слова – трьома мовами (українською, російською, англійською);

– *резюме англійською мовою загальним обсягом 4000 знаків.*

Малюнки і таблиці набираються шрифтом Times New Roman 9 з одинарним міжрядковим інтервалом. Малюнки, діаграми і таблиці створюються з використанням чорно-білої гами. Використання кольору і заливок не допускається!

Формули слід набирати за допомогою редактора формул Microsoft Equation і нумерувати в круглих дужках (2).

Стаття повинна містити прізвища авторів, назву статті, анотацію та ключові слова трьома мовами – українською, російською та англійською (розміщуються безпосередньо за назвою статті).

Бібліографічні посилання по тексті проставляються в квадратних дужках: [номер позиції]. Рекомендована кількість літературних джерел не менш 6.

При наявності приміток у кінці статті бібліографія та примітки розміщуються з наскрізною нумерацією у порядку згадування їх у тексті.

Телефон для довідок з 9.00 до 16.00 в робочі дні:

048-732-09-52 – кафедра філософії та соціології

067-714-51-33 – Балащенко Інна Валеріївна

Свої запитання надсилайте за адресою: e-mail: druk.kaffilos@gmail.com

З повагою, редакційна колегія наукового журналу «Перспективи». Соціально-політичний журнал.

ФІЛОСОФІЯ

Ананьева Елена Павловна - кандидат философских наук, доцент, докторант кафедры философии и социологии Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского».

УДК 123.241

РАЗВИТИЕ ПАРАДИГМЫ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И ТОЛЕРАНТНОСТИ КАК ФАКТОР ПРОГРЕССА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА

В статье анализируется парадигма мультикультурализма и толерантности в качестве фактора развития глобального образовательного пространства. Устанавливается, что мультикультурализм и толерантность способствуют прогрессивным изменениям в современном образовательном пространстве. Обосновывается возникновение новых концептов, новых вариантов и разновидностей образовательной философии.

Ключевые слова: мультикультурализм, образовательный подход, образовательное пространство, парадигма образования, социально-философские концепции, толерантность.

РОЗВИТОК ПАРАДИГМИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ І ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ФАКТОР ПРОГРЕССА ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

У статті аналізується парадигма мультикультуралізму і толерантності як фактор розвитку глобального освітнього простору. Встановлюється, що мультикультуралізм і толерантність сприяють прогресивним змінам у сучасному освітньому просторі. Обґрунтовується виникнення нових концептів, нових варіантів і різновидів освітньої філософії.

Ключові слова: мультикультуралізм, освітній підхід, освітній простір, парадигма освіти, соціально-філософські концепції, толерантність.

DEVELOPMENT OF PARADIGM MULTICULTURALISM AND TOLERANCE AS A FACTOR OF PROGRESS OF EDUCATIONAL SPACE

The article analyzes the paradigm of multiculturalism and tolerance as a factor in the development of global educational space. It is established that multiculturalism and tolerance contribute to progressive changes in the modern educational space. Substantiates the emergence of new concepts, new options and varieties of the educational philosophy.

Keywords: multiculturalism, educational approach, educational space, the paradigm of education, social and philosophical concepts of tolerance..

Актуальность проблемы. При исследовании вопросов, возникающих в процессе глобализации, становится актуальной проблема ментальных и культурных различий и их роли в инновационном и технологическом развитии. В индустриальном обществе главная роль принадлежала промышленности, предпринимательству, что повысило значение для общества дифференцирующей функции образования. В отличие от индустриального, постиндустриальное общество вперед выдвигает сферу услуг, главная роль начинает принадлежать знанию, университетам, науке, методам приобретения и передачи информации. Повышается роль образования в условиях социальной мобильности, структурировании общественного пространства. Создание единого европейского, а в перспективе и мирового образовательного пространства становится необходимым в свете становления в настоящее время единого глобального экономического пространства и единого информационного пространства.

Цель статьи. При таком развитии глобальной сферы образования, вероятно, что все известные и уже сформированные образовательные концепции в значительной мере сохранятся, но приобретут новые возможности, а также необходимо возникнут новые

концепты, новые варианты и разновидности образовательной философии. Целью данной статьи является осмысление вопросов, связанных с развитием парадигмы мультикультурализма и толерантности в качестве факторов, способствующих прогрессивным изменениям в современном образовательном пространстве.

Анализ последних научных исследований. Современная образовательная практика характеризуется наличием и активным соперничеством различных парадигм образования. В современном социально-философском знании выделяют несколько образовательных парадигм, которые достаточно подробно описаны учеными Розовым Н. С., Тхагапсоевм Х. Г., Урсул А. Д. Социально-философская и социально-образовательная мысль в Украине находится в русле современных тенденций осмысления вопросов образовательной концептологии. В Национальной доктрине развития образования в Украине отмечено, что образование должно стать стратегическим ресурсом улучшения благосостояния людей, обеспечения национальных интересов, укрепления авторитета и конкурентоспособности государства на международной арене [1]. Современное видение образовательных проблем в значительной степени основывается на достижениях украинской социальной, философской и педагогической теории – Г.О. Балл, И.Д. Бех, С.У. Гончаренко, М.В. Гринева, А.В. Иванченко, В.Г. Кремень, Н.В. Кузьмина, В.О. Моляко, А.О. Реан, В.В. Рибалка, А.А. Сбруева, С.О. Сысоева, М.М. Солдатенков, М.Д. Ярмаченко и др. Происходит интенсивный поиск фундаментальных подходов к построению постмодерного образовательного пространства, что отражается в образовательных документах Украины.

Изложение основного материала исследования. Современные проекты теории и практики устройства постмодерного европейского и мирового образовательного пространства, отражаясь в реалиях нашей страны, видятся основанными на двух исторических факторах – глобализации современного мира и трансформации украинского общества. «Открытие» Украины миру вследствие новых политических реалий, плюрализация и дифференциация политического, экономического, идеологического, религиозного и культурного пространства выдвинули на авансцену современной украинской действительности вопросы противодействия изоляционизму и нетерпимости, и, вследствие этого – осмысление и пропаганду идей сосуществования, мультикультурности, толерантности. Постмодерные изменения в мире и в нашем отечестве привели к критическому пересмотру представления о человеке, обществе и природе, выработанные еще во времена Просвещения и остававшиеся с тех пор неизменными. Сегодня, во времена перехода от техногенной цивилизации к антропогенной, пришло осознание несоответствия просвещенческой парадигмы реалиям современной жизни. Наступило время обесценивания сведений классической науки; мир внезапно лишился своей прежней ясности, структурности, определенности.

Повышение ранга принципа неопределенности автоматически способствовало повышению статуса принципа толерантности, так как стало очевидным, что нахождение адекватных решений более невозможно без диалога с другим человеком, природой, обществом. Это сразу нашло свое отражение в повороте общества к данной проблеме, что выразилось, в том числе, в мысли о формировании нового типа личности, новой разновидности общественного сознания и невозможности этих трансформаций без колоссальных изменений в сфере образования.

Обращение к принципу толерантности применительно к рассуждениям об образовательном пространстве связано также с тем, что в исследованиях не без оснований муссируется вопрос о парадигмальном кризисе образования. Еще недавно в современном социально-философском знании выделялись следующие образовательные парадигмы:

либерально-рационалистическая, культурно-центрическая и глобально-историческая [2, с. 43-44];

традиционалистско-консервативная, рационалистическая и феноменологическо-гуманистическая [3, с. 105];

консервативно-просвещенческая, либерально-рационалистическая и гуманистическо-многоменологическая [3, с. 105];

консервативная «знаниецентрическая» (унитарная), культуроведческая и культуротворческая [3, с. 105].

В этой связи представляет интерес подход, предлагаемый профессором Х.Г. Тхагапсоевым, в котором речь идет о трех парадигмальных вариантах образования: консервативно-просвещенческом, либерально-рационалистическом, гуманистическо-феноменологическом. Подчеркивая, что в реальной практике сосуществуют все три типа образования, автор предлагает компромиссную проективно-эстетическую парадигму, «поскольку она объединяет позитивные особенности всех трех вариантов – позиции и принципы гуманистической психологии, практическую ориенти-рованность знания и его укорененность в культуре» [3, с. 109]. Ученый связывает смену функционирующей парадигмы «просвещенческого» образования, находящуюся в явном противоречии с вызовами времени, парадигмой образования культуротворческого типа. Именно оно, по мнению исследователя, способно разрешить нарастающее противоречие между исторически формирующейся потребностью в личности нового типа и способностью систем образования заложить интеллектуально-культурный потенциал развития такой личности [3, с. 109].

Еще один парадигмальный подход сосредоточивает внимание на возможностях инновационно-перспективных устремлений, которые выступают как способы преодоления кризисного состояния всеобщей сферы образования. Этот подход предложен исследователем в области философии образования, профессором Н.С. Розовым, который отмечает проектные возможности либерально-рационалистической, культурно-центрической и глобально-исторической парадигмальных составляющих образовательного движения [2, с.43-44].

Профессор А.Д. Урсул в качестве предполагаемой парадигмы образования рассмотрела модель, основными характеристиками которой являются: открытость по отношению к будущему, непрерывность, перспективность развития. По мнению исследовательницы, ноосферно-синергетическая ориентация устойчивого развития, положенная в основу нового парадигмального подхода, даст возможность сформировать сферу образования, способную «...кардинально изменить сознание людей на протяжении нескольких поколений, сформировать новые общецивилизационные ценности, которые во многом опровергают сложившиеся стереотипы мышления людей индустриального и постиндустриального общества» [4, с. 438].

Методологической основой современной парадигмы т.н. «инновационного образования» является переориентация ценностных оснований в содержании образовательных систем на фундаментальный научный инструментарий гуманистического характера. Авторы данной образовательной парадигмы определяют инновационное образование как систему, способствующую развитию способностей личности для адаптации в новых условиях [5, с. 13–28.]. Эта современная парадигма образования приобрела большое признание в зарубежной высшей школе. Главное место в данной парадигме предоставляется развитию аналитических навыков, умений искать и находить информацию, формулировать проблемы в четкой форме, продуцировать проверяемые гипотезы, структурировать данные в определенном порядке и оценивать их [6, с. 30].

В украинских образовательных подходах актуализируется современная образовательная интегративная парадигма, которая должна предусматривать интегрирования теоретических основ и практических результатов социально-философских и педагогических направлений. Можно выделить следующие актуальные образовательные парадигмальные подходы, на основе которых строится современное образовательное пространство в Украине:

1. *Подход диалога культур.* Процесс формирования мышления личности базируется на диалогическом общении с историческими формами культуры (античности, средневековья, Нового времени), а также с идеями ученых-просветителей разных поколений, которые взаимодействуют в едином временном пространстве.

2. *Междисциплинарный подход.* Результаты исследований синергетики, акмеологии, экологии, хронобиологии и других наук привели к пониманию универсальных и фундаментальных свойств мира и изменениям образовательной деятельности.

3. *Подход целостности* объединяет принципы холистической, человекоцентрической, гармонизационной парадигм, педагогической интеграции фундаментализации знаний – высшей формы выражения единства целей, принципов, содержания, организации образовательного процесса.

4. *Рефлексивный подход* предполагает коренное изменение отношения общества к образовательной действительности, а также инновационные изменения в профессионально-педагогической подготовке.

5. *Человекоцентрический подход* основан на мегатенденциях развития мирового сообщества, что обусловило новую постиндустриальную фазу развития, ориентированную на высвобождение творческого потенциала человека от диктата техники, шаблонов поведения и потребительской идеологии.

6. *Ноосферный подход*. Переход образования к ноосферно-природосоответствующим, биоадекватным принципам: экологизации (обращение к естественным способам восприятия информации), системности (опора на системные исследования), гармонизации (использование технологий и методик целостного восприятия мира и мышления), гуманизации (переход от технократической к социокультурной модели образования), инструментальности (способность использовать знания, умения и навыки во всех сферах жизни), личностно ориентированного образования; опережающего образования; экономичности образования; потенциальной интеллектуальной безопасности [7 с. 32 – 35].

7. *Подход инновационного развития*. Как указано в «Белой книге национального образования Украины», украинское образование в контексте глобализационных тенденций и современных вызовов должно профессионально готовить человека к жизни в информационном обществе, обществе знаний и инноваций. Важным представляется переход к инновационным моделям обучения, характеризующимся системным введением комплексов педагогических методов и приемов, направленных на постоянное привлечение учащихся к активной учебно-познавательной деятельности, характеризуется интенсивной многосторонней коммуникацией субъектов деятельности (Интеракцией), обменом информацией, результатами деятельности учащихся между собой и педагогом [8, с. 141–145].

Разумеется, различные парадигмальные подходы определяют неодинаковые пути видоизменения отдельных систем образования и мирового образовательного пространства в целом. Однако следует отметить общность позиций многих исследователей по поводу выхода из концептуально-образовательного кризиса. Это возможно только путем смены господствующей образовательной парадигмы, но никак не через усовершенствование ее частей. В связи с этим вызывает сомнение попытка поисков «компромиссной» парадигмы. Столь же малоубедительны и попытки определения границ парадигмального подхода с опорой на образовательные ценности, так как в этом случае лишь частично решается проблема выбора исходных положений развития образовательной сферы. Более полные возможности, на наш взгляд, дает такой анализ перспектив развития концептологии образования, в основе которого лежат современные представления о Мире, Человеке и Способе их восхождения к Гармонии, поскольку только такой путь является созидательным для человечества [9, с. 82–87]. С этих позиций и следует, видимо, обратиться к происходящей в социально-философской науке смене представлений мировоззренческого характера о социуме в целом, и об образовании, в частности.

Исходя из имеющихся данных исследований, можно признать, что постмодерная, новейшая образовательная парадигма должна явиться основой для разработки социально-философских концепций образовательного пространства эпохи глобализации. Таким образом, предоставляется возможность говорить об освоении в образовательном пространстве ценностей постмодерной философии образования, что определяет основы новейшей образовательной парадигмы. Сегодня, исходя из представлений о синтезе теоретических педагогических теорий и трансформирующейся образовательной действительности, в основу парадигмального подхода к трансформации образовательного пространства в направлении прогрессивных изменений могут быть положены следующие

тезисы:

- представление об образовании как сфере производства интеллектуального потенциала по наращиванию «человеческого капитала», необходимого для решения социально-экономических проблем, меняется на представление об образовании, как сфере духовности, решения вопросов саморазвития, личностного роста, творческой самореализации и самоактуализации;

- ориентация усилий, направленных на прогрессивные изменения в образовании, все более учитывает, что «социальная востребованность образования как результата и социальный статус образованности как качественной личностной характеристики все активней влияют на уровень и мотивацию такой включенности образовательной деятельности в жизненный сценарий индивида, которая задается внешней по отношению к системе образования социальностью» [10].

Современно-ориентированное образование принуждается к обладанию смыслообразующим потенциалом, философско-дидактическим смыслом, в котором актуализируется и выражается специфика понимания мира человеком и себя в этом мире. Это связано с философским пониманием личности, которое формирует новые значения, задает современные ориентиры в трактовке человека, может стать и становится ядром для понимания человека как объекта воздействия для системы образования. Образование – это способ гармонической соотнесенности природного и духовного начал в человеке. И в таком своем понимании образование вполне философски насыщено.

Новейшие социально-философские парадигмы образовательного пространства должны позволять с наибольшей полнотой раскрыть внутренний мир человека как воплощенную духовность и, следовательно, открыть перспективу соединения естественно проявляемого в человеке с духовностью. И, если говорить о XXI столетии как эпохе развертывания мультикультурности и толерантности, то условием грядущего человеческого благополучия является воплощение в жизнь каждым из людей такого соединения.

Осмысленное образовательное пространство с позиций данной концепции, необходимым видится проникновение идей интернационализма, мультикультурности и толерантности в учебные программы. Важно превратить мультикультурно-толерантную проблематику в составную часть учебных планов, не ограничиваясь отдельными курсами и дисциплинами. Все субъекты образовательного пространства должны знать о проблемах мультикультурализма и быть готовыми к проявлению предубеждений, недооценке и негативного отношения к этническим, расовым, религиозным, общекультурным особенностям людей, существующих рядом.

Особое внимание в программе осмысления равных возможностей уделяется формированию основ культуры мира и обучение правам человека. В современном образовательном пространстве необходимо присутствие образовательных направлений, разъясняющих природу прав и обязанностей человека и аспекты проявления нетерпимости. Подобное обучение правам человека и личности предполагает воспитание человеческого достоинства, формирование межличностных отношений в духе уважения, терпимости, ненасилия и солидарности; также предполагается понимание неразрывной связи прав и обязанностей личности с вопросами поддержания мира на планете.

Выводы и перспективы дальнейших научных разработок в данном направлении. Таким образом, обобщая данные исследований в области прогрессивных изменений на пути формирования современной личности, в условиях повышающейся мультикультурности большинства стран вследствие глобальных мировых изменений и повышения статуса принципов неопределенности и толерантности, представляется возможным предложить новейшую образовательную парадигму, напрямую связанную с постмодерными изменениями в общественном сознании и отвечающую глобальным вызовам современности. Название такой парадигмы может заключать в себе следующую триаду: постмодерно-информационная, синергетико-мультикультурная, глобально-толерантная.

Основными направлениями в реализации предложенной образовательной парадигмы

представляются:

- предложение, популяризация и активная поддержка в едином образовательном пространстве идеи диалога культур и диалога религий с ориентацией на все возрастающую детализацию взаимодействующих компонентов культуры и всеобщую позитивность от их интеграции в целостном культурном пространстве цивилизации;
- пропаганда и поддержка теории и практики постепенного совмещения и унификации различных политических доктрин, интеграция которых способствует мирному сосуществованию различных государств, стран и народов, отвержение силовых методов решения межгосударственных и внутргосударственных, межнациональных и межконфессиональных конфликтов и конфликтных ситуаций;
- популяризация и развитие в образовательном пространстве человеческих контактов с акцентом внимания на активных формах взаимовыгодного сотрудничества в различных сферах человеческой деятельности (наука, искусство, туризм, спорт, досуг и т.п.);
- предложение и формирование в образовательном пространстве международных научно-исследовательских проектов и технологических разработок, направленных на решение общецивилизационных проблем;
- поддержка в образовательном пространстве подлинно гуманных законов и правовых норм, регулирующих толерантные взаимоотношения на индивидуальном, общественном и межгосударственном уровне;
- предложение и активная поддержка поиска в образовательном пространстве поливариантных образовательных идеалов и ценностей на всех ступенях обучения, воспитания и развития человека, систематического распространения инновационного опыта в сфере образования.

Данная, постмодерно-информационная, синергетико-мультикультурная, глобально-толерантная образовательная парадигма необходимо содержит в себе социально-философские концепции, определяющие основу структурирования и функционирования глобализированного образовательного пространства. Согласно реалиям современной глобализированной действительности, толерантность и мультикультурализм усматриваются в качестве главных философско-образовательных концепций, способных определить построение и принципы действия образовательного пространства эпохи постмодерна и глобализации.

На наш взгляд, принятие таких подходов в качестве определяющих концептов образовательной системы продиктовано целым рядом обстоятельств, касающихся проявлений интолерантности и нетерпимости в условиях роста социального разнообразия в мире, и в Украине, в частности.

В связи со всем этим, можно выделить значимые перспективы трансформации образовательного пространства периода глобализации и роль в этом процессе новейших социально-философских концепций.

1) Усиливается значение социализирующей роли образования и регуляций в системах образования стратификационных процессов, к реализации чего в полной мере ни мировое, ни отечественное образовательное пространство в его современном состоянии еще не готово.

2) В условиях вызываемых глобализацией изменений традиционных форм социальных связей, отчуждения личности, снижения духовного потенциала человека возрастает социальный запрос на выполнение институтом образования функций гуманизации общественных отношений.

3) Происходит диверсификация моделей образования, которое становится все более многовариантным, что выражается в дистанцировании университетского и профессионально направленного образования.

4) Сфера образования все в большей степени приобретает качества непрерывности, образования «вне возраста», что делает образовательное пространство значимым социальным институтом в мире и в нашей стране.

5) Усиливается развитие транснациональных образовательных структур, что должно обеспечить повышение образовательного уровня населения различных регионов планеты в соответствии с интересами современной глобальной политики и экономики: крупного бизнеса, транснациональных финансово-промышленных корпораций, осуществляющих инвестиции в развитие высоких технологий.

6) Мировое сообщество предъявляет запрос на реализацию культууроформирующей функции образования, которое призвано в определенной мере, нейтрализовать негативные аспекты влияния глобализации на культуру: давление поп-культуры, развитие общества потребления, вестернизацию европейской и мировой культуры.

7) Европейское образовательное пространство разыскивает механизмы интеграции и модернизации образовательных систем. В данном контексте Болонский процесс представляется конструктивным ответом Европы на социальные вызовы глобализации.

8) Новейшие, продиктованные процессами глобализации, порожденные в условиях парадигмы постмодерна, социально-философские образовательные концепции усматриваются основанными на принципах мультикультурализма и толерантности.

Главная цель формирования мультикультурной толерантности средствами образования состоит в утверждении самооценности и неприкосновенности каждой человеческой личности и оберегании человеческого достоинства. Толерантность является ключом к гражданскому самосознанию в демократическом мультикультурном сообществе. Развитие парадигмы мультикультурализма и толерантности подлежит осмыслению и реализации в качестве фактора прогресса современного глобального образовательного пространства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Национальная доктрина развития образования. [Электронный ресурс]// Режим доступа: www.chelatt.ru/.../natsionalnaya_doktrina_razvitiya_obrazovaniya_izvlechenie/.
2. Розов Н.С. Философия гуманитарного образования: Ценностные основания и концепция базового гуманитарного образования в высшей школе / Н.С. Розов. – М., Исследоват. центр, 1993. – С.43–44.
3. Тхагапсоев Х.Г. О новой парадигме образования / Х. Тхагапсоев// Педагогика. 1999. № 1. – С. 105, 109.
4. Урсул А.Д., Романович А.Л. Культура, образование, безопасность в новой парадигме развития / А. Урсул// Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М., 2003. – С. 438.
5. Шукшунов В.С., Взятыхшев В.Ф., Савельев А.Я. и др. Инновационное образование (парадигма, принципы реализации, структура научного обеспечения). / В. Шукшунов// Высшее образование в России. 1994. № 2 – С. 13–28.
6. Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы / Пер. с англ. – М., 2003. – С. 30.
7. Маслова Н. В. Ноосферное образование / Н. В. Маслова. – М.: Инст. Хододинамики, 2002. – 338 с. – С. 32 – 35.
8. Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексеєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.]; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. – К.: Інформ. системи, 2010. – 342 с. – С. 141 – 145.
9. Сагатовский В.Н. Храм и путь к нему. (О ключевых ценностях образования) / В. Сагатовский// Философия образования для XXI века. – М., 1992. – С. 82–87.
10. Смирнова Н.В. Встреча миров Аристотеля и Платона, или трансформации и парадоксы современного образования / Н. Смирнова // CREDO. 1998. № 10. // URL: credo.osu.ru/010/006.shtml.

Аксьонова В.І. - кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук, Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету

УДК [002+004+316.42] (476)

УКРАЇНСЬКИЙ ДУХ, ЯК ФЕНОМЕН ПАТРІОТИЗМУ В КОНТЕКСТІ ПАРАДИГМИ КОМУНІКАТИВНОГО СУСПІЛЬСТВА

Феномен глобального комунікативного суспільства обумовлює аналіз духу патріотизму як складного соціального і культурного контексту, що відображує цілісну сукупність відносин: характеризують освіту інформаційного суспільства, яка перетворює парадигму філософії на комунікативних засадах у силу тісної взаємодії і переплетіння зв'язків між суспільствами – різновиду етносоціального та планетарного соціуму. Представлено постнеокласичний аналіз, викликаний необхідністю систематизації теоретико-методологічних основ, принципів, критеріїв, підходів і дискурсів міжкультурної комунікації, розроблених вітчизняними і зарубіжними дослідниками.

Ключові слова: парадигми філософії освіти, козакофільство, символ і значення, футурологічні обрії дійсності, цінність інформаційних відносин, природа патріотичної комунікації, радикальні етносоціальні зміни.

УКРАИНСКИЙ ДУХ, КАК ФЕНОМЕН ПАТРИОТИЗМА В КОНТЕКСТЕ ПАРАДИГМЫ КОММУНИКАТИВНОГО ОБЩЕСТВА

Феномен глобального коммуникативного общества обуславливает анализ духа патриотизма как сложного социального и культурного контекста, который отображает целостную совокупность отношений, : характеризуют образование информационного общества, которое превращает парадигму философии в коммуникативные принципы в силу тесного взаимодействия и переплетения связей между обществами, - разновидности этносоциального и планетарного социума. Представлен постнеоклассический анализ, вызванный необходимостью систематизации теоретико-методологических основ, принципов, критериев, подходов и дискурса межкультурной коммуникации, разработанного отечественными и зарубежными исследователями.

Ключевые слова: парадигмы философии образования, козакофильство, символ и значение, футурологические горизонты действительности, ценность информационных отношений, природа патриотической коммуникации, радикальные этносоциальные изменения.

UKRAINIAN SPIRIT, AS THE PHENOMENON OF PATRIOTISM IS IN CONTEXT OF PARADIGM OF COMMUNICATIVE SOCIETY

The phenomenon of global communication society makes an analysis of the spirit of patriotism as a complex social and cultural context that reflects a coherent set of relations: education characterize the Information Society, which transforms the paradigm of philosophy on the basis of communication because of the close interaction and binding ties between societies - Ethno-Social and the kind of global society. Presented postneoklasycal analysis, due to the need to systematize theoretical and methodological foundations, principles, criteria, approaches and intercultural communication discourse developed by domestic and foreign researchers.

Keywords: paradigm of philosophy of education, Cossacophilism, symbol and meaning Futurological horizon reality, the value of information relations, communications patriotic nature, radical ethno-social changes.

Парадигма філософії освіти є реальним відбитком ідейних знаків часу: починає «свій біг» з перемоги війська Б.Хмельницького у битві на Жовтих водах 16 травня 1684 р., що поступово висвітлює свій патріотично-комунікативний контекст, долаючи провінціальну меншовартість у демократизації національної державності (Б.Антоненко-Давидович,

В.Чорновол).

Метафізичний вимір міжнаціонального спілкування в Україні є властивістю складної сентенції в обрях оновлення історіософської комунікації та власної футурологічної самоідентифікації українського поступу, як дії відродження «гетьмансько-козацького типу цивілізації» на рубежі ХХІ ст. Становлення шляхетної козацької думки є також специфічним втіленням у козафільстві принципів футурологічного становлення феноменології національного духу (Платон, Й. Фіхте, Г. Гегель, Г. Сковорода, Т. Шевченко, М. Гоголь С. Франк, Т. Адорно). Еволюційне відтворення Духу соціуму (М. Бахтін, М. Мінський), як «гетьмансько-козацького типу цивілізації», вплинувши на взаємозбагачення європейських цінностей, є збагаченням Духу соціуму у площині української ідеї, є надією цивілізованої особистості на її державно - саморегулятивне відтворення та подолання охлократичних перешкод розвитку держави, освіти, тощо.

Проблема футурологічного відновлення традиції козацького гетьманату в сучасній Україні - виявлення Духу добра як надії. Вона починає «свій біг» з перемоги війська Б. Хмельницького у битві на Жовтих Водах 16 травня 1648р., що поступово висвітлює свій патріотично-комунікативний контекст у демократизації національної державності, (Б. Антоненко-Давидович). Добро виявляє переможний дух соборності і зараз, попри негативізм глобалізаційних (нівелюючих) процесів або загостренню на пострадянському просторі національних конфліктів. Становлення європейської політичної нації, що має надію мирно зберегти соборний характер своєї етносоціальної (полемічної спільноти) сутності, поступово стає властивістю патріотизму цивілізованого, тобто негріховного типу (В. Андрущенко, В. Кізіма, О. Базалук, В. О कोरोков, В. Рижко, О. Халапсіс), також перевіряє дух національного буття серед пасіонарних аспектів гідності, що має стати постійно діючим поштовхом до громадського аналізу етносоціальної реальності, на яку спрямована пізнавальна активність громадянських носіїв духу істини, з метою її шляхетного, навіть міфологічного розуміння. Об'єктна суб'єктивність – в тому, що міфологічне знання, серед ідейних знаків, надію висуває як сенс статус «Хазяїна-раба»: несе на собі реальний відбиток часу екзистенції, бо наближується доба відмови цивілізованих патріотів від духу «бунту мас», що залежить також від (нащадків) особових якостей «батьків нації». Тобто «громадським барометром» для працівників державних та громадських організацій, є практичне визначення рівня громадянської та адміністративної відповідальності звичайної та офіційної особистості, вдосконалення етносоціальних правил колективного пошуку цивілізованого суспільства, пріоритету доби, бо хазяїна «духовної ноші нації» має репрезентувати видатна особа, що репрезентує головну одну концепцію, з числа сповна українських етноконфесійних груп, що мають своє цивілізаційне «Я». Ось чому, свідомий українець протестує, коли його «кличуть» в посттоталітарному просторі в образливій (хохол, малорос) формі (чи в асоціації нешляхетного) призначення рівня власної державності. Це стосується долі України і Росії.

Намагання консерваторів і лібералів вивести Росію до європеїзації, проводячи «косметичний антибільшовицький ремонт» виявилось неприйнятним. «Борьбу з большевизмом сменила в ситуации распада империи – борьба за выживание каждого человека в отдельности и всей России в целом... И в сознании российского советского человека, вроде бы верившего в своё превосходство над всем остальным миром, вдруг произошёл переворот и отказ от ведения России как богоизбранной страны, выразившей магистральную тенденцию человеческого прогресса» (В. К. Кантор) [5, С. 24]. Але в Україні ні патріотична ні націоналістична еліта вчасно на кризовий цей феномен не звернули уваги, хоча в основі цієї міфології було постмодерністське тлумачення тези «Москва – третій Рим». Для аналізу реалій наступної екологічної доби, розгляд характеру історичного етносу тепер і тоді показує сенс духовних інтенцій, що відтворюють самобутність і буття суспільства, бо мета «постлюдини» торкає «парадокси переможного духу», так і ризики перманентного «бунту мас», що є проявом тотального контексту будь-якої революції в обрях української державності (В. Кізіма, В. Кремень, В. Плавич, В. Попков, В. Рижко) [6, С. 20-30]

Сила національної державності у здійсненні добра конкретного (історичного) народу спрямована на знищення зла, щоб еволюційно перевести стихію етногенезу в соборність націєгенезу, захищаючись від ворожих намірів чужоземців, навіть ситуативних проявів зла, в тому числі деяких дій політиків – сусідів. Добро абсолютно, хоча і зло не можна так просто знищити, лише спрямовуючи всю волю політичної нації на його винищення, – його також можна, навіть за допомоги релігії, поступово витіснити. Дуже часто, за псевдо-релігійною філософією, воля до самого знищення, обертається на свою протилежність. У цьому полягає внутрішнє протиріччя етносоціальної діяльності, – як боротьба суверенітету за виявлення національної сутності. Метафізичний сенс розумної політики добросусідства можливий лише на підставах дієвої моральності, коли в надії цивілізовані патріоти засуджують гріх пасивності у боротьбі із злом, як гріховним проявом антисуспільної волі. Внутрішня безглуздість зла у історіософському контексті визначається тим, що є соборний первень цивілізованого націєгенезу, оскільки метафізика надії узгоджує принципи Вічносущого (добра) з європейськими (загальнолюдськими) цінностями.

Обрану молодими патріотами тему негайної реалізації української ідеї вважають відомі європейські експерти вельми актуальною. «Метафізика надії» вже у близькій перспективі розкриває «етносоціальні зміни на межі тисячоліть», бо розбудова української держави неможлива без громадянської уваги до особливостей становлення всезагального політичного самовизначення українського народу, як європейської політичної нації. Задля того, щоб суверенний представник етнічного розмаїття, наприклад караїми чи татари вважали себе гідними участі в становленні цивілізованості українського політичного утворення й вільно репрезентували би духовну силу соборної ідеї; необхідно знайти певний інтегруючий фактор, який зможе і еволюційно, і соборно об'єднати різні етнічні та конфесійні традиції й компоненти в єдину політичну націю. Саме цей метафізичний фактор і мається на увазі, коли мова заходить про історичні компоненти вищих сенсів, що трансцендентно виокремлюють українську ідею, як надію патріотів на вираховання у собі та у всьому українському соціумі тієї міри людської досконалості, щоб виявилась Божа справедливість для еволюційно-історичної ходи націєгенезу.

Але як національна ідея може когось об'єднати, коли в нашому суспільстві немає єдності ні до розуміння її самої, ні до соборного розуміння «конфесійної єдності», бо є принципові позиції патріотів, на нові конституційні засади, чим вони якісно відрізняють себе від войовничих націоналістів, або націонал – нігілістів, це надзвичайно складне питання, яке «червоною ниткою» проходить через дослідження філософів української ідеї на рубежі ХХ – ХХІ ст. (О. Шморгун) [9, С.262-270].

Усвідомлюючи теоретичні й практичні складності проблеми, відтворення на тлі соборного духу нової громадянської спільноти, треба в історіографії дослідити історичні етапи становлення української політичної нації крізь призму козакофільства, як оптимальної соціокомунікативної діяльності мас (нащадків козацьких героїв) та окремих, найбільш видатних представників нескореної України, які, власне, і заклали фундамент її (політичної нації) громадсько-політичної самосвідомості (Г. Сковорода, М. Гоголь, І. Франко, Т. Шевченко). Метафізика нації – прогнозований засіб, як орієнтир виживання навіть під час посилення негативізму в етносоціальній «деструкції», тобто руйнівних наслідків зовнішньої або внутрішньої політики, що значно зіпсує сучасну атмосферу етносоціального буття.

Втім, постнекласичне дослідження не може зводиться а ні до історико – політологічного літописання, або звичайної реконструкції історії політичної думки, а ні до літописної реконструкції еволюції процесу націєстворення, відкинувши в «архів» спадщину духовних лідерів нації (корифеїв). Треба виявити і метафізичний аспект футурології, що визначає процесуальну логіку еліти утворення, як «чудесний» контекст філософії історії, яка у цьому разі стає оптимальним засобом розуміння «субстанційної» – трансцендентної глибини проникнення представників духовної еліти в сутність і структуру самого національного буття, що охоплює дух націєстворення в житті й долі видатних осіб, як ідейної глибини нашої мрії в творчості корифеїв, так і їх конкретної ролі в історичному процесі.

Наприклад, Т. Шевченка, М. Гоголя, Л. Українки чи І. Франка, як «батьків нації», у першу чергу, завжди турбувала сама методологія власної філософії історії, що має посилювати увагу суспільства до часу і простору. Дискус змагання за суверенітет держави становлення цивілізованості громадян, оскільки романтично – просвітницька хода теж включає категоріальний аналіз, що є історичним тлумаченням саморегулятивного виявлення особливостей становлення і суверенної влади, і політичної нації. Статуси та умови її громадсько-патріотичних аспектів, за швидкістю зрушення на соціальній «горизонталі» комплексно зумовлюють захист європейських пріоритетів як духу метаморфоз політичної надії. Зокрема, завдяки онтологічному тлумаченню навколишнього світу української політичної нації, у якому вона живе, бо дух цивілізованих умов буття багатозначно впливає на духовно-національні зміни, з вільною відмовою від стереотипів малоросіянства тощо.

Дослідження «малоросійської меншовартості», яке торкає також положення про трансцендентний вплив носіїв патріотичної діяльності, виявляє цілісність природи патріотичної діяльності як екоософського виміру ознак духовної повсякденної атмосфери, на що вперше вказав В. Вернадський, як ініціатор опредметнення екоонтологічної значущості елітних і маргінальних груп впливу, що дає можливість певним чином розуміння сучасної стратегії, як «партії влади», так і подолання еволюційної інерції впливу носіїв так званої «малоросійської меншовартості», виявляючи цілісність цивілізованого громадського суспільства і статус буття історичних етносів у контексті екоософського поля метафізичного дискурсу, тощо [4, С.90-95].

До розуміння екзистенціалів Вічно сущого, екоософія, не випадково, залучає постаті російської й української філософії (М. Бахтін «Рабле і Гоголь»), щоб номінувати сучасне козацьке не насилля ознаками метафізичного відгалуження штучного розвитку інтелектуальної гри за створеними постнекласичними правилами, через виявлення так званого громадського суб'єктного опору як суб'єкта висміювання проімперських нормативів.

Категорія метафізики надії у трансцензусі ракурсів «націєтворення» вказує на обсяг громадських норм, що відповідають цивілізаційним ідеалам власної національної ідеї, яка являє нажите «рiччю-в-собi», за її соціокультурним усвідомленням, знімає в дихотомії «свій – інший» – їхню номіналістично антагоністичну домінанту, яку Е. Гуссерль визначив через монадо логічне поняття «інтерсуб'єктивність»: найвитонченіший синтез духовних антитез включає цілісну гармонію епістемології природи, етносу та соціуму. Так, категоріальний сенс Вічно сущого в індуктивній формі тоді вже конкретизує абстрактну можливість бачити сутність «у будь-якій волосинці (речі) і кровинці, щоб був «гроб» і «перст» ... і є в тій кровинці частинка, яка до життя..., що допомагає лікареві лікувати, це її «дух» і «життєдайність», її піднесення за метафізикою історії як «вставання»..., що залишається в дітях» (В. Розанов). Шляхетна гідність зараз має екоософське призначення та номінує свободу і гідність людини, з її трансцендентним націєгенезом властивостей «над – Я» (у вигляді спільного та відмінного).

Гідність носія цивілізованої державної ідеї, навіть альтернативне російське суспільство, зумовлює поважати українську ідею, як сучасну патріотичну цінність щодо універсального осмислення націократичного міфологізму. Патріотичною елітою використовується розуміння станів буття, як аксіологічного сенсу духу козакофільства, історично виокремивши підходи М. Гоголя, Т. Шевченка та І. Франка, важливої прикмети метафізичного пізнання. Іншою прикметою «надії на не насилля» є вибір шляхетної критики – імітації, втілення прогнозів корифеїв, або половинчате висвітлення проблем націєтворення та елітоутворення, оскільки козакофільство стимулює розповсюдження нормативних ознак національних ідеалів по всіх усюдах. Там де є патріотична еліта, дуже раптово виявляються нібито «чудесним» чином, рушійні сили національної справи або футурологічні ознаки подальшої ходи інтенсивної архетипізації духовного розвитку майбутнього у вимірі форм цивілізаційної комунікації тез лібералізації та демократизації, зокрема виявивши особливості ментального підґрунтя активності «середнього класу». Виявлення феноменальності інтерпретації національної ідеї інтелігенцією, значно ефективніше формує дух патріотичного самовизначення захисників

пам'яті про «козацьку особистість» або її толерантне ставлення до всіх учасників «громадянського руху», до носіїв правдолюбства будь-якого етнічного походження, зокрема з поміж носіїв свідомої поваги до цивілізованих європейських цінностей. Суверенітет держави, наприклад, сприятиме втіленню духу соціокомунікативної надії, репрезентує настрої на користь збереження соборного характеру сучасної України. Тоді хода націєтворення знімає суперечливі моменти екстремізму і сепаратизму, оскільки духовна еліта повинна еволюційно поглиблювати осмислення української ідеї, що йде через узагальнення ідеалів і тих, що репрезентують опозиційний громадський рух.

Сценарій актуалізації соціокомунікативної надії для реалізації футурологічно-позитивного сенсу нашої мрії в тому, щоб духовна еліта могла з'ясувати у якій мірі міфологічне знання (про козацьке минуле) несе на собі реальний відбиток сучасної метафізики національної ідеї, як часу героїчної екзистенції, – доби відмови і від духу перманентного провокування «бунту мас», що уособлює сукупність особових якостей того чи іншого етносу в націєгенезі, так і відмови від духу войовничого націоналізму, бо він іноді гальмує творчий початок ідеалів козакофільства. Метафізичне освоєння спадку «батьків нації» (чим радикали буд –якого кольору, заважають процесу визначення європейських етносоціальних правил, виявляє ідеальну сукупність цивілізованого рівня громадської відповідальності тих, що некритично прийняв перманентні гасла бунтуючих патріотів-особистостей). Тоді філософія української ідеї є лише поверхове вдосконалення суспільної життєдіяльності «нащадків великих предків»; чим вільно-невільно припинюється ступінь етносоціального й духовного становлення суверенітету історичної нації (така модель, за рівнем бездуховної реалізації інтенцій Вічно суцього, лише обмежує дух козакофільства, як метафізики надії, і, ледве-ледве може бути використаною для започаткування у площині історичної пам'яті подальших дослідження інших аспектів цієї важливої проблеми).

Історична необхідність збереження пам'яті про «дух козакофільства», Великий Кобзар, як відомо, пов'язував з поняттям «великої родини». Так, у «заповіті» рефлексуючи над цим поняттям, він рішучо відкидає дух вульгарного соціологізму, що відтворює «повзучу» деструкцію. На цьому наголошували і інші українські корифеї: потрібно перемогти деструктивні обставини на пів колонізованої дійсності, що створюють на «розшматованих уламках» гетьманату ... людину-хохла або малороса; треба щоб завжди патріотична людина «розміщувала» перед собою щось ідеальне для духовного тлумачення «вищих сенсів буття», – в контексті історичного Логосу. Ми аналізуємо «філософію деструкції» на основі твору Д. Донцова «Націоналізм» (1926 р.). Деструкція завжди викривлювала дух природи, етносу примітивізуючи, як «необхідне зло», його героїчну складову, коли Вічно суще підноситься лише, як черговий заклик до бунту, а не як загальна підстава пізнання субстанційних ідеалів європейського націєтворення. В такий самий вульгарний спосіб адепти войовничого осмислення майбутнього тлумачать інтенції національної ідеї, в який поняття «етнос» підноситься взагалі у бюрократичний спосіб, що не виняткова потреба для виживання носіїв шляхетності (лише для деякого здійснення зовнішніх бажань біомаси, що не гідна до вищих щаблів європейського цивілізованого державотворення, але поступово «по краплі» позбавляється рабських комплексів на шляхах громадського не насилля).

Зняття тягаря історичного та політичного навантаження «хохляцького малоросійства» (ми їх намагаємося, виходячи з метафізичних сенсів уникати, щоб не було непорозумінь між філософським і політичним значенням суті цивілізованого державного – суверенного становлення, – в процесі метафізичного осмислення комунікативного сценарію здійснення національної ідеї).

У Платона уже, наприклад, з'являється термін «філософія», де в якості основної субстанційної ознаки виставляється прагнення кращих носіїв людської душі до гносеологічного розуміння метафізично-самодостатньої істини, яку шляхетна людина осмислює, – за допомогою розумного улаштування звичайного і надзвичайного сенсів національного буття. [7, С.46] «Античні мислителі, – на думку О. Лосева, – завжди намагались об'єднати неперервне становлення з перервними структурами буття».

«Тут – національне буття», як засвідчує хода неперервних ознак метафізики надії, виявляє футурологічну правомірність не стільки у відмові від пошуку стереотипів войовничого націоналізму, скільки від примітивізму в політичній філософії держави, бо є логіка відмови від еклектики «націософії», оскільки потрібно виявити дух «нової онтології» в її вищих номінаціях сенсу буття. Відтворення підвалин «цивілізованої козацької нації», за своєю футурологічною спрямованістю, вдало протистоїть етнічно – варварському націоналізму (цинізму або нігілізму), носіями якого у нашому дослідженні виступає «малоросійська еліта», яка захищає свої амбітні плани «перелицьовування минулого досвіду», – завдяки націонал-егоїзму чи регіональному відчуженню, не розуміючи, що жодні шляхетні наміри не зможуть негайно, за адміністративними «вказівками» чи хвилею «бунту мас» негайно подолати інерцію традиції, що тривалий час відтворювались і за пролетарським чи національним фанатизмом, «малоросійсько-меншовартісного» існування тощо.

Становлення європейської політичної нації, що має надію мирно зберегти соборний характер своєї етносоціальної (полемічної спільноти) сутності, поступово стає властивістю цивілізованого патріотизму, тобто не гріховного типу української єдності (В. Андрущенко, Є. Боринштейн, В. Кізіма, В. Лисий, В. Плавич, В. О कोरोков, В. Рижко, О. Халапсіс, С. Шевцов), також перевіряє дух національного буття серед пасіонарних аспектів козацької гідності, що має стати постійно діючим поштовхом до громадського аналізу етносоціальної реальності, на яку спрямована пізнавальна активність громадянських носіїв дійсного духу істини з метою її шляхетного, навіть міфологічного розуміння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально – філософського аналізу/ В.П. Андрущенко. – Київ: Атлант ЮемСІ, 2006. - 498 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Там, де тіні забутих предків / Борис Антоненко-Давидович // Запорожці. До історії козацької культури. Упор. Ігор Кравченко. – Київ: Мистецтво, 1993. – 400с. – С. 140-154.
3. Боринштейн Е.Р. Самореализация личности в трансформирующемся украинском обществе. // Перспективы. -2005. - № 3. – С 102-107.
4. Вернадський В. И. . Украинский вопрос и русское общество / В.И. Вернадский // Родина. – 1990. - №4 – С. 90-95
5. Кантор В. К. Западничество как проблема «русского пути» /В. К. Кантор // Вопросы философии – 1993. - №4. – С.24-34.
6. Кізіма В. Ідея та принципи постнекласичної освіти/ Володимир Кізіма// Вища освіта України. – 2003. - №2. – С.20-30.
7. Платон. Діалоги / Пер. с. древнегреч. Сост., и авт. вступит. статьи А. Ф. Лосев. Авт. примеч. А.А.Тахо-Годи.-М.: Мысль, 1986.-607с.-(Филос. наследие).
8. Розанов В.В. Отчего не удался памятник Гоголю? /В.В.Розанов// Сочинения. - М.: Советская Россия, 1990.- С.345-351
9. Шморгун О.О. Етнонаціональний вимір антикризової моделі розвитку та Україна. Ліберальна версія європейського державотворення .Європейський Захід проти Сходу//Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей. Зб. наук. пр. – Львів: Ун-т банків справи НБУ, 2014. – С. 262-279

Атаманюк Зоя Миколаївна - кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

УДК: 168.52,2+37.012+101.9

ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОГЛЯДІВ

Г. С. СКОВОРОДИ

В статті досліджуються обґрунтовані етичні ідеали, цінності з точки зору філософської спадщини українського мислителя Г.С.Сковороди. У системі базових цінностей української культури закладено могутній антикризовий, стабілізуючий потенціал, який можна використати в сучасних умовах для подолання багатьох кризових суспільних явищ.

Ключові слова: цінності, етичні ідеали, українська культура.

ЦЕННОСТИ УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ВЗГЛЯДОВ

Г.С.СКОВОРОДЫ

В статье исследуются обоснованные этические идеалы, ценности с точки зрения философского наследия украинского мыслителя Г.С.Сковороды. В системе базовых ценностей украинской культуры заложено мощный антикризисный, стабилизирующий потенциал, который можно использовать в современных условиях для преодоления многих кризисных общественных явлений.

Ключевые слова: ценности, этические идеалы, украинская культура.

UKRAINIAN CULTURAL VALUES IN THE LIGHT OF VIEWS G.S.SKOVORODA

The article investigates the reasonable ethical ideals and values in terms of the philosophical heritage of Ukrainian thinker G.S.Skovoroda. The system of core values of the Ukrainian culture laid a powerful anti-crisis stabilizing potential, which can be used in the present conditions to overcome the many crises of social phenomena.

Key words: values, ethical ideals, Ukrainian culture.

Впродовж розвитку людського суспільства багато разів змінювалися погляди на цінність людини в залежності від соціально-економічного устрою суспільства, його структури, ідеології, світоглядних систем, ціннісних парадигм та інших чинників, що знайшло відображення у світовій та вітчизняній філософській думці. В процесі становлення аксіологічної теорії проблема загальнолюдських цінностей розглядалася у взаємозв'язку з проблемами буття людини, сферами її життєдіяльності, матеріальною та духовною культурою. Цим пояснюється зацікавленість різних галузей наукового пізнання даною проблемою. Однією з вічних проблем філософії є людина, її сутність, місце і роль в суспільних процесах. Впродовж віків сформувалося багато філософських течій та напрямків, в центрі наукових пошуків яких є людина, її буття, зв'язок з природою та космосом. Ця проблема є актуальною і дотепер, оскільки постійно змінюється людське суспільство, умови в яких вона функціонує, а тому змінюється і сама людина, її ціннісні орієнтації, ідеали, її світосприймання та цінності.

Філософське обґрунтування теорії цінностей дали представники неокантіанства В. Віндельбанд та Г. Ріккерт, в роботах яких цінності носять надісторичний характер, утворюючи, в сукупності, своєрідний, вічний в своїй трансцендентності світ, незалежний від свідомості людей. Це такі цінності як "істина", "добро", "краса", які є цілями самі по собі і не можуть слугувати засобом для якихось інших цілей. М. Вебер, розглядаючи «ціннісно-раціональну орієнтацію» як один із видів соціальної дії, підкреслював соціально-історичну природу цінностей. Для М. Шелера цінності виступають в якості джерела розвитку людського розуму. Значний внесок у розробку проблеми цінностей та ціннісної свідомості зробили Ф. Брентано, М. Вебер, Л. Вітгенштейн, Н. Гартман, Е. Гуссерль, Дж. Дьюї,

Е. Дюркгейм, Ф. Енгельс, А. Камю, К. Льюїс, К. Маркс, Г. Марсель, Ж. Мартен, А. Мейнонг, Дж. Мур, Т. Парсонс, Р.Б. Перрі, Б. Рассел, Н. Реншер, Ж.-П. Сартр, П. Сорокін, Ч.Л. Стівенсон, П. Толкотт, М. Хайдегер, М. Шелер та інші.

Починаючи з античності людина розглядалася як найвища цінність, як така, яка могла бути критерієм для оцінювання предметів і явищ навколишнього світу, і в тому числі тих, що сама створює в процесі своєї діяльності. Людина стає в центрі уваги філософської науки, чим і пояснюється наявність багатьох точок зору на дану проблему, її сутність, роль у суспільному розвитку. В античній філософії людина розглядалася як частинка космосу, природи, вона не існує “сама по собі”, а лише в рамках певних відносин, які сприймаються як абсолютний порядок, як космос. Ці космічні сили переживаються людиною як всезагальна сила, тому і усвідомлення власного “Я” відбувалося у зіткненні із зовнішніми (космічними, божественними, соціальними) силами. У поглядах софістів людина і все, що створено нею, має відносну та історичну цінність. Їм належить ідея рівності народів, оскільки, на їх думку, всі мають єдину природу, отже може бути створена і єдина ціннісна система для всіх. Для софістів людина є центром культури, творцем культурних цінностей, в усіх своїх вчинках вона керується волею, почуттями. На противагу їм Сократ вважає людину творцем добра і зразком самопізнання. Його передусім цікавить внутрішній світ людини, її душа, моральні цінності, а критерієм цінності людини, її вчинків є пізнання, широта кругозору та здатність до самопізнання. Тільки правильне розуміння суті речей і знання самої себе робить людину цінністю та корисною для інших. Тому й головне завдання кожної людини полягає в пізнанні самої себе.

Представники християнського вчення, відстоюючи божественне начало в людині, намагалися обґрунтувати ідею самоцінності людської душі, її безсмертя. На противагу їм номіналісти, а саме Дунс Скотт, Уільям Оккам, більше цікавилися питанням які здібності людини – воля чи розум, найкраще визначають її сутність, а відтак і цінності.

В період Нового часу коли у світі зароджувалися і утверджувалися нові капіталістичні відносини, проблема людини знову посідає центральне місце серед інших філософських проблем. В цей період поступово починає змінюватися соціальна роль людини і її цінності. Епоха Відродження поставила питання про цінність окремої людини, піднесла її на вищий щабель у суспільному розвитку, а філософія стала розглядати людину, її сутність, як одну з головних філософських проблем.

У світовій філософії виникають такі нові течії та напрямки, як неокантіанство, прагматизм, неотомізм, екзистенціалізм та інші, представники яких розглядали людину у тісному взаємозв'язку з формуванням нових суспільних відносин, виробничих процесів, політичних подій.

Такі філософи, як Фіхте, Шеллінг, Гегель, К'єркегор, Фейєрбах, Маркс, а в другій половині XIX - на початку XX століть – Шопенгауер, Гартман, Віндельбанд, Ріккерт, Конт та інші присвятили багато своїх праць цій проблематиці, однак, перебуваючи під впливом різних філософських концепцій світосприйняття, маючи різні світогляди, вони знову ж таки не змогли дійти до спільної думки щодо сутності людини і її цінностей. Людина, на думку більшості з них, перебуває під владою ірраціональних життєвих ситуацій, в трансцендентальному світі, що завадило їм виробити реальну, послідовну, науково обґрунтовану теорію цінності людини [1].

У вітчизняній філософії радянського та пострадянського періоду проблема людини розглядалася в аксіологічному, загальнофілософському, соціологічному, онтологічному зрізі. Зазначимо, що в радянський період підходи до визначення сутності людини, її цінності, ролі у суспільному розвитку будувалися на принципах марксистської філософії, де людина розглядалася як істота суспільна, і її якості проявляються лише в суспільстві і стосовно до нього, то цінність людини визначається саме тим суспільством, в якому вона живе. Саме *вітчизняний багаж філософії у розумінні людини та цінностей цікавить нас у даній статті.*

Головними аксіологічними принципами організації української національної культури (які позначились і на специфіці становлення національної самосвідомості) були

християнство, гуманізм і демократизм. Глибокий смисл гуманізму як аксіологічного принципу організації української культури полягає в тому, щоб показати і довести, що українська національна культура та її фундаментальні цінності безпосередньо пов'язані з визнанням людського життя як найвищої цінності буття. Адже гуманізм – це цілісна система поглядів на людину, в якій утверджується високе суспільне покликання людини, цінність і унікальність її як особистості, обстоюються права людини: на свободу, щастя, власність, відсутність експлуатації, розвиток усіх здібностей) [4]. Саме християнство, гуманізм надзвичайно вплинули на формування світоглядної системи Григорія Савовича Сковороди. Ім'я українського філософа і поета-байкаря Григорія Савича Сковороди (1722 - 1794) займає дуже високий рейтинг серед імен знаменитих філософів. Шлях Г. С. Сковороди в філософію був довгим. З прожитих 72-х років він віддав філософській роботі лише останні 25 років свого життя. Тільки в 70-80-х роках XVIII ст. він почав створювати свої філософські діалоги, трактати, притчі і, мандруючи по Україні, став проповідувати своє філософське вчення [5, с.55]. А шлях майже в 50 років був тільки підготовкою до цієї мандрівки в образі "старця" – бродячого філософа-наставника.

У філософському вченні Сковороди етичні ідеї, зібрані подібно нектару з різних джерел – творів античних мислителів, навчань засновників християнства і середньовічних теологів, учених Нового часу, фольклору та протонародної мудрості, – отримали своєрідне обґрунтування. Значення цих рішень полягає не стільки в принциповій новизні, скільки в цілісності та цілісності, що дозволяють будувати реальне життя у всій її повноті, органічно поєднувати метафізику, гносеологію і етику зі здоровим глуздом, істину – з красою і добром. Завдяки поєднанню неспокої духу з моральною охайністю, Григорій Савич Сковорода сучасніше, ближче до ідеалу універсальної людини, здатного гідно долати критичні ситуації, ніж багато хто з нас.

Життя в пошуках істини, прагненні до справедливості, самовдосконалення, сміливості духу та злагоді з собою – таким було життєве кредо Сковороди. Його найближчий друг і учень М.І. Ковалинський говорив про нього, як про людину "помірному, цнотливого, задоволеному, шанобливому до всякого стану людей, який відвідував хворих, утішав сумних, поділяв останнім з неможливими". Сам же Сковорода абсолютно не приймав подарунки, хоча сам він жив у самій крайній нужді. На всі подарунки і підношення він зазвичай реагував однаково – "Роздайте неможливим". Ось вже дійсно вчив, як жив, а жив, як навчав [5].

Сковорода говорив: «У людини є два тіла і два серця: тлінне й вічне, земне й духовне. Вчення про подвійну природу людини говорить про "істинних" людей як про тих, в кому "внутрішня" натура переважає над "зовнішньою". Щастя ж людини не в достатку, не в багатстві, навіть не в здоров'ї, а в гармонії душі. "Де ти бачив, або читав, або чув про щасливця, який би не всередині себе носив свій скарб? Не можна не в собі шукати. Істинне щастя всередині нас є» Прагнення ж людини до перевищення своїх справжніх потреб є на думку Сковороди, джерелом нещастя. У своїх простих, але глибоких проповідях Сковорода учив любові, єдності, закликав до самопізнання, до відкриття внутрішнього Бога. Адже хіба філософія може виражатися лише в текстах? У текстах мислителя – тільки окремі ключові думки. Решта – в його житті, у вчинках. Його кредо було – пізнавай себе, а пізнаєш – удосконалюйся і пізнай Бога в людині.

Отже, у вченні Г.С. Сковороди самопізнання, богопізнання й аскетична діяльність складають єдину життєву лінію людини в її устремлінні до особистого щастя. Де і в чому (або в кому) людина в змозі його знайти? На поставлене запитання наводиться така відповідь: «Царство Божіє серед нас. Щастя в серці, серці в любові, любов же — в законі вічному» [7, с. 140]. У християнській думці співтовариство послідовників Христа часто називається духовним стадом Бога, в якому центральне місце посідає цінність жертвовного служіння Всевишньому. У «Симфонії, названій книгою Асхань, про пізнання самого себе» Г.С. Сковорода назвав християн телятами Бога і диференціював їх на чистих і нечистих. Зразками «чистих» телят визначаються біблійські патріархи, пророки й апостоли, що цілком присвятили своє життя виконанню волі Божій. Їм протиставлялися «нечисті» телята, що

«втратили в собі дух». Цим самим констатується осквернення священного простору християнського співтовариства, покликаною піднятися над язичницьким його оточенням. У такому разі ревнителі християнського благочестя висувають ультимативну вимогу очищення цього простору від того, що поганить, носіями якого є «християни з язичницьким серцем». Квадрат, один з персонажів згаданої вище книги, актуалізує слова біблійського патріарха Іакова, звернені до «будинку Ізраїлевого»: «Відкиньте чужих богів, які з вами і серед вас, і очистіться, і замініть ризи ваші, і зійдімо у Вефіль, і спорудімо там жертовника Богові, який вислухав мене в день скорботи» [14, с. 253]. Центральною ланкою наведеного вище вислову слугує вимога спорудити жертовника Богові для принесення йому жертв. Жертвопринесення розглядається як священний ритуал, що не визнає поблизу себе нічого такого, що поганить, тим більше — в особі учасників ритуалу. З цього постає необхідність ритуалу очищення, яка потребує заміну учасниками повсякденних шат оновленим одягом. Але для цього насамперед необхідно «відкинути чужих богів, які з вами і серед вас». У контексті вчення Г. С. Сковороди під «чужими богами» маються на увазі «кумири плоті» — такі ідеали, які орієнтують людину на досягнення «земного щастя», але не Царства Бога. Таких християн, з «язичницьким серцем», не слід підпускати до святині, якою є жертовник. Таким чином, під очищенням від того, що поганить, розуміється духовне очищення від «спокус плоті». Таким чином, стверджується етика аскетизму, що відкидає етику гедонізму. Що, на думку Г.С. Сковороди, має слугувати жертвою? Відхиляючи язичницькі натуральні жертви з посиланням на пророка Ісайю, Памво, один з персонажів «Книги Асхань», наводить слова ізраїльського царя Давида: «Принесіть Господові славу й честь» [14, с. 250]. Його співбесідник, Антін, апелюючи до авторитету біблійського Мойсея, доповнює: «Заколи гріх у тобі, о людинно! Убий в собі завзятість твою й гордість, яка заподіює досаду голосові закону вишнього. Зітри і спали її жаром любові твоєї до Бога. Послухай Мойсея і викорени з себе зло. Ось жертва!» [14, с. 250]. Очевидно, що Памво і Антін указують на дві сторони жертовного служіння людини Богові: перша полягає в жертвному присвяченні чеснот (слава і честь), друга — в очисній жертві, що створює сприятливу умову для присвячення Богові душі в її духовній чистоті. Таким чином, бути гідним членом «стада Христа» означає життєву інтенцію християнина на внутрішньо-духовне вдосконалення, що становить безумовну смислову ланку в служінні Богові. Цим сенсом наповнюється звернений до людини заклик – «Візьмися за себе» [14, с. 251]. Духовна робота людини над самою собою припускає критичне самопізнання. «Пізнай же себе, — закликає Г. С. Сковорода вустами згаданого вище Квадрата. — Розділи між добром і злом, між корисним і добрим, підлим і злим...» [14, с. 251]. Самопізнання в Сковороди тісно пов'язане з етикою, а точніше — з аскетичною етикою, спрямованою на «гірську височінь». У «Книзі Асхань» міститься ультимативне звернення до людини піднятися вгору, спрямувавши туди свій погляд і мудрість [14, с. 196]. «Слухай! На всякому ж місці дай місце і Богові твому! У волоссі – волосу його, у жилочці твоїй – жилі його, у кістках твоїх – кісткам його. Поділися з ним до останньої твоєї частинки...», – писав Сковорода [14, с. 197]. Згідно з його думкою, результатом зазначеної позиції має стати оновлене людське ество — «нова плоть і кістка», а трапезою для Бога – чисте серце [14, с. 197]. Таким чином, друге з поставлених питань – про спосіб утвердження в людині своєї людської гідності – вирішувалося Г.С. Сковородою в дусі християнського аскетичного вчення, що орієнтує людину на духовну трансформацію в напрямі особово-божественного начала. Аскетична діяльність наповнюється цінністю жертовного служіння Богові в єдності «жертви очищення» від пристрастей і «жертви присвячення» чеснот. В одному з листів Г. С. Сковороди до М. Ковалінського, датованому 1767 р. , наголошувалося: «Ми прив'язані до світу, ми захопилися плоттю, заплуталися в софізмах диявола» [9, с. 313]. У творі під назвою «Прокинувшись, побачили славу його» мислитель риторично звертається до християн з «непридатним» серцем: «Чи будеш ти коли-небудь людиною? Не будеш — чому? Тому, що задивився на плотську завісу, а на обличчя справжньої Божественної людини дивитися твому оку не доводиться» [11, с. 132]. Що ж перешкоджає пізнанню справжньої людини? Виявляється, прихильність людини до власної плоті, що є «видимою натурою». У такому разі

автором особливо підкреслювалася думка, згідно з якою «плоть ніколи не була істинною: плоть і брехня – все одне і те саме, і хто любить цей ідол, сам такий самий; а коли брехня і порожнеча, не та людина» [11, с. 132]. Тому неможливо осягнути суть справжньої людини доти, поки не настане розуміння, що «твоя плоть є ніщо» [11, с. 132]. Сковорода сподівався на можливість виплутатися з цих пут за умови наполегливих прагнень до звільнення від них. Він дотримував позиції апостола Павла: «Отже, братія, ми не боржники плоті, щоб жити по плоті; Бо, якщо живете по плоті, то помрете, а якщо духом убиваєте справи плотські, то живі будете. Бо всі, кого веде Дух Божий, суть Сини Божії», – підкреслюється в Посланні до римлян [2, 8:12-14]. Плоть безпосередньо співвідносилася з фальшивим ідеалом, наслідування якого є несумісним з людською істотою [8, с. 171]. Таким чином, третє питання – про перешкоди на шляху боротьби людини за утвердження власної людської гідності – Г.С. Сковорода вирішував у контексті християнської аскетичної думки, яка радикалізувала опозицію тілесного й духовного стосовно ставлення до людини. Відповіддю на останнє з поставлених у статті питань слугує аксіологія щастя, яка у творчості Г. С. Сковороди посідає помітне місце. Вирішення питання про пошук щастя нерозривно пов'язується з пошуком Бога: де Бог, там слід шукати й щастя. Бог і щастя – в серці і в душі. «Щастя наше – всередині нас..., – відзначав Сковорода. – Нехай ніхто не чекає щастя ні від почесних посад, ні від багатства. Немає його ніде. Воно залежить від серця, серце – від світу, мир – від заклик, заклик – від Бога. Тут кінець: не ходи далі» [12, с. 441]. «Справжнє щастя у внутрішньому світі серця нашого, а мир – у згоді з Богом» [7, с. 345]. «Хто з Богом згоден, той мирний і найщасливіший» [11, с. 417]. Що ж таке щастя? Відповідь Г. С. Сковороди на поставлене запитання наведена в душі євангельської аксіології: простір дійсного щастя складає Царство Боже, яке всередині нас. Це царство уявляється у вигляді блаженної природи, що живе в кожній людині і керує нею. Те, що здобувається людиною блаженної природи, наповнення її божественною славою, що увінчує голову носія цієї природи, розглядається ультимативним завданням у пошуку людиною вищого сенсу життєвого існування [13, с. 419-420]. Мислитель закликає людину ввійти всередину себе самої і одночасно пройти повз свою плоть [12, с. 315]. За такої умови людина уникне загибелі як людини тілесної та утвердить собою божественне єство.

Центральною аксіологічною ланкою аскетичної етики в християнстві постає цінність жертвопринесення. Персоналістична спрямованість християнської етики, якої дотримував Г. С. Сковорода, відбивається на аксіології жертвності, що етизується й персоналізується. Аскетична етика потребує добровільного самопожертвування людини, і згадана обставина у вченні Сковороди передана метафорою спорудити жертovníка і принести своє очищене й обрізаюче серце на жертovníй вівтар Богів. Жертovníсть як смисложиттєва константа — один з істотних аспектів антропологічного вчення українського філософа. Дух потребує відповідної своїй природі їжі, тому людська природа, будучи за своєю суттю духовною, ніколи не насититься тілесними цінностями: останні мають бути знехтувані і спалені на жертovníму вогні, очищені та перетворені на ступінь обоженної особистості. Розглянуте в статті вчення Г. С. Сковорода не втратило своєї актуальності стосовно сучасних послідовників християнства. Християни з «язичницьким серцем», яких свого часу викривав мислитель, складають значну частину священного простору «стада Христа». Хвиля поголовного обмирщення залучила у свою водоверть і віруючих християн. У зв'язку з цим у релігійній думці надзвичайно актуалізується питання про духовний вимір християнства і статус сучасного християнина, а саме: чи є гідним християнин називатися християнином, якщо в центр життєвої позиції замість Христа він ставить сім'ю і власне благополуччя? Відповідь на поставлене запитання може бути позитивною, якщо виходити з трактування християнина як особисто віруючого в Ісуса Христа — Сина Божого, Рятівника людини і світу, переконаного в безумовній значущості його справи і вчення. Проте позиціонування «віри в Христа» ще не означає позиціонування «віри Христу», що є не просто формальним переконанням у реальному існуванні Бога Сина спільно з Богом Отцем і Богом Святим Духом. Цей модус християнської віри, разом із зазначеним вище формальним переконанням,

припускає аскетичну інтенцію життя християнина, цінність якої стверджував Сковорода. У згаданому контексті його вчення виконує істотну роль в етичному регулюванні соціокультурної поведінки в просторі християнської традиції, зокрема сьогодення її буття.

Так ми бачимо, що у центрі філософських пошуків Сковороди – проблема людини, її природи і призначення, сенсу життя і щастя. Головна тема філософії – самопізнання людини, розуміння свого сенсу в світі смислів. «Дух володіє Сковородою» – роз'яснював психічні джерела філософських мандрів мислителя його друг і біограф М. І. Ковалинський. Підкоряючись внутрішньому голосу, Сковорода концентрує своє філософствування навколо тих проблем, які виявляються значущими не тільки для нього, а й усього людства в цілому. Досліджуючи філософську спадщину Г.С. Сковороди, ми прагнемо принести його обґрунтовані етичні ідеали, цінності до сучасників. У системі базових цінностей української культури закладено могутній антикризовий, творчо-стабілізуючий потенціал, який можна використати в сучасних умовах для подолання багатьох кризових суспільних явищ, для зміни ставлення суспільства до окремої людини, для підвищення людської гідності та ролі особистої відповідальності за долю своєї країни й цілої цивілізації. Отже, формувати національну самосвідомість громадян та досліджувати систему національної культури неможливо без врахування системи базових цінностей українського народу як цілісного феномена, що охоплює ретроспективу і сучасність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Проблема особистісних цінностей: стан і орієнтири дослідження / І.Д.Бех // Українська психологія: сучасний потенціал. Матеріали Четвертих Костюківських читань (25 вересня 1996 р.). – В 3-х томах – К.: Вид-во ДОК-К, 1996. – Т. 1. – 431 с.
2. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета / Библия. — Б.и. Б.г.
3. Блюмкин В.А. Мир моральных ценностей / В.А.Блюмкин. – М.: Знание, 1981. – 64 с.
4. Бойко С.М. Дослідження української національної самосвідомості: аксіологічний підхід /С.М.Бойко. – Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, - 2005. - № 46.
5. Іваньо І. В. Філософія і стиль мислення Г. Сковороди / І. В. Іваньо. –К.: Наук. думка, 1983. – 151 с.
6. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи / М. Попович. — К. : Майстерня Білецьких, 2007. — 256 с.
7. Сковорода Г. С. Вступні двері до християнської добронравності // Григорій Сковорода. Твори: В 2 т. — Т.1. — К. : Обереги, 1994. — С. 140-150.
8. Сковорода Г. С. Діалог. Назва його — потоп зміїний // Григорій Сковорода. Твори: В 2 т. — К. : Обереги, 1994. — Т.2. — С. 140-178.
9. Сковорода Г. С. До Михайла Ковалинського // Григорій Сковорода. Твори: В 2 т. — К. : Обереги, 1994. — Т.2. — С. 226-319.
10. Сковорода Г. С. Наркіс. Розмова про те: пізнай себе // Григорій Сковорода. Твори: В 2 т. — К. : Обереги, 1994. — Т.1. — С. 150-195.
11. Сковорода Г. С. Прокинувшись, побачили славу його // Григорій Сковорода. Твори: В 2 т. — К. : Обереги, 1994. — Т.1. — 131-133.
12. Сковорода Г. С. Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру // Григорій Сковорода. Твори: В 2 т. — К.: Обереги, 1994. — Т.1. — 413-463.
13. Сковорода Г. С. Розмова п'яти подорожних про істинне щастя в житті [Товариська розмова про душевний мир] // Григорій Сковорода. Твори: В 2 т. — К. : Обереги, 1994. — Т.1. — 325-358.
14. Сковорода Г. С. Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе // Григорій Сковорода. Твори: В 2 т. — К. : Обереги, 1994. — Т.1. — С. 196-262.
15. Ушкалов Л. В., Марченко О. В. Нариси з філософії Григорія Сковороди / Л. В. Ушкалов, О. В. Марченко. — Х. : Основа, 1993. — 151 с.

16. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Д. Чижевський Д. — Х. : Прапор, 2004. — 272 с. 2.
17. Зеньковский В.В. Перелом в церковном сознании. Философия Г.С. Сковороды / В. Зеньковский // История русской философии. В 4-х т. Т. 1. — Ч. 1. Гл. 2. — Ленинград: Эго, 1991. — С. 55–82.

Бойко Анжела Іванівна - доктор філософських наук, доцент, Черкаський державний бізнес-коледж.

УДК 378.4.03:316.46

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ЛІДЕРСТВА В СФЕРІ ОСВІТИ.

Анотація. В статті розглядаються проблеми лідерства в сфері освіти в контексті етичної складової та соціальної відповідальності. Автор наголошує, що для менеджменту сфери освіти лідерство є природним і необхідним. В даному матеріалі аналізуються процеси, які є важливими для ефективного лідерства. Розмежовуються поняття керівництва і лідерства, але підкреслюється їх взаємна інтегрованість. Йдеться також про відповідність лідерства трендам суспільства знань. Окремо розглядається взаємозв'язок лідерства і якості освіти, що є достатньо новим підходом.

Ключові слова: влада, лідер, лідерство, соціальна відповідальність.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ ЛИДЕРСТВА В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы лидерства в сфере образования в контексте этической составляющей и социальной ответственности. Автор делает акцент на том, что для менеджмента (как руководящего состава) сферы образования лидерство является естественным и необходимым одновременно. В предложенном материале разграничиваются понятия руководства и лидерства, вместе с тем подчеркивается их взаимная интегрированность. Речь идет также о соответствии лидерства трендам общества знаний. Отдельно рассматривается лидерства и качества образования, что является достаточно оригинальным подходом.

Ключевые слова: власть, лидер, лидерство, социальная ответственность.

SOCIALLY-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF LEADERSHIP IN EDUCATION.

Annotation. The article deals with the problem of leadership in the field of education in the context of the moral dimension of social responsibility. The author emphasizes the fact that for the management (as the administrative board) leadership education is a natural and necessary at the same time. The proposed material defines the concepts of management and leadership, however, emphasized the irmutual integration. It is also about trends under the leadership of a knowledge society. Separately considered leadership and the quality of education, which is a rather original approach.

Key words: power, leader, leadership, social responsibility.

Лідерство є яскравим феноменом суспільного життя, оскільки торкається кожного з нас – одних тим, що вони прагнуть лідерства, інших – як таких, що підпадають під зону впливу лідерів. Лідерство в системі вищої освіти є, на теперішній час, потребою соціокультурної дійсності. Вимоги нового Закону України «Про вищу освіту» щодо обрання ректора всім науково-педагогічними працівниками вищого навчального закладу викликало до життя питання – чи дійсно демократична норма приведе до керівництва вишами найкращих. Та й

хто вони – ті найкращі? Лідерство давно постає проблемою сучасного менеджменту, проте філософія має в такому аспекті своє коло проблем в аналізі соціальних очікувань лідерів і здатність інтелектуальної громади вишів приводити до влади і покладати відповідальність на тих, хто, перш за все здатний це робити.

Мета – в статті розглядається проблема лідерства саме в сфері освіти. Акцентується увага на важливості інтеграції керівництва і лідерства. В запропонованому матеріалі розглядається роль лідерства в системі якості освіти. Аналізуються соціальна відповідальність лідера, вплив лідерства на репутаційний менеджмент ВНЗ.

Проблему лідерства перебувала в центрі уваги за часів Геродота, Плутарха, пізніше Н. Макіавеллі, Т. Карлейль, Ф. Ніцше, М. Вебер та ін.. Лідерство стає предметом дослідження для соціологів, Економістів, політиків, філософів. Варто відзначити важливі тенденції лідерства Н. Беннетт, Г. Тарда, Г. Лебона, Е. Богардус, А. Сміт, Р. С. Сендлер, Крюгер, Р. Стогділл, В. Дженкінс і Ф. Селзник, Г. Хоманс, Дж. Чепмен, Б. Басс, Ф. Фідлер.

Вітчизняні дослідження також виявились достатньо суперечливими. Дослідження велись як в царині психології, соціології, соціальної філософії. **І.В. Іванова**, Л. Карамушка, Л. Кравченко, К. Ушаков та інші.

Проблема лідерства відноситься до категорії актуальних течій соціального знання. На жаль, тема лідерства через застосування в системі коучинга набула дещо популяризаторського характеру. Лідерство постає як «бажаний результат», «омріяний приз», якого варто прагнути за будь-яку ціну, це перемога в конкурентній боротьбі. Такий підхід заміняє розуміння здорового лідерства амбіційністю і навіть – застаріле слово – кар'єризмом. Для соціальних інституцій лідерство стало синонімом рейтингу і, на жаль, інструментом маніпуляцій. В суспільній думці лідерство ототожнюється з успішністю.

Лідерство як категорія віднесена дослідниками до царини менеджменту, передбачаючи керованість процесом формування й очікуваність результату. Д. Дей зауважує, що чітке визначення поняття «розвиток лідерства» можна дати в тій частині, де його завдання збігаються з розвитком менеджменту – підготовка персоналу до виконання певних ролей та ситуацій, що виходять за межі їхньої щоденної практики[1]. За межами розгляду залишається етична складова – про якості, які мають бути притаманні сучасному лідеру, з огляду на це – нова якість лідерства, здатність брати на себе відповідальність і високий інтелектуальний рівень лідера.

Автору видається виправданим і необхідним впровадження здорового лідерського підходу саме в освіті. Адже освіта є фактором висування на керівні ролі справжніх лідерів, а не найбільш пристосованих. Освітні заклади, що можуть створювати умови для здорового лідерства, формувати відповідне якісне соціальне середовище, а сама освіта стає ефективним соціальним ліфтом.

Соціальне лідерство визначається (чи має визначатися) інтелектуальним капіталом. Лідерство організації тісно пов'язано з інноваційністю розвитку.

Інноваційність може бути актуалізована через особистості, які здатні до творчості. Але творчість як інструмент може бути реалізована за певних сформованих умов. Так, Є.С. Яхонтова наголошує на таких умовах як інноваційний клімат і відповідну систему управління[2].

Лідерство за своєю суттю не може формуватися в авторитарних умовах. Спробою адаптувати лідерство до існуючих умов є розподіл на формальний і неформальний лідерський статус.

Ще в 70-х р.р. ХХ ст. Ю. Лотман зазначав, що «культурне "ми" – це колектив, у середині якого діють норми сорому та гідності. Страх та примушування визначають наше ставлення до "інших"[3].

Освіта - це інструмент формування людини. Освіта є достатньо консервативним середовищем, але з високоінтелектуальним потенціалом. Тому теорія лідерства в освітніх інституціях має власні особливості. Видається досить цікавою теза про те, що високі лідерські якості керівника (до прикладу - університету), сприяють досягненню лідерських

позицій самим університетом. Саме мистецтво лідера-керівника дозволяє інтелектуальному середовищу сприймати цілі, поставлені перед організацією, як власні. Якщо цього не відбувається – логічно ставити питання про не справжність, неадекватність вимогам організації керівника (не лідера).

«Лідерство – це сила, яка створює здатність групи людей робити дещо на більш високому рівні, або досягати кращих результатів. По суті, лідерство є агентом змін, охоплюючи людей метою зробити більше, ніж вони робили»[4].

Лідерство за своєю суттю постає як інтелектуально-інвестиційна діяльність. Лідерство формує широкий спектр нових взаємовідносин, які не втрачаються навіть за умови зміни лідера. Тобто справжнє лідерство починається як здатності, якості, прагнення окремої особистості і створює потужний «лідерський» шар, коло прибічників, які сприймають і реалізують запропоновані нові підходи до діяльності. Лідерство по своїй природі є конструктивним і реформаторським і, в разі зміни лідера на керівника, останній може певний час використовувати раніше створені ресурси. В такий спосіб відбувається «капіталізація» лідерства.

Визначення і виокремлення керівництва від лідерства вже постає як науковий трюїзм і аксіоматичним матеріалом підручників. Так, в посібнику «Менеджмент» надаються такі визначення: керівник — індивід, який очолює колектив і використовує надану йому владу для впливу на поведінку людей, що у ньому працюють[5].

Авторами наголошується, що «керівництво – це процес впливу на підлеглих через формальні важелі для забезпечення виконання ними офіційно визначених доручень і вирішення певних завдань. Основою керівництва є вплив і влада. Вплив – це поведінка однієї людини, яка вносить зміни у поведінку, стосунки, відчуття іншої людини. Влада – це можливість впливати на поведінку інших. Лідерство — здатність впливати на поведінку окремих осіб чи робочої групи особистими якостями, які відповідають зовнішнім і внутрішнім потребам групи. Лідерство ґрунтується на соціальній взаємодії у групі людей, на визнанні професіоналізму та компетентності».

Справжнє лідерство в освіті лише посилює принцип пасіонарності, через який і здійснюється творчий розвиток соціуму в цілому[6]. За цією теорією етнос має розвиток, якщо перетворює навколишнє середовище. Пасіонарії – це особистості з яскравою життєвою позицією. Вони потребують підтримки для розвитку своїх здібностей, а освітні інституції і суспільство потребує їх творчості. Пасіонарії – є запорукою інноваційності, яка заперечує повторюваність.

Унікальність освіти полягає в тому, що через неї формуються (виховуються, плекаються) пасіонарії. Застосування лідерського підходу є найбільш інтелектуально прийнятним для розвитку самих вишів. Фактично, ми використовуємо лозунг на кшталт «розбудуємо університет – розбудуємо країну».

Лідерство – це тривалий процес, який здійснюється як окремою людиною, так і численною кількістю інших людей, які або сприймають або заперечують висунуті особою (потенційним лідером) думки. В результаті такого процесу формується власне лідер. Лідер продовжує процес лідерства (точніше – його розвитку) на рівні колективу, формуючи умови для прояву як інноваційних ідей, так і талановитих особистостей. Лідерство передбачає комплекс відносин, в центрі яких перебуває сам лідер – той, хто знає, що робити, зміцнює впевненість в майбутньому, створює позитивний настрій на спільну діяльність.

Лідерство як прагнення і мета і лідерство як результат спонукають до розвитку і постають фактором формування людського капіталу (категорія з економіки знань). Лідер-управлінець, що так важливо для системи освіти повинен ініціювати дії (виклики інтелектуального середовища) і нести за них відповідальність (виклики топ-менеджменту). Такий лідер має здатність використовувати можливості людських ресурсів заради досягнення мети, яка відповідає особистим прагненням і цілям навчального закладу, що значно підвищують можливості її втілення.

Завдяки лідерству відбувається конструювання майбутнього, що надзвичайно важливо

для освіти як соціальної технології. Справжній лідер в освіті – це льодоруб, що змінює освітню сферу, має здатність переконувати і бачити вектор розвитку.

Доба економіки знань висуває вимогу командної діяльності. А значить лідерство стає багаторівневим, але з вимогою визнання спільних цінностей і цілей. В такий спосіб феномен лідерства включається в глобальний простір, заперечуючи локальність завдань і «містечковість» локації. Саме тому справжній лідер ставить питання не тільки про свій власний розвиток, але й про розвиток членів своєї команди.

Економіка знань формується через здатність і прагнення суб'єкта до пізнання. Знання перетворюються із суб'єкта на об'єкт і утворюють капітал, підсилюючи і підносячи людський фактор. Люди – це умова і мета розвитку. Можна сказати, що це економічний антропоцентризм. Враховуючи, що особистості, здатні до продукування нових знань і опанування знаннями формуються через освіту, то й калейдоскоп осіб, які навчають, має бути оригінальним і високо творчим.

За влучним висловом Яка Фітценца, «люди – єдиний елемент, що має здатність виробляти вартість»[7]. Незважаючи на доступність сприйняття такої тези варто наголосити, що використання людського потенціалу в сфері освіти є ганебно низьким. Освітняни спрямовують свої інтелектуальні зусилля на вузьку наукову стежу, залишаючи поза увагою саме соціальний вимір їхньої діяльності, тим самими віддаючи на поталу прагматичним кар'єристам лідерські позиції у вишах.

Крім того, соціальна цінність науково-педагогічних працівників зводиться нанівець через нехтування креативністю і мотивованістю підлеглих, з метою збереження сумнівного «лідерського» status quo. Такий підхід вказує на не справжність лідера. Призначення на посаду не відповідає суті посади – бути лідером, мати інший – стратегічний та інноваційний тип мислення.

Довготривалий успіх залежить від здатності лідера орієнтуватися в ситуації, його ініціативності і, що головне, бути націленим на перспективу. Ісікава Каору наголошує, що стратегічний лідер має орієнтуватися в своїй роботі на 10 років вперед, функціональний лідер – на 5 років, керівник середньої ланки – на 3 роки [8].

Ісікава Каору аналізує комерційну компанію та її лідера, але для сфери освіти – цей аспект є ще більш актуальний. Ісікава Каору акцентує увагу, що за таких умов, може бути створена сучасна система управління знаннями в компанії, яка призведе до розвитку інноваційного потенціалу персоналу і успіху стратегій розвитку компанії, що також може впливати на зміцнення конкурентних позицій.

Лідерство має визначатися такими якостями як: здатність до генерування продуктивних ідей; здатність до оцінювання творчих ініціатив співробітників; мотивацію до саморозвитку і творчості; пошук способів підтримки і розвитку інноваційної діяльності; удосконалення менеджменту.

Проте лідерство визнається оточуючими через етичні категорії. Лідер повинен щиро сповідувати спільні цінності (спільність цінностей є важливим саме для освіти, яка сама будується на цінностях і впроваджує їх в життя суспільства). Крім того, враховуючи, що освіта є комунікацією, то лідер має зберігати позитивні відносини с послідовниками. Це дозволяє бачити стратегічну перспективу і можливість реалізації інноваційних планів. Відносини с послідовниками – це механізм передачі лідерського і соціального досвіду формування команди односторонців. Якщо цілі лідера співпадають з цілями організації (у випадку нашого розгляду – освітні заклади), то настає ефект «горіння».

При розгляді феномена лідерства варто зупинитися і на так званому лідерському таланті – коли досягнення поставлених цілей дозволяє реалізувати здатності і практичні навички людини. Лідер повинен бути професіоналом високого рівня, тоді сила його впливу і авторитету збільшується в рази.

Наступне. Мотивація лідера – тобто які внутрішні мотиви спонукають до лідерства, які результати діяльності необхідні для внутрішнього задоволення і бажання подальших дій.

Лідерство в освіті використовує ще одну бізнес-технологію – систему менеджменту

якості. Системи менеджменту якості унікальні для кожного окремого прикладу освітньої інституції. Крім того, СМК не може мати локальну дію – наприклад лише фінансову діяльність закладу або лише навчальний процес. СМК є інструментом проекту, тому і весь заклад та його діяльність розглядаються як складний проект, що містить в собі численні проекти, менші за масштаби. Так, проектом може бути підготовка фахівців за певною спеціальністю. В такому випадку точно відомі конкретні учасники і зацікавлені сторони процесу, реальні потреби, інформаційні системи, що є підставами для впровадження СМК. Але найголовнішою умовою (дивись початок абзацу) є лідер, який розуміє і розділяє принципи якості і відданий ним.

В такий спосіб ми дійшли до наступного рівня розгляду – якості самої освіти. *Якісне* лідерство призводить до *якісного* керівництва, до застосування ефективних принципів менеджменту на всіх рівнях, що в свою чергу забезпечує якість освіти (або, якщо говорити категоріями менеджменту – якість надання освітніх послуг).

Одним із поширених показників якості освіти є її попит на ринку праці. Такий підхід уніфікує проблему якості, а значить не дозволяє її вирішити. Можна поставити під сумнів ефективність ще одного постулату – репутація вишу – є умовою працевлаштування. Російська дослідниця Е. Борисова наводить інші підходи, які заслуговують на увагу і подальше обговорення освітянською спільнотою.

Так, на думку Е. Борисової, найбільш сучасним методом позиціонування себе на ринку є методика «бенчмаркінгу», яка представляє собою систематичний безперервний процес ідентифікації, визначення, виміру, порівняння, вивчення, адаптації і застосування кращих методів через внутрішню і зовнішню оцінку організації за ради того, щоб досягнення більш високих результатів стало можливим. Е.Борисова вважає, що ідея бенчмаркінга полягає в порівнянні себе і власних ринкових показників з певною конкретною продукцією (послугою) конкретного виробника (університету)[9].

Бенчмаркінг дозволяє вишам визначити слабкі і сильні сторони для того, щоб удосконалення діяльності організації було здійснено ефективно і результативно. Визначення критичних факторів успіху прискорить процес досягнення заданих вишем цілей.

Якість освіти виступає зовнішньою вимогою суспільств до вишів і внутрішньою вимогою від учасників освітнього процесу. Разом з тим, феномен якості не розкриває соціальну політику вишу як особливого культурно - просвітницького осередку. Крім того, теза про університет як проект викликає до життя формулювання таких понять як місія університету, мета і форми діяльності.

Лідерство й покликано вирішувати проблеми, що виникають в освіті найбільш і ефективним і прийнятним для певних умов засобом. Лідерство набуває вагомості в освітніх інституціях оскільки саме вище керівництво закладу визначає бачення організації, розробляє політику і розвертає стратегію.

Освітня система менеджменту якості є посилюючим знаряддям в руках ефективного лідера. Авторитарність і адміністративність управління – це ознаки стагнації. Лідерство дозволяє (спонукає, створює умови) для використання колегіальності з метою задоволення очікувань від замовника освітніх послуг.

Отже, з вище викладеного можна зробити наступні висновки – справжнє лідерство в освіті є потужним фактором розвитку галузі. Лідерство, як соціальний процес, повинно відбуватися зі становленням власної системи якості надання освітніх послуг. Лідерство формує певну корпоративну культуру, яка виконує інтегруючу функцію для українських вишів, «інфікованих» боротьбою за виживання за будь-яку ціну. Лідерство передбачає дії, адекватні прагненням більшості колективу, що спонукає до утворення командного фактору освітньої діяльності.

Вища школа останнього періоду відрізнялась відносно стійким середовищем, що негативно і пасивно сприймає зміни. виправдовуючи це постулатом про творення науки. Такий стан унеможлилював справжнє соціальне лідерство і одночасно сприяв втіленню і укоріненню керівництва в бюрократичному, адміністративному стилі.

© **Боринштейн Евгений Русланович**

Подальший соціально-філософський аналіз феномена лідерства і застосування та реалізація його сфері освіти дозволить сформувати реальні позитивні кроки щодо його впровадження в суспільну практику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. DayD. Leadershipdevelopment: areviewincontext // LeadershipQuarterly. – 2001. – N 11 (4). – P. 581–613.
2. Яхонтова Е. С. SoftManagement или Управление отношениями в компании. М.: Экономика, 2010.
3. Лотман Ю.М. *Избранные статьи*. В 3-х томах. Таллинн, 1992–1993
4. McKenna, E. BusinessPsychologyandOrganisationalBehaviour. Lawrence Erlbaum associates, Publishers, Hove , 1995, p. 355.
5. Менеджмент : посібник / В. В. Стадник, М. А. Йохна. - Київ : Академвидав, 2003. - 464 с.
6. Гумилев Л. Н. Этносфера: история людей и история природы. - М., 1999,
7. Фитц-енц Я. Рентабельность инвестиций в персонал. Измерение экономической ценности персонала. Пер с англ. -М.: Вершина, 2006, стр.14.
8. Веретнов В. Японский опыт в управлении бизнесом Режим доступа: <http://www.klubok.net/article1009.html>.
9. Е.Борисова Лидерство в высшем образовании. Режим доступа: <http://www.top-personal.ru/issue.html?738>

Боринштейн Евгений Русланович - доктор философский наук, профессор, заведующий кафедры философии и социологии Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского».

УДК 124.5+17.022.1+141.412

ЦЕННОСТНЫЕ ОСНОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО ИУДАИЗМА: ОТ ТРАДИЦИИ К ГУМАНИЗМУ

В статье рассматриваются ценности иудаизма. Анализируются ценностные основания современного иудаизма в контексте его перехода от традиции к гуманизму. Исследуются такие концепты современного иудаизма, как: традиция; гармонизация свободной творческой Божественной воли и свободной воли человека; падение залог восхождения; позитивная экзегеза; миротворчество; забота о сохранении нравственности в обществе; милосердие и благотворительность; охрана, восстановление и развитие исторического и культурного наследия; образование; гуманизм.

Ключевые слова: ценности, ценностные основания, иудаизм, иудеи, евреи, традиция, современный иудаизм, гуманизм, гуманизация, образование, гуманизация образования.

ЦІННІСНІ ПІДВАЛИНИ СУЧАСНОГО ІУДАЇЗМУ: ВІД ТРАДИЦІЇ ДО ГУМАНІЗМУ

У статті розглядаються цінності іудаїзму. Аналізуються ціннісні основи сучасного іудаїзму в контексті його переходу від традиції до гуманізму. Досліджуються такі концепти сучасного іудаїзму, як: традиція; гармонізація вільної діючої Божественної волі та свободної волі людини; падіння заставу сходження; позитивна екзегеза; миротворчість; турбота про збереження моральності в суспільстві; милосердя і благодійність; охорона, відновлення та розвиток історичної та культурної спадщини; освіта; гуманізм.

Ключові слова: цінності, ціннісні підстави, іудаїзм, іудеї, євреї, традиція, сучасний

іудаїзм, гуманізм, гуманізація, освіта, гуманізація освіти.

VALUE FOUNDATIONS OF MODERN JUDAISM: FROM TRADITION TO HUMANISM

The article deals with the values of Judaism. Analyzes the value foundations of modern Judaism in the context of its transition from tradition to humanism. Explores such concepts of modern Judaism: tradition; harmonization free creative divine will and human free will; the fall pledge ascending; positive exegesis; peacemaking; concern for the preservation of morality in society; mercy and charity; protection, restoration and development of historic and cultural heritage; education; humanism.

Keywords: *values, value bases, Judaism, Jews, Jewish, tradition, modern Judaism, humanism, humanism, education, humanization of education.*

На протяжении более чем четырех тысячелетий иудаизм остается, по сути своей, единой системой, основанной на общих традициях. Несмотря на то, что в пределах иудаизма на протяжении времен появлялись различные группы, такие как саддукеи, фарисеи, ессеи, караимы, хасиды и другие, всех иудеев объединяла и объединяет вера в заботливого Бога, избравшего евреев как особый народ и даровавшего им свои законы.

При этом современный иудаизм, не отказываясь от традиций, последовательно развивает ценности гуманизма, основываясь на опыте евреев как одного из древнейших народов мировой культуры и цивилизации. Для автора является важным исследование социализационных особенностей иудаизма, его философских оснований и постоянной направленности на приоритеты Гуманизма.

Одесса известна как город, в котором всегда традиционно было много евреев. Поэтому для обыденного понимания иудаизма можно просто спросить одессита, как человека «с улицы», что для него означает иудаизм, и девять из десяти ответят: суббота, праздники, синагога, законы питания, обрезание, траурный обряд. Но все это лишь малая часть системы иудаизма, которая охватывает все стороны жизни: отношения между личностью и обществом, личные взаимоотношения, типы поведения, отношения между мужем и женой, между начальником и подчиненным, профессиональную и деловую этику, домоводство, взаимоотношения в общине, обществе и государстве. Следовательно, иудаизм – это искусство жить во всех его проявлениях. Для евреев иудаизм – это не религия, а образ жизни.

Термин «иудаизм» происходит от названия самого многочисленного из «двенадцати колен Израилевых» - колена Иудина. С этим коленом еврейский народ всегда связывал свои самые светлые надежды, из него вышел святой царь Давид, и из него же должен произойти Машиах (Мессия). Иудаизм, иудейство (др.греч. Ἰουδαϊσμός), «иудейская религия» (от названия колена Иуды, давшее название Иудейскому царству, а затем, начиная с эпохи Второго Храма (516 до н. э. – 70 н. э.), стало общим названием еврейского народа – ивр. יהודה) – религиозное, национальное и этическое мировоззрение еврейского народа, одна из древнейших монотеистических религий человечества [1].

В большинстве языков понятия «иудей» и «еврей» обозначаются одним термином и не разграничиваются при разговоре, что соответствует трактовке еврейства самим иудаизмом.

В современном русском языке существует разделение понятий «еврей» и «иудей», обозначающих соответственно национальную принадлежность евреев и религиозную составляющую иудаизма, берущее начало из греческого языка и культуры. В английском языке существует слово *judaic* (иудаический, еврейский), происходящее от греческого *Ioudaios* — более широкого понятия, чем евреи [1].

В качестве понятия обозначающего национальную религию еврейского народа категория «иудаизм» стала использоваться лишь с конца XIX в.

Философские, религиозные и смысло - жизненные основания иудаизма зиждутся на категории «традиция». Традиция – это совокупность всего учения иудаизма во всей его глубине и широте, передаваемая из поколения в поколение. Классический вариант традиций

в иудаизме основан на законах Торы.

Законы, которые регулируют отношения во всех сферах жизни, - такие же четкие, как и те, что определяют правила питания или порядок службы в синагоге.

Все части Торы, взаимодействуя, служат одной всеобъемлющей цели созданию справедливого общества, воодушевляемого пониманием того, что человек сотворен по подобию Бога. Но Тора на этом не останавливается. **Цель Торы** – создать идеальное общество, по законам которого захочет жить весь мир, и таким образом все человечество обретет благословение Торы. Всегда, когда речь идет об особых обязанностях еврейского народа.

Надо понимать, что характерная черта новой традиционности в иудаизме заключается в довольно искренней и ревностной приверженности тем моментам Традиции, которые конкретный еврей по какой-то причине считает ключевыми. Так, например, человек, который уже не соблюдает законы Субботы, может каждый год приходить в Йом Кипур в синагогу, организовывать некое подобие пасхального вечера, к тому же образцово соблюдать обряды траура и брака и праздновать бар мицву сыновей. Все это для него – очень важные принципиальные вещи, которых он придерживается, так как осознает себя евреем.

По моему мнению, иудаизм – это не только религия, не только философское учение, но в первую очередь – закон, регламентирующий все без исключения стороны жизни, как отдельного человека, так и всего общества в целом. Помимо порядка молитв, соблюдения Торы, субботы и праздников, воспитания детей, имущественных и трудовых отношений, закон этот определяет образ поведения еврея в таких сферах, как питание, гигиена, одежда, супружеские отношения, сбор урожая и многое другое.

Суть еврейской веры не в претенциозных доктринах и красивых декларациях, а в практическом осуществлении принципов Торы. Концепция иудаизма и его морально-нравственные ценности мало что значат, если их не претворять в жизнь.

Суть иудаизма в том, что только дела – критерий оценки человека, и только они определяют его судьбу в этом мире и мире грядущем. Согласно Торе, удел в будущем мире получают все, кто жил, творя добро, независимо от национальности и вероисповедания, и даже независимо от того, был ли человек атеистом или приверженцем религии – только практические дела определяют судьбу каждого человека.

При этом иудаизм не разделяет человека на составные элементы, человек считается единой психофизической сущностью, сотворенной Богом. Тора часто заменяет категорию «Человек» категорией «нефеш» – «Душа».

Согласно Торе, человек обязан содержать не только свою душу в «чистоте», но и тело в чистоте физической, и от него зависит, будет ли его тело чистым, здоровым и святым, или грязным, больным и оскверненным.

В Талмуде душа описывается как независимая от тела сущность, как та часть человека, которая непосредственно создана Богом. Поэтому **иудаизм** необходимо понимать как системообразующий фактор и основную мировоззренческую концепцию в жизни еврейского народа.

Начало XXI века характеризуется, с одной стороны, разочарованием в большинстве прежних мировоззренческих концепций, крушением прежних идолов и идеалов, во многом утратой оптимизма и разочарованием, с другой стороны – напряженным поиском новых идеалов, духовными исканиями в самых широких масштабах.

Специфика тех изменений, которые произошли с евреями и иудаизмом в нынешней действительности заключается в ряде преобразований. Наиболее значимыми из них, как мне кажется, являются следующие:

♦ изменение социального статуса евреев. После Второй мировой войны постепенно национальная, этническая и религиозная принадлежность перестали мешать или помогать в продвижении по социальной лестнице. В Украине после обретения ею независимости это стало особенно заметно;

♦ трансформация психологии евреев, заключающаяся в психологии позитивных

изменений. В современном украинском обществе евреи открыто носят кипу, талес, другие отличительные черты еврейского вероисповедания. Общение, как между собой, так и с представителями других национальностей стало носить черты большей открытости и взаимообогащения. Отмечу интересные замечания, характеризующие, на мой взгляд, склонность к сближению в бытовой психологии представителей различных этносов. Из дискуссии на mail.ru:

«Психология еврея не отличается от психологии любого человека.

Семья, работа, дом, воспитание детей.

Ограниченное потребление спиртного.

Ругаемся с женами и ругаем детей.

Моем посуду и ходим на рынок.

Торгуемся. В чем отличие психологии еврея от других.

В том, что он глупых таких вопросов не задает» [2].

Как мне кажется психология позитивных изменений трансформировалась в психологию позитивных отношений, заключающуюся в интересе различных этносов, культур и представителей вероисповеданий друг к другу, их взаимообогащение благодаря расширившимся контактам;

♦ быт евреев. Ригоризм (строгое поведение и мысли, исключая какие-либо компромиссы) семейной и супружеской жизни подверглись некоторому ослаблению;

♦ возвращение к еврейским традициям. То, что характерно, прежде всего, для Украины. Открытие иудейских общин, их направленность на помощь, развитие духовности привели к укреплению, стремлению к воссозданию еврейских традиций и религиозного образа жизни;

♦ гуманизация и гуманитаризация образования. Я разделяю точку зрения, что **гуманизация образования** – это «система мер, направленных на приоритетное развитие общекультурных компонентов в содержании образования и технологии обучения, ориентированных на совершенствование личности, занимающей центральное место в структуре общественных отношений» [3]. В то же время гуманитаризация образования имеет своей целью сведение к минимуму негативных последствий практически-рационального познания, не учитывающего в своем абсолюте морально-нравственные ориентиры, а потому характеризующегося бездуховностью, нравственным нигилизмом, отсутствием ценностной ориентации на проявление милосердия. Можно подчеркнуть направленность **гуманитаризации образования** на ценностно-ориентационное наполнение образовательной программы гуманитарным содержанием, т. е. предполагает включение в учебный процесс цикла гуманитарных дисциплин и приобщение молодежи к гуманистическим ценностям. Что является огромной проблемой для современной Украины, не только не разработавшей какую-либо концепцию гуманитаризации образования, но и систематически сокращающей объемы изучения дисциплин социально-гуманитарного цикла в рамках высшего образования.

Здесь не стыдно поучиться у еврейских общин, находящихся в Украине. В еврейских общинах современной Украины направленность на образование, получение знаний особенно заметна. Можно особенно выделить одесские еврейские организации, где создан ряд программ, ориентирующихся на получение дополнительного образования. Особенно можно отметить общину «Хабад-Одесса», в которой не только создана учебная программа «Южноукраинский Еврейский университет «Хабад-Одесса»», но и функционирует цельный социально-гуманитарный комплекс, направленный на создание системы образования: детский сад – школа – университет. В рамках этой программы заключены договора с: государственным учреждением «Пивдэнноукраинский национальный университет имени К. Д. Ушинского», национальным университетом «Одесская юридическая академия», Одесским институтом финансов при украинском государственном университете финансов и международной торговли. Таким образом, созданы все условия для развития мыслящей социально-гуманитарной личности, под которой я подразумеваю личность, ориентирующуюся на ценностные ориентации духовности, образования, морали, добродетели, милосердия и творчества, умения и потребностей осуществлять свою

профессиональную деятельность в интересах человека. Одним из достижений личностно-ориентированного подхода является увеличение значения вторичной социализации в формировании системы ценностных ориентаций именно во время получения высшего образования.

Современное общество, в том числе и украинское, нивелировало проблему выбора, традиционно, из века в век, стоявшую перед иудеями: либо противостоять силе традиции и открыть для себя новый и более широкий мир, либо противостоять новым идеям современности, как представляющим собой угрозу традиционной истине и обычаям. Сегодня обязательность такого компромисса отпала.

Мне кажется, что острота вопроса о проявлении либерализма в религии на сегодняшний момент полностью отпала. Опыт Израиля и иудаизма показывает: можно быть приверженцем догматов иудаизма, сохраняя ориентацию на либеральные ценности в повседневной жизни. Можно констатировать о негласном заключении договора между традиционализмом, светскостью и ориентацией на гуманистическую направленность бытия. Под **гуманизмом** понимается «система мировоззрения, основу которого составляет защита достоинства и самоценности личности, ее свободы и права на счастье» [4]. А гуманность характеризуется как человечность, главная цель которой состоит в гармоническом развитии ценностных способностей чувства и разума, высшем развитии «человеческой культуры и нравственности и соответствующего ей поведения по отношению к другим людям и ко всему творению» [5, с. 120]. Я разделяю точку зрения И. Канта, для которого гуманность – это «чувство блага в общении с другими; с одной стороны, всеобщее чувство участия, с другой – возможность внутренне и всеобщим образом сообщаться с другими, свойства, которые в совокупности создают соответствующее человечеству товарищество, благодаря которому оно отличается от животной ограниченности» [5, с. 120].

Современный иудаизм в большинстве своем, опираясь на традиционализм Галахи, признает демократические институты западного государства. Следовательно, в современном иудаизме, как мне кажется, в полном согласии соединяются вопросы демократии, соблюдения законов государства и жесткое соблюдение религиозных догматов. Отсюда формируются новые модели поведения, связанные с возможностями ношения традиционной для иудеев формы одежды, сохранения традиций в приеме пищи и образе жизни и светском характере как способе существования («модус вивенди»), то есть работе в светских организациях.

Современное украинское общество характеризуется развитием национальных и региональных объединений, включающих в себя религиозные и нерелигиозные группы. Так как эти объединения ответственны за всю региональную и национальную общину, в том числе и иудейскую, дух плюрализма и примирения превалирует обычно даже там, где религиозные различия бросаются в глаза. Естественно, что это значительно влияет на их религиозную жизнь. Так, если в ряде стран можно констатировать отход от традиции, результатом которого является, что многие живут вообще без связи с религией, то в Украине стал возможен симбиоз религии и светского образа жизни, который условно можно назвать светской религиозностью. В данном случае жизнь, так или иначе, осуществляется через раввина как учителя, но склонность к иудаизму проявляется во время от времени повторяющемся субботнем действе с минимальным влиянием на их ценности и образ жизни в течение недели.

Для современного иудаизма обычными делами стали: посещение светских школ и занятия светскими науками; деловая деятельность и широкие социальные контакты с окружающим нееврейским миром; широкая интеграция в мир образования и экономики; увеличение роли дневных школ, образование в которых совмещает серьезное изучение классических еврейских источников с не менее серьезным изучением светских предметов, но все это в рамках традиционных ценностей. Феномен дневных школ отражает возросшее значение традиционного образования среди евреев и является формой институционализации нового пути интеграции евреев в западную культуру. Евреи в украинском обществе в

соответствии со своим пониманием и отношением к Галахе, имеют возможность отстаивать свои преимущества и ценности. Дополнением к дневному и вечернему еврейскому образованию является опыт, полученный в еврейских летних лагерях. Он углубляет восприятие юными евреями иудаизма и помогает им выработать те модели поведения, которые являются критерием идентификации еврея и дома в условиях традиционной культуры и в светском окружении. Система образования для взрослых, финансируемая синагогами, стремится углубить знания по еврейской истории и иудаизму среди старших поколений. Группы по изучению Торы для мужчин были всегда обычным явлением для ортодоксов, однако теперь среди «современных ортодоксов» возникают также группы для женщин.

В современном иудаизме многие из таких групп представляют собой кружки близких друзей, которые могут встречаться на маленьких молитвенных собраниях, входящих в структуру более широкой общины.

Сегодня серьезное отношение к традиции среди евреев не является догматическим и стремится отражать такие ценности различных людей как свободное самовыражение, совместность, представляет собой новый синтез традиции и современности. Это уже принесло плоды в виде активного в той или иной мере привлечения в иудаизм женщин, что развивает идею о необходимости для евреев самим активно формировать свою собственную религиозную жизнь.

Формы и особенности еврейской жизни в Украине сегодня вряд ли могли быть предсказаны век назад, поэтому следует думать, что в будущем возможны новые виды синтеза и новые идеалы. Современный еврейский ученый и мыслитель Симон Равидович однажды назвал евреев «вечно умирающим народом». Но евреи и иудаизм обновляются и вечно возрождаются вновь. Какими они будут завтра, зависит от них самих. Хотя еврейская традиция включает в себя догматические и недогматические учения, гибкое и строгое отношение к Закону, главным, что определяло их структуру, их содержательную часть, были метагалахические ценности: любовь к добру, справедливость и Ахават Исраэль – «любовь к народу Израиля». Современные евреи верят, что главенствующая роль именно этих ценностей определит собой судьбу древней и молодой религии иудаизма в будущем.

Рассуждая об иудаизме, мы всегда учитываем, что он является выражением религиозности еврейского народа с древности до наших дней. В то же время современный иудаизм основывается на традиции, питаясь от него развивающейся энергией, которая продолжает жить в иудаизме как невидимая сила. «Традиция – живая душа иудаизма... Традиция, как откровение, - это духовная энергия, которая всегда действует; высшая власть, которая исходит не от человека; это эманация Божественного духа...» [6].

Эволюция современного иудаизма заключается в символической активизации искры Божественного света, которая, может быть, была утеряна (либо не достаточно реализована) в результате предыдущего исторического развития. При этом показателем «созревания» данной искры, показателем того, что пришло время ее активизировать, - является появление спонтанного интуитивного и морально обоснованного (хотя пусть и нерелигиозного или даже антирелигиозного) массового движения в еврейском народе по пути самоидентификации. Это прослеживается в постоянно увеличивающемся количестве евреев в синагогах, их желании предоставить ребенку основу еврейского образования наравне со светским, что и обозначает, по моему мнению, безусловную ориентацию на гуманизм.

Сегодня более чем значимым в современном иудаизме является положение женщины не только как продолжательницы рода, но и как собирательнице еврейских традиций, играющей основную роль в социализации детей, передаче опыта. Вспомним о Гутеле Ротшильд, но в конкретном случае она лишь олицетворение статуса женщины в современном иудаизме. Женщины в современном иудаизме несут ту же самую ответственность, что и мужчины, будь то в синагоге, дома или в обществе.

Быть верующим и реалистом одновременно – значит быть современным евреем. Именно способы, с помощью которых современный иудаизм пытается осуществить эту

задачу, создают основу для сравнения его с ортодоксальным. При этом сравнении мы получаем парадоксальный вывод, а именно: современный иудаизм является естественным продолжением ортодоксального, приспособившись к нынешней жизни только в качестве обыденных бытовых и социальных реалий, но оставаясь при этом весьма консервативным в контексте соблюдения традиций.

Это прослеживается в единообразии, принятом религиозными общинами на всей территории распространения иудаизма вот уже в течение многих веков. Будучи статичным, иудаизм менял своих приверженцев и не давал им покоя, точно так же как и сам менялся и не знал покоя из-за них в различные времена и в различных обстоятельствах. Это соотношение постоянства и изменчивости находится в центре иудейского уклада жизни и системы верований.

Понятия «народ Израиля» или «еврейский народ» кажутся теперь чисто религиозным конструктом. Однако они остаются актуальными и для евреев, потерявших связь с религией или даже принявших другую веру – в той степени, в которой они сами и/или их окружение продолжают считать их евреями. И, если рассматривать иудаизм максимально широко, можно, по всей видимости, говорить об иудаизме, практикуемом евреями, не считающими себя религиозными иудеями. Этническое самоопределение евреев содержит в себе и религиозный элемент. Веру в свою причастность к еврейскому народу в целом (т.е. к «народу», состоящему из различных этнических групп, не объединенных ни государством, ни какой-либо иной социальной структурой) можно рассматривать как минимальное определение иудаизма, а стереотипы поведения, связанные с этой верой – как религиозные практики.

Современный иудаизм, проделав огромный по протяженности путь развития, продолжает свое вечное движение по пути «к Жизни, полной смысла».

Проблема, обозначенная в статье, представляется вечной проблемой. Остается лишь обозначить направления исследования, выразив их в чертах современного иудаизма.

Центральными для современного иудаизма являются следующие концепты развития:

▲ **традиция** как хранитель социального и культурного наследия, передающегося от поколения к поколению и сохраняющегося в течение длительного времени. Традиции отличаются от **обычаев**, которые представляют собой одобряемые обществом массовые образцы поведения. Особенно легко это объяснять на примере евреев;

▲ гармонизация свободной творческой Божественной воли и свободной воли человека, ответственного за свои поступки. Это путь к моральному совершенствованию и совершенству. Необходимо пропагандировать мир, в том числе и путем образования, в центре которого стоит морально-нравственный человек, его этическое сознание, основанное на Божественной воле;

▲ падение залог восхождения. Подходит и для современного украинского общества. Суть понимания данного тезиса в иудаизме: «Только в кризисной ситуации мы способны осознать свой потенциал, обнаружить скрытые резервы, о которых прежде не подозревали» [7, с. 31];

▲ позитивная экзегеза. В толковании событий «мы должны в первую очередь стремиться увидеть благие аспекты...» [7, с. 117]. Это относится не только к Торе, как объяснял Ребе Менахем-Мендл Шнеерсон, но и к нашему взгляду на то, что с нами происходит;

▲ миротворчество на международном, межэтническом и гражданском уровнях, содействие взаимопониманию и сотрудничеству между людьми, народами и государствами;

▲ забота о сохранении нравственности в обществе. Категорический императив И. Канта как императив нравственности сюда подходит как более кстати;

▲ милосердие и благотворительность, развитие совместных социальных программ. Одесса в данном примере подходит как нельзя кстати;

▲ охрана, восстановление и развитие исторического и культурного наследия, включая заботу об охране памятников истории и культуры. Без прошлого нет будущего;

▲ образование, «...в области образования необходимо сконцентрироваться как на образовательном, так и на поведенческом моментах. Учащемуся следует изучить рациональную систему ценностей, которая влияет на его поведение. ...» [8, с. 287]. Без образования, как заметили и софисты, невозможно не только знание, но и полноценное существование. В Украине необходимо составление комплекса социально-гуманитарного образования, что поможет позитивному развитию государства и общества;

▲ гуманизм как проявление образованности, справедливости, добродетели и милосердия. Важным является не только проявление гуманизма и гуманности к себе и окружающим, но и постоянное стремление к такому проявлению. В иудаизме традиционно не разделяют любовь к Богу и любовь к человеку как творению Бога. Поэтому в любом акте сострадания и милосердия присутствует Божественное начало [9, с. 13]. Причем проявления гуманизма передаются из поколения в поколение. Например, ярким приложением можно назвать историю об Ироде и Гилеле. Согласно талмудическим источникам, Гиллель происходил из рода царя Давида. Гиллель известен своей добротой и благочестием. Последние 40 лет жизни он был «наси» («председателем») синедриона и, как мог, защищал людей от произвола Ирода. Основа учения Гиллеля выражается в его знаменитом утверждении, что правило **«Не делай ближнему того, чего не желаешь себе», основанное на тексте из Книги Левит, – это и есть сущность Торы, а все остальное – лишь комментарий к нему.** Когда Ирод умирал, зная, как будут радоваться люди, он возжелал проявления скорби и отдал приказ убить Гиллея, когда он умрет, чтобы все плакали. В современном иудаизме данная реальная история приводится как значения приоритета нравственности над силой. Это и есть высшее проявление гуманизма.

Закончу свое выступление одним из любимых изречений Гиллеля: «Люби мир и водворяй его везде, люби людей и приближай их к Закону Божьему» [10].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Иудаизм. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lubovbezusl.ucoz.ru>СтатьиИудаизм.
2. Чем отличается психология еврея от психологии немца, русского, якута, монгола ...и есть ли такое общее различие. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.otvet.mail.ru>Ответил33547707.
3. Педагогический терминологический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pedagogical_dictionary.academic.ru.
4. Гуманизм – Философский энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dic.academic.ru>Гуманизм.
5. Философский энциклопедический словарь / [редакторы-составители Е.Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко]. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
6. Основы социальной концепции российского иудаизма. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.archipelag.ru/agenda/strateg...conception/judaism/>.
7. Ребе Шнеерсон М.-М. Учение об учении / Ребе М.-М. Шнеерсон. – М.: Лехаим, 2006. – 184 с.
8. Шнеерсон М-М. К жизни полной смысла / Менахем-Мендл Шнеерсон [составитель С. Якобсон]. – М.: Лехаим, 2004. – 336 с.
9. Вихнович В. Иудаизм / В. Вихнович. – СПб.: Питер, 2006. – 224 с.
10. Гиллель и Шаммай словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jhist.org/code/02-22.htm>.

© *Боринштейн Є. Р., Єфіменко С. А.*

Боринштейн Євген Русланович - доктор філософських наук, професор, завідуючий кафедрою філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Єфіменко С. А. - здобувач кафедри філософії та соціології державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

УДК: 100+101.8+316.3+330.101

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

Стаття аналізує особливості економічної сфери життя суспільства у соціально-філософському виміру. Розглядається вплив ринкових реформ на розвиток українського суспільства. Стверджується значення економічної свободи людини для розвитку та розбудови держави.

Ключові слова: *суспільство, економічна сфера життя суспільства, соціально-філософський вимір економічного життя, економічна діяльність, свобода людини, свобода особистості.*

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СФЕРЫ ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА

В статье анализируются особенности экономической сферы жизни общества в социально-философском измерении. Рассматривается влияние рыночных реформ на развитие украинского общества. Утверждается значение экономической свободы человека для развития и построения государства.

Ключевые слова: *общество, экономическая сфера жизни общества, социально-философское измерение экономической жизни, экономическая деятельность, свобода человека, свобода личности.*

SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE ECONOMIC SPHERE OF SOCIETY

The article analyzes the peculiarities of the economic sphere of society in socio-philosophical dimension. The influence of market reforms on the development of Ukrainian society. It asserted the importance of economic freedom for human development and nation-building.

Keywords: *society, the economic sphere of society, socio-philosophical dimension of economic life, economic activity, human freedom, freedom of the individual.*

Суспільство є надзвичайно складним та неоднорідним предметом пізнання. В сучасному стані воно постійно трансформується, набуваючи все нових соціокультурних і соціоекономічних форм.

У межах однієї й тієї ж країни в різні періоди існували різні типи суспільства, що безумовно впливає на розвиток держави.

Термін «суспільство» у філософській, економічній, соціологічній та історичній літературі має декілька значень.

По-перше, суспільство є самостійною одиницею історичного розвитку. Прикладом можуть бути суспільства стародавніх Афін, середньовічної Венеції, сучасної Болгарії, України, США тощо. Кожне таке суспільство є не просто сукупністю людей, а єдиною системою соціальних відносин, цілісним соціальним організмом, що розвивається певною мірою незалежно від інших соціальних організмів. Це дає підстави вживати для означення таких одиничних конкретних суспільств термін «соціальний організм».

По-друге, під суспільством розуміється та чи інша конкретна сукупність соціальних організмів.

По-третє, суспільство розглядається як сукупність усіх соціальних організмів, що існували й існують на земній кулі, тобто все людство в цілому.

З нашої точки зору, соціально-філософський погляд на суспільство є у своєму прагненні до узагальнення найбільш прийнятним для спільного аналізу проблем всіх ланок соціуму. Тому ми схилиємося до розглядання суспільства як якісно відмінного від природи надскладного багатомірного, внутрішньо розгалуженого і водночас – органічно цілісного утворення, «що постає як сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії і об'єднання діяльності, відносин, поведінки, спілкування, регуляції, пізнання тощо, в яких знаходить своє виявлення всебічна і багаторівнева взаємозалежність людей» [4, с. 571-573].

Надзвичайна складність і високий динамізм суспільного життя створюють для суспільствознавців чимало труднощів. Не випадково велика група вчених вважає за неможливе пізнання його законів, пропонує відмовитись від законопошуковості й перейти до опису фактів, зіставлення їх між собою, пояснення суспільства чи системи, факторів, що взаємодіють. Разом з тим суспільство не може бути зведене до простої суми факторів, навіть до їхньої взаємодії. Одні з них є визначальними, інші – другорядними, одні кваліфікуються як матеріальні, другі – як ідеальні (сьогодні це не принципово); одні вважаються об'єктивними, інші – суб'єктивними, одні розуміються як раціональні, інші – як ірраціональні. Соціальна філософія має упорядкувати суперечливу систему факторів, визначити первинні й вторинні рівні суспільного життя, їхні функції, не допускаючи при цьому будь-якої абсолютизації.

Соціально-філософський вимір економічного життя значно ширший від його змістового кола – як самодостатньої умови існування й життєдіяльності людини. У ньому економічна сфера постає як особливий засіб самореалізації людини в процесі зміни нею зовнішнього і власного (внутрішнього) світу, а економіка набуває статусу людиновимірної, універсальної єдиної матеріально-духовної сфери, в якій особистість реалізує себе як соціокультурна та морально-етична цілісність.

Напрямок особистості на самореалізацію долає межі обмеження економічного процесу, створює передумови для нових форм поєднання діяльності людини. У такому контексті самореалізація особи є головним імпульсом і мотивом, який долає задану розмірність економіки, сприяє еволюції всіх соціальних форм. Самореалізація як суб'єктивна орієнтація є особливим духовно-творчим процесом, забезпечує постійне наповнення економічної сфери людськими силами. Вона є своєрідним енергетично-творчим джерелом економічного процесу, розвитку людських здібностей, які забезпечують економічну діяльність людини.

Соціально-філософський підхід дає змогу розглядати економіку як складну, відкриту систему з її незворотністю, можливістю виникнення нових зв'язків і відношень.

Факт економічної діяльності у соціально-філософській інтерпретації осмислюється у всій його глибині, позбавляється чисто об'єктивного сенсу і розкривається у сфері духу. Духовна сфера господарювання охоплює настрої, переживання, оцінки, світовідчуття, світорозуміння, світоусвідомлення, з чого й започатковуються філософська інтерпретація, осмислення, світоглядне обґрунтування економічних проблем. Сукупно вони формують так звану філософію господарювання, в якій економіка постає в універсальній, всезагальній формі, як така, що ввібрала в себе весь світ. Розкриваючи універсальність економічної сфери життя суспільства, її всезагальну форму через її буття у світі й нескінченність її зв'язків із ним, соціальна філософія всебічно враховує сферу і специфіку власного функціонування.

Зазначимо, що обмеження свободи особистості у вигляді установок на соціально-економічну залежність, не сумісно з ринковими відносинами, так як до них відносяться: пасивність у життєзабезпеченні, очікування гарантованих матеріальних благ, готовність обмежувати індивідуальну свободу взамін на ці гарантії. Зазначений феномен у свідомості людей, супроводжується дифузиею відповідальності, нееквівалентним обміном діяльності. Отже, незавершеність ринкових перетворень в Україні, що йдуть від радянських часів і особливості індустріальних відносин багато в чому зумовлюють збереження у соціально-економічній сфері спадщини традиційних відносин соціально-економічного патронажу.

У самому загальному плані відносини патронажу на виробництві зводяться до того, що

виступаюча в якості роботодавця особа або група осіб поводить як свого роду покровитель, патрон, від якого залежить, причому найчастіше поза прямим зв'язком з трудовим внеском працівника, не тільки одержувана ним заробітна плата, а й власне благополуччя, і благополуччя його родини, просування по посадових сходах і т.д. Неодмінним компонентом радянського патронажу була розгалужена система соціальних послуг, що надавалися нерідко поза прямим зв'язком з трудовим внеском, стажем роботи, кваліфікацією працівника і т.д. Як і заробітна плата, весь основний набір соціальних послуг був гарантований кожному працівникові, і це означало, що патронаж обмежувався рамками промислового об'єднання, але носив державний, тобто обов'язковий характер.

Ієрархічність радянської системи управління економікою і виробництвом визначила не тільки бюрократизацію відносин, але і розпорошення відповідальності. Неодмінною особливістю радянської патронажної системи була заснована на наказових засадах система управління економікою. При цьому управлінський авторитаризм зовсім не означав жорсткої дисципліни праці, скоріше навпаки, відсуваючи на задній план економічні стимули до праці, він породжував такі вади системи, як корупція, пияцтво тощо.

Отже, ця система консервувала корпоративно-бюрократичний характер економічних відносин, робила профспілки, а через них і найманого працівника співучасником даних відносин. Побудована на патронажних підставах структура соціально-трудова відносин усередині підприємств виявилася усталеною і важко реформованою.

Так само, необхідно враховувати, що в суспільстві, де збереглися фізичні носії ринкових відносин (Східна та Центральна Європа), суспільні перетворення в плані їх трансформації у бік ринкових, здійснювалися порівняно швидко і успішно. А. Гордон відзначає, що на рубежі 80-90-х років у країнах Східної та Центральної Європи таких було не менше 10-20 % [1]. Автор причину феномена соціально-економічної залежності української людини, бачить в еволюції українських економічних відносин «в економіку фізичних осіб». Її характерними рисами є:

- збільшення розриву інтересів керівників і трудових колективів;
- зрушення інтересів економічних агентів на користь короткострокових контрактів;
- корупція на всіх рівнях управління і влади;
- різке обмеження вільноринкової конкуренції, створення галузевих, регіональних

бар'єрів для входження в ринок.

Перераховані особливості цього типу економічних відносин приводять до висновку про те, що система економічних управлінських відносин, яка складалася в українському суспільстві, є «заручницею» неефективних і несумісних з цивілізованою моделлю ринкових економічних стандартів. При такій системі економічних відносин у соціально-трудова сфері посилюється залежне становище зайнятих в організаціях, вона накладає негативний відбиток на зміст головного управлінського ланцюжка «керівник – підлеглий», гальмує організаційний розвиток, застосування групових форм прийняття рішень, роботу командою та інші складові сучасної концепції корпоративної культури.

Особливу тривогу в числі негативних кризових явищ у соціально-трудова сфері викликає тенденція деградації економічної трудової етики в цілому, серед молоді зокрема, оскільки трудова економічна діяльність виступає базовою людською діяльністю і безпосередньо визначає суспільне відтворення. Дана тенденція виражається в падінні соціальної цінності праці, так як основним мотивом трудової діяльності сьогодні виступає не професійні чи творчі потреби, а інструментальні цінності, тобто праця, в першу чергу, як джерело засобів до існування.

В основі трудових мотиваційних установок багатьох українців лежить, перш за все, матеріальна зацікавленість. Цю тенденцію можна було б назвати позитивною, якби в ній виявлялося прагнення до раціоналізації праці і домінували такі цінності як: майстерність, сумлінність, чесність, ощадливість. Проте з можливих типів мотивації людини: професійної, люмпенської, інструментальної, на першому місці в українському суспільстві сьогодні – інструментальна, що характеризує трудову активність лише як джерело здобутку засобів для

існування.

Зазначені негативні характеристики, пов'язані зі станом економічної трудової етики українців, є наслідком соціально-трудова відносин командно-адміністративної системи, а також найглибшої кризи української економіки в пострадянський період. Необхідно відзначити, що з початку 90-х років Україна пережила важкі, масштабні потрясіння. Зміна одного суспільного ладу іншим, причому тим, що ідеологічно вважався полярним, супроводжувалася болочим руйнуванням звичних підвалин, масовим зубожінням, посиленням незахищеності соціально вразливих груп населення, небаченим розмахом корупції, несправедливою приватизацією, скороченням виробництва, безробіттям. Перед мільйонами українців з усією гостротою постало завдання економічного виживання.

Концепція активного реформування соціокультурних детермінант життєздатності людини є співзвучною концепції формування особистості як активного суб'єкта життя. Вона отримала розвиток у зв'язку з тими глобальними змінами в ціннісно-сміслових орієнтаціях української людини, які відбуваються в умовах трансформації українського суспільства. Отже, негативні тенденції в динаміці економічних відносин в українському суспільстві, їх вплив на стан людського потенціалу актуалізують проблему життєздатності української людини, так як повноцінним суб'єктом реформування може виступати лише життєздатна особистість.

Життєздатність в сучасному суспільстві, передбачає здатність людини, вижити не деградуючи, в жорстких і погіршених умовах соціального і природного середовища. Завданням такої особистості є формування смисложиттєвих орієнтацій, спрямованих на реалізацію задатків і творчих здібностей, перетворення в своїх інтересах середовища проживання без його руйнування і знищення [3; с. 245].

В економіці України на початковому етапі ринкових реформ 90-х рр. ХХ століття існувала необхідність перекинути колосальні трудові ресурси з держпідприємств з надмірною зайнятістю в створюваний ринковий сектор. У результаті повинна була загостритися конкуренція на ринку праці, підвищитися інтенсивність і якість роботи, покращитися трудова мораль і кваліфікація задіяної у виробництві робочої сили. Замість цього керівництво підприємств і установ у повній відповідності з національними стереотипами, постаралося рівномірно розподілити тяготи реформ на весь персонал і зберегти всіх співробітників, незалежно від їх кваліфікації. Ця ситуація змусила українські підприємства перейти до практики використання режимів неповної зайнятості і вимушених неоплачуваних відпусток.

В результаті, по-перше, склався тіньовий ринок праці як невід'ємна частина тіньової економіки. По-друге, найбільш кваліфікована і дієздатна частина співробітників, не забезпечена повноцінною роботою і зарплатою, покинула підприємства і взагалі, Україну. Персонал підприємств часто нездатний ні на інтенсивну працю, ні на інновації, придбав стійку звичку до отримання «нелегальних» доходів.

Отже, низький рівень заробітної плати, або її невивплата протягом тривалого періоду часу на українських підприємствах знизили ефективність спільної роботи економічної організації, тому співробітники втратили лояльність до організації і роботодавця, не підтримували етику і психологію організації, втратили творчий дух.

На формування соціально-економічної корпоративної культури вплив майнової нерівності в сучасній Україні досяг небаченого раніше рівня. Негативний вплив на складання основ корпоративної культури в наш час беззаперечно здійснює корупція. Причини подібних негативних явищ, на наш погляд, пов'язані з низьким рівнем розвитку економічної корпоративної та ділової культури у свідомості більшості керівників українських підприємств і організацій.

Значний вплив на генезу соціально-економічної корпоративної культури сучасної України роблять особливості кадрової політики економічних установ. Характерною рисою кадрової політики більшості українських приватизованих підприємств є принцип призначення на керівні посади неодмінно «своїх» працівників і родичів, причому часто на

шкоду кваліфікації призначуваного на посаду працівника. Це традиційно пояснюється конфіденційністю інформації, ступенем персональної відповідальності працівника і довірою. У кадровій політиці українських підприємств прийнято вирішувати проблеми заповнення нових вакансій, що вимагають досвіду і кваліфікації, не шляхом внутрішнього навчання співробітників, а за рахунок переманювання вже підготовленого персоналу з інших фірм або з інших підрозділів свого підприємства. В. Тітов пояснює подібну кадрову політику тим, що «нинішні роботодавці купують не стільки досвід і кваліфікацію, скільки зв'язки, якими повинен володіти новий співробітник» [3; с. 23].

Як наслідок подібної кадрової політики структура управління підприємства виявляється прив'язаною до конкретних керівників, їх здібностей, кваліфікації та відношення до роботи. Це закономірно веде до безперервного «перекроювання» оргструктури, плутанини в функціях і сферах відповідальності відділів і служб, керівників і головних спеціалістів, що неодмінно позначається і на економічній корпоративній культурі.

У результаті формується атмосфера тотальної недовіри, в якій власники і менеджери неминуче починають відтворювати на підприємствах сімейну модель управління, в рамках якої можна відносно безбоязно довіряти один одному. Відзначимо також наявність у вітчизняному бізнесі великого числа фірм з «сімейним» менталітетом. Виражається він у тому, що на ключові посади приймають тільки «своїх», обов'язки і функції «членів сім'ї» чітко не позначені, а ключові, стратегічні рішення приймаються у стислому сімейному колі.

За роки Української Незалежності представники корумпованих кланово-адміністративних політико-економічних структур демонстративно наживали величезні багатства, отримавши завдяки своїм зв'язкам доступ до природних запасів або проводячи вражаючі економічні махінації. З'явилися мільйонери, а пізніше мільярдери, які на відміну, наприклад, від Г. Форда не вчинили революцію в автомобілебудуванні, не сприяли підйому економіки, але володіли чималою владою і могутністю. У чиновницькому середовищі хабарництво стало нормою. В результаті, аморальні принципи як би негласно зводилися в певну норму. Використовуючи їх, нерідко добивалися успіху і політики, і функціонери у владних структурах. Революційні події 2004р. та 2013-2014 рр. засвідчили приреченість подібних форм і зразків економічного господарювання. Громадянське суспільство сучасної України активно демонструє потребу і вимагає негайної реформи економічної сфери держави. І не в останню чергу реформи мають стосуватися змін соціокультурних детермінант економічної теорії і практики в нашій багатостраждальній країні.

Проте слід зазначити, що українська економіка за часів Незалежності формально постійно зазнавала певного (часто – безпорадного) реформування. Ці реформи мали неабиякий вплив на формування соціально-економічного простору сучасності. З одного боку, ринкові реформи «розкріпачили» економічні підприємства, а з іншого боку, завдали по системі управління на більшості підприємств серйозний удар.

- По-перше, знизилася якість, комплексність і цілеспрямованість економічного управління, а також гальмування відтворювальних процесів на підприємствах з причини домінування короткострокових цілей на шкоду розвитку.

- По-друге, авторитарний стиль управління привів до деконсолідації колективів; зростання соціальної напруженості між керуючими, працівниками та власниками.

- По-третє, знизилася кваліфікація співробітників, їх конкурентоспроможність на ринку праці.

У дореформений період у свідомості працівника домінувала «філософія заводського патріотизму», тобто відданості, готовності йти на компроміс під час вибору між особистими інтересами та інтересами підприємства. За останні роки в результаті затримок заробітної плати, її несправедливого рівня, звільнень, примусового переведення на неповний робочий тиждень, махінацій при розподілі власності і т.п. це відношення працівників до підприємства піддалося значній ерозії. Між інтересами дирекції та інтересами працівників виникла прірва, в якій разом із заводським патерналізмом зник і заводський патріотизм працівників. Робота на підприємстві сприймається ними вже не як «доля», а, швидше, як тимчасове явище.

Слід зазначити ще одну особливість. В українській культурі правові цінності значно поступаються економічним, вважається, що нехтування до умов праці працівника можна купити. Якщо в державних установах, установах з низькою зарплатою вимог трудового кодексу в цілому дотримуються, то на комерційних підприємствах, вважається нормальною практикою виплачувати неофіційну зарплату, натомість, вимагати понаднормову роботу, не оплачувати лікарняні листи, вільно розпоряджатися робочим графіком.

Особливістю корпоративної економічної культури сучасних українських компаній є те, що вона, в більшості випадків, формується як неусвідомлене явище. Таким чином, специфіка формування корпоративної культури українських підприємств обумовлена:

- по-перше, особливостями національної культури господарювання, праці та управління, історичними, природно-кліматичними та конфесійними чинниками, які сформували непродуктивне поле моральних імперативів господарської діяльності у свідомості українця;

- по-друге, поєднанням негативних елементів соціалістичної господарської культури з мобілізаційним, екстремальним та антисоціальним характером реформування соціально-економічної системи сучасної України;

- по-третє, позасистемним пересаджуванням на вітчизняний ґрунт елементів західної корпоративної культури без урахування особливостей національної ментальності.

На початку XIX століття, а особливо в 2014 році в Україні відбулося багато змін, що призвели до активізації громадянського суспільства, суспільної уваги до боротьби з корупцією, до люстрації влади, до чіткого визначення векторів національного розвитку (підписання політичної та економічної складової Асоціації з ЄС). І, не дивлячись на всі негаразди минулих часів, ми сподіваємось, що в результаті цих революційних трансформацій українська економіка вийде на якісно новий соціокультурний рівень. Суспільство і суспільна влада має зрозуміти, що проблема формування соціокультурних підстав економічної теорії і практики в нашій країні обумовлена реальними суспільними процесами, які розгортаються в сьогоденні і, очевидно, будуть мати місце в майбутньому.

В якості висновку слід зазначити, що в новій Україні має задовольнятися особиста економічна свобода людини, особливо молодой, у виборі професії та можливість професійного самовдосконалення, що в більшості випадків раніше була жорстоко заблокована економічною залежністю особистості, необхідністю задовольняти повсякденні потреби за рахунок роботи, що не сприяло її творчій самореалізації в контексті економічної діяльності. Низький рівень зростання продуктивності праці та обсягів виробництва в першу чергу викликані незадоволеністю працею більшості українців.

На державному рівні потрібно сприяти формуванню таких властивостей працівника, як професіоналізм, компетентність, інтерес до професії, сумлінність виконання професійного обов'язку, професійна майстерність, творчість та інших якостей особистості, які користуються найбільшим попитом у цивілізованому суспільстві.

У зв'язку з реальними суспільними процесами, що мають місце в Україні ми вважаємо, що дослідження означених в дослідженні проблем ще довгий час вимагатиме серйозної філософської рефлексії і консолідації зусиль вчених різних шкіл у пошуках оптимального шляху суспільно-економічних перетворень української дійсності. Актуальними ще тривалий час будуть і питання щодо формування соціально-економічної корпоративної культури як соціокультурного явища сучасної епохи з виявленням її ціннісних підстав, структурних елементів та регіональної специфіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гордон А. А. Современные общественно-политические преобразования в масштабе социального времени / А. А. Гордон, Э. В. Клопов // Социологические исследования. – 1998. – № 1. – С. 9-10.
2. Кричевский Р. Л. Если вы руководитель... Элементы психологии менеджмента в повседневной работе / Р. Л. Кричевский. – М. : Дело, 1993. – 352 с.

© **Іванова Оксана Станіславівна**

3. Титов В. Ситуация на рынке труда в регионах / В. Титов // Эксперт. –2000. – № 30. – С. 23.

4. Філософський словник соціальних термінів / [під заг. ред. В.П.Андрущенка]. – Х.: «Корвін», 2002. – 672 с.

Іванова Оксана Станіславівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарної підготовки Одеської державної академії технічного регулювання та якості.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І НАУКОВИЙ ПРОГРЕС

В статті розглянуто інноваційний розвиток суспільства в умовах формування нового глобального простору світової економіки. Виділені основні переваги та недоліки впливу інтелектуального потенціалу на розвиток держави в умовах глобалізації та проблеми, з якими стикається Україна при впровадженні інноваційної моделі розвитку.

Ключові слова: науково – технічний прогрес, інновації, глобалізація, інтернаціоналізація, нововведення.

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И НАУЧНЫЙ ПРОГРЕСС

В статье рассматривается инновационное развитие общества в условиях формирования нового глобального пространства мировой экономики. Выделены основные преимущества та недостатки влияния интеллектуального потенциала на развитие государства в условиях глобализации и проблемы, с которыми сталкивается Украина при внедрении инновационной модели развития.

Ключевые слова: научно-технический прогресс, инновации, глобализация, интернационализация, нововведения.

GLOBALIZATION AND SCIENTIFIC PROGRESS

In the article innovative development of a society is considered in the conditions of forming of new global space of world economy. The basic advantages and lacks of influence of a mental potential are allocated for development of the state in the conditions of globalization and problems which Ukraine faces at introduction of innovative model of development

Key words: scientific - technical progress, innovation, globalization, internationalization, innovations.

Постановка проблеми. Нова антропологічна реальність покликана до життя глобальними зрушеннями у сучасній економіці, культурі, науці. Вихідним пунктом в аналізі цих тенденцій суспільного розвитку має бути розуміння кризи освіти як багатомірної і багаторівневого явища (загально цивілізаційна криза, криза соціальних систем, криза на інституціональних рівнях). Так, у системі вітчизняної освіти інтеграційні процеси виступають як складова всебічної тенденції глобалізації світових процесів розвитку, як визначальний інтелектуальний базис гармонійного розвитку соціально-економічних систем. Іншими словами, інтеграційні процеси повинні підвищити динамізм і заглибити комплексний взаємозв'язок явищ і процесів, що протікають як в окремій галузі, так і загалом в суспільстві і світі.

Аналіз останніх досліджень. Проблематиці розвитку глобальних інноваційних процесів присвячена велика кількість робіт як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Окремі її тенденції та прикладні аспекти досліджуються такими зарубіжними науковцями: А. Чо, Д. Артуром, Г. Біннигом, С. Деккером, Е. Дрекслером, Д. Ейлером, Р. Керлом, М. Кнолллом, Н. Танигучи, Д. Туром, Р. Фейнманом. Серед вітчизняних дослідників необхідно відзначити роботи: В. Вергуна, В. Геця, В. Горохова, М. Дудченка, О. Каніщенко, С. Кірсєва, Д. Лук'яненка, Т. Медведкіна, В. Новицького, А. Поручника, В. Семиноженка, О. Ступницького, А. Філіпенка, О. Шниркова [1,2,3,4,5,6]/

Мета статті полягає в актуалізації основних тенденцій глобального історичного розвитку наукового прогресу вітчизняної сучасності, виділені особливостей глобалізації знань.

Виклад основного матеріалу. В країнах з економікою, зорієнтованою на знання, підвищення виробництва праці досягається шляхом створення і розповсюдження інноваційних технологій; більшість інновацій є результатом фундаментальних і прикладних досліджень, проведених саме викладачами-науковцями, які пов'язані як з реальним виробництвом, так і з професійною підготовкою майбутніх фахівців. Суттєво вплинуло на цей процес прийняття в Україні важливих законодавчих та нормативно-правових актів щодо науково-технічного та економічного розвитку країни, а також підтримки освіти в Україні. Йдеться про визначальну, провідну роль у розвитку інтелектуального потенціалу України відіграє науковий потенціал. Його фундаментом є наука – сфера людської діяльності, функція якої – вироблення й використання систематизованих знань про природу й суспільство. Наука орієнтується на суспільні потреби щодо вирішення проблем духовного й матеріального збагачення нашого народу, створює систему знань про закономірності розвитку природи, суспільства і людського мислення. Існують природні, технічні та суспільні науки. Вони поділяються на фундаментальні та прикладні. Перші зайняті пізнанням та вивченням закономірностей розвитку об'єктивної діяльності, а другі – на основі результатів досліджень фундаментальних наук виконують розробки для їх впровадження [5 с. 117].

Наука – один з найважливіших чинників науково-технічного прогресу [1]. До сучасних концепцій інноваційного розвитку відноситься теорія інтелектуальної технології австрійського економіста і філософа, представника нової австрійської школи, прихильника ліберальної економіки та ринку [6]. У зазначеній теорії автор вважав основою цивілізації інформаційну концепцію «порядку, що розширюється». Ф. Хайек порівнював ринок з «гігантською інформаційною машиною», що містить велике «наявне, розсіяне знання» про потреби і виробничі можливості людей, інформацію якою вони володіють. При цьому, інформація яку надає ринок, та відповідної реакції створюють і подовжують ланцюги підприємців і споживачів, а також дають можливість експериментувати, ризикувати, відповідно досягаючи максимальних результатів. Істотний внесок до розвитку сучасної інноваційної теорії зробив і визнаний фахівець у галузі вивчення конкуренції на міжнародних ринках М. Портер, який розробив теорію конкурентних переваг країн [5].

Економічний, соціально – політичний, науково-технологічний, культурний розвиток останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст. відбувається під зростаючим впливом глобалізації. Розгортання глобалізованого процесу актуалізується в певних формах, або іншими словами, він має свої іманентні форми прояву. Вони здебільшого викристалізуються і мають своє матеріальне втілення в збільшенні обсягів та диверсифікації структури міжнародної торгівлі; в міжнародних прямих і портфельних інвестиціях; в переміщеннях робочої сили по всьому полю світового господарства та у зростаючому використанні знань та новітніх технологій, провідне місце в яких посідають теорії ключовими факторами яких є виділення певної групи людей як особливих носіїв інновацій. Такі новітні теорії сучасних науковців розглядають проблеми особистості, її соціальної поведінки, мотивації, рівень освіти сучасних фахівців, аналіз соціально-психологічних і організаційно-соціологічних чинників. Відтак, учені України спрямовують усі свої зусилля на виконання фундаментальних і прикладних (науково-дослідних та науково-конструкторських) робіт відповідно до потреб суспільства: багато наукових розробок стали основою створення нових прогресивних технологій, матеріалів, різних видів техніки, визначення магістральних напрямів у розвитку суспільно-територіальних комплексів, продуктивних сил країни тощо; зросла чисельність аспірантів і докторантів у вищих закладах освіти, проте обсяги фінансування науки не збільшуються. І хоча кількість підприємств, які використовують інноваційні фактори виробництва зростає, все ж рівень конкурентоспроможності вітчизняної економіки на ринках наукомісткої та технологічно складної продукції є ще низьким. Падіння асигнувань на розвиток науки спричинило згорання багатьох науково-дослідних програм, зниження престижності наукової

роботи, швидкого та некерованого скорочення чисельності наукових кадрів, зниження рівня матеріального стимулювання науковців [2,4,6].

Такий стан речей не може бути визнаний нормальним. Кількість молодих фахівців і обсяги підготовки наукових працівників і спеціалістів у вищих навчальних закладах та аспірантурі мають бути приведені у відповідність з кількістю реально існуючих і прогнозованих робочих місць. Це означає, що держава повинна піти на певні скорочення у сфері вищої освіти, або знайти додаткові джерела, за рахунок яких можна було б створювати потрібну кількість робочих місць. Якщо орієнтуватись на універсальні постіндустріальні цінності, а не сліпо запозичений досвід окремих країн, можна не тільки зберегти традиційно сильну національну освіту, але й значно підвищити її конкурентоспроможність. До того ж багато хто з вчених уже зневірилися щодо можливостей належного застосування своїх здібностей і знань на Батьківщині і перетворилися на шукачів долі закордоном. В лавах наукової еміграції переважають носії саме тих спеціальностей, які є визначальними в умовах сучасного етапу науково-технічного прогресу. Більше всього потерпають такі науки, як генетика, фізіологія, біологія, теоретична фізика. Йдеться про втрату висококваліфікованих спеціалістів, які є безпосередніми носіями професійного, наукового, творчого потенціалу, в кожному із яких домінує інтелектуальна складова. В комплексі всі вони утворюють цілісний інтелектуальний потенціал суспільства, стан якого в кінцевому рахунку детермінує не тільки науково-технічний прогрес і економічне зростання, а й інноваційний розвиток держави.

Нині, у зв'язку зі зміною освітньої парадигми на фоні технологічної революції найкращим досягненням кожного суспільства є його інтелект [3]. Саме він рухає людство вперед. Аналіз процесу формування інтелектуального потенціалу суспільства у період глобалізації економіки дозволяє зробити наступні висновки і пропозиції. Прискорений розвиток інтелектуального потенціалу суспільства в перехідній економіці передбачає:

- здійснення активної державної політики на ринку праці задля підтримання зайнятості, підвищення мобільності робочої сили, створення нових робочих місць у наукомістких галузях вітчизняної економіки;

- поліпшення системи професійної підготовки і перепідготовки кадрів та підвищення їхньої кваліфікації;

- удосконалення системи професійної орієнтації молоді та підвищення рівня її конкурентоспроможності на ринку праці, введення загальнодержавної системи обов'язкового квотування робочих місць для молоді на підприємствах, розвиток дистанційної освіти.

Перетворення інформації в знання, її якісна обробка і переробка відбувається у результаті науково-дослідної діяльності та освітнього комплексу, причому акумуляція і кристалізація знань, в першу чергу, залежить від системи освіти. Відтак, освітній комплекс на сьогодні виступає тією важливою підсистемою в структурі механізмів та інститутів суспільства, яка забезпечує отримання знань - основного ресурсу сучасності.

Вивчення процесів формування державної освітньої політики показало, що в загальному контексті політика може розглядатися як форми, завдання, зміст діяльності держави, утілення нею власних повноважень. Саме тому формування державної освітньої політики охоплює такі етапи: 1) визначення принципів завдань; 2) накреслення перспективних і найближчих цілей та конкретних термінів їх виконання; 3) вироблення методів, засобів, форм діяльності; 4) вибір організацій (інституцій), за допомогою котрих здійснюватиметься діяльність і можуть бути досягнуті поставлені цілі; 5) підбір і розстановка кадрів, здатних зрозуміти й виконати накреслені завдання. Безумовно, ці позиції передбачають аналіз конкретної ситуації, перегляд (добір) можливих варіантів вирішення поставлених завдань. На нашу думку, така інтерпретація політики об'єднує в одне ціле саму політику, її розробку і реалізацію та головне – науковий прогрес.

Висновок. Таким чином, інтелектуалізація відкриває можливості стати учасниками майбутнього технологічного прориву всім країнам, які прагнуть поповнити ряди лідерів світового науково-технічного прогресу, а також тим, хто не завжди має для цього ресурсні або природні передумови. Інтелектуальна, творча діяльність набуває дедалі більшого значення в

© *Krymets L.V.*

найрізноманітніших сферах людської діяльності: від того, наскільки значним є інтелектуальний потенціал суспільства і рівень його культурного розвитку, залежить успіх розв'язання економічних проблем. Для збереження та подальшого розвитку наукового потенціалу України треба докорінно поліпшити фінансування і матеріально-технічне постачання наукових закладів. Необхідно підняти престиж науковців, законодавче визначити статус вченого. Все це сприятиме підвищенню рівня ефективності загального інтелектуального потенціалу України, а серед провідних тенденцій необхідно виділити наступні: освіта стає ключовим детермінантом" всіх результатів і потенціалу країн світу; відбувається глобалізація знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Захарченко В.І. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки: навч. посібник / В.І. Захарченко, Н.М. Корсікова, М.М. Меркулов – К.: ЦУЛ, 2012. – 448 с.
2. Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики / Кондратьев Н. Д.; редкол. : Л. И. Абалкин (отв. ред.) и др. — М. : Экономика, 1989. — 526 с.
3. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Шумпетер И. ; пер. с нем. Автономова В. С. И др.— М. : Прогресс, 1982. -455 с.
4. Freeman С. Technology policy and economic performance / С. Freeman. — London : Printer publishers, 1987. -451 p.
5. Mensh G. Stalemate in technology : innovation overcome the depression / G. Mensh. — Cambridge (Mass), 1979. -352 p.
6. Solow R. M. A contribution to the theory of economic growth / R. M. Solow // Quarterly Journal of Economics. -1956. -February. -P. 65-94.

Krymets L.V. - PhD, Senior Scientific Officer of the scientific and research laboratory (social-humanitary problems) of National University of National Defence University of Ukraine.

УДК: 101+354

FORMATION OF AXIOLOGICAL FOUNDATIONS IN MODERN SOCIO-ECONOMIC SPACE

According to the author's conception, the current economic environment is highly complex multi-dimensional field of mainstreaming social and economic interaction of various social actors. It is a context measure and the intersection of conflicting social and axiological orientations. In the modern world system as a set of values immutable ideal structures, social norms and labor traditions have a significant impact on economic activity of man. Values define the specific economic structure of society, the principles of its organization, act as a stabilizing factor determining the possibility of its successful existence.

Keywords: *values, economic culture, management, socio-economic environment, society, state, personality.*

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ АКСІОЛОГІЧНИХ ЗАСАД СУЧАСНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ

Згідно авторської концепції, сучасний економічний простір є надскладним багатовимірним полем актуалізації соціально-економічної взаємодії різноманітних соціальних суб'єктів. Він є контекстом, мірилом і перетином суперечливих соціально-аксіологічних орієнтирів. У сучасному світі система цінностей як певний набір непорушних ідеальних утворень, соціальні нормативи і трудові традиції справляють істотний вплив на економічну діяльність людини.

Цінності визначають специфіку економічної структури суспільства, принципи його організації, грають роль стабілізуючого фактора, визначають можливість його успішного існування.

Ключові слова: *цінності, економічна культура, управління, соціально-економічний простір, суспільство, держава, особистість.*

СПЕЦИФИКА ФОРМИРОВАНИЯ АКСИОЛОГИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ СОВРЕМЕННОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА

Согласно авторской концепции, современное экономическое пространство является сверхсложным многомерным полем актуализации социально-экономического взаимодействия различных социальных субъектов. Оно является контекстом пересечения противоречивых социально-аксиологических ориентиров. В современном мире система ценностей как определенный набор неизменных идеальных образований, социальные нормы и трудовые традиции оказывают существенное влияние на экономическую деятельность человека. Ценности определяют специфику экономической структуры общества, принципы его организации, играют роль стабилизирующего фактора, определяющих возможность его успешного существования.

Ключевые слова: *ценности, экономическая культура, управление, социально-экономическое пространство, общество, государство, личность.*

The current economic environment is highly complex multi-dimensional field of mainstreaming social and economic interaction of various social actors. It is a context measure and the intersection of conflicting social and axiological orientations. In the modern world system as a set of values immutable ideal structures, social norms and labor traditions have a significant impact on economic activity of man. Values define the specific economic structure of society, the principles of its organization, act as a stabilizing factor determining the possibility of its successful existence.

The article is to study the formation of specific axiological foundations of modern social and economic space.

The issue of the impact of values on people in professional activities set Weber. In today's world, according to I. Semenenko, energy development, especially in the economic sphere is largely determined in the context of human values, which it is guided in its actions, its mentality. This mentality, in particular, determines the propensity of people to cooperation and collaboration, qualities that often combined the concept of "solidarity economy". In the same regard, important moral tradition as a mechanism of self-preservation and development of society. In today's economic development of individual consciousness is not able to rationally assess the situation and moral values are a compass that allows you to make decisions that reflect the economic interests of not only the individual, but also society as a whole [6; p. 19].

The most important social factor that led to changes in the mental sphere and value people and had an impact on the transition to the corporate organizational culture, is to increase the standard of living in Western countries. In the industrial society the vast majority of individuals guided by utilitarian incentives generated by the need to meet material needs. This kind of motivation is quite adequate its structure, which provides both a balance between the interests of classes and social groups, and the gradual progress of production.

Until the mid XX century, developed Western countries have developed high standards of consumption. The development of high technologies demanded by staff, not only first-class education, and updating and creativity to enhance innovation production, which was the basis for the formation process of updating the system of motivation and stimulation of production activities.

Founding began a gradual transition from the dominance of wealth for ethical values, human. This process was in two areas of society: moral, social and political. In the moral sphere, he opened the way to setting altruism and philanthropy, as narrow selfishness that often occurs in people today is caused, first of all, fear of falling into poverty. In the socio-political sphere this change opens the way egalitarianism and social engagement of the individual. In fact, we are dealing here with a positive restructuring of the system of human values; if the frame of reference take humanism.

The result sidelined wealth is their humanization that most clearly expressed in the gradual predominance of altruism and activity of each individual. In this regard, the most important task of economic culture of modern society is the development of human capabilities, expansion of subject-subject interaction, replacement labor economic manifestations of creative activity.

Another consequence of the increase in living standards in developed countries was the gradual displacement of the consciousness of the individual values of "economic" nature "uneconomic." For the first time elements of "non economic" behavior of industrial personnel were noted during the Second World War. P. Drucker argues that tense, exhausting production activities brought worker satisfaction with their work, a sense of the importance of what he does, a sense of accomplishment, self-esteem and pride, which he had never before experienced. Similar phenomena that can not be correlated with any material well-being of employees, nor with their professional growth occurred in all countries who participated in the war [2].

Emerged after World War II economic miracle phenomenon with higher levels of economic prosperity opened a new phase of history and ultimately paved the way for a recovery in economic practice postmodern values. As a result, since the late 60s of last century in developed Western countries emerging process of changing the scale of human values in life, with the possibility of self-realization in professional activities become leading in the scale of values among the middle class US and wages took only fifth place. Subsequent studies as noted R. Inghart and other researchers found only strengthen this trend [4; p. 11].

In our opinion, to analyze the foundations of economic culture is extremely important study "non-economic" values the individual, their evolution within modern society. First of all, it should be noted trend changes the role of education in shaping the value system of economic motivations of man. In the period of capitalist industrial society college diploma or university was seen as a means to achieve higher income levels and decent social status. Highly professional education was seen as the most successful, long-term investing. Since, according to P. Drucker, there was no other form of investment, able to recoup itself tenfold, bringing an average of 30% of annual income for thirty years [2; p. 170].

The situation changed in the second quarter of XX century, when the cost of vocational training needed to work in high-tech industries, five times surpassed all other expenses that are committed to achieving employee age. In the mid 80-ies of XX century, the size of the annual accumulation of "human capital" in the US is estimated to more than three times the accumulation in the material sphere. In the same period the cost of training specialists with higher education exceeded 1 million. Dollars.

However, as noted by V.L. Inozemtsev, persons with higher education since the late 80-ies gradually become quite ordinary employees and left palm bearers of unique knowledge about certain manufacturing processes and technologies that governors and other doctoral degrees [5 ; p. 151]. Consequently, investment in people coming to the fore in the investment structure of modern society, the quality of training is the most fundamental factor in determining the efficiency of the employee and the level of remuneration for his work.

The degree of professional training of the employee, the breadth of his outlook, specific skills and abilities in fact clearly defines its future social position. Getting education, its prestige, becoming the dominant value to all members of modern society.

In modern times through clear differentiation of work and leisure time a person acquires more opportunities for creative use of free time available. Leisure and possibility of fulfillment outside the production with highly professional, high-quality education, are the most prestigious economic value of an individual life in society.

The evolution of social values led to the formation of new economic corporate motivational system within modern production. In 60-70 years of the last century the value of self-occupied in the production process of secondary importance, as the industrial economic system and its inherent organizational culture, were not able to adequately meet the needs of creative personality. In this period first place in the scale of values held elements of social and collective recognition of certain achievements employee.

Information and computer revolution and the growth of high-tech manufacturing 80s. XX century. reduced routine production operations, expanded field of application of creative individual abilities of

each employee, increased expression of "non-economic" motives and values across the whole of modern social production. On the one hand, a man deeply in production processes on the other - its activities in the workplace assumed increase in consumption of information, learning derived predecessors. The result was blurring the boundaries between work and free time, work space and recreational space. The emerging shift from "pure" in the process of production, which plays an important role consumption of "pure" consumption - for productive activities, which is seen as a kind of "entertainment."

The world of modern man as the subject of modern production is not opposed to its identity as a consumer or as an individual. This phenomenon, according to A. Toffler, qualifies as the development of "prosumer" (a term formed from the English words production - production and consumer - the consumer), which does not share the production activity and active consumption of goods and services [7; p. 448].

Prosumerism phenomenon manifests itself in the areas of social production as high information technology, research and development, education, culture and the arts. In these areas dominated subject-subject interaction in which both producer and consumer benefits comparable extent determine the course of their use. Specialists of these branches form a corporation economic, social group, which has increased susceptibility to new motivational factors. Serving goals of the nation, the state or society, the desire to maximize the opportunities provided occupied position to achieve its goals - are only acceptable for these people motivational factors.

The dynamics of value standards of individuals in modern society the following changes. Core values are: quality education and confidence of the people as a basic foundation supporting social order. Vladimir Ilyin in the values of modern society sees the orientation of "democracy, civil personal autonomy, omnipotence law, altruism, philanthropy, mutual assistance, which are the best images of life of modern society" [3; p. 180].

The latter are specific expressions at every level of social development. In material production predominates maximum motivation, stimulating productive activity. In the spiritual realm - the maximum self-fulfillment; in political and civil - maximum participation, engagement, expression; in existential - maximum satisfaction, fullness, depth of existence. In the end, says Vladimir Ilyin, values of modern society act as the optimal strategy of being associated with the embodiment Minimax principle that directs members to strive historical process to the maximum achievable guaranteed, successful and winning courses [3].

So, for postmaterialistic characteristic finding ways to express themselves outside the traditional stereotypes of economic behavior that highlights the spiritual needs of development, the pursuit of economic self-development, respect for personal dignity and autonomy. As for the material needs, they are preserved and developed, but in a new capacity, not as a condition of human existence, and as a necessary condition of spiritual development, which is a symbol of recognition and status in society as a source of self-esteem and life satisfaction and economic professional activities.

Notable among the economic characteristics of the postmodern culture of human values, according, R. Inghart, takes the economic expression, free deployment abilities and creative forces, in other words - the economic game. Game postmodern human life (as opposed to rational, targeted external goals rights Nouveau) covers not only the field of leisure, but also very professional activities, including business, science, etc. If the era of classical capitalism labor and entrepreneurship interpreted through the concept of debt, now it is seen as a personal expression and a way of expression. [4]

Especially important place on the scale of socio-economic values of modern society and therefore a corporate culture marked values take the concept of "trust". According to F. Fukuyama, trust that arises within a community expectation is that the members of this community will behave properly and honestly, showing readiness for mutual recognition in accordance with universally recognized standards. Universally recognized norms may include the scope of "fundamental values" - about the nature of God or justice, or cover entirely secular concepts such as professional standards and codes of conduct [8; p. 134].

In our opinion, the value of trust for the economic culture of modern society is to these provisions. It provides: firstly, quality of life, moral and psychological comfort in the economic corporation;

second, improve reliability, durability socio-economic relations; thirdly, developing independence of the person (employee), his sense of responsibility; Fourth, increases self-esteem of the person (employee).

In our view, exploring the formation of modern economic values in society should pay attention to two social phenomenon:

Firstly, the new media "postmaterialistic" economic values are mostly representatives of the new generation, which came into independent life in 80-90 years of the last century. Characteristic features of this group: a high level of material wealth; quality education; the pursuit of activities that provides public recognition. The present social phenomenon researchers explained that: "postmaterialistic stays often those with birth enjoys all material goods", and once internalized values vary only in exceptional cases. This person, who from his youth aspired to economic success, does not accept "non-economic" values and "post-materialistic" ideals;

Second, opposition representatives in society materialistic and post-materialistic values is veiled and very complex phenomenon sociocultural reality. On the one hand, the motives of the act most deep and its grounds are not always in the surface, empirical forms. On the other, motivation uneconomical activity observed in corporations, formally subordinate economic goals. Expansion of creative activity undermines industrial production, denies political system, based on prevailing market nature overcomes relations of private property, creates conditions for further removal of public antagonism prevailing within the market economy.

Observed social phenomena require an explanation not only empirically, but on a theoretical level. According to A. Vasilchuk human cognition changed its object of study, because instead of studying social processes of evolution of the system of human values. According to this explanation of the new trends is based on the idea of society not as a system of institutions, as well as the implementation process values. Thus, the stages of development of the system derived and changes in social development: implementation of the values of freedom and progress leading to unprecedented growth in the history of the material and economic production [1; p. 26].

Other researchers have noted the determining influence of non-economic values for social transformation, and sought to identify their specific features. For example, P. Drucker, in the theory of management, started one of the first to consider the economic and non-economic values in the system of mental reference person. In his view, the need for something equally expresses both economic and non-economic needs and desires [2].

R. Inghart described the current economic motivation system as "post-materialistic", for which priority is economic growth and not physical safety, and quality of life, self-expression, to maximize the survival and well-being through lifestyle changes [4]. A. Toffler developed the concept of "posteconomic value system." Modern intangible motives of human activity A. Toffler regarded as part of the economic system to overcome the former motivation manifestation postekonomical needs. From this position, modern motivational system incorporates universal humanistic values and moral standards [7; p. 465].

So axiological foundations of socio-economic space "postmodern" is characterized by the collapse of unity, pluralism social goals, cultural forms and styles. In theories of postindustrial society draws attention to the growing heterogeneity and mosaic society, in terms of loss deideologization central, core values and meanings, and most importantly - the new change essentially social wealth: it is not the capital of the Art Nouveau production, and the knowledge, information, technology and innovation self-development.

Form and content of the value system of modern economic activities are influenced by many factors, the most significant of which are the specifics of a particular business, political and social traditions of the country and personal views and aspirations of senior management. Diversity factors creates insoluble contradictions in the way of development of uniform, universal for any of the company economic principles.

Currently, the practice of successful companies shows many common features, both in value systems and cultural stereotypes as corporations. Significantly increased in the 80 years of XX century trend towards internationalization, which gradually pay more attention to national differences. For each prosperous company on the international market space is now not only a high level of development of

its business, but also the degree of compliance with certain cultural and ethical norms. The value system of modern economic activity necessarily involves labor values, those values that are particularly important for employment in the company. And also a necessary condition is silent and proclamation of human values necessary for life and productive activities.

Carriers cultural values of current economic activity, primarily managers is that by his example how to "teach" the corporate culture to other employees. In recent decades, there are substantial changes in the scale of values of employees. Values such as loyalty, discipline, humility gradually losing their importance, but get new content values associated with individual self-expression. The company's management should consider creative work, freedom of action and responsibility, increasing contacts with management and colleagues, training, etc., and according to these elements form the management style and methods of motivation. Economic Culture plays a very important role in the company, so you should pay special attention to its creation and development.

Experience the world's leading economic companies shows that to achieve high commitment and dedication of staff can be in the event that the organization's leadership adheres to the following principles of management, which accounted for the goals and interests of workers when they secured wide involvement in the process of solving corporate problems. Employees need to feel that they are part of a joint team that they are attracted to the solution of the existing problems, listen to their opinion that the employees specially created conditions for career development within the company and so on. Staff very important economic enterprises feel the attention of the leadership and know that they are an integral part of the "total body".

Thus, the model of human resource management, based on tight control and humility, knowingly creates a low level of commitment to the cause of workers and enterprises, usually gives good results. People feel only instrument for achieving the desired result. Market success is determined by the effective level of productivity, which largely depends on the participation of workers in the undertakings of their commitment and devotion to the common cause. When choosing the means to motivate a huge impact with value orientation of the head, which, in turn, may or may not match the values adopted in the organization, that is the culture of modern economic activity.

So, as a conclusion we note that the core values of contemporary culture socioeconomic area are: trust, as a value, which is the basic foundation of social order in support of economic organization and defines positive expectations regarding the individual habitat and areas of professional activity; the value of skills and abilities of each individual, opportunities for self-development in his professional organization; the value of creativity, autonomy, self-expression to the priority social status; the value of quality of life and participation in the activities of the team.

They formed a new priority of the individual and society postmodern culture, which means the transition from material consumption to maximize humanistic and ecological criteria posteconomic being; and processes of intellectualization of the economy that undermined the foundations of industrial society - those motives and goals that shaped her integrity and long were the driving force of economic development.

REFERENCES

1. Васильчук Ю.А. Социальное развитие человека в XX веке // *Общественные науки и современность*. – 2001. – № 1. – С. 5-26.
2. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке / П. Друкер. – М. : Вильямс, 2000. – 270 с.
3. Ильин В. И. Социальное неравенство / В. И. Ильин. – М.: Институт социологии РАН, 2000. – 280 с.
4. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт // *Политические исследования*. – 1997. – № 4. – С. 18-28.
5. Иноземцев В. Л. Постиндустриальное хозяйство и «постиндустриальное» общество / В. Л. Иноземцев // *Общественные науки и современность*. – 2001. – № 3. – С. 140-151.
6. Семененко И. С. Глобализация и социокультурная динамика : личность, общество, культура / И. С. Семененко // *Политические исследования*. – 2003. – № 1. – С. 5-19.
7. Тоффлер А. Адаптивная корпорация / А. Тоффлер // *Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология* / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 448-465.

© **Нівня Ганна Олександрівна**

8. Фукуяма Ф. Конец истории / Ф. Фукуяма // Вопросы философии. – 1990. – № 3. – С. 134-148.

Нівня Ганна Олександрівна - аспірантка кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

УДК 1:316.3+316.47

ІНІЦІАЦІЇ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Анотація: Дослідження націлене на виявлення форм трансформацій ініціацій життєвого циклу в різних типах суспільств, здебільшого, в сучасному соціумі. В данному дослідженні до сучасних ініціацій життєвого циклу відносяться пологовий обряд, таїнства хрещення і вінчання. Як модифікація ініціації трактується комплекс обрядів, пов'язаних з соціалізацією новонародженого.

Проілюстрована проблема відсутності у сучасному світі механізмів ініціації смерті та вікової ініціації. Показана тенденція сакралізації успіху у сучасному світі і виниклі в цьому контексті форми ініціації.

Ключові слова: міф, ритуал, традиція, спадкоємність, ініціація, статус, сакральне, символ.

ИНИЦИАЦИИ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Исследование нацелено на выявление форм трансформаций инициаций жизненного цикла в различных типах обществ в, в особенности, в современном социуме. В данном исследовании к современным инициациям жизненного цикла причисляются родильный обряд, таинства крещения и венчания. Как модификация инициации трактуется комплекс обрядов, связанных с социализацией новорожденного.

Проиллюстрирована проблема отсутствия в современном мире механизмов инициации смерти и возрастной инициации. Показана тенденция сакрализации успеха в современном мире и возникшие в этом контексте формы инициации.

Ключевые слова: миф, ритуал, традиция, преемственность, инициация, статус, сакральное, символ.

INITIATION OF THE LIFE CYCLE IN THE MODERN WORLD

Annotation: The study aims to identify the forms of transformation initiation of the life cycle in different types of societies in the modern society. In this study, to modern initiations of the life cycle ranked as maternity rite, the sacraments of baptism and wedding. Modification is treated as a complex of initiation rites associated with the socialization of the newborn.

Illustrates the problem of lack in the modern world the initiation mechanisms of death and age of initiation. Shows the trend sacralization of success in the modern world and have arisen in this context the forms of initiations.

Keywords: myth, ritual, tradition, continuity, initiation, status, sacred and symbol.

Взросление человека, его переход в новый статус изначально сопровождалось обрядом инициации. В современном обществе чётко выраженная инициация отсутствует, и взросление индивида, его социализация происходят постепенно. В связи с этим наблюдается размывание границы между миром взрослых и миром детей. Дети, стремясь к взрослости, демонстрируют недетское поведение, взрослые, напротив, проявляют инфантилизм и несамостоятельность.

Не смотря на отсутствие механизма инициации, современное общество нельзя назвать полностью лишённым этого древнего явления. Трансформировавшись, инициация

сопутствует кризисным моментам жизненного цикла индивида. Инициационные функции выполняют обряд крещения, в какой-то мере обряды, касающиеся образования, свадебный обряд, ритуалы, связанные с родами и рождением и т. д.

В современном обществе огромную популярность получили идеи успешности и личной эффективности. В таких условиях статус индивида приобретает высокую ценность. Таким образом, инициационную нагрузку получают действия, ранее не имеющие таковой.

В современной научной литературе исследование вопросов трансформации обряда инициации мы находим в работах О. Андросюка и Н. Сивопляс; анализ проблем, связанных с отсутствием в современном обществе возрастной инициации, в публикациях О. Вознесенской, И. Зиминной, и Е. Лисиной; исследование вопросов социализации индивида – в работах Ю. Слуцкой и Е. Белоусовой. Однако в подобных трудах отсутствует комплексное изучение современных форм инициаций жизненного цикла. Кроме того, не принимаются во внимание носители современной мифологии и остаётся мало изученным сакральное измерение современных инициаций.

Цель исследования: выявление форм трансформаций инициаций жизненного цикла в различных типах обществ, в особенности, в современном социуме. Задачей исследования является анализ инициационного сценария в условиях традиционной культуры, православной традиции и современного общества.

Существование традиционного общества немыслимо без явления инициации. Обряд инициации являлся механизмом, сохраняющим главную ценность такого типа социума – традицию. Инициация обеспечивала обществу стабильность, порядок, смягчала возрастные кризисы индивидов, способствовала их социализации, скрепляла коллектив.

В широком смысле инициация трактуется как «Совокупность социальных предписаний и церемоний, посредством которых отмечается вступление индивида в члены группы, изменение его статуса, начало новой формы жизнедеятельности» [10]. Изменение статуса иницируемого может происходить в рамках определённой группы [3,с.36]. Важной функцией инициации является приобщение к традиции или посвящение в знания [9,с.203]. Опираясь на труды Б. Малиновского, важными аспектами инициации в контексте нашего исследования мы считаем испытание иницианта, его приобщение к сакральным объектам и приближение к мифическим героям, высшим силам и существам [13,с.41-42]. Солидаризируясь с М. Элиаде к инициации мы будем причислять и комплекс обрядов, связанных со смертью человека, понимать смерть как смену его статуса, а инициацию как символическую смерть и последующее символическое перерождение [23,с.67-68].

Обряды инициации в тех или иных формах существуют в составе множества религий. В современных религиях к таковым причисляют крещение в христианстве, конфирмацию в католицизме, обряд обрезания в иудаизме и исламе, всевозможные ритуалы в восточных религиях [15,с.121]. В данном исследовании мы ограничимся рассмотрением трансформации инициации в условиях православной традиции. Далее последовательно проанализируем инициации жизненного цикла, в тех или иных формах существующие в современном мире.

Первой инициацией на жизненном пути можно считать рождение. В современном обществе, в отличие от традиционного, новорожденный сразу же приобретает статус человека, личности. Этот статус закрепляется в соответствующей документации. Испытанием для новорожденного служит сам процесс родов. Символическая смерть по понятным причинам отсутствует, ребёнок приходит в мир из небытия, или, согласно мифологическому мировоззрению, из чужого мира, действия родственников и медперсонала нацелены на его очеловечивание и включение в культурную систему координат. В первую очередь, это половая идентификация младенца, во вторую – имянаречение. Пол ребёнка первыми провозглашают врачи. На современном этапе развития науки, его можно определить ещё в период беременности или спланировать заранее. Это, впрочем, не мешает данной теме быть окружённой мифами и суевериями [4]. Пол ребёнка обуславливает отношение к нему окружающих, определяет тактику его воспитания, формируя модели поведения в будущем. Имя наречение ребёнка тоже является элементом инициации. Этот процесс также окутан

мифами, например, о влиянии имени на судьбу и характер человека. Ритуал имя наречения вписывает ребёнка и всю семью в желаемый для этой семьи социокультурный контекст [4]. В имя наречения может проследиваться связь со свойственным для инициации приближением к мифическим героям. Так, некоторых детей называют в честь предков, или людей, считающихся героями в данной культурной среде. В начале советской эпохи, модными были имена, имеющие отношение к вождям пролетариата или героям социалистической революции. В православной традиции роль таких героев выполняют святые, вписанные в церковный календарь.

Следующим посвящением на жизненном пути является зачастую крещение и комплекс сопутствующих обычаев, имеющих мифологический смысл. Крещение вводит человека в лоно христианской церкви, по представлениям восточных славян переводит в мир людей (включение в группу, социализация), приобщает к христианской традиции, даёт право в будущем на посмертное существование в раю [14,с.51]. Существует ещё более глубокая, на уровне символов, связь таинства крещения с обрядом инициации. Так, погружение принимающего крещение в воду, призванное очистить его от первородного греха, является вариантом символической смерти, после которой окрещённый перерождается в лоне церкви [24,с.84-87]. Крещение, таким образом, становится актом творения и, как всегда вначале чего-то нового, семиотичными становятся события, совершённые во время обряда или сразу по его окончании, например, интонация крика окрещённого младенца и т. д. [18,с.28]. Сопоставление человека, проходящего обряд крещения с Христом отсылает к мотиву приближения иницируемого к первопредкам и мифическим существам. Очищение от первородного греха позволяет сопоставить принимающего крещение с Адамом и допустить его перенесение в первоначальное время *illudtempus*, что тоже характерно для инициации. Важным моментом крещения считается наречение, что свойственно и для инициации.

Верующие родители, окрестившие ребёнка, знакомые со смыслами обряда крещения хотя бы приблизительно, сознательно включают ребёнка в лоно церкви и вручают его провидению. Прочие крестят детей отчасти отдавая дань традиции или моде, отчасти от надежды на помощь для ребёнка от высшей силы. Установленное в результате обряда крещения ритуальное родство между крестником, крёстными родителями и кумовьями, в свою очередь, создаёт для них специфические привилегии и табу. Участники обряда крещения, даже поверхностно знакомые с его символической подоплёкой, не могут не ощутить всю торжественность, значимость и мощь этого ритуала, чувства умиротворения и обновления, им даруемые.

Далее рассмотрим ритуал, под которым в узком смысле зачастую понимают инициацию в принципе, а именно возрастную инициацию.

Обряд возрастной инициации является универсальным для множества типов традиционных культур и происходит по единой схеме. «...Начинается с того, что символически «убивают» новичков, похищенных у их семей, держат их спрятанными в лесу или в густом кустарнике, где они с лихвой подвергаются испытаниям; после чего они «возрождаются» как члены общества. Когда их возвращают родителям, те симулируют все стадии новых родов и принимаются вновь за обучение детей таким элементарным действиям, как употребление пищи и одевание». Физические испытания в обряде инициации (зачастую крайне жестокие) способствуют переживанию иницируемым символической смерти [11,с.322-323]. Переживание символической смерти для человека традиционной культуры было очень глубоким и острым, что повышало значимость обряда, делало ярким переживание символического возрождения, позволяло острее ощутить саму жизнь. Ритуал инициации не просто вводил иницируемого в новый статус, но перерождал человека, был священнодействием, напоминающим о постоянной близости смерти, и, тем самым, воспевающим жизнь.

Вариантом интерпретации инициационных увечий является половая дифференциация иницируемых. Так часто подобные увечья направлены на отсечение женских признаков у мужчин и мужских у женщин. Кроме того, обрезание причисляют к обрядам отделения,

(например, отделения от мира бесполох) [7,с.53, 70-72]. Таким образом утверждалась принадлежность индивида своему полу, принятие привилегий и табу, связанных с ним. Такая гендерная дифференциация помогала поддерживать порядок в обществе.

На Руси большое значение придавалось посвящениям раннего детства. Целью таких обрядов было сначала введение ребёнка в пол, а затем – в род. Впрочем, без совершения соответствующих ритуалов, ребёнок даже не мог считаться человеком [1]. Функции, выполняемые у многих народов возрастной инициацией, у восточных славян выполнял свадебный обряд [3,с.65]. На Украине элементом женской инициации было овладение девушкой умениями, связанными с домашним хозяйством [17,с.163]. Анализируя эти ритуалы, видим, что инициация у восточных славян происходила в гораздо более мягкой форме, нежели у народов Африки, Америки или Австралии, при этом сохранялся главный смысл и функции инициационных обрядов.

В современном обществе отсутствует как таковой механизм возрастной инициации. Следствием этого отсутствия является размывание границ между мирами взрослых и детей. Поведение многих взрослых людей представляется инфантильным, подростки же, желая проявить взрослость, совершают недетские поступки. Отсутствие возрастной инициации затрудняет отношения поколений, так как родители не осознают взросление собственных детей и проявляют гиперопеку, что вызывает резко негативную реакцию у подростков и молодёжи [8,с.76].

Сущность возрастной инициации лаконично характеризует М. Тендрякова. На её взгляд, подобные обряды являлись искусственно смоделированным кризисом, через который культура проводила подростка, «не дожидаясь, когда он возникнет сам» [22]. Современная культура вынуждает подростков самостоятельно подсознательно искать пути для переживания главных этапов инициации: испытания, символической смерти, перерождения. Такое явление получило название «инициационный голод» [12,с.117]. Им обусловлена тяга подростков к отстранению от родителей и всевозможные проявления девиантного поведения – мат, наркотики, сексуальные эксперименты, всё то, что могло бы дать ощущение риска, боли, ввести в изменённое состояние сознания [12,с.119]. В случае успешного прохождения такого этапа, молодые люди ощущают собственное перерождение, в противном случае, последствия могут быть плачевны.

Помимо взросления, как упоминалось выше, важным аспектом инициации является приобщение к сакральным объектам и мифическим героям. В подростковой среде такими мифическими героями становятся кумиры (звёзды кино, шоу-бизнеса и т.д.). Сакрализация этих кумиров приводит к явлению фанатизма, или просто подражания. Плакаты с изображениями так называемых звёзд развешиваются по стенам комнат и практически служат иконами, автографы сакрализуются и приобретают колоссальную ценность. Тяга к сакральному проявляется в увлечении многими подростками всевозможными эзотерическими течениями, гаданиями. В таком возрасте юноши и девушки легко пополняют секты. Среди девочек, даже первые влюблённости окружаются священным флёром: Подарки становятся талисманами, чувства считаются ниспосланными свыше.

В какой-то мере, инициационные функции выполняет современная система образования. Первое сентября у первоклассников и школьный выпускной играют важную роль в жизни каждого школьника [21]. В полной мере инициациями эти церемонии назвать нельзя, однако рассмотрим черты, сближающие их с инициацией.

И при поступлении в школу, и после её окончания меняется статус ребёнка. Школьный выпускной пронизан свойственной для инициации символикой пути и начала нового. Кроме того, подразумевается, что выпускник овладел определёнными знаниями, справился с экзаменами, что можно рассматривать как вариант испытания. Однако, отсутствует приобщение к сакральным объектам и переживание символической смерти, потому церемонии, связанные со школой, не могут дать той глубины и силы переживаний, которые обеспечивает инициация.

Разумеется, школа не может приблизить учащихся к мифическим героям в буквальном

смысле, но тема героизма и героев красной нитью проходит через весь период школьного обучения. Такими героями, в зависимости от главенствующей идеологии или её мнимого отсутствия могут быть военачальники, политики, деятели науки и искусства и т. д. Таким образом, создаётся актуальная и удобная для государства мифология, что является обширной проблемой, не укладывающейся в рамки данного исследования.

Говоря о формах инициации у школьников невозможно обойти стороной её советские варианты. Таковыми были, например, посвящение в пионеры и комсомол. Подобные обряды меняли статус, предполагали испытание, поддерживали традиции, приобщали к партии, которую, изучив мировоззрение советского человека, можно считать сакральным объектом. Мифическими героями и примерами для подражания в то время служили социалистические деятели и герои войны. Неоспоримым достоинством подобных посвящений можно считать возрастную маркировку и, главное, делегирование ответственности. Даже исследователи, упоминая о несовершенстве подобных инициаций, подтверждают то, что современное общество, испытывающее вышеупомянутый инициационный голод, не предлагает взамен никакого соответствующего механизма [20, с.231-232].

Как уже упоминалось, отсутствие ярко выраженной возрастной инициации приводит к боязни ответственности взрослыми людьми. Одним из следствий такой инфантильности является уклонение многих молодых людей от военной службы [6, с.15]. Нежелание юношей подкрепляется родительскими страхами на этот счёт, что объясняется непринятием родителями взросления собственных детей. Армия или обучение в военном учебном заведении на сегодняшний момент может расцениваться как форма инициации [1]. Можно предположить, что избегание подобного посвящения и сохраняющаяся подсознательная потребность в реализации архетипа воина, героя является одной из причин популярности агрессивных компьютерных игр в мужской молодёжной среде.

Важной переходной точкой жизненного цикла современного человека является вступление в брак. У восточных славян свадебный обряд имел основную инициационную нагрузку, венчание в православии тоже можно расценивать как форму инициации. Ещё до обряда венчания жених и невеста подвергаются определённым испытаниям. Некоторые из них продиктованы религиозной догмой, некоторые – являются наследием традиционных верований и ритуалов. В православной традиции, жениху и невесте следует поститься, после чего исповедаться и принять причастие. Пост здесь является аналогом символической смерти, а отпущение грехов на исповеди – очищением для перерождения. Согласно традициям восточных славян, символическая смерть невесты достигается путём её временной изоляции и наложением некоторых табу. Жених тоже подвергается определённым церемониям, призванным вернуть его в докультурное состояние [14, с.51-52]. Во время обряда венчания священник наставляет молодых, даёт им напутствие на будущее. Таким образом происходит приобщение к традиции и поддержание преемственности, характерное для инициации. Кроме того, в своей речи священник сравнивает новобрачных с некоторыми библейскими героями, что напоминает приобщение к мифическим героям в инициации. Современный свадебный обряд представляет собой синтез традиционного ритуала и юридической процедуры. Венчание к этим двум элементам добавляется реже. В целом, весь комплекс свадебных церемоний функционально и семантически является современной формой инициации.

Для женщины инициацией являются роды. В результате такого перехода она получает статус матери. Родильный ритуал поддерживает многовековую преемственность поколений, носителем традиции в нём выступает медицинский персонал. Он же обеспечивает бесстатусность женщины во время родов посредством вербальной коммуникации (угроза, обман, приказ). Текст родильного ритуала построен так, что женщина как бы превращается в глину в руках медиков. Таким образом роженицу на данном этапе можно считать символически умершей для последующего перерождения в новом статусе [4].

Приобщение к сакральному совершается по причине созидательной природы родов. Приближение к мифическим героям в буквальном смысле не происходит, но аналогом такого

приближения можно считать популярный совет постараться почувствовать роженице связь с миллионами рожавших раньше женщин, предками. Естественным испытанием в родильном ритуале служит родовая боль [4]. Отношение к родовой боли, как к обязательному атрибуту материнства обуславливает тенденцию родившим женщинам относиться с некоторым снисхождением к женщинам, прошедшим через оперативное родоразрешение.

Далее рассмотрим проблему, анализ которой на первый взгляд может показаться более уместным в рамках исследования инициаций в сообществах. Однако, принимая во внимание её распространение и влияние в той или иной мере на жизнь каждого современного индивида, мы посчитали допустимым включить её в настоящую работу.

В современном обществе огромную популярность приобретает ориентация личности на успех и статусность. Всё, связанное с успешностью, настолько превозносится и культивируется, что становится возможным говорить о тенденции к сакрализации успеха. Красивая, успешная жизнь воспевается в журналах, социальных сетях, главным же её транслятором служит реклама, которая в современном мире представляет собой аналог архаической мифологии [16,с.150]. Люди, достигшие успеха на том или ином поприще, становятся примером для подражания, окружаются мифологической или религиозной символикой, например, икона стиля или гуру бизнеса. Успех выступает неким божеством, ниспосылающим свою благодать, требующим жертвоприношений.

Таким образом, достижение статуса успешного человека начинает носить ритуальный характер, приобретает инициационный смысл. Испытанием в таком случае могут быть диеты и фитнес для достижения подобного успешной личности спортивного образа, трудоголизм для продвижения по карьерной лестнице и получения нового статуса. Сакральным объектом может выступать медиа пространство, мифическими героями – успешные бизнесмены, звёзды, политики и т. д. В подобной форме инициации ярко выраженное переживание символической смерти отсутствует, но сохраняется значимость приобретения нового успешного статуса (сотрудника престижной компании, жены успешного мужчины). Соединение подобной инициации и привилегий, получаемых вместе со статусом, с явлением психической инфляции порождает в некоторых случаях ощущение вседозволенности и презрительное отношение к людям, имеющим низший статус [19]. В свою очередь, люди, не достигшие успеха в силу обстоятельств или личных предпочтений, зачастую болезненно переживают свою бесстатусность. Таким образом, ритуал в очередной раз доказывает свою способность эволюционировать, приспосабливаясь к окружающим социальным условиям.

Последней инициацией жизненного цикла является смерть человека. Согласно православной традиции покойник считается уснувшим в ожидании того момента, когда телу придёт время воскреснуть и воссоединиться с душой. В такой ситуации тело нуждается в подобающей подготовке к погребению (обмывание, чистые одежды), и, собственно, в придании земле. Душе необходимы искренние молитвы. Таким образом, смерть становится переходом в иное состояние. В современном мире к христианским обычаям примешиваются действия, имеющие традиционно ритуальную основу. Например, обряды, нацеленные на очищение дома после покойника или на воспрепятствование возвращению души усопшего в дом [7,с.139-140].

Отношение к смерти в старину как к инициации в статус предков или духов облегчало в какой-то мере переживания человека о грядущей кончине его или близких. Для верующего смерть также не являлась трагедией и концом пути. В современном десакрализованном мире, не смотря на сохранность вышеупомянутых обычаев, не существует механизмов, психологически подготавливающих человека к неминуемому для всех концу. В результате тема смерти становится почти табуированной. Слишком бурное выражение на людях эмоций, вызванных горем потери близкого считается недостойным, вызывающим у окружающих жалость, но, вместе с тем, желание отгородиться от этого горя. Умиравший зачастую заканчивает свои дни в больнице, окружённый врачами и медицинскими приборами, а не близкими людьми [2,с.464-465,475]. Так, без семьи, без молитвы священника человек

одиноким встречает свою смерть. Действия работников похоронных бюро нацелены на придание умершему эстетического облика. Здесь снова отрицается неестественность смерти, умершему словно отказывают в праве получить статус мёртвого [5, с.316-317]. Таким образом, смерть в современном мире практически утратила свой инициационный смысл, что породило ряд философских, психологических, социологических проблем, для решения которых, изучение феномена инициации и её практик, вероятно, может быть весьма полезным.

Резюмируя вышеизложенный материал, подведём итог. Инициации жизненного цикла являются древним социальным механизмом для преодоления жизненных кризисов индивида и поддержания социального порядка. Важными составляющими любой инициации являются символическая смерть и последующее перерождение, испытание и приобретение нового статуса, сохранение традиции и поддержание преемственности, приобщение к сакральным объектам и приближение к мифическим героям. Подобные составляющие мы находим в религиозных таинствах и в современных модификациях ритуала, что позволяет говорить о наличии форм инициации в современном мире.

Весь комплекс инициационных аспектов обнаруживается в современном родильном ритуале и в таинствах крещения и венчания. Отчасти – в обрядах, связанных с рождением и социализацией новорожденного. Актуальность приобретает отсутствие в современном обществе механизма возрастной инициации и инициации смерти.

Отсутствие возрастной инициации порождает разрушение границ между детством и взрослостью, пагубно влияет на взаимоотношения поколений, является одной из причин девиантного поведения подростков, подросткового фанатизма, неправильного представления об ответственности, подверженности подростков эзотерическим и сектантским течениям. Эту проблему отчасти решает система образования и церемония школьного выпускного. Однако переход из статуса школьника в статус взрослого является выхолощенным вариантом инициации, сохранившим лишь поверхностный слой этого мощного ритуала.

Тенденция в современном обществе относиться к смерти как к неестественному процессу и, соответственно, не считать её инициацией, приводит к табуированию темы смерти. Отчасти эту проблему решает религия, сохранившая инициационный смысл смерти. Но в современном секуляризованном мире человек живёт, борясь с экзистенциальным страхом небытия и уходит в неизвестность, без уверенности в воскресении или присоединении к предкам.

Ещё одной проблемой современности мы считаем тенденцию к сакрализации успеха, при которой приобретение статуса успешного человека становится вариантом инициации. В таких условиях общество ориентируется на внешнее благополучие в ущерб духовным ценностям, а ритуал проникает в новые социальные сферы, обретая новые формы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Андрощук О. Ю. Роль ініціацій у процесі становлення майбутніх офіцерів-прикордонників [Електронний ресурс] / О. Ю. Андрощук // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2010. – Вип. 2. – 14 с. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2010_2_24.pdf (дата звернення 16.03.2015).

2. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти / Филипп Арьес ; пер. с фр. Ронина В. К. ; общ. ред. Оболенской С. В. ; предисл. Гуревича А. Я. – М. : Прогресс : Прогресс-Академия, 1992. – 526, [1] с.

3. Байбурин А. К. Ритуал в традиционной культуре : Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / А. К. Байбурин ; РАН, Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера). – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.

4. Белоусова Е. А. Представления и верования, связанные с рождением ребенка: современная городская культура [Электронный ресурс] : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. культурол. наук : спец. 24.00.01 «Теория и история культуры» / Е. А. Белоусова. –

Москва, 1999. – 25 с.– Режим доступа : <http://www.ruthenia.ru/folklore/belousova5.htm> (дата обращения 17.03.2015).

5. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Жан Бодрийяр ; [пер. с фр. и вступ. ст. С. Н. Зенкина]. – М. : Добросвет, 2000. – 389 с.

6. Вознесенська О. Л. Ініціативна арт-терапія як відгук на потреби сучасного клієнта / Вознесенська О. Л. // Простір арт-терапії: разом з вами : зб. ст. / Арт-терапевт. асоц. ; [за наук. ред.: А. П. Чуприков, О. А. Бреусенко-Кузнецов, О. Л. Вознесенська]. – Вип. 2. – К. : Міленіум, 2006. – С. 12-22.

7. Геннеп А. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов / Арнольд ван Геннеп ; [пер. с фр. Ю. В. Ивановой, Л. В. Покровской] ; Рос. акад. наук, Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. – М. : Вост. лит., 1999. – 198 с. – (Этнографическая б-ка).

8. Зими́на И. С. Современный вариант инициации в процессе взросления подростков / И. С. Зими́на // Педагогическое образование в России. – 2010. – №2. – С. 75-82.

9. Инициация // Символы, знаки, эмблемы : энциклопедия / сост.: В. Э. Багдасарян, И. Б. Орлов ; ред. В. Л. Телицын. – М. : Локид-Пресс, 2003. – С. 203-204.

10. Инициация [Электронный ресурс] // Antinazi. Энциклопедия социологии / Сайт Академик. – 2009. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/socio/1257/ИНИЦИАЦИЯ> (дата обращения 19.03.2015).

11. Леви-Строс К. Первобытное мышление / Клод Леви-Строс ; [пер., вступ. ст. и прим. А. Б. Островского]. – М. : Республика, 1994. – 384 с.: ил. – (Мыслители XX в.).

12. Лисина Е. А. К вопросу о механизмах перехода: социально-философский аспект / Лисина Е. А. // Вестник Оренбургского гос. ун-та. – 2011. – № 7 (126). – С. 115-120.

13. Малиновский Б. Магия, наука и религия : пер. с англ. / Бронислав Малиновский ; [авт. предисл. Р. Редфилд, И. Стренски, К. Леви-Строс ; сост. С. Л. Удовик ; ред. О. Ю. Артемова ; пер. А. П. Хомик]. – М. : Рефл-бук, 1998. – 304 с. – (Серия Actum Sapientiae = Созвездие мудрости).

14. Нивня А. А. Эволюция ритуала от древности к современности / А. А. Нивня // Грані. – 2014. – № 6 (110). – С. 48-54.

15. Овсиенко Ф. Г. Инициация / Ф. Г. Овсиенко // Новая философская энциклопедия. В 4 т. Т. 2 / рук. проекта В. С. Степин, Г. Ю. Семигин ; Ин-т философии РАН, Нац. обществ.-науч. фонд. – М. : Мысль, 2010. – С. 121.

16. Притчин А. Н. Миф и реклама / А. Н. Притчин, Б. С. Теремченко // Общественные науки и современность. – 2002. – № 3. – С. 149-163.

17. Пуларія Т. В. Особливості «жіночої» ініціації в українській народній казці / Тетяна Пуларія // Українознавство. – 2010. – № 3. – С. 162-167.

18. Седакова И. А. К описанию звукового ряда славянских родин: крик / И. А. Седакова // Голос и ритуал : материалы конференции, май 1995 г. / [редкол.: Е. А. Дорохова, Н. И. Жуланова, О. А. Пашина]. – Москва, 1995. – С. 27-29.

19. Сивопляс Н. В. Аналіз співвідношення ініціації та психічної інфляції у проявах колективного несвідомого [Електронний ресурс] : (теоретико-методологічний аспект) / Н. В. Сивопляс // Сайт Донбаського держ. педагог. ун-ту. – Режим доступа : http://www.slavdpu.dn.ua/resentr/resurs_dopp.files/Page1535.htm (дата звернення 21.03.2015).

20. Сивопляс Н. В. Рисархаїчної ініціації в психосоціальному просторі сучасного індивіда за методологією Дж. Кемпбелла / Сивопляс Н. В. // Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія». – 2013. – № 1065, вип. 52. – С. 228-232.

21. Слуцкая Ю. Г. Ритуалы как способ социализации (сравнительный анализ традиционного и современного обществ) [Электронный ресурс] / Слуцкая Юлия Григорьевна // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. 09.00.00 Философские науки. – 2013. – № 9. – Режим доступа : <http://jurnal.org/articles/2013/filos31.html> (дата обращения 22.03.2015).

22. Тендрякова М. В. Первобытные возрастные инициации и их психологический аспект (по австралийским материалам) [Электронный ресурс] : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук : спец. 07.00.07 «Этнография» / Тендрякова М. В. – Москва, 1992. – 34 с. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/pervobytnye-vozrastnye-initsiatsii-i-ih-psihologicheskii-aspekt> (дата обращения 22.03.2015).

23. Элиаде М. Оккультизм, колдовство и моды в культуре / МирчаЭлиаде ; пер. с англ. Е. В. Сорокиной ; ред. Л. Б. Комисарова, М. А. Добровольский. – К. : София ; М. : Гелиос, 2002. – 224 с.

24. Элиаде М. Священное и мирское / МирчаЭлиаде ; пер. с фр., предисл. и коммент. Н. К. Гарбовского. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 144 с.

Лопуга Ореста Іванівна – старший викладач кафедри культурології філософського факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

УДК 37.034+008+37.091.212-053.6

ПРОБЛЕМА МОРАЛІ І ГУМАНІЗАЦІЇ МОЛОДІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.

В статті зроблений аналіз моралі сучасної молоді, а також вдалося виявити значення моральності на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Ключові слова: мораль, молодь, моральні та духовні цінності, соціалізація, самоідентифікація.

ПРОБЛЕМА МОРАЛИ И ГУМАНИЗАЦИИ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье сделан анализ морали современной молодежи, а также удалось проанализировать значение моральности на современном этапе развития украинского общества.

Ключевые слова: мораль, молодежь, моральные и духовные ценности, социализация, самоидентификация.

THE PROBLEM OF MORALITY AND HUMANIZATION OF YOUTH IN CONTEMPORARY UKRAINIAN SOCIETY

The article made an analysis of morality of modern youth, as well as able to analyze the importance of moralite in the present stage of development of the Ukrainian society.

Keywords: morality, youth, moral and spiritual values, socialization, self-identification.

Актуальність дослідження проблеми моралі на формування духовної культури української молоді незаперечна. Національна самосвідомість, моральний стан і розвиток країни значною мірою залежить від духовної культури молоді, її моралі. Моральне обличчя сучасної України зазнало значних змін, які направленні в сторону гуманізації суспільних відносин, посилення уваги всесвітньовідомих міжнародних організацій до питань захисту прав людини. Україна здавна славилася демократичними, гуманістичними цінностями, прикладом цього можна назвати те, що в 1998 році в Україні відмінена смертна кара Верховною радою.

За Гегелем мораль і моральність це дві категорії, які мають різні функції. Мораль — це духовна перевага, яка закладена в слові “дух”, в душі людини, в особистісному переконанні і належить до сфери індивідуального. Моральність — це дії людини, її особистий спосіб життя, який направлений підпорядкуванням інтересам держави, це відносини людини і

суспільства і моральність належить до суспільної сфери. В уста Ісуса Христа філософ вкладає думку, яка нагадує категоричний імператив: “Те, що ви би хотіли бачити загальним законом для всіх людей, в тому числі і для вас, тим керуйтеся в своїй поведінці — це і є основний закон моральності, суть всього законодавства” [1:48].

В первісному суспільстві мораль базується на первісній рівності і родовому суспільному колективізмі, а також на підкорення природі, де людина не являлась особистістю. В Середньовіччі мораль спиралася на християнські релігійні закони, які проповідували милосердя, любов до ближнього тощо, тобто базувалися на заповідях божих, а також функціонували лицарські кодекси честі, які проповідували високі моральні якості (вірність, чесність, справедливість, любов тощо), але в більшості в цю епоху моральні відносини переходили в неморальні. Мораль епохи Ренесансу сповнена гуманістичним змістом, вона поставила в центр досконалу прекрасну людину, підняла її на найвищий щабель свого існування, зробила її титанічною особистістю і самі ж митці себе в цю епоху називали гуманістами, що означало повернення до моральних критеріїв людини. В епоху Нового часу мораль спирається на царство розуму, а також засуджувала паразитичний спосіб аристократії і поставила в центр протестанську етику праці, яка пропагувала працелюбність, бережливість, чесність, скромність, педантичність тощо. Моральним ідеалом того часу стала енергійна, ділова, практична людина, яка будь-яким способом домагається успіху і прагне до накопичення капіталу. В епоху Просвітництва мораль спирається на героїзм людини і її здатності до самопожертви в ім'я своєї держави, подавляти особисті почуття в ім'я обов'язку, а розум став єдиним мірилом цінності людини. ХІХ століття людина втратила еталон моральності, почала більше орієнтуватися на практичних цілях, це привело до розчарування особистості суспільним буттям і це відбилося у культурі романтизму, героєм якої стала творча яскрава особистість, яка неповторна і одночас самоцінна. В українській філософії 19 століття серце стає основою духовності, проблема “філософії серця” є однією з ведучих в українській філософській думці Г.Сковороди, П.Юркевича тощо, що вказує на звернення до духовності, романтичного сприйняття дійсності і заклик до самосвідомості особистості. Людина 20 століття все більше починає бути самотньою в цьому світі, незахищеною, усвідомлювати необхідність об'єктивної сутності свого майбутнього. Криза гуманізму, яка прийшла в кінці 19 - початку 20 століття виразилась у прагматизмі, бо добро уже розглядалось із сторони корисного. Також назріває проблема виживання, яка в 21 століття стала найактуальнішою, бо економічні, ядерні, стихійні катастрофи, епідемії, війни стають досить часто вираженими в суспільстві та світі.

Проблема моральних цінностей – це проблема всього суспільства, і все більше ми відчуваємо потребу у моральних критеріях, повернення до моральних основ життя, до духовних витоків, до почуття совісті і честі без яких не можна вийти із світової кризи (економічної, соціальної, культурної). Т. Пороховська зазначає “ціннісні орієнтації — це елементи структури свідомості людини, які характеризують змістову сторону її спрямованості. У формі ціннісних орієнтацій в результаті засвоєння ціннісних значень в процесі соціалізації фіксується суттєве, найбільш важливе для людини” [2:10].

Наше століття дуже примхливе із сторони різних течій і віянь, неповторних креативних новацій, які підсилюють значимість когнітивного мислення сучасної людини, а також сучасної молоді, яка як ніколи стала вбирати в себе найновіші способи самореалізації, стала неповторною і не хоче відставати від стрімкого сучасного світу. Молода людина — це молодь, яка живе в даний відрізок часу, яка апелює сучасними моральними принципами, визначає моральні якості суспільства, живе за правилами так званого сучасного світу, це спосіб життя, стан душі, склад думок. Вчені вважають ХХІ століття періодом кризи моралі. Це торкнулася і молодь. Це і втрата сімейно-родинних цінностей (за даними соціологічних досліджень, більшість молодих людей ставляться з неповагою до своїх батьків, до старших). Також переважає агресивність і нетерплячість в молодіжному середовищі, в деякій мірі втрата толерантності. І також перевага особистісно значимим цінностям, не домінування культурно-моральних критеріїв. Як наслідок, ми бачимо зміну формату мислення людей,

переоцінку цінностей, де матеріальні інтереси стали домінуючими. Отже в сучасний період, період трансформації соціальних систем, в період інформаційного буму молодь менше звертається до духовного, культурного розвитку, хоч одночасно і не заперечує його, вона отримує необмежені можливості вибору у всьому, а також і вибору життєвих цінностей, які і формує сама.

Отже девальвація культурно-моральних принципів робить молодь байдужою, егоїстичною, прагматичною тощо. Особливо зараз поняття совісті і честі нівелюється ЗМІ, які негативно впливають на молодь, “зомбують” її і роблять легко маніпульованою. А. Швейцер вдало наголошував: “як зараз, так і у всі подальші часи роз'яснити всі мінливості нашої сьогоденної долі можна тільки тим, що ми намагалися задовільнитися культурою, яка відірвана від етики”[3:363]. Як наслідок, ми бачимо зміну формату мислення людей, матеріальні інтереси стали домінуючими.

Постає питання про моральне осмислення такої сфери людського життя, як конфлікти: воєнні, релігійні, ідеологічні, соціально-політичні. В ХХІ столітті ми дивимось в майбутнє, яке обов'язково повинно бути зв'язане з ненасильством, згодою, подолання конфліктів повинно стати обов'язковим елементом нової моральної парадигми. Людина повинна постати над особистим споживанням і технічним удосконаленням в ім'я гармонійної єдності з життям у всіх його багатообразних проявах, вона повинна відчувати себе невід'ємною частиною природи. Така радикальна реконструкція свідомості необхідна. Зараз багато наук працюють в цій сфері, такі як екологічна етика. Людина в соціумі повинна усвідомити свій зв'язок з природою, сприймати себе як частина природи, знайти гармонію і єдинство з нею, зрозуміти як багато в її житті залежить від цього зв'язку всього живого. Культура європейська була завжди антропоцентричною, над її відношеннями до природи завжди літав дух завоювання, підкори, однак насильницько підкорюючи природу, людина залишила себе цілісністю. Альберт Швейцер в своїй теорії «благоговення перед життям» виводить етику любові до всього живого, гармонію людини із навколишнім світом, яка зараз стає актуальною і необхідною для людини.

В релігії вищі цінності моральні зв'язуються з вірою в Бога. Мораль як квінтесенція духовності, вона створює орієнтир людяності. Мораль регулює поведінку людей, а також суспільства в цілому, а моральні цінності виступають центром духовного світу людини, суспільства і впливають на політичні, правові, релігійні, етичні погляди, позиції. В критичних, екстремальних ситуаціях мораль залишається єдиною опорою людини. Як істота суспільна, людина не може не підкорятися певним правилам. Це необхідна умова виживання людського роду, цілісності суспільства, стійкості його розвитку. Водночас правила, норми покликані захищати інтереси і достоїнства окремої людини. Серед таких норм найважливішими є норми моралі. Як зауважує М. Юрій, «мораль – це система норм, правил, які регулюють спілкування і поведінку людей для забезпечення єдності суспільних та особистих інтересів» [4:133].

Треба зауважити, що сьогодні в ХХІ столітті мораль стає всесвітньою, коли безумовним стає примат глобальних проблем над проблемами регіональними. Це такі проблеми як виживання людства (мова іде про голод, війну, утиснення, пригнічення, нерівності в світовій політиці та економіці, екологічну небезпеку, вичерпанність природних ресурсів тощо). Подібні проблеми ставлять перед необхідністю створення нового бачення світу, створення нової моральної парадигми, яка істотно переосмислює традиційні моральні цінності, така система має базуватися на загальному інтересі виживання людства із всіма його конфліктами і протиріччями.

Радикальні зміни в світі роблять необхідними і серйозні зміни в моралі. Кожна епоха породжує свій особистий моральний менталітет, тобто особливу совокупність знань, представлень, почуттів, які створюють специфічну сферу духовності. Яка сприймається в ролі моральної домінанти тої чи іншої культури на визначеному етапі її розвитку.

Наше століття повинно стати століттям терпимості, милосердя, допомоги страждаючим. Соціально-економічна криза відбивається негативно на сучасну людину,

особливо молоду, тому маргіналізація відчувається в значній мірі, яка зумовлена насамперед ломкою старих стереотипів і не усталенністю нових, також молодій людині тяжко адаптуватися до сучасних умов життя і докорінними змінами в структурі суспільства. Відносини до маргіналів в своїй країні є також показником рівня гуманності суспільства, однак поява нетрадиційній груп маргіналів стали на противагу моральним устоям. Некоректне ставлення до них виглядає аморальним в соціумі.

Зрозуміло, що кожній історичній епосі відповідала певна моральна картина світу і певні цінності. У сучасних умовах, коли параметри світу людини предметно розширилися, мораль стає збереженням та посиленням духовного освоєння дійсності, особистісного, індивідуального начала в людині, тому, що саме для моралі притаманні вічні, гуманістичні цінності. Оволодіння цими цінностями є показником духовності людини і суспільства. Відносини між людьми теж визначаються через систему моральних цінностей. Людини, успадковує ще з дитинства існуючі представлення в суспільстві про добро і зло, про чесність і неправду і т. д. Малахов В. дає влучну диференціацію цінностей „цінності, які обслуговують самоствердження людської особистості, якою вона є, — і цінності, які творять і відроджують людину в певній принципово новій якості” [6:80]. Але на жаль в нашому ХХІ столітті моральними принципами молодь слідує все менше і менше, на відміну від старшого покоління, яке притримується моральних норм поведінки.

Мораль це спосіб поведінки людини, вона регулює дії людини в суспільстві, бо саме мораль відображається як у поведінці людини так і в повсякденному житті. Багато вчених притримуються думки, що людина за своєю природою народжується доброю, а уже в процесі соціалізації вона набуває даної моральної свідомості, яка формується в сім'ї, потім в школі, тобто в процесі виховання і навчання формуються власні моральні принципи. Кожна людина успадковує мораль і цінності минулих поколінь, а також під впливом соціуму, культури, виховання формує свої цінності, свою соціальну, етнічну самоідентифікацію. Проходить процес соціалізації де найголовнішу роль, на нашу думку, відіграє виховання і освіта. Спосіб життя молодого покоління є динамічним і активним і молоде покоління зараз виробило і виробляє свої моральні цінності, які відповідають повністю сучасній епосі, епосі постмодернізму, ці цінності сприяють досягненням їх цілей, задовільняють особисті потреби. Ці цінності стають потрібними і корисними, тому вони закріплюються як ціннісні орієнтації молоді і сучасне суспільство приймає їх. Те, що колись було аморальним в наш час практично нікого зараз не здивує і не шокує, наприклад, не прийти людині на допомогу, говорити неправду, бути невідповідальним, меркантильним, прагматичним, особисте понад усе тощо. Кризис, який переживає наша країна, викликаний в деякій мірі втратою моральних гуманістичних цінностей, а також підпорядкування моралі політико-ідеологічним інтересам, відсутність чітких правил та імперативів, відсутність соціальної захищеності, інфляція, сьогоднішні події та нестабільна ситуація у всьому спонукає молодь вибирати елементарний курс виживання. Вижити любою ціною, а поняття морально чи неморально не так уже й важливо, ось принцип сучасної молоді. Домінантою життєвих цінностей залишається матеріальне благополуччя. За останні роки молодь, за даними соціологічних досліджень, в основному апелює не стільки до духовних цінностей скільки до матеріального достатку, крім того, це ще являється сенсом їх життя. Заробляти великі гроші для багатьох молодих людей являється мірилом людського щастям, при чому любим способом.

Говорячи про моральні цінності в цілому і життєву позицію зокрема сучасної української молоді, хотілось би відзначити наступне. Молодь ніколи не стоїть на місці, вона йде вперед, завжди рухається, і цей рух направлений завжди до якоїсь мети, яку молода людина ставить перед собою і сві вони хочуть домогтися поставленої мети. У сучасному світі найчастіше причиною йти до своєї мети є можливість якома більше заробляти. Ставитись до цього факту можна по-різному, але навряд чи можна заперечувати його правдивість. Сучасна молодь зрозуміла, що за гроші зараз можна купити практично все і тому така жага до можливості розбагатіти.

Кожна молода людина направлена на майбутнє, вона розкована, самостійна тільки

починає орієнтуватися в сучасному суспільстві. Реалії життя підштовхують молодь бути цинічними і байдужими до оточуючого світу, а також погіршуються їх відносини з батьками, вони не прислуховуються їх до думки. Молодь нашого покоління з однієї сторони виховувалась на старих принципах, а з іншої сторони живуть вони в інших реаліях, в які старі принципи не вписуються в соціальну картину життя. В кінці 20 — поч. 21 століття ЗМІ контролювали значну частину дозвілля молоді, виступали важливим фактором формування ціннісних орієнтацій молоді. Тому сьогоденне покоління — це покоління споживачів, яке росло в атмосфері пресінгу реклами і ЗМІ. Сьогоднішня молодь, як ніколи раніше, скептично відноситься до того, що їм насаджують, ЗМІ і реклама частково впливають на їх свідомість, бо вони вже не такі наївні і вірять тільки в те, що бачать на власні очі, а не в те, що їм нав'язують. “ Вони вчаться розпізнавати фальшиве спілкування, відокремлювати пусті слова від реальних дій, помічати лицемірність і не плутати їх з правдою і з істинним бажанням допомогти” [7: 78].

Згідно з дослідженнями проведенними мною в ОНУ ім. І.І. Мечникова на різних факультетах, основними пріоритетами сучасної молоді є: здоров'я, благополуччя, кар'єра, фінансова незалежність від батьків та старших, сім'я, лідерство, саморозвиток, освіта. А тепер звернемося до соціологічних досліджень, які дадуть нам змогу простежити ціннісні орієнтири інших молодих людей. Так, наприклад, Семенов В.Е. пише: “... головними життєвими цінностями молоді є сім'я, друзі і здоров'я, потім ідуть такі цінності як цікава робота, гроші і справедливість. ...В цілому, перші п'ять цінностей молоді співпадають з даними досліджень, які отримані в інших регіонах країни [8:37.] Як ми бачимо, сьогодні переважають особисті пріоритети — гроші, здоров'я, сім'я, робота, друзі. Це хороші здорові цінності, які викликані епохою. Матеріальне благополуччя і здоров'я стоять в перших рядах цінностей молоді людини і, можна сказати, набули універсального характеру. Треба відмітити, що такі цінності як благополуччя, кар'єра, фінансова незалежність від батьків пов'язані в молоді із цінністю освіта, інтелектуальні здібності почали досить високо оцінюватися молодими людьми, піднялася цінність освіти та її здобуття, тому що молоде покоління орієнтується на європейський простір, вірить в хороше майбутнє нашої країни і розуміє, що воно не можливе без науковців, інтелектуалів, людей своєї справи, які апелюють знаннями та вміннями.

Але не потрібно забувати про такі негативні явища як наркоманія, алкоголізм, злочинність тощо. Нерідко замість доброзичливості в суспільстві ми відчуваємо злобу, байдужість і це стає нормою повсякденного життя. В суспільстві ЗМІ нав'язуються такі явища, як конформізм, моральний релятивізм, гедоністичне ставлення до повсякдення, пропагують насилля, силу, жорстокість.

Треба також зауважити, що для кожної категорії молоді існують свої представлення про ідеали, пріоритети, свої цінності, норми поведінки, бо “цінності — це частина свідомості індивіда, при цьому та його частина, без якої нема особистості.” [9:83].

В сучасному суспільстві виробилось поняття “нова мораль” тотожна з аморальністю. А можливо це становлення нової моралі, яка потребує глибокого філософського осягнення морального, культурного і правового поля, системи цінностей. В цей кризисний період для нашого суспільства, де панують нігілізм, плюралістичні принципи, розклад одної ціннісної системи і формування іншої, переосмислюється місце і роль в світі людини, а також постають нові можливості для молоді створювати відповідну до епохи систему цінностей, основним критерієм де є знаходити спільну мову, взаєморозуміння, співпраця, індивідуалізм, особливе значення набуває для молоді освіта, особливо вища. З У сучасному світі освіта складний, багатогранний детермінант духовної культури, засвоєння знань і навиків, соціального досвіду, вона поєднує в собі не тільки навчальну функцію, а й виховну, об'єднує їх в єдину систему. Зараз дуже популярною набула самоосвіта, наприклад, через інтернет, читання тощо, коли людина здобуває нові знання та вміння шляхом самостійної роботи, самовдосконалюється, це невпинна робота над собою. Онлайн освіта стала тріоритетним завданням країни.

Тому, в умовах сучасності, самоосвіта надає змогу сформувати новий світогляд, отримати нову спеціальність, освоїти нові методи, підвищити свою кваліфікацію, а також бути в курсі всіх нововведень в зацікавлених і вивчаючих нею областях знань. Тому оновлення власних загальноосвітніх і професійних знань, поглиблення і розширення свого інтелектуального розвитку дуже важливо для формування молоді в сучасному суспільстві, адже від неї залежить рівень знань студентів, а пізніше спеціалістів, перспективи розвитку суспільства. І тому самоосвіта є невід'ємною складовою духовної культури, яка удосконалює навчаль-освітній потенціал молоді, самореалізує молоду людину в освітній та пізнавальній сфері, дає здатність підвищити свою конкурентноспроможність та професіоналізм. Але ми наголосимо, що навіть при застосуванні найсучасніших телекомунікаційних технологій ніхто не спроможний замінити педагогічного виховання, а також, як зараз кажуть, діалогу «вчитель-учень», «викладач-студент». Освіта 21 століття виробила необхідність навчатися упродовж життя. Це і є однією найважливішою функцією сьогоденної освіти. Безперервна освіта упродовж усього життя людини стає практичним завданням перед Україною. Молодь 21 століття — це постійно навчаюча молодь, яка хоче пізнати світ і самого себе. І це має стати нормою життя. Навчальний процес повинен гармонічно поєднувати інтелект і професіоналізм з пізнанням науки про Людину, природу, Всесвіт, гуманітарні науки повинні стати базою в навчальній сфері для забезпечення динамічного розвитку в нашу епоху, для створення міжнародного діалогу, толерантності і співтовариства. Гуманізація освіти повинна стати основним завданням сьогодення.

Такий навчальний процес передбачає не просто оволодіння знаннями в своїй спеціалізації, але і підготувати і пристосувати молоду людину до нового суспільного життя відповідно до законів суспільства і природи, допомогти знайти свою ідеологію, позицію, своє кредо, яку молода людина обере по життю.

Освіта має готувати молоду людину адаптуватися до життя, виховувати патріотичне почуття, зміцнювати внутрішньонаціональні, громадські зв'язки тощо. Необхідність формувати особистість, яка поєднає особисте, суспільне з глобальним.

Зрозуміло, що нагальна потреба гуманізації виховного процесу змушує освіту шукати гуманні шляхи формування духовної культури молодого покоління. І важливу роль, на нашу думку, у вихованні і формуванні духовної культури молоді належить вищим навчальним закладам, бо саме вони спроможні випустити висококваліфікованого фахівця з різних галузей науки і сформувати високодуховну особистість, за допомогою різних навчальних дисциплін, які повинні викладатись і відігравати важливу роль у навчальному процесі, особливо це такі як мова, література, історія, філософія, культурологія, культура тощо, саме вони збагачують духовний світ особистості, формують характер, світосприйняття, людину-інтелектуала, громадянина своєї країни.

В останні десятиліття 20 - на поч. 21 століття особливою загрозою для людства став тероризм. 21 століття повернуло в сторону вседозволеності, неприйняття будь-яких кордонів, нескромності, жорстокості, вигоди. Тепер ніхто не дивується, коли в черговий раз чує про масові терористичні акти в різних куточках світу. Слова “тероризм”, “зброя”, “кровопролиття” та “війна” стають темами для розмов в суспільстві. Події останніх років значно посприяли змінам політичної атмосфери світу і вкотре довели, що жодна держава у світі, незалежно від своєї військової чи економічної могутності, не захищена перед обличчям тероризму, війни. Тисячі невинних людських жертв під час воєнних антитерористичних операцій в світі ніколи не будуть виправданням для політиків і ніколи не стануть засобом для викоринення воєнних настроїв у світі.

Терористичні акти деколи прикриваються релігійними та іншими гаслами, але жодна з релігій не може бути основою для тероризму, жодне політичне гасло не може стати війною, яка забирає невинні жертви людей. Ми живемо у глобалізованому світі і політичні цілі, які поставленні на карту вкрай негативно відбиваються на внутрішньому і зовнішньому житті людей, а особливо молодого покоління, яке уже формується під цими факторами: війни, тероризму, насилля, кривавої розправи тощо. І особливо важливо було б, щоб засоби

досягнення внутрішніх і зовнішніх політичних цілей, принципи і механізми взаємодії народів різних культур, моральна культура особистості зазнала суттєвого вдосконалення. Непростий етап свого розвитку переживає Україна, що спричинено трансформацією його політичної, економічної, суспільної, соціальної системи, війною, зміною ціннісних орієнтирів, основне для культури в цей час зберегти власну самобутність.

Т. Тимошенко стверджує, що духовні, моральні, релігійні цінності — основа суспільства, його живе коріння, якщо вони є, якщо наповнюють душі людей — жодні кризи не страшні, люди можуть впевнено дивитися у майбутнє. Неможливо подолати соціально-економічну кризу доти, доки не знайдемо спасіння від спустошення в умах і серцях людей, доки моральність не заповнить серця не лише пересічного громадянина, а й відповідального політичного діяча. Економіка і політика — вторинні від культури, духовності і моралі. Для відродження політико-економічної ситуації в країні необхідним є відродження національної культури України, її давніх моральних традицій, „духу народу” [10:162].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гегель Г.В.Ф. Філософія релігії. В 2-х томах. - Т. 1. - М.: Мисль, 1976. - 532 с.
2. Пороховская Т.И. Ценность и оценка морали / Т.И.Пороховская — М.: Педагогика, 1988. -123 с.
3. Швейцер А. Упадок и возрождения культуры. Избранное. -М: Прометей,1993. – 512 с.
4. Юрій М. Ф. Людина і світ / М. Ф. Юрій. – К. : Дакор, 2006. – 460 с.
5. Малахов В.А. Етика: курс лекцій. -К.: Либідь, 1996. -304 с.
6. Артемова Т. Основні духовні пріоритети студентської молоді: напрями трансформації // Вища освіта України, -№ 1,- 2008, -72-96 с.
7. Артемова Т. Основні духовні пріоритети студентської молоді: напрями трансформації // Вища освіта України, -№ 1,- 2008, -72-96 с.
8. Семенов В.Е. Ценностные ориентации современной молодежи. // Социологические исследования — 2007. - №4. -37-43 с. .
9. Пороховская Т.И. Ценность и оценка морали / Т.И. Пороховская -М.: Педагогика, 1988. - 123 с.
10. Тимошенко Т.С. Мораль як інтеграційний чинник соціально-політичної стабільності: Дис...канд. філ. н. — К., 2004. — 185 с.

Борінштейн Є. Р. - доктор філософських наук, професор, завідуючий кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Остапенко І. Г. - здобувач кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

УДК: 100+101+354.2

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ

Господарська культура України складна і суперечлива. Особливість України полягає в темпоральній відсутності загальнонаціональних соціокультурних ціннісних детермінант і певній історичній невизначеності векторів національного розвитку. З цих позицій у статті розглядається господарська економічна культура України в її історичній ретроспективі, фіксуються особливості, суперечливості і спадкоємність. Особливу увагу приділено діалектиці індивідуального, корпоративного і загальнодержавного рівнів.

Ключові слова: цінності, економічна культура, соціальне управління, український соціум, держава, особистість.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В УКРАИНСКОМ СОЦИУМЕ

Хозяйственная культура Украины сложная и противоречивая. Особенность Украины состоит в темпоральном отсутствии общенациональных социокультурных ценностных детерминант и исторической неопределенности векторов национального развития. С этих позиций в статье рассматривается хозяйственная экономическая культура Украины в исторической ретроспективе, фиксируются особенности, противоречивости и преемственность. Особое внимание уделено диалектике индивидуального, корпоративного и общегосударственного уровней.

Ключевые слова: ценности, экономическая культура, социальное управление, украинский социум, государство, личность.

ECONOMICALLY CULTURE IN UKRAINIAN SOCIUM

Economic culture of Ukraine is complex and controversial. Feature Ukraine is temporal absence of national cultural values and certain historical determinants uncertainty vectors of national development. From this perspective, the article is considered the economic Ukraine economic culture in its historical perspective, fixed features, contradictory and continuity. Particular attention is paid to the dialectic of individual, corporate and national levels.

Ukrainian economic employment and economic culture because of historical, , ethnic characteristics, forms of government and administration was controversial, and sometimes extreme nature. Ukrainian worker was able to dedicated work in times of crisis history, need external pressure on inspiration and ideological slogans. However, the extreme rise in labor enthusiasm was short-lived and not constant, it changed stagnation once the external incentives to labor intensive disappeared.

The formation of the modern socio-economic culture is in conjunction with the development of the global economic socio-cultural environment, creative, intellectual and moral qualities of the individual and of all humanity. Modern economic and socio-economic corporate culture is a complex multifaceted socio-cultural phenomenon, based on the values of "common destiny", professionalism and self-expression, creativity, "complicity" of the individual in modern economic enterprises, corporations and society, determining the existence of any meaning whose economic organization, its attitude towards employees and society.

As a conclusion the article states that the new Ukraine is satisfied with economic freedom personal rights, especially the young, the choice of profession and opportunities for professional self-improvement, which in most cases was cruelly locked before the economic dependence of the individual, the need to meet everyday needs through work did not contribute to her creative self in the context of economic activity. The low level of productivity growth and production volumes primarily caused dissatisfaction of most Ukrainian. At the state level need to promote worker such properties as professionalism, competence, interest in the profession, professional capacity integrity, professional skill, creativity and other qualities of personality that are most popular in civilized society.

Keywords: values, economic culture, social management, Ukrainian society, the state, personality.

Процес формування сучасної соціально-економічної культури знаходиться у взаємозв'язку з проблемами розвитку глобального економічного соціокультурного середовища, творчих, інтелектуальних і моральних якостей особистості і всього людства. Сучасні економічна та соціально-економічна корпоративна культура являють собою складне багатогранне соціокультурне явище, засноване на цінностях «спільної долі», професіоналізму, самовираження і саморозвитку, творчості, «співучасті» особистості в діяльності сучасного економічного підприємства, корпорації і суспільства, визначальний сенс існування будь-якої економічної організації, її ставлення до співробітників і суспільства.

Концептуальні підходи до виділення структурних елементів і основних характеристик корпоративної економічної культури та процеси формування корпоративної культури в рамках становлення громадянського суспільства розглядаються в роботах В. І. Ільїна [4]. С. П. Перегудов досліджує великі корпорації як специфічні групи інтересів і один з найважливіших елементів політичної системи світової спільноти. Особлива увага автором приділяється відносинам корпорації з інститутами державної влади та громадськими організаціями, ролі й місцю економічних корпорацій в процесі формування громадянського суспільства [7].

Проте роботи вітчизняних учених П. П. Гайденко, Г. В. Музиченко та В. Співака свідчать про те, що поширений в даний час підхід до культури економічної організації і її основних структурних елементів, що базується на моделях країн з розвиненим ринком, не є адекватним для української реальності, де розглядаються процеси корпоративізації соціальних структур з позицій політичних та економічних відносин [1, 6, 8].

Метою статті є дослідження формування економічної культури в українському соціумі.

Господарська культура України складна і суперечлива. Проте суперечності існують у всіх культурах, у всіх цивілізаціях. Особливість України полягає не в суперечливості самій по собі, а в темпоральній відсутності загальнонаціональних соціокультурних ціннісних детермінант і невизначеності векторів національного розвитку. З цих позицій розглянемо господарську економічну культуру України в її історичній ретроспективі, фіксуючи особливості, суперечливості і спадкоємність. Особливу увагу будемо приділяти діалектиці індивідуального, корпоративного і загальнодержавного ідеалів.

Найважливішою базовою цінністю господарської економічної культури українців є праця. Праця як цінність економічної культури має істотний вплив на господарський розвиток, разом з тим цінність праці визначається національними економічними, політичними та соціокультурними умовами. Проте цінність праці в українській культурі неоднозначна і суперечлива, як і багато інших її цінностей.

Для українського селянина, що відчуває нерозривну єдність своєї особистості з землею, способу життя з сільською працею, природою взагалі, праця була найважливішим змістом життя, її єдиним сенсом. А. В. Гордон відзначає, що: «виявляючи в концентрованому вигляді архаїчне сприйняття землеробства як священнодійства, жнива відтворювали архаїчну цілісність буття, злитість людських сил з силами природи, повноцінність особистості хлібороба. Повнота буття припускала повну самовіддачу, витрату всіх фізичних і духовних сил. Час ставав вічністю, конкретна праця – самоцінністю» [2; с. 9-10].

Основи мотивації та цінності праці були істотно підірвані кріпосним правом і підневільними формами праці (панщиною). Панщина розривала єдність праці і господарювання, придушувала ініціативу, підприємливість. Відпрацьовуючи панщину, український селянин не прагнув працювати з повною віддачею, намагаючись зберегти сили для роботи на своїй власній ниві. У результаті сформувався подвійний моральний стандарт щодо праці.

Незгладимий відбиток на український національний характер праці наклала специфіка природно-кліматичних умов. Насамперед, мова йде про здатність української людини до крайнього напруження сил. Стиснутий цикл сільськогосподарських робіт не сприяв зміцненню в українцеві звички регулярної, наполегливої праці. Природне середовище визначило особливості формування типу господарювання всієї системи життєдіяльності людей, трудових навичок і вмінь.

Характеристика української культури господарювання у тому, що Україна завдяки півтисячолітній традиції примусової праці, від встановлення кріпосного права в XVI ст. до добровільно-примусової роботи радянських колгоспників та робітників в XX ст., майже не знала вільної праці. Українське селянство, яке становило перед скасуванням кріпацтва 82% жителів країни, не мало історичного досвіду володіння та управління приватною власністю. Кріпацтво і спільне землеволодіння не дозволили вкоренитися навичкам продуктивної праці. Примус виховував ставлення до роботи як до «прокляття». Фортечна система призвела до

ототожнення у свідомості українця землеробської і продуктивної фізичної праці з низьким соціальним статусом.

У той же час, праця інтелектуальна, духовна українським селянством не сприймалася як праця взагалі. Подібне ставлення до різних видів професійної діяльності, праці мало місце і в радянський період історії України. Статус інтелектуальної праці під впливом офіційної ідеології класової боротьби і керівної ролі робітничого класу в суспільстві був принижений на користь «творчої» виробничої праці. У той же час на рівні суспільної свідомості віддавався пріоритет «інтелігентним» професіям, люди прагнули дати дітям вищу освіту і сприймали це не лише як придбання професії, а й як зростання престижу сім'ї.

Значний вплив на генезу української господарської культури зробив етно-конфесійний фактор. У фольклорній релігійній свідомості трудові моделі, майже не закріпилися, тому що не були ні «престижні», ні «перспективні» з точки зору православної концепції порятунку душі.

Як зазначає Т. Б. Коваль, православна доктрина малює особливий шлях до богообраності: якщо «людина старанно молиться і раптом – отримує результат, це означає, що вона є божим обранцем» [5]. За відсутності ідеї праці як процесу в образах святих вона, на думку дослідника, характеризується ідеєю одномоментного досягнення результату за допомогою дива.

Витоки православної байдужості до господарського життя Т. Б. Коваль знаходить у візантійській православній традиції. Аналізуючи цю традицію, дослідник робить важливе зауваження: «чернечий «град», зосереджений на молитовному подвигу і спогляданні, хоча і мав великий вплив на суспільство, сам відрізнявся байдужістю до духовних доль світу. У результаті, соціальне та господарсько-економічне життя в миру залишалася цілком і повністю у владі язичницьких стихій. Повсякденна праця, професійна діяльність, взаємини людей у процесі виробництва та споживання не узгоджувалися з їх вірою, вищим сенсом служіння Богу і ближньому» [5; с. 178].

Характерним елементом православної трудової етики була широка поширеність хресних ходів і прохальних молін про гарну погоду, багаті врожаї і т. д. Можна стверджувати, що православний ритуал в чомусь заміщав для українського селянина елементи економічної раціональності. Дані аспекти православної трудової етики та господарської культури, на наш погляд, суперечать християнському підходу до соціально-економічних питань, згідно з якими, більш продуктивний працівник повинен заробляти більше, ніж недбайливий, і суспільство має сприяти перерозподілу ресурсів від неефективних працівників і підприємств до ефективних. Це впливає з євангельської притчі про трьох працівників, яка проголошує принцип соціального устрою: – тому, хто має – дасться і примножить, а в того, хто не має, відніметься навіть те, що він має.

Західні системи управління та господарювання, на відміну від української православної культури, більшою чи меншою мірою відповідають цьому принципу. Система винагороди за працю є складовою частиною конкурентного устрою суспільства. Люди в організації конкурують за отримання роботи, а отримавши роботу, за її краще виконання та соціальне визнання.

Необхідними атрибутами будь-якої господарської діяльності є практицизм і раціональність. Практицизм суперечить цінностям більшості релігій (крім протестантизму і іудаїзму), оскільки вони орієнтують віруючого на глибоке духовне проникнення в основи Учіння, на відхід від мирських турбот або на мінімізацію інтересу до них. Отже, православ'я не могло створити продуктивне (в класичному сенсі) поле моральних імперативів господарської діяльності. Православ'я явно чи неявно формувало своєрідну гедоністичну мотивацію трудової діяльності.

Ставлення до практицизму в Україні було неоднозначним. З одного боку, існувала сильна традиція засудження особистого збагачення і «міщанства» як побутового, повсякденного практицизму. Ця традиція була пов'язана з колективістським ідеалом, як у селян, так і у ліберальної інтелігенції, яка стверджувала моральний ідеал «служіння народу».

Однією з причин нерозвиненості побутової економічної культури в Україні є заглибленість у побутові проблеми, прагнення до підвищення добробуту здавалося чимось, що суперечить високим ідеалам. Підтримуваний православ'ям ідеал опрощення, тобто зведення до мінімуму споживання і повсякденного побутового комфорту, отримав поширення і серед деякої частини інтелігенції.

З іншого боку, практичне вміння домогтися достатку, чесно розбагатіти завжди поважалося в Україні, як і інших країнах. Цінувався пан, господар, енергійний хазяїн, купець, який розширює свою справу чесним шляхом, міцний селянин, що власноруч створює матеріальну основу життя. Суспільство визначало природну повагу до ініціативи, ділової хватки і справедливої розважливості, налагодження господарського механізму.

У радянську епоху престиж праці так само був незначний. Праця перебувала поза сферою природничих, першочергових потреб людини, радянською владою їй були віддані ідеологічні, сакральні функції. Людина працювала, в першу чергу, не для того щоб прогодувати себе, свою сім'ю, а для блага Батьківщини. Праця не виконувала свого прямого призначення, тобто не була засобом задоволення потреб людини. Життя людини розглядалося тільки з точки зору праці, якій підпорядковувалося все інше. В той же час, тема праці була базовою для радянського мистецтва.

Основні риси соціалістичної господарської культури були сформульовані М. М. Зарубіною. По-перше, для неї був характерний примат ідеологічних і політичних цінностей і цілей над економічними. По-друге, в соціалістичній господарській культурі найбільш яскраво проявився мобілізаційний, екстремальний характер української господарської культури. Безпосередніми стимулами трудових звершень служили висунуті політико-ідеологічні гасла. В результаті соціокультурними особливостями радянського працівника виступали висока самовідданість, безкорисливість, терпіння, готовність працювати за ідею, при мінімальній винагороді.

По-третє, централізована, планова економіка придушувала господарську ініціативу працівника. Господарські функції з необхідною свободою економічного цілепокладання та індивідуальною відповідальністю відчужувалися від працівника, перетворювалися на прерогативу адміністрації та держави.

По-четверте, відбулося остаточне витіснення індивідуального господаря і працівника і заміна його трудовим колективом. На відміну від дореволюційних форм колективного господарювання, які давали можливість поєднувати колективні та особисті інтереси, нормою соціалістичного колективізму стала відмова від особистих інтересів на користь громадських, повне підпорядкування особистості колективу.

По-п'яте, соціалістичне господарство не залишало місця для особистої підприємницької ініціативи. По-шосте, особливе місце в соціалістичній господарській культурі займали цінності практицизму. Економічна політика держави закликала до «соціалістичної» господарності, економії і дбайливості, обліку і контролю.

На індивідуальному рівні зберігався маргінальний характер індивідуалізму і практицизму. Убогість, дефіцитний характер ринку споживчих товарів, великі витрати часу та праці на елементарне облаштування побуту змушували приділяти споживанню надзвичайно багато уваги. Всупереч офіційним ідеологічним установкам сформувався підвищений інтерес до споживацтва. З ним був пов'язаний і споживчий індивідуалізм, який замикав особистість на задоволенні егоїстичних потреб [3; с. 46-47].

Значну роль у формуванні української господарської культури зіграла авторитарна держава з централізованою системою управління. Ця роль принципово відрізнялася від тієї, яку відіграла держава в розвитку економіки Заходу. У Європі розвиток товарно-грошових відносин було пов'язано із зростанням міст, що володіли вже в середні століття системою прав і свобод. Надалі розвиток капіталістичного підприємництва йшов знизу, на основі формування «третього стану» і його боротьби за політичні права і свободи, за вплив і визнання у суспільстві. Західний підприємець працював, розвивав свою справу, багатів незалежно від держави, і часто при цьому протиставляв себе їй, відстоюючи власні права.

Причому в країнах континентальної Європи традиційно держава більш активно регулювала господарське життя, ніж в Англії, а в США економічний індивідуалізм і ідеологія невтручання держави у бізнес отримали найбільш сильний розвиток.

В Україні становлення товарно-грошових відносин, мануфактурного виробництва, розвиток оптової торгівлі співпав зі зміцненням впливу централізованої авторитарної держави в XVII столітті. Активне втручання держави в економічну сферу було обумовлено такими труднощами у розвитку вітчизняного підприємництва як низька платоспроможність населення, панування натурального господарства, відсутність індивідуальних капіталів для організації великих підприємств. Держава надавала підприємцям підтримку, надаючи вигідні казенні замовлення, привілеї на виробництво і збут тієї чи іншої продукції, відкupu, проводячи протекціоністську митну політику.

У XIX і на початку XX століття держава продовжувала активно впливати на розвиток економіки на території України. Розвиток акціонерного підприємництва, банківської і біржової справи, створення підприємницьких спілок, контролювалися державою за допомогою регулювання курсу цінних паперів, заходів по боротьбі з біржовою спекуляцією, видачі позичок з Державного банку перспективним підприємствам і банкам.

Тоталітарна модель економічного управління цілеспрямовано пригнічувала конкуренцію в суспільстві. Ідея взаємозв'язку між результатами праці та її винагородою суперечила як історичним умовам формування тоталітарної системи управління, так і самій сутності цієї системи. Зрівняльний підхід як складова частина менталітету необхідний для функціонування централізованої системи управління. У зв'язку з цим споживання та його рівень, мало стати суворо статусним феноменом. Прагнення до досягнення своїми силами високого рівня споживання, багатства, яке відповідає соціальному статусу «не по чину», вважалося гріховним і зустрічало суспільний осуд.

Отже, українська економічна трудова та господарська культура по причині історичних, геокліматичних, етноконфесійних особливостей, форм державного устрою та управління мала суперечливий, а часом навіть екстремальний характер. Український працівник був здатний до надінтенсивної, самовідданої праці у кризові моменти історії, під тиском зовнішньої необхідності і по натхненню ідеологічних гасел. Проте екстремальний підйом трудового ентузіазму був недовгим і не постійним, він змінювався застоєм, як тільки зовнішні стимули до інтенсивної праці зникали. Відповідно, нерегулярний характер трудової культури, що поєднувався зі звичкою працювати в одних випадках добре, «на себе», а в інших погано, «на пана», породив поєднання найвищої майстерності і професіоналізму в одних сферах господарства з негативним ставленням до праці в інших.

Крах радянського державного соціалізму призвів до кардинальних зрушень у всіх сферах суспільно-політичного життя України і далеко не в останню чергу – в структурі та організації народного господарства. На місце галузей і галузевих міністерств і відомств, які представляли ключові ланки планової економіки, висунулися принципово інші господарюючі суб'єкти. Центральне місце серед них у другій половині 90-х рр. зайняли великі осередки корпоративного типу. Будучи за своєю формою акціонерними комерційними товариствами, вони перетворилися не тільки в ядро нових економічних відносин, а й стали мати зростаючий вплив на розвиток соціальних і політичних процесів в українському суспільстві.

У 90-ті роки, з моменту проголошення Незалежності, в країні змінився соціально-економічний лад, але державний підхід до соціально-трудова питань, на жаль, змінився лише частково. Але навіть нині, державна модель управління процесами на ринку праці у країні в значній мірі ґрунтується на розширенні сфери економічного і соціального патронування. А посилення патерналістських тенденцій у державній політиці призводить, перш за все, до зростання утриманських настроїв.

Отже, у процесі формування нової економічної культури та соціальних механізмів її реалізації необхідно використовувати досвід, скомпонований країнами розвинутої демократії. Однак при цьому слід вважати за необхідне враховувати ментальність українського етносу, представників всіх національностей, які історично живуть і розвиваються в Україні, їх

цінності та ціннісні орієнтації. Мова, найімовірніше, повинна йти про можливості оптимального поєднання національних традицій і культурних зразків із тим новим потенціалом, який надає інтеграція в глобальному соціоекономічному просторі, а також про стратегії розвитку, соціокультурні пріоритети, напрямки руху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гайдено П. П. История и рациональность. Социология М. Вебера и веберовский ренессанс / П. П. Гайдено, Ю. Н. Давыдов. – М. : Изд-во полит. Лит-ры, 1991. – 367 с.
2. Гордон А. А. Современные общественно-политические преобразования в масштабе социального времени / А. А. Гордон, Э. В. Клопов // Социологические исследования. – 1998. – № 1. – С. 9-10.
3. Зарубина Н. Н. Модернизация и хозяйственная культура (концепция М. Вебера и современные теории развития) / Н. Н. Зарубина // Социологические исследования. – 1997. – № 4. – С. 46-54.
4. Ильин В. И. Социальное неравенство / В. И. Ильин. – М.: Институт социологии РАН, 2000. – 280 с.
5. Коваль Т. Б. «Тяжкое благо». Христианская этика труда. Православие. Католицизм. Протестантизм. Опыт сравнительного анализа / Т. Б. Коваль. – М. : ИЭА РАН, 1994. – 278 с.
6. Музиченко Г. В. Трансформаційні процеси в Україні: роль громадянського суспільства / Г. В. Музиченко // Методологія та технологія сучасного філософського пізнання : Матеріали II Міжнародної наукової конференції, м. Одеса, 29-30 травня 2014 р. – Одеса: ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2014. – С. 27-28.
7. Перегудов С. П. Корпорации, общество, государство: Эволюция отношений / С. П. Перегудов. – М. : Наука, 2003. – 352 с.
8. Спивак В. А. Корпоративная культура / В. А. Спивак. – СПб. : Питер, 2001. – 352 с.

Остапова В. В. - аспирант кафедры культурологи Одесского национального университета имени И.И. Мечникова.

УДК 140.8 +304.3

СОЦИАЛЬНЫЙ ЭСКАПИЗМ КАК КАТЕГОРИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

В статье рассматриваются проявления социального эскапизма как феномена современного общества. Социальный эскапизм представлен в статье как форма рациональной реакции на социальное давление, которая предполагает построение комфортного и понятного для индивида пространства. Дается классификация эскапизма по ряду критериев: количественным проявлениям, уровню, мотивации, последствиям для адаптации в социуме.

Ключевые слова: социальный эскапизм, экзистенциальный эскапизм, контркультурный эскапизм, детерминированность несвободы, социализация, множественность «Я»

СОЦІАЛЬНИЙ ЕСКАПІЗМ ЯК КАТЕГОРІЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядаються прояви соціального ескапізму як феномена сучасного суспільства. Соціальний ескапізм представлений в статті як форма раціональної реакції на соціальний тиск, яка передбачає побудову комфортного і зрозумілого для індивіда простору. Дається класифікація ескапізму по ряду критеріїв: кількісним проявам, рівню, мотивації, наслідків для адаптації в соціумі.

Ключові слова: соціальний ескапізм, екзистенційний ескапізм, контркультурний ескапізм, детермінованість несвободи, соціалізація, множинність «Я»

SOCIAL ESCAPISM AS A CATEGORY MODERN SOCIETY

The article deals with the social manifestations of escapism as a phenomenon of modern society. Social escapism is presented in the article as a form of rational response to social pressure, which involves the construction of a comfortable and intuitive for the individual space. The classification of escapism on a number of criteria: quantitative manifestations, level of motivation, consequences for adaptation in society.

Keywords: *social escapism, existential escapism, countercultural escapism, determinism lack of freedom, socialization, plurality "I"*

Актуальность исследования. В современном мире все чаще наблюдаются случаи изменения структур социокультурных моделей поведения индивида и формирование новых стилей жизни. Трансформация ныне существующих парадигм онтогенеза социальных систем нередко ведет к появлению проблем в сфере адаптации и самоидентификации человека. Наблюдается нарушения механизма включения человека в социальный мир, что нередко приводит к состоянию опустошенности, усталости, самоизоляции и патологическим формам ухода в иллюзорный мир. К ним можно отнести тяжелые формы интернет-зависимости и наркомании, так же состояния индивида, которые обозначаются с помощью понятия «эскапизма». Поэтому существует необходимость выделить «эскапизм» как категорию современного общества, проанализировать содержащиеся в нем смыслы и классифицировать явление в соответствии с предметными формами проявлений.

Степень разработанности проблемы. Несмотря на то, что эскапизм как одна из моделей социального «ухода» все еще не имеет четкого толкования, в научных исследованиях наблюдается интерес к данной проблематике. Еще в XIX в. появились работы философов, посвященных рассмотрению явлений, которые схожи с эскапизмом. В ряде философских исследований проблема эскапизма и рассматривается как глобальный феномен современного мира. К авторам с подобной точкой зрения можно отнести А. Эванса, К. Гамельтона, Е.Ф. Туана. Среди современных исследований эскапизма можно выделить таких исследователей как Дж.Г. Литинская, В.Е. Петров, Е.Н. Шапинская, Е.О. Труфанова. Исследования перечисленных современных авторов рассматриваются в рамках данной статьи.

Проблема статьи заключается в выделении смысловых значений понятия «эскапизм» и классификации его предметных проявлений.

Основной текст. Само понятие эскапизма сегодня используется достаточно часто, но при этом его значение редко связывают с характеристиками современного существования общества. При обращении к происхождению термина «эскапизм», обнаруживается, что, несмотря на широкое употребление, его определение не было внесено в философские, культурологические и психологические словари.

«Эскапизм» происходит от английского слова «escape», что переводиться как «бегство». Вероятно так же, его компьютерное происхождение: на клавиатуре современного компьютера как «esc» обозначается клавиша выхода, что указывает на то, что термин «эскапизм» изначально появился в рамках компьютерного сленга. Позже термин был экстраполирован на явления социальной и культурной жизни общества и оброс множеством дополнительных дефиниций. Эти дефиниции отражают предметные формы эскапизма. Так появились термины «экзистенциальный эскапизм», «контркультурный эскапизм», «духовный эскапизм» и т.д. Психологи же приравнивают явление эскапизма к аутизму, что, на наш взгляд, противоречит реализации эскапических стремлений. Ведь аутист *рождается* с отторжением любых социальных норм, эскапизм же может быть реализован индивидом в процессе *сознательной* деятельности.

Мы придерживаемся следующего понимания сущности эскапизма – это некий стиль жизни индивида или группы людей, который характеризуется осознанной самоизоляцией. Эскапизм выражается в негативном отношении индивида к социальным институтам и социальным группам. С одной стороны это отношение предполагает в социальных объектах нечестность, притворство, обманчивость и фальшивость, а иногда и бесполезность. Это

отношение толкает индивида на осознание того, что проживать собственную, уникальную жизнь в данных социальных обстоятельствах не представляется возможным, так как фактически все истинные отношения и переживания являются следствием пропаганды довлеющих социальных структур. При этом попытка обойти требования социума и воплотить свои идеалы в линию своего личностного существования оказывается труднодостижимым, так как сталкивается с непреодолимыми препятствиями. С другой стороны, индивид может чувствовать критическое напряжение от участия в социальной жизни. Соответствовать общепринятым нормам поведения для него может оказаться очень сложным и вызывать состояние хронической усталости и, чтобы избавиться от напряжения индивид пытается пресечь социальные связи.

Социальный эскапизм пересекается с рядом сходных явлений, что делает необходимым классификацию его проявлений в человеческой практике. Часто эскапизм на бытовом уровне сравнивают с понятием одиночества, но, несмотря на присутствие некоторого сходства, отождествлять эти понятия не стоит, хотя бы, потому что они имеют разную онтологическую природу. Одиночество – эмоциональное явление, следствие отсутствия связи с близкими людьми и страх их потери. Человек, практикующий эскапизм, отдаляется от социума осознанно и без страха потери. Не вполне верно и соотнесение практик религиозного отшельничества с социальным эскапизмом, несмотря на наличие поверхностного сходства. Отшельник, отказываясь от социальных взаимодействий, вступает на путь самосовершенствования, и это совершенствование лежит в аксиологических принципах родной ему культуры, а, следовательно, отшельник усиливает значение идей своего времени, практически воплощая, а не избегает их.

Классификацию социального эскапизма в современном обществе можно осуществить по ряду критериев, к которым мы относим: количественные характеристики (индивидуальный или групповой), уровень (внешний или внутренний), последствия для адаптации в социуме (позитивные или негативные), мотивацию (бегство от социальных обязанностей из-за их сложности, отказ от социальных взаимодействий для постулирования своей индивидуальности, выдвижение протеста неидеальному социальному устройству). Специфика сочетания этих критериев между собой определяет предметные формы социального эскапизма в современном обществе.

Индивидуальный эскапизм, в сочетании с внутренним уровнем проявления, мотивированный попыткой утвердить собственную независимость – это сочетание критериев дает в своей сумме «экзистенциальную» форму социального эскапизма. «Экзистенциальная» форма эскапизма, проявляется, в первую очередь, в разрыве с социальной идентичностью. Индивид понимает, что в мире нет ничего, что тождественно ему, ничего через что он может себя определить, кроме самого себя. Человек, практикующий экзистенциальный эскапизм, избегает любые возможности встреч с другим человеком, который может посягнуть на его индивидуальную идентичность. Индивид отвергает любого человека для безграничного постулирования собственной независимости. «Экзистенциальный» эскапизм явление исключительно современное и свойственное, в большей степени, европейским интеллектуалам, которые покидают крупные города для уединения в одном случае, и полностью отказываются от социальных контактов, в другом. В первом варианте, социальная изоляция индивида чаще всего ведет к позитивному разрешению проблемы. Второй вариант чаще всего имеет негативные последствия, крайней степенью которых является самоубийство. Так, Литинская Дж. Г. исследуя феномен экзистенциального эскапизма, приходит к выводу, что он является формой изоляции индивида от социальных требований и логично вытекает из свободного выбора самоидентификации [1, с.310]. Стоит отметить, что являясь результатом свободного волеизъявления, экзистенциальный эскапизм, одновременно является выражением социокультурных тенденций общества, которые детерминизировали этот выбор.

Индивидуальная форма социального эскапизма в сочетании с внешней формой проявления, мотивированная желанием избежать социальных взаимодействий может

проявляться в разных предметных формах. Для индивида нормы современного общества слишком сложны и трудновыполнимы, а давление социума так сильно, что мешает справляться с конкретными жизненными обстоятельствами.

Одна из предметов форм такого отношения к действительности - «кибер» эскапизм, являющийся негативным в рамках последствий для адаптации индивида в социуме. Так же можно выделить и «либеральную» модель эскапизма, позволяющую индивиду вполне успешно адаптироваться в социуме. «Кибер» модель социального эскапизма характеризуется желанием индивида сменить привычную модель реальности на измышленную, комфортную и безопасную. Есть несколько взглядов на его природу. Одним из них является позиция исследовательницы виртуального пространства Шапинской Е.Н., которая главным пространством для проявления эскапизма считает сеть Интернет, и полагает, что сетевой эскапизм достаточно опасен в пространстве социализации личности. Шапинская так же настаивает на определении эскапизма, согласно которому, он является формой бегства, в воображаемые миры, и тем самым, подменяет настоящую действительность воображаемой: «...виртуальное пространство заполнено всевозможными фантазийными мирами, которые затягивают не только детей и подростков, ... но и вполне взрослых людей, не имеющих выраженной тяги к эскапизму, но легко поддающихся на соблазн виртуальных фантазмагорий»[7]. Мы согласны с тем, что именно в эпоху информатизации и компьютеризации масштабы социальных явлений, которые предполагают отказ от социальных взаимодействий, увеличиваются. Пагубные же последствия «фантазмагорий», приводят человека к разрыву с реальностью и при условии психической нестабильности могут стать причиной проявления патологических состояний.

Называемая нами «либеральная форма эскапизма», предчувствовалась и была описана, хоть и не названа философом С.Л. Франком. Он полагает, что жизнь человека может распасться на две составляющие: на внешнюю, являющейся официальной версией личности и внутреннюю, сокровенную. И только вторая является подлинной. В первой составляющей содержится сдержанность и благопристойность, вторая наполнена интенциями хаоса: «...относительная легкость внешнего, видимого подчинения моральным нормам и та репутация, которую мы этим заслуживаем, легко ведет к моральному самодовольству, к фарисейскому самолюбованию, личность приучается скрывать от самой себя - а не только от других - тьму...»[6, с. 157].

В этом контексте современный «либеральный» эскапизм представляется нами не поведенческим отклонением от нормы, а вполне нормальной реакцией критически мыслящего индивида на скрытые, призрачные и иногда фантомные грани многообразия социальной действительности. Эта социальная действительность детерминирует действия индивида не только на поведенческом, но и на духовном уровне, влияет на его ценностные ориентиры нормативные регулятивы.

На наш взгляд, можно согласиться с исследователем самосознания Д.Г. Труновым, который указывает, что эскапизм ярче всего проявляется в установке, которая подразумевает для индивида такую полноту бытия, где он может быть для себя и объектом и субъектом [4, с.148]. Рассмотрев эту установку можно сделать вывод, что при таком уровне самодостаточности выход из подобного эскапического состояния возможен лишь при влиянии на индивида крайних жизненных обстоятельств и пограничных состояний. То есть индивид практикующий эскапизм, который как ему кажется, свидетельствует о его полной самодостаточности, но финансово зависимый от близких людей, может порвать с эскапизмом только при условии отсутствия финансовых средств необходимых для выживания. Вывести из изоляции индивида может нехватка материальных средств и как следствие - голод. Если же этого не происходит, то закономерным исходом заточения оказывается смерть. При этом полная социализация и отказ от роли добровольного изгоя может привести к насильственной внутренней трансформации личности, потому что в условиях социализации, возможно, реализовать лишь небольшую часть личного «Я». То есть, вынужденно восстанавливая социальные контакты, индивид может оказаться в ситуации

психической нестабильности.

При указанной установке индивид, оказывается, ограничен социальной ролью, которая сужает пространство деятельности субъекта, и эта пространственная ограниченность влияет на оценку субъектом собственной независимости. Он понимает, что не столько свободно и отдельно существует, сколько пытается играть навязанную ему роль, и вся свобода этой роли оказывается в сущности своей симулякротом. Из такого положения вытекает два варианта развития событий.

В первом случае субъект пытается адаптироваться к нормам социальной жизни, и, не смотря на внутреннее несогласие, послушно выполняет требования социума. Он не только старается играть свою социальную роль, но и подыгрывает гладкому выполнению ролей остальных участников социального действия. Для того чтобы проиллюстрировать такую модель современной социальной адаптации достаточно обратиться к образу молодого человека, который представлен в современной медиа-продукции. Популярны книги, комедийные сериалы и комиксы предлагают нам человека конформиста. Такой образ лишен демиургического начала, или черт борца, героя. Это образ компаньона, хорошего друга, человека склонного к компромиссам.

Во втором случае субъект старательно уходит от социальных взаимодействий, всеми силами старается предотвратить контакт с другим для сохранения своей личностной автономии. Социализации в обществе не происходит, такой индивид оказывается всегда вне общества. При этом, можно предположить, что такое отчуждение может иметь временный характер. Индивид нуждается в уединении для определения своей роли в мире, своего пути. Такое уединение может длиться месяцами и даже годами, что в итоге, так или иначе, приведет к проблемам социализации, даже если индивид определил пути своего развития в обществе. Достаточно часто эскапистские практики связаны с невозможностью реализовать себя в профессиональной деятельности.

Таким образом, если человек не способен под гнетом обстоятельств воплотить в жизнь свою мечту о реализации, то гнетущее ощущение социальной напряженности уже не покидает его. Но личностная нереализованность в профессиональной деятельности, когда человек по терминологии Фромма, не может выгодно себя «продать», отнюдь не единственная предпосылка социального эскапизма. Эскапизм связан с огромным количеством социокультурных явлений, которые смазывают четкость его схватывания и понимания.

Индивидуальный эскапизм, который мотивирован желанием избежать необходимости выполнения социальных норм, может иметь и благоприятный исход в социальной адаптации человека. Такую модель социального эскапизма описывает исследовательница эскапизма в современном обществе Е.О. Труфанова, которая выделяет новый подход к его определению – как к позитивной социальной силе: «Эскапизм...представляет собой вовсе не частный случай проявлений психики, обнаруживающийся в ситуациях кризиса, напротив, это одна из базовых, неотъемлемых способностей человеческой психики, неразрывно связанная с воображением, фантазией и познавательным инстинктом»[5,с. 97]. Мы во многом согласны с Е. О. Труфановой: рассматривать такое масштабное явление как эскапизм как форму психической девиации так же некорректно, как использование диагноза «истерия» в психологических исследованиях неврозов.

Если же взять сочетание группового эскапизма с внешней формы проявления, мотивированного протестом против существующего социального устройства общества, такому сочетанию критериев соответствует «контркультурный» социальный эскапизм. «Контркультурная» форма эскапизма связана с противопоставлением группы индивидов и общества, которое обнаруживает в себе непримиримые социальные противоречия. Такая форма эскапизма обнаруживается не в конкретном типе культуры, а в кризисные периоды ее существования. В XX веке появляются протестные движения хиппи и панков. Они демонстрировали несовершенство социальной и политической системы, создавали свои социальные нормы, отрицали ценность институтов брака и отказывались

принимать участие в гонке за социальный статус.

При этом существует и иной взгляд на проблему контркультурных форм эскапизма. Российский исследователь В.Е.Петров в своей работе «Практики праздности, недеяния и эскапизма в молодежных сообществах XX в. как стратегии элитизации личности», анализируя проблему молодежного эскапизма, приравнивает его к современным субкультурам праздности, которые ориентированы на выделение отдельной личности через ее сознательный отказ от социальных взаимодействий. [2,с.10]. При этом стоит отметить, что эскапизм, рассматриваемый И.В. Петровым, характерный для субкультурных образований Западной Европы и Северной Америки, определяется им через понятие «праздности», мы же рассматриваем протестную суть этих субкультурных движений. Создание особенной субкультурной среды, которое делает существование определенной группы людей более комфортным, указывает на то, что жизнь в рамках официальной культуры была для этих людей неприемлемой. Следовательно, общество не отвечало требованиям отдельного человека. Позитивная реализация контркультурного эскапизма в современности позволяет группе людей, похожих взглядов идеологии, строить комфортную для них социальную среду. Негативные последствия социальной адаптации в реализации протестных настроений приводит к смене моделей реальности: где желанная реальность может стимулироваться психотропными веществами. Страх перед социальными взаимодействиями, нежелание брать ответственность за ход собственной жизни, проецируемое отношение к действительности, вызванное давлением социальных требований, в конечном итоге может вылиться в болезненные состояния зависимости от объектов дающих возможность перехода в иллюзорные реальности: интернет-зависимость, алкогольная или наркотическая.

В целом, история всей человеческой культуры характеризуется особым характером отношений между индивидом и социумом, где социум отвечает за регулирование отношений и преобладание культурных моделей, а индивид создает и воплощает новые идеи, необходимые для осуществления прогресса. Таким образом, общество и индивид всегда находятся в неразрывной связи и под взаимным влиянием. Индивид, практикующий эскапизм в современном обществе, разрывает свои отношения с обществом, и связь, отвечающая за развитие культуры, прерывается. Чем больше появляется разорванных цепей в модели человек-общество, тем вероятнее становится кризис культуры.

Выводы статьи.

1. Феномен социального эскапизма в современном обществе и масштабы его распространения, вероятно, указывают на кризисный этап современной культуры, который характеризуется возросшим напряжением в рамках вектора отношений «индивид - социум». Несмотря на то, что эскапические стремления, нельзя назвать доминирующими в современной культуре, выпадение индивида из общества, опасно для существования социальной группы в ее целостности. При этом для отдельного индивида практика социального эскапизма может оказаться спасением от давления социальных требований.

2. Многообразие предметных форм проявления социального эскапизма в современной культуре, а так же разные уровни его проявления, делают явление современного эскапизма очень сложным для количественных подсчетов. Определить индивида, практикующего социальный эскапизм, оказывается очень сложно, ведь сам он может и не давать определения своему состоянию. Все это делает данное явление крайне сложным для схватывания и изучения.

3. Эскапизм реализуется в разных предметных формах, что указывает на многогранность заложенных в нем смыслов. Каждому из смыслов, заложенных в эскапизме, соответствует своя предметная форма проявления. Тот факт, что проявления эскапизма могут колебаться в диапазоне от внешне неуправляемой деятельности сознания, которая направлена на создание альтернативных моделей собственного «Я», до нанесения себе физического вреда путем наркомании или суицида, дает возможность оценить преобразовательные и разрушительные возможности эскапических практик, как достаточно важных для современного общества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Литинская Д.Г. Типы современного эскапизма и феномен экзистенциального эскапизма / Литинская Д.Г. // Ярославский педагогический вестник. - 2012. - №1. - С. 308-311.
2. Петров В.Е. Практики праздности, недеяния и эскапизма в молодежных сообществах XX в. как стратегии элитизации личности / Петров В.Е. // Вестник Новгородского Государственного университета. - 2011. - №63. - С. 10-13.
3. Сильвестров, В. В. Культура. Деятельность. Общение [Текст] / В. В. Сильвестров. – М.: РОС-СПЭН, 1998. – С. 437.
4. Трунов Д.Г. Введение в феноменологию самопознания/ Трунов Д.Г. – Пермь :Перм. гос. ун-т,2008. – 256 с.
5. Труфанова Е.О. Эскапизм и эскапистское сознание: к определению понятий / Труфанова Е.О. // Философия и культура. – 2012. – № 3. – С. 96 – 107
6. Франк С.Л. Сочинения/ Франк С.Л. – М. : Правда, 1990. – 607 с.
7. Шапинская Е.Н. Эскапизм в киберпространстве: безграничные возможности и новые опасности/ Шапинская Е.Н. // Культурологический журнал [Электронный ресурс] – 2013. - Режим доступа к источнику: http://cr-journal.ru/rus/journals/215.html&j_id=15

Пальчинская М.В. - кандидат философских наук, доцент, Одесский национальный морской университет.

УДК:1.316.3+114+316.3

ИНФОРМАЦИОННАЯ ДЕТЕРМИНАНТА РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

В статье рассматривается информационная составляющая социокультурных преобразований в современном обществе. На данном этапе цивилизационного развития информация как один из ключевых элементов информационного общества приводит к кардинальным изменениям в функционировании всех базовых составляющих общества как социальной системы.

Ключевые слова: информация, информационная составляющая, информационное общество.

ІНФОРМАЦІЙНА ДЕТЕРМІНАНТА РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядається інформаційна складова соціокультурних перетворень у сучасному суспільстві. На даному етапі цивілізаційного розвитку інформація як один з ключових елементів інформаційного суспільства призводить до кардинальних змін в функціонуванні усіх базових складових суспільства як суспільної системи.

Ключові слова: інформація, інформаційна складова, інформаційне суспільство.

INFORMATION DETERMINANT OF MODERN SOCIETY

The article discusses the information component of socio-cultural transformations in modern society. At this stage of civilization development information as one of the key elements of the information society leads to fundamental changes in the functioning of all the basic components of society as a social system.

Keywords: information, information component, the information society.

Актуальность выбранной темы обусловлена тем, что одним из ведущих факторов социокультурных трансформаций в современном обществе становится информация и информационные технологии, меняющие общество на каждом структурном уровне.

Характеризуя современный этап развития общества как информационный, в качестве его системообразующего признака выделяется информация не только как ресурс, но и как результат социального взаимодействия. Поэтому одним из ключевых элементов информационного общества становится субъект информационных интеракций, владеющий технологиями социального преобразования. Информация выступает в качестве базового субстрата жизнедеятельности личности, осуществляемой в условиях определенного организационного порядка, заданного характером коммуникационных связей и отношений субъектов, возникающих в процессе инфокоммуникационного обмена.

Цель - анализ информационной обусловленности современного этапа цивилизационного развития.

Общество как многосложная система имманентно реализует различные механизмы и способы оптимизации социального взаимодействия. Развитие общества происходит, в том числе, за счет ускорения инфокоммуникационного обмена, основанием которого являются современные информационные технологии как средства реализации социальных связей и информация, превратившаяся в главный ресурс жизнедеятельности современного общества: «Теория информации обосновалась в виде интеллектуальной мета-структуры, фундаментальные идеи которой проникли в самое основание всех важнейших наук и в большей степени определяют взгляд на мир, формирующийся в рамках новой парадигмы. Информация рассматривается сегодня как самая суть общества» [2, С. 57].

Понятие «информационное общество» используется для обозначения специфики современного общества, которая заключается в информатизации всех аспектов социального бытия. Главной доминантой техногенной цивилизации становится идея преобразования мира при помощи различных технологий, в том числе информационных: «Новые информационные технологии явились не просто инструментом для применения, но также процессами для развития, в силу чего в какой-то мере исчезает различие между пользователями и создателями. Таким образом, пользователи могут держать под контролем технологию, как, например, в случае с Интернетом. Отсюда следует новое соотношение между социальными процессами создания и обработки символов (культура общества) и способностью производить и распределять товары и услуги (производительные силы). Впервые в истории человеческая мысль прямо является производительной силой, а не просто определенным элементом производительной системы» [6, С.28]. Информация и знания, доступные для непосредственного использования, составляют информационный ресурс общества, актуализируя проблемы информатизации различных сфер социального бытия.

Теоретические концепции обществоведов, занимающихся анализом становления нового этапа в развитии мировой цивилизации – информационного, определили основные концептуальные векторы его развития. Однако следует отметить, что даже в тех странах, где информатизация достигла достаточно высокого уровня, реальность информационного мира, существующего в данный момент, кардинально отличается от тех футурологических прогнозов, которые строились еще в начале его теоретического осмысления: «Прежде чем начать разрабатывать определенную стратегию его утверждения, следует расшифровать само понятие «информационное общество» и связать представление о нем с теми тенденциями общественной эволюции, участниками и свидетелями которых мы являемся. Поскольку разные люди вкладывают в это понятие различный, порой полярный смысл, начнем с дискуссии и с сопоставления некоторых точек зрения. Только так и может возникнуть общее понимание проблемы» [8, С. 182]. Лишь по ряду параметров мировое сообщество приблизилось к указанным теоретиками стандартам информационного общества, а именно: в первую очередь, речь идет о становлении глобальной информационной индустрии, которая переживает период технологической конвергенции; во-вторых, следует выделить повышение роли информации в функционировании базовых социальных институтов, структурных изменениях в сфере занятости и т.д.; в-третьих, следует указать на динамику происходящих трансформаций.

Как уже было отмечено, интенсификация информационного обмена существенно влияет на систему социального взаимодействия и социальную структуру общества. Информация становится одним из ключевых источников инноваций и социальной динамики, а также фактором социальной дифференциации в силу ряда причин: во-первых, увеличились информационные потребности всех структурных элементов социальной системы; во-вторых, вследствие информационного неравенства информация стала фактором стратегического преимущества.

Процесс информатизации общества имеет «социотехнический» характер [10]. Он выступает базисом научно-технического и социально-экономического развития, являясь отличительной чертой развитых в техническом отношении стран, и оказывает существенное влияние на систему социального взаимодействия. В процессе информатизации общества происходит прогрессивно нарастающее использование информационных технологий и информации: «Информатизация общества существенным образом влияет не только на коэволюцию природы и общества, но и становится важным ресурсом преодоления социальных рисков, порождая вместе с тем новые» [3, С.193]. Информатизация общества предстает как совокупность взаимосвязанных технических, экономических, политических и социокультурных факторов, которые обеспечивают широкомасштабный информационный обмен в социуме в целях дальнейшего его развития. Информатизация должна быть органически связана с повышением интеллектуального потенциала личности, что способствует повышению информационного потенциала общества.

Информатизация общества представляет собой многогранный процесс, в котором технические, социальные, экономико-политические и культурные составляющие находятся в тесной взаимосвязи, качественно изменяя все сферы общественного и индивидуального бытия. Однако, необходимая для функционирования информационного общества степень информатизации может быть достигнута лишь в обществе с высоким научно-техническим и промышленным потенциалом и соответствующим уровнем информационной культуры. В мировое информационное пространство смогут войти только наиболее развитые и соответственно подготовленные страны.

Развитие информационных технологий приводит к сетевой организации социального пространства, распространяясь на ключевые социальные институты: «в условиях информационной эры историческая тенденция приводит к тому, что доминирующие функции и процессы все больше оказываются организованными по принципу сетей. Именно сети составляют новую социальную морфологию наших обществ, а распространение «сетевой» логики в значительной мере сказывается на ходе и результатах процессов, связанных с производством, повседневной жизнью, культурой и властью» [7, С. 494]

Современная информационно-техническая цивилизация превращает информационные технологии в необходимые условия социальной адаптации человека, ведь накопление объемов информации требует выработки новых критериев к их интерпретации субъектом. Сознание человека облекает актуальную информацию в опосредованную символическую форму, посредством чего формируется сложное информационное пространство, где субъекты информационных интеракций осуществляют свое взаимодействие. Понимание информации как инструмента социального воздействия дает возможность рассматривать ее в контексте реально действующих социальных механизмов и оснований социального бытия, таких как мировоззренческие установки и ценностные ориентации различных субъектов и групп: ««Запасы» того, что мы назвали мудрость, увеличивались и увеличиваются по мере накопления знаний и опыта, распространяясь через системы образования, информационные и коммуникационные сети, а характер преобразования и прочтения людьми новых данных обуславливают ее постоянное адаптирование и преобразование... Однако сегодня мы подошли к моменту, когда благодаря прорывам в сфере компьютерных и коммуникационных технологий появились средства, обеспечивающие хранение, обработку и распространение знаний в несравненно более широких масштабах, чем это было возможно ранее» [7, С. 347].

Переход к информационному обществу связан не только с изменениями в конкретных

социальных сферах: экономике, политике, праве, науке, культуре и т.д., а в первую очередь, с изменением форм коммуникации конкретного человека, социальных групп и обществ. Коммуникация - важная составляющая культуры человека, которая выступает в качестве необходимого механизма социальной адаптации в современном мире, поскольку коррелирует с переоценкой ценностей и идеалов, привычных убеждений и представлений, поиском новых мировоззренческих установок [1]. Традиционные формы коммуникации, казавшиеся незыблемыми и устоявшимися, уходят, уступая место другим, теряют свое значение либо модернизируются.: «Коммуникативный мир опирается на то, что сообщения в нем оказываются отправлены, восприняты и поняты. Многообразие дифференцированных согласованных действий, которые востребованы современной сложной социальной организацией, зависит от того, насколько в ней гарантировано взаимопонимание» [9, с.163].

Развитие коммуникации - социально-детерминированный процесс, который реализует одну из его фундаментальных потребностей - потребность в информационном обмене. В процессе коммуникативной деятельности происходит фиксация феноменов социокультурного бытия, символизация в определенной форме, а также их последующая ретрансляция. Социальное взаимодействие основано на коммуникации, что позволяет различным социальным элементам формировать спрос на «информационные продукты» [5, С.31], влияя на социально-информационную среду и виртуальное коммуникативное пространство. В социальных коммуникациях различного вида обнаруживается огромное разнообразие моделей передачи информации, построенных на приоритете ценностей ее реципиента. С точки зрения Юргена Хабермаса, состояние и форма социальной коммуникации рассматривается как важнейший показатель уровня технологического развития общества и его социокультурных особенностей: «Понятие коммуникативного действия относится в конечном счете к интеракции как минимум двух способных к речи и действию субъектов, которые – вербальными либо экстравербальными средствами – вступают в интерсубъективное отношение» [12, с. 128].

По мнению М. Кастельса, в основе становления информационного общества лежит развитие информационных технологий, определяющих «спектр потенциальных вариантов развития общества, который ограничивается культурными и социальными факторами» [7, С. 4]. *В данном контексте информация выступает как мера необходимого в ходе социальных преобразований. Информация становится необходимым ресурсом для реализации нового этапа социального развития, который, в свою очередь, приводит к изменениям в ее содержании, тем самым резервируя в ее структуре потенциал последующих возможных социальных трансформаций.* Информация выступает как интегративное отражение всего комплекса социальной практики в различных структурах общественного бытия, что свидетельствует об отражении информацией не только закономерностей развития социума, но так же и фундаментальных проблем, неразрешенность которых обуславливает некоторую стохастичность в ориентации вектора целевой функции общественного развития. В данном контексте информация тесно связана заложенными в социальной системе ресурсами развития: «Информация стала массовым и универсальным посредником во всех видах социального взаимодействия, так как затронула именно субстанциальные основы социального, поскольку универсальное и субстанциальное выражено во всеобщей связи» [4].

Общественное бытие выступает первичным по отношению к информации, которая, в свою очередь, является детерминантом развития социума. Будучи производной от общественного бытия, информация несет на себе отпечаток различных общественных отношений и интересов социальных групп. Информация выступает в качестве специфической среды, в которой происходит жизнедеятельность человека и общества. Эта среда не только обеспечивает различные формы коммуникационного взаимодействия, но и представляет собой своего рода ресурс, т.е. потенциальную возможность самореализации в процессе преобразующей деятельности. Информационная среда позволяет функционировать информации как неотъемлемому структурному элементу субъектно-объектных отношений, характерной чертой которого является оказание постоянного воздействия на субъекта, чему

способствует, прежде всего, гомогенность информационной среды вследствие единых стандартов информационного обмена, глобализация информационного пространства, посредством чего происходит интеграция субъектов коммуникационного взаимодействия.

Сложность современного социума определяется не столько количеством циркулирующей в нем информации, сколько ее способностью к активному функционированию и дальнейшему приращению, к постоянному увеличению внутреннего разнообразия: «...из квазианархии информационного общества рождаются новые закономерности производства, распределения и обмена, в которых информация, формально не знающая границ, упорядочивается системой интеллектуальной собственности» (Игнатьев). Основными показателями устойчивости социальной системы выступают уровень ее интеллектуального потенциала и скорость его возрастания информационного поля, которое практически повсеместно окружает современного человека. Информация в данном случае выступает в качестве базового субстрата жизнедеятельности личности, осуществляемой в условиях определенного организационного порядка, заданного характером коммуникационных связей и отношений субъектов, возникающих в процессе социального взаимодействия.

Социальное воспроизводство информационного общества можно определить как процесс репродукции существовавших ранее элементов социума - символического пространства, социальной структуры, иерархии, отношений, характеризующих это пространство и тенденций формирования в нем новых элементов общественного бытия - символов, смыслов, симулякров. Таким образом, социальность информационного общества предстает в форме символического пространства, которое объединяет объективные и субъективные атрибуты общественного бытия. Социальность оформляется не только в виде реально существующих общественных отношений, но и как сложное социокультурное информационное пространство, где субъекты с необходимостью должны ориентироваться, осуществляя свою жизнедеятельность. Обнаруживается противоречие между необходимостью в действенной системе социальной регуляции с одной стороны, и недостаточно эффективным и полным использованием этого потенциала, с другой стороны. Это коррелирует с необходимостью оптимизации инфокоммуникационного обмена в современном обществе и регуляции информационных потоков.

Использование информации в реальной практике социального управления основывается на принципах, которые лежат в основаниях информационно-управляющей деятельности различных социальных субъектов. Нелинейность и динамизм в первую очередь выступают в качестве необходимых условий самоорганизации в процессе воспроизводства структур информационного общества.

Существует вероятность того, что рациональный механизм производства социальной информации может смениться стохастичным производством и распространением «избыточной информации»: «некий вид диалектики, присущий информационному обществу... обуславливает развитие от порядка к беспорядку, а затем и к новому порядку. Вполне рациональное и основанное на знании производство воплощается в квазианархическом распространении потоков информации» [4]. И это обстоятельство так же является признаком данного социума, отражающим, в частности, степень свободы субъекта в восприятии, актуализации и использовании информации в процессе социального взаимодействия.

Для современного общества, имеющего ярко выраженную информационную детерминанту, характерны, прежде всего, высокая динамика социокультурных изменений, вызванная возрастающей информационной нагрузкой на субъектов социального взаимодействия, а также экспансивный характер распространения. Индивид все в большей степени рассматривается через его субъектно - деятельностное начало, а ценность социальной жизнедеятельности также определяется его способностью оперативно использовать информацию.

Завершая рассмотрение данной темы, можно сделать следующие **ВЫВОДЫ**.

Информационное общество можно охарактеризовать как социальную систему, в которой эффективность развития зависит, прежде всего, от конструирования, производства, переработки, хранения и распространения информации.

Информатизация как процесс, имманентно присущий информационному обществу, выступает как качественное совершенствование с помощью современных информационно-технических средств социальных структур и процессов, посредством которого обеспечивается широкомасштабное получение, обмен и распространение информации в обществе в целях дальнейшего его развития. Становление информационного общества в различных регионах мира проходит по-разному, что обусловлено информационным неравенством и разными возможностями получения, актуализации и использования информации.

Информационные процессы дают толчок кардинальным изменениям в развитии социальной структуры общества и динамики субъектной деятельности, в том числе и ускорению социокультурных трансформаций в современном обществе, что требует более гибких стратегий производства, маркетинга и потребления, основанных на ресурсном потенциале информации, выступающей как мощным интегративным, так и дезинтегративным фактором социальной жизнедеятельности.

Массовое внедрение информационных технологий ускоряет информационный обмен в масштабах мирового сообщества, позволяет индивидам и социальным группам быть включенным в мировое информационное пространство, преодолевая географические и временные барьеры, и способствуя формированию универсума, базовым структурным элементом которого является информация.

Информация выступает как отражение многообразия современного этапа цивилизационного развития, раскрывает многообразные причинно-следственные связи, влияющие на выбор субъектом форм социальной реализации, а также является одной из форм преобразовательной деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Алиева Н. Становление информационного общества и философия образования/ Н. Алиева, Е. Ивушкина, О. Лантратов. — М.: Академия естествознания, 2008. — // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.monographies.ru/23>
2. Бард А., Зодерквист Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма / А. Бард, Я. Зодерквист. — Спб.: 2004. — 252 с. — // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://politzone.in.ua/index.php?id=425>
3. Борінштейн Є. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства. — Одеса: Астропринт, 2006. — 280 с.
4. Игнатьев В. Социальная система как информационное взаимодействие// [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ayp.ru/library/sotsialnaya-sistema-kak-informatsionnoe-vzaimodeistvie/1122>
5. Каменская Т. Социальное знание и виртуализация социальной реальности. — Одесса: Астропринт, 2009. — 280 с.
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. — М.: ГУ ВШЭ. — 2000. — 608 с.
7. Кастельс М. Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под редакцией В. Л. Иноземцева. — М.: Academia, 1999. — 640 с.
8. Моисеев Н. Н. Универсум. Информация. Общество. — М.: Устойчивый мир, 2001. — 200 с.
9. Назарчук А. Идея коммуникации и новые философские понятия XX века // Вопросы философии. — №5. — 2011. — С.157-166.
10. Негодаев И.А. На путях к информационному обществу. — Ростов-на-Дону: Изд-во ДГТУ, 1999. — 392 с.

11. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знанием, или История будущего// Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под редакцией В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 640 с.
12. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие/пер. с нем. Под ред. Д. Складнева. – СПб.: Наука, 2001. – 378 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=2399902>

Погорелова О. О. - кандидат філософських наук, доцент кафедри гімнастики, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»;

Подгорна О. - магістр, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

УДК 100+355.5

ФІЛОСОФІЯ ЗДОРОВ'Я ЯК РОЗДІЛ ЗАГАЛЬНО ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ: ДОСВІД КОМПАРАТИВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.

В статье рассматривается новое направление современного философского знания – философия здоровья, обосновываются её цели и задачи, анализируется исторический фундамент, заложенный философами как в восточной культуре, так и в западной.

Ключевые слова: философия здоровья, даосизм, индуизм, христианство, компаративистика.

ФИЛОСОФИЯ ЗДОРОВЬЯ КАК РАЗДЕЛ ОБЩЕФИЛОСОФСКОГО ЗНАНИЯ: ОПЫТ КОМПАРАТИВНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ.

В статье рассматривается новое направление современного философского знания - философия здоровья, обосновываются её цели и задачи, анализируется исторический фундамент, заложенные философами как в восточной культуре, так и в западной.

Ключевые слова: философия здоровья, даосизм, индуизм, христианство, компаративистика.

PHILOSOPHY OF HEALTH AS PART OF GENERAL PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE: EXPERIENCE OF COMPARATIVE RESEARCH

In the article new direction of modern philosophical knowledge is examined philosophy of health, her aims and tasks are grounded, the historical foundation, stopped up by philosophers both in an east culture and in western, is analysed.

Keywords: philosophy of health, Daoism, Hinduism, Christianity, comparative philosophy.

Актуальність теми. Філософське осмислення здоров'я - тема малодосліджена як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі. Це осмислення враховує різноманіття форм фізичного, психічного і соціального станів людини. Більше того, для глибокого дослідження феномену здоров'я, потрібний порівняльний аналіз обґрунтування його в різних еволюційно-історичних, культурних і філософських інтерпретаціях, виділення й обґрунтування шляхів збереження і примноження здоров'я у світлі соціально-економічних і біоекологічних імперативів наших днів, а також вказівка на зростаюче значення філософії здоров'я в рішенні практичних проблем фізичного і духовного розвитку людини. Перелік завдань, що стоять перед філософією здоров'я можна було б продовжити, включивши в нього дослідження проблеми здоров'я в контексті нових медичних установок, і вплив валеології на уявлення про роль здоров'я в житті і діяльності людини, проте і позначених досить для

уявлення про актуальність розвитку цього напрямку сучасної філософської думки.

Мета статті - аналіз історико-філософських підходів до розуміння здоров'я, що склалися в східній і західній культурній традиції.

Виклад основного матеріалу. Збереження і підтримка здоров'я є однією з фундаментальних цінностей людського життя. Між тим, сучасна медицина, яка повинна усебічно вирішувати цю проблему, приділяє їй дуже незначну увагу, зосереджуючись на завданнях лікування хвороб.

Звучна в сучасних медичних дослідженнях теза про необхідність профілактики хвороб, по-перше, часто має декларативний характер, а по-друге, навіть при його реалізації, не вичерпує усіх аспектів проблеми здоров'я.

Ця проблема йде своїми коренями в глибинні пласти філософських, культурних, релігійних традицій. Її рішення значно різняться залежно від відмінностей усіх цих названих підстав, тому аналіз основних постулатів цих традицій допоможе нам зрозуміти, як залежить концепт здоров'я, а також шляхи його збереження залежно від основних світоглядних принципів, виражених в епохальному розвитку історико-філософського знання, а застосування компаративістського підходу в дослідженні допоможе створити повнішу картину філософії здоров'я, яка формувалася як в Західному, так і в Східному культурних регіонах упродовж сотень років.

Під компаративістським підходом розуміється «науковий метод, за допомогою якого шляхом порівняння виявляється загальне і особливе в історичних явищах, досягається пізнання різних історичних східців розвитку одного і того ж явища або двох різних явищ», що співіснують[7, с.623]. У розробці цього підходу стосовно історії філософії слід зазначити заслугу видатного буддолога Ф. І. Щербатського, який у своїй книзі «Буддійська логіка» (1930-1932) підкреслює, з одного боку, необхідність системних порівнянь, а з іншого - виступає проти «поспішних зіставлень», що вводять в оману[13, с.250-251] солідаризуючись в цьому питанні з рядом європейських учених.

Що ж до філософської компаративістики у власному сенсі, то її правомірно трактувати як «область історико-філософських досліджень, предметом якої є зіставлення різних рівнів ієрархії філософської спадщини Сходу і Заходу»[12, с.5].

Філософія здоров'я Сходу кардинально відрізняється від філософії здоров'я Заходу. Якщо західна традиція прагне «поліпшити і поглибити», то східна «накопичувати і передавати». Якщо східна філософія розвивалася як символічне переживання дійсності, то західна - як мислення в поняттях. Якщо у свідомості філософів Індії і Китаю ніколи не існувало прірви між земним і небесним, духовним і матеріальним, практичним і теоретичним, наукою і релігією, то філософи західної традиції мають глибоко антиномічну, суперечливу ментальність, в якій суб'єкт і об'єкт, трансцендентне і іманентне, наука і релігія протиставлені, розлучені по полюсах і сприймаються автономно.

У древніх культурах, до яких відноситься і Антична Греція, розроблялася філософія, заснована на космоцентризмі і людина в ній мислилася як одиниця космічного життя. У цих умовах здоров'я сприймалося як стан гармонії людини з навколишнім природним і космічним світом, хвороба — як порушення цієї гармонії, а шляхи лікування від хвороб і відновлення здоров'я — як відновлення спочатку порушеної єдності, з *Дао* в Китаї, або *Логосом* в Греції.

Головним змістом даоської філософії є вчення про універсальність шляху Дао, як закономірності спонтанного розвитку космосу, людини і суспільства, ідея єдності мікро - і макрокосмосу і аналогічності процесів, що відбуваються в космосі, людському організмі і в соціумі. У рамках даоського вчення постулюються два основні принципи поведінки : природності, простоти, близькості до природи ("цзи-жань") і не діяння ("у-вей", що означає відмову від цілеспрямованої діяльності, що не узгоджується з природним світопорядком). Не діяння є наслідування "сокровенного шляху" Дао, а не власному егоїзму. До принципів здійснення Дао можна віднести ще наступні: ненасильство, безпристрасність, безмовність, спонтанність, постійність та ін. На основі цих принципів розвивалася і даоська практика:

психофізичні вправи, медитативна техніка, дихальні вправи і таке інше.

Лао-цзи, Ле-цзи, Ян Чжу і інші філософи розглядали Людину як духовну суть Космосу, що містить в гармонії фізичну (Земля) і розумну (Небо) складові у формі здоров'я. Так, наприклад, Ле-цзи відмічав: «Людина - того ж роду, що Небо і Земля, несе в собі природу п'яти постійностей. Серед усього того, що живе, вона сама натхненна істота. Природа її спирається на розум і не спирається на силу. Розум тим цінний, що збереження людського «Я» вважає найціннішим. Сила тим дешева, що збереження та збільшення речей вважає найціннішим»[2, с.39].

Старокитайський філософ Цзи-чань стверджував, що причини хвороб не лише в їжі, напоях, але і в радісних або сумних подіях.

Даосизм прийнято розділяти на філософський і релігійний, з вірою в духів, в пігулки безсмертя і так далі. Дослідники старокитайської культури визнають, що єдиного даосизму ніколи не існувало і що під це поняття підходить щось розмите і невловиме. А.А.Маслов відмічає, що «у зв'язку з абсолютною розмитістю поняття *дао*, його невловимістю даоси запропонували сотні методів залучення до цього начала. Тут була і медитативна практика, і поклоніння духам, і складна еротологічна наука»[8, с.19]. У даосизмі також отримала розробку практика «даоїнь», що об'єднує в собі спеціальні психомедитативні вправи, пов'язані з дихальними і гімнастичними методиками. Ця практика спрямована на очищення і розвиток енергетичної субстанції «ці», яка перетворюється в дух («шень»). Даос не чекав порятунку від Бога, але прагнув через самодисципліну виховати, виявити і розвинути в собі необхідні якості. Він сам породжував себе.

Психофізичні методи цигун-терапії також ґрунтуються на світоглядних і філософських принципах даосизму. У практиці цигун знайшов відображення «досвід багатьох поколінь адептів даосизму : майстрів цигун, алхіміків, магів і пустельників»[6]. Ця методика розглядається в даосизмі як універсальний шлях до здоров'я, довголіття і безсмертя. Метою вправ є досягнення «заспокоєння розуму», уміння управляти потоками *ци* усередині організму, надбання гармонії зі Всесвітом за допомогою досягнення сокровеного шляху *Дао*.

У результаті можна відмітити, що китайський світогляд ніколи не розділяв дух і матерію, ніколи не мислив безсмертя в чисто духовному аспекті, але розглядав його як безсмертя і тіла, і душі. Те ж можна сказати і про світогляд Древньої Індії. Визначимо спочатку його основні риси.

Для індійської культури, так само як і для китайської й античної, характерною рисою є віра в «вічний моральний закон», *Pima*, який встановлює впорядкованість і справедливість, а його дія поширюється на богів, небесні тіла і усе створене Брахманом, тобто Абсолютом.

Поступово ідея існування у Всесвіті вічного морального закону оформляється в загальну концепцію карми, яка розділяється усіма індійськими системами, окрім школи чарваків.

У своїй простій формі закон карми означає, що усі вчинки індивіда, хороші або погані, викликають і відповідні наслідки в його житті, у тому числі і в тілі, відбиваючись на стані його здоров'я. Слово «карма» означає як сам закон, так і силу, яка породжується дією і має потенцію, здатність приносити як позитивні, так і негативні плоди. В даному випадку, в якості позитивних плодів у людини зберігатиметься здоров'я і їй буде гарантовано благополучне довголіття, в якості негативних плодів - хвороба, руйнування, страждання і передчасна смерть. Звідси виникає і відповідне відношення до хвороби, як наслідку порушення морального закону.

Наступний загальнопоширений погляд, якого дотримуються усі індійські мислителі і який має пряме відношення до концепції здоров'я, полягає в тому, що незнання реальності і самого себе є причиною нашої залежності і наших страждань.

С. Радхакрішнан відмічає, що «Філософська спроба визначити природу реальності може розпочинатися або з роздуму про Я, або з роздуму про об'єкт думки. В Індії інтерес філософії зосереджений на Я людини. Коли уявний погляд обернений зовні, людський розум

поглинений швидким потоком подій. «Атманам віддхі — «Пізнай самого себе» — резюмує закони і навчання мудреців в Індії [9, с.17].

Наслідком цього є надзвичайна увага до внутрішніх процесів, а зосередженість розглядається як засіб досягнення істини. С. Радхакрішнан відмічає, що «...не існує таких сфер життя або розуму, які не можна було б зрозуміти за допомогою методичної вправи волі і пізнання»[9, с.19]. З цих установок свідомості індуса витікає як наслідок те, що істину можна досягнути шляхом певних психологічних методик. Духовне, таким чином, розглядається як результат методичних маніпуляцій з тілом і свідомістю людини.

Проте, попри те, що незнання вважалося корінною причиною людських прикрощів, а знання - чимось істотним і необхідним, індійські мислителі ніколи не думали, що одне знайомство з істиною було б досить для того, щоб відразу усунути недосконалість. Щоб зробити розуміння реальності стійким, а рівно і ефективним для життя, вважалося необхідним виконати дві вимоги - зосередити свою увагу на істинах, що вивчаються, і контролювати себе в практичному житті.

Контроль в практичному житті означає контроль над нижчими спонуканнями нашого Я, над сліпими тваринними інстинктами - любов'ю і ненавистю, - а рівно і над інструментами пізнання і поведінки (індріями). Із сказаного стає ясным, що такий контроль - це не просто негативна практика, не просте гальмування індрії, а стримування їх поганих тенденцій і звичок, щоб використати їх для кращих цілей і зробити слухняними велінням розуму[11, с.15- 17].

Таким чином, на думку індійських філософів, що активно практикували духовні методи йоги, стан тіла людини залежав від стану її розуму, душі і вміння управляти своїми помислами і емоціями.

Аналогічний підхід до розуміння суті здоров'я ми зустрічаємо і в античній культурі. Тут медицина була прирівняна до одного з видів мистецтв, богом-покровителем яких вважався Аполлон, а в його святилищах хворих лікували за допомогою музики.

Син Аполлона, Асклепій (у римлян - Ескулап), був відомий як великий лікар і глава цілої династії лікарів : дружиною Асклепія була Епіоне - «утолютельниця болю», дочками Гігієя - богиня здоров'я і Панацея - «всецелительниця», синами були Махаон і Подалірій - легендарні лікарі в стані греків під час облоги Трої[3, с.237].

Самопізнання, самоконтроль, наслідування моральних законів і особлива пізнавальна і оздоровча техніка були широко поширені в школі Піфагора. Філософ ввів в старогрецьку філософію вчення про «Гармонію сфер» - «про музичне звучання планетних сфер», сімки видимих неозброєним оком планет; ширше - про музично-математичне облаштування Космосу, характерне для піфагорійської і платонічної традиції.

У вченні Піфагора гармонія сфер мала естетичний, етичний і навіть медичний сенс, оскільки душа теж мислилася як «гармонія», земна ліра була точним «відображенням» небесної, а гра на ній - залученням до гармонії Всесвіту і приготуванням до повернення на «астральну прабатьківщину»; музика робила в душі катарсис і була медициною духу[4].

Піфагор стверджував: «У кожного з нас, як і у кожної планети в Космосі, є своя Вища Гармонія - свій звук - Музика Сфер»[.5, кн.8]. Суть цієї концепції була в тому, що «тіла людини починають активно вбирати в себе тонкі енергії, які з якої-небудь причини є дефіцитними в повсякденному житті конкретної людини»[4, с.25]. Внаслідок цього підвищується загальна працездатність, покращується самопочуття і настрої, нагадуючи процес живлення «нашого твердого тіла»[4].

З школи Піфагора вийшло дуже багато видатних учених Античної Греції. Автор книги про Піфагора і його школу Л.Я. Жмудь пише: «Анітрохи не в менших, а швидше навіть у більших масштабах, ніж іонійці, піфагорійці займалися фізіологією, анатомією, ботанікою, ембріологією. Усі ці дисципліни були тісно пов'язані з медичною практикою і зобов'язані своїм розвитком тій обставині, що в першій половині V ст. до н. е. більшість відомих нам піфагорійських учених і філософів були лікарями або принаймні писали на медичні теми»[6, с.134].Роздумував про природу здоров'я і Сократ. Він говорив: «Якщо

людина сама стежить за своїм здоров'ям, то важко знайти лікаря, який знав би краще корисне для її здоров'я, ніж вона сама»[10]. «До тих благ, що ми називаємо першими, - говорить Сократ, - відносяться багатство, здоров'я і краса. Науці належить проявляти турботу про ці блага»[10]. Ці ж ідеї висловлювали Платон, Епікур та інші античні мислителі.

Платон продовжує розвивати піфагорійське вчення про гармонію, привносячи до нього нові категорії, тим самим розширюючи його і уточнюючи. У Платона гармонія проявляється головним чином в душі і в небі. Вона може проявлятися і в області моральних якостей людини. Так, Платон називає гармонією і «цнотливість», і «справедливість», оскільки вона є рівновага усіх трьох добродетелей і якраз примушує кожного «займатися своїм і не розпорозуватися»[8, Держава, 434 А]. Гармонією є взагалі всяка добродетель, оскільки вона характеризує гармонійно налагоджену людину. «Істинна добродетель приголосної з собою і гармонійно облаштованої душі далеко бігатиме від людини неприборканої»[8, Держава, V, 554 Е]. «Добро - прекрасно, говорить Платон, - але немає нічого прекрасного без гармонії»[8, Тимей, 87 З].

У «Федоні» Платон міркує про божественну і безсмертну природу гармонії: «Гармонія від налагодженої ліри є щось невидиме і безтілесне, щось прекрасне і божественне, а сама ліра і струни суть тіла, предмети тілесні, складні, складені із землі і споріднені смерті»[8, Федон, 85Е-86В].

Конкретизуючи своє розуміння гармонії, Платон вводить поняття «міра». Пояснюючи його, він застосовує його до людського життя: «Для усього є міра, у кого є розум, для того мірою слухання міркувань є ціле життя»[8, Держава, V, 450]. Поняття «міра» в деяких фрагментах підміняється синонімами «співмірність» і «помірність»: «Подібне люб'язно пропорційно подібному; неспіввимірні ж речі нелюб'язні ні один одному, ні спів вимірним». У своїх «Визначеннях»[8,415 А] Платон характеризує міру як «середину між надлишком і недоліком». Тут міра означає швидше «мірність» або «розміреність».

Таким чином, Платон вважав ідеалом «змішане життя», яке включає багато різних інгредієнтів, фізичних і духовних. Завдання мудреця, на думку Платона, полягає в тому, щоб виробити правильну шкалу переваг.

Аристотель стверджував, що здоров'я людини визначається не відповідністю (чи невідповідністю) її власної внутрішньої суті, формі і меті її буття, а полягає в повному розкритті усіх закладених в людині потенцій. Він навіть зробив спробу виявити залежність між здоров'ям індивіда і здоров'ям суспільства.

Як бачимо, здоров'я, здоровий спосіб життя, повноцінне, гармонійне життя трактувалися античними філософами як щось природне, властиве розумній людині, в той же час хвороба, каліцтво, тілесна неміч і тому подібне трактувалися як щось протиприродне, проти життєве, чого слід уникати за допомогою сили розуму і духу.

Вчення про гармонію, розвинене античними мислителями мало пряме відношення до феномену здоров'я і давало конкретні вказівки до досягнення такого стану душі людини, яке тільки і сприяє збереженню здоров'я і активному довголіттю.

З розвитком християнської доктрини в західній культурі, поступово міняється розуміння природи людини, її місця у Всесвіті, її тілесності, відповідно цьому міняється і розуміння феномену здоров'я. Причому, якщо в східному богослов'ї зберігалася антична традиція, що веде свій початок від Платона і неоплатоніків, то в західному богослов'ї формувався діаметрально протилежний концепт природи людини, сенсу її життя і цінності здоров'я. Тут мала місце дискусія між двома схоластичними течіями, відомими як "Via moderna" (Сучасний шлях) і "Schola Augustiniana moderna"(Сучасна августиніанська школа). Полеміка між цими школами відбувалася навколо питань: Як окрема людина може встановити зв'язок з Богом? Як може грішник бути прийнятий праведним Богом? Що повинна зробити людина, щоб бути прийнятою Богом? Ці питання викликали жаркі дискусії ще в п'ятому столітті під час суперечки між Августиним і Пелагієм, але були відроджені і продовжені в чотирнадцятому і п'ятнадцятому повіках і безпосередньо торкаються нашої проблеми.

Якщо для Августина і августиніанців людська природа слабка, падша і безсила[1], то

для Пелагія і його послідовників вона автономна і самостійна. Для Августина порятунок залежав від Бога; для Пелагія Бог лише вказує, що треба зробити для досягнення порятунку, і залишає людей одних. Для Августина порятунок був незаслуженим даром; для Пелагія - чесно заслуженою нагородою.

В ході дискусії, що послідувала в західній церкві, погляди Августина були визнані достовірно християнськими, а погляди Пелагія - еретичними. Навіть термін «пелагіанець» став не лише описовим, але і принизливим, означаючи людину, «яка занадто покладається на свої людські здібності, не маючи належної віри у благодать Божу»[7, с.123]. Перемогла песимістична концепція відносно природи людини та її здібностей. У подальші віки саме вона стала загально визнаною в західному богослов'ї, звідси і відношення до людського, земного життя, що не має в очах істинно віруючого християнина ніякої цінності, оскільки істинне життя - «життя майбутнього століття», а єдиний спосіб її досягнення являються земні людські страждання. Як бачимо, залежно від розуміння природи людини, трактується і її життя, а отже і здоров'я.

Якщо людина виступає цінним творінням, як в східній християнській антропології, то і її життя є цінним, причому цінним є саме земне життя, а разом з ним і здоров'я, як можливість підготовки своєї душі до життя вічного або замогильного.

Якщо ж людину розглядати як істоту неповноцінну, як в західному богослов'ї, з самого спочатку гріховну ще й таку, що не має сил і можливості без Божественного промислу позбавитися або врятуватися від своєї гріховності, то і її земне життя не має особливої цінності на тлі життя вічного. Такий фон знецінював не лише земне життя, але і спроби його вдосконалення, підвищення якості і довголіття.

В результаті зміни світоглядної парадигми з космоцентричної в Античності, на теоцентричну в Середні віки, абсолютно інакше стали розглядатися феномен здоров'я і шляхи його збереження або надбання. Недивно, що наука, у тому числі і медична, втім, так само, як і філософія, розвивалася в Європі в опозиції до церкви і її догматів. Таке протистояння не могло дати позитивні результати як для церкви, так і для науки: з церкви був вигнаний розум за рахунок віри, з науки віра за рахунок розуму. Віра без розуму і розум без віри породили нігілізм, скептицизм і нівеляцію цінності як земного існування, так і тілесного здоров'я.

Висновки. Підводячи підсумки проведеного дослідження, можна відмітити, що духовна культурна традиція формує не лише світогляд, психологію, але увесь лад життя, саму фізіологію життя людини і суспільства. Можна сказати, що традиція є матриця культури в найширшому і глибшому значенні слова, а культура є основа людського життя.

Проте кожна традиція, даруючи життя і виробляючи певні шляхи до збереження здоров'я, в той же час обмежена певним уявленням про світ і людину, про здоров'я і методи його надбання. Виходячи з цього можна зробити висновок, що будь-яка традиція, світогляд обмежені і в чомусь однобічні. В зв'язку з цим, одним з головних завдань філософії здоров'я бачиться формування цілісного, універсального підходу до розуміння природи людини, сенсу її життя і цінності її здоров'я.

Шлях надбання здоров'я не є щось постійне і незмінне, він варіюється залежно від світоглядних принципів. У свою чергу, ці принципи задаються засадничими метафізичними і релігійними установками культури. Цілісний світогляд можливо лише як підсумок розвитку людства. Воно повинне включати усе цінне, що було вироблено за усю його історію як на Заході, так і на Сході.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августин. Творения./Пер. Киевской духовной академии, в 4 томах.- СПб, Алетея-Киев, Уцимм-пресс. 1998. Т.1.- 752с.
2. Афоризмы старого Китая./пер. с китайского В.В. Малявина.-М.:Наука,1988.-190с.
3. Винничук Л. Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима./Пер. с польск. В.К. Ронина.- М.:Высш.школа,1988.- 496с.

4. Голдмен Д. Целительные звуки. /Пер. с англ. –М.:София,2003.-224с.
5. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. - М.:Мысль,1979.-620с.
6. Жмудь Л.Я. Пифагор и его школа.-Л.:Наука,1990.- 190с.
7. Карев А.В., Сомов К.В. История христианства.- М.:СЕХБ, 1990.-364с.
8. Мистерия Дао. Мир «Дао дэ цзина»./Сост. Перев. А.А. Маслова.-М.,1996.
6. Морозова Н., Дернов-Пегарев В. “Воспаряющий журавль”: Комплекс упражнений древнекитайской оздоровительной системы цигун. М., 1993.
7. Огурцов А.П. Сравнительно-исторический метод //Философский энциклопедический словарь.- М.: Советская энциклопедия, 1989.-815с.
8. Платон. Собрание сочинений. В 4 томах. Т.2. и Т.3 – М. : Мысль. 1993. – 528 с.
9. Радхакришнан С. Индийская философия. В 2 т./Пер. с англ. Т. 1.- М., 1993. -643с.
10. Сократ. Платон. Аристотель. Сенека. Биографические очерки.- Ростов н/Д: Феникс,1998.-416с.
11. Чаттерджи, С. Древняя индийская философия / С. Чаттерджи, Д. Датта ; пер. с англ. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1954. – 408 с.
12. Шохин В.К. Щербатской и его компаративистская философия.-М.,1998.
13. Щербатской Ф.И. Избранные труды по буддизму.-М.: Наука,1988.- 428с.

Полибза Елена - аспирант кафедры философии и социологии Государственного учреждения «Южнукраинский национальный педагогический университет».

УДК 316.613.434+070.654.19

АГРЕССИЯ И НАСИЛИЕ В СМИ

Исследователи, занимающиеся проблемой агрессии и насилия, отмечают важную роль СМИ, особенно телевидения, в распространении этих форм поведения.

Ключевые слова: агрессия, насилие, СМИ.

АГРЕСІЯ ТА НАСИЛЛЯ У ЗМІ

Дослідники, які займаються проблемою агресії та насилля, визначають важливу роль ЗМІ, особливо телебачення, у розповсюдженні цих форм поведінки.

Ключові слова: агресія, насилля, ЗМІ.

AGGRESSION AND VIOLENCE IN THE MEDIA

Reserchers concerned with the issue o aggression and violence note the important role of the media especially television in the spread of these behaviors.

Keyword: aggresion, violence, media.

На протяжении всей истории существования искусства людей интересовало, какое влияние оказывают жестокость и насилие на поведение человека. Платон старался уберечь молодых людей от просмотра пьес с жестоким сюжетом, которые, по его мнению, плохо сказывались на формировании характера. А его ученик Аристотель, наоборот, считал, что драма действует как очищающее средство и позволяет злости и агрессии выплеснуться наружу.

Насилие – это такие виды действия (в некоторых случаях - бездействия) субъектов по отношению к другой личности, влекущие за собой одну или несколько форм страдания (физического, психологического, сексуального, морального и экономического характера).

Агрессия (от лат. *aggressio* — нападение) - эмоционально окрашенное жесткое целенаправленное нападение. Желание и готовность нанести урон, ударить, уничтожить.

Проявления агрессии разнообразны. Агрессия (агрессивность) бывает прямая и косвенная, направленная вовне и на себя, физическая и вербальная, защитная и провоцирующая, здоровая и деструктивная.

Агрессия - это вид действий или состояние, а агрессивность - черта характера, привычка и склонность реагировать на все агрессивно.

Часто говорят, что агрессивное поведение — одна из форм реагирования на различные неблагоприятные в физическом и психическом отношении жизненные ситуации, вызывающие стресс, фрустрацию и тому подобные состояния. Верно, но агрессия вовсе не обязательно является формой реагирования, нередко это проактивная политика и осознанный выбор человека.

Исследователи, занимающиеся проблемой агрессии и насилия, отмечают важную роль СМИ, особенно телевидения, в распространении этих форм поведения. Это связано, во-первых, с легитимизацией насилия и, во-вторых, с влиянием демонстрируемого СМИ насилия на изменение уровня агрессивности у потребителей, главным образом у детей и молодежи.

Первая проблема проявляется в выделенном Й. Галтунгом феномене культурного насилия. Имеются в виду те аспекты культуры, символической сферы человеческого существования, представленной идеологией и религией, языком и искусством, эмпирической и формальной наукой, которые могут быть использованы для оправдания и легитимизации прямого и структурного насилия. Культурное насилие ведет к тому, что все другие проявления насилия начинают выглядеть и восприниматься как справедливое или, во всяком случае, не дурное дело. Можно установить каузальную связь от культурного через структурное к прямому насилию. Культура, в том числе и СМИ, проповедают, учат, заставляют рассматривать агрессию, эксплуатацию и репрессии в кач. нормальных и естеств. явлений или же не замечать их вовсе.

Вторая проблема связана с феноменом влияния кино на поведение и ценностную ориентацию детей и подростков. Многочисленные исследования касались двух основных вопросов: обучаются ли зрители (особенно дети и подростки) новым формам агрессивного поведения, наблюдая за экранном насилием (эффект научения) и как долго длится это воздействие; способствует ли насилие, демонстрируемое в СМИ, снижению эмоциональной чувствительности к насилию и сказывается ли такое снижение на повышении вероятности актуального агрессивного поведения в реальной жизненной ситуации (эмоциональные последствия). Факт влияния восприятия «экранного» насилия на повышение агрессивности у детей доказан; это влияние осуществляется:

- 1) с помощью имитирующего научения (при наблюдении);
- 2) медианасилие воздействует на детей, делая их нечувствительными к насилию;
- 3) оправдание насилия является еще одним фактором, стимулирующим агрессивное поведение;
- 4) медианасилие содержит в себе ключевые стимулы, пробуждающие агрессивные мысли, фантазии, чувства и действия;
- 5) дети, увлеченные медианасилием, обнаруживают более низкий уровень физиол. возбуждения в ответ на показ сцен насилия.

Приблизительно в 60% американских телепрограмм и 90% телефильмов встречаются сцены драк и насилия (1). В телевизионных программах США показывают 5 актов насилия в час в вечернее время и 18 актов насилия в дневное время по выходным. Очень много сцен насилия в мультфильмах, в них в среднем происходит 26 актов насилия в час (2).

Насилие на телевидении – излюбленная тема политических дебатов. Написаны сотни и даже тысячи работ о насилии. Зрители разного возраста неодинаково реагируют на стимулы и ситуации, возникающие в кино и телефильмах с изображением насилия. Дошкольники боятся монстров или мутантов и любых искаженных природных форм, а дети постарше уже

«не верят в них» и не испытывают сильного страха. Школьники обладают когнитивной способностью предвидеть опасность и вероятные последствия, поэтому их пугают показы по ТВ опасных ситуаций из реальной жизни, сцены нападений и катастроф, они пугаются больше до того, как происходит событие на телеэкране. Когда ребенок взрослеет, развивается его способность к абстрактному мышлению, он может почувствовать страх не только за свою жизнь, но и сочувствует тому, что случается с телегероем на экране, и может переживать и пугаться от того, что происходит с героями фильмов и программ. Дети одного возраста могут пугаться самых разных вещей: если представить ситуацию, когда брат и сестра смотрят один и тот же фильм, их реакция может быть неодинаковой. Кто-то из них, например, брат, испугается и придет в ужас, а его сестра – нет.

Представим такой случай: два брата смотрят фильм о добром пришельце из космоса. Дошкольника испугает фантастический образ инопланетянина, а ребенка постарше встревожат эпизоды, где другие люди угрожают дружелюбному и безобидному инопланетянину.

В свою очередь, ребенок помладше может не испытывать страха вообще – фактически ему может понравиться милый маленький инопланетянин. Он еще не в состоянии мыслить достаточно абстрактно, чтобы понять, отчего его брат боится эпизодов с потенциально угрожающим содержанием.

Кантор и Оливер (3) определили ряд факторов, влияющих на возникновение чувства страха у детей при просмотре ТВ. Первый: чем старше ребенок, тем важнее для него соотношение поведения и внешности персонажа. Оно и определяет силу реакции, хотя безобразный герой всегда пугает сильнее, чем привлекательный и милый. Второй: по мере того как дети подрастают, они склонны быстрее реагировать на реальную, а не воображаемую или фантастическую угрозу. Третий: чем старше становятся дети, тем больше они начинают бояться некоей абстрактной опасности.

Слово агрессия происходит от латинского «aggredi», что означает напа- дать. До начала XIX века агрессивным считалось любое активное поведение как доброжелательное так и враждебное. В настоящее время под агрессией стали понимать враждебное поведение в отношении окружающих людей, причем в понятии «агрессия» объединяются различные по форме и результатам акты поведения: от таких как злые шутки, сплетни, враждебные фантазии, до бандитизма и убийств.

Одним из наиболее дискутируемых вопросов можно считать влияние средств массовой информации на агрессивное поведение личности. В публичных обсуждениях проявления агрессии и насилия в молодежной среде СМИ обычно называют одним из факторов явно возрастающего уровня агрессивного поведения молодежи. На различных телеканалах и в различных телепередачах большое количество агрессивных эпизодов, зачастую чрезвычайно жестокого характера, без труда доступных для просмотра юным зрителям. То же самое можно сказать о домашнем видео, кинопродукции, комиксах и о компьютерных играх, которые очень популярны в молодежной среде. Кроме того, регулярно сообщаются тревожные данные о среднем количестве часов в неделю, проводимых за компьютером, телевизором детьми и подростками. Эти наблюдения приводят к убеждению, что трансляция насилия в средствах массовой информации обуславливает общее увеличение агрессивного поведения в обществе. Воздействие медиа изображений агрессивного поведения на человека может проявляться двояким образом:

а) специфически – демонстрируется поведение, представляющее собой прямую имитацию наблюдавшегося поведения;

б) в более общей форме – наблюдение конкретного вида агрессии приводит к повышенной вероятности агрессивных реакций, принимающих какую- то другую форму.

Наблюдение изображаемых в масс-медиа сцен насилия может ослабить имеющиеся у зрителей “запреты” на агрессивное поведение, поскольку агрессия представляется как обыкновенная распространенная черта социальных взаимодействий. Изображение агрессивного поведения получило в средствах массовой информации широкое

распространение, при этом лишь в некоторых случаях показывается, что акты насилия вызывают болевые ощущения у жертвы и причиняют ей вред, – это подрывает восприятие насилия как асоциального и пагубного деяния.

Установлено, у зрителя неоднократно наблюдающего изображаемые в масс-медиа сцен насилия формируется привыкание, срабатывают защитные механизмы психики, развиваются реакции избегания подобной информации, ее «забывания» по механизму вытеснения. В результате работы этих психологических механизмов как на индивидуально-личностном, так и на социально-психологическом уровнях происходит десенсибилизация к проявлениям жестокости и насилия, а также усвоению новых форм агрессивно-насильственного поведения по механизму социального научения.

Существует устойчивый кратковременный эффект воздействия ТВ-сцен агрессии на поведение зрителей. Что же касается долговременного эффекта, по меньшей мере, может быть показана значимая положительная корреляция между уровнем ТВ-агрессии и выраженностью тенденции к агрессивному поведению. Кроме того, авторы определили ряд факторов, ослабляющих воздействие ТВ на агрессивное поведение. Агрессия в СМИ с большей вероятностью повышает агрессивные склонности зрителя, если имеют место следующие условия:

1. Эффективность. Агрессия в СМИ представлена как эффективный инструмент достижения целей, который можно применять безнаказанно.

2. Нормативность. При показе физической агрессии или действий, намеренно наносящих ущерб, не уделяется внимание их негативным последствиям для жертвы ее страданиям, горю или боли. Более того, агрессия часто представляется как оправданная, то есть, когда в качестве ее субъектов выступают «хорошие парни», например полиция.

3. Уместность. Изображаемый обидчик имеет некоторое сходство со зрителем, который может, таким образом, вообразить себя в подобной роли. Агрессия представлена скорее в реалистической, чем в фантастической манере.

4. Восприимчивость. Наблюдая агрессивную сцену, зритель находится в состоянии эмоционального подъема (удовольствие, гнев, фрустрация), который мешает выработке более отстраненного или критического отношения к происходящему.

Очевидно, что сцены агрессии в СМИ воздействуют на агрессивность зрителей в реальной жизни. Какие процессы могут объяснить этот эффект? Проведя теоретическую и эмпирическую работу в данной области, Гунтер заключил, что, кроме процессов передачи возбуждения и подражания образцам, постоянное наблюдение за агрессивными персонажами и третируемыми жертвами может снизить эмоциональную чувствительность зрителей к жестокому обращению (десенсибилизация) и ослабить тенденции к отторжению их собственных агрессивных действий.

Если на телеэкране «враги» демонстрируют агрессивное поведение и остаются безнаказанными, «сдерживающие силы» у зрителя в отношении ненормативного поведения могут ослабеть. Испытуемые-мужчины, которым в течение недели ежедневно демонстрировались агрессивно-порнографические фильмы, сообщили о притуплении чувства депрессии, раздражения и тревоги. Они в большей мере стали оценивать фильмы как приятные, и в меньшей — как содержащие насилие и унижительные для женщин.

Частые сцены агрессии в СМИ также влияют на установки. Люди, с помощью ТВ узнавшие, что конфликты часто решаются агрессивным путем и что один агрессивный поступок обычно влечет за собой другой, могут переоценить свои собственные шансы стать жертвой. Они более подозрительны по отношению к другим и требуют более суровых приговоров в борьбе с преступностью. Связь между агрессией в СМИ и поведенческой агрессией не однонаправлена, хотя этот факт часто не замечается. В реальной жизни программы, содержащие сцены насилия, обычно не навязываются детям и подросткам специально. Они имеют возможность выбирать среди каналов, фильмов и видео то, что хотят смотреть сами. Таким образом, связь между демонстрацией агрессии в СМИ и агрессивным поведением может быть искажена индивидуальным предпочтением агрессивных фильмов.

Эффекты насилия в масс-медиа не одинаковы для разных зрителей. Некоторые люди больше других подвержены влиянию телевидения, и отдельные эпизоды шоу воздействуют на них сильнее. При выборе политики – регуляции актами закона или основополагающих принципов телеиндустрии – нужно учитывать эти различия. Всякое насилие на экране приносит людям неодинаковый вред. В этом заключается проблема введения ограничителей насилия и рейтингов. Еще одна проблема, которая усложняет вопросы политики в отношении СМИ, состоит в том, что темы насилия необычайно распространены в масс-медиа. Конечно, насилие преобладает в развлекательных программах и фильмах, но оно также широко распространено в мультфильмах, новостях, лирических песнях и там, где мы менее всего ожидаем, когда говорим о насилии в СМИ.

Велись жестокие и разгоряченные дебаты об эффектах насилия в масс-медиа – и вероятно, они и дальше будут вестись на таком же уровне. Как и следовало ожидать, телесети и телеиндустрия в целом не признают выводов бихевиористских исследований. Негативные эффекты телевидения, вероятно, не настолько распространены и серьезны, как считают самые строгие критики, но они и не настолько безопасны, как полагают апологеты (например, Cumberbatch & Howitt, 1989; J. L. Freedman, 1984, 1988; Howitt, 1982). Мы должны выйти за рамки порицания СМИ за все насилие в жизни, но и не должны снимать с них ответственности, как если бы СМИ не оказывали никакого влияния на зрителей.

Количество времени, проведенного у телевизора, демократичность, доступность телепродукции – все это оказывает большое формирующее влияние на вкусы и предпочтения человека.

Социологи выделяют пять ключевых компонентов контекста, который повышает восприятие зрителей к негативному воздействию медиа-насилия. Дети (подростки) наиболее склонны к этому негативному влиянию и склонны имитировать увиденное насилие, особенно если в изображении акта насилия присутствуют все пять из упомянутых ниже компонентов.

Факторы, способствующие агрессивным установкам и поведению:

- Преступник является привлекательной ролевой моделью;
- Насилие выглядит оправданным;
- За насилием не идет месть (преступные действия не ведут к покаянию, не осуждаются, не наказываются)
- Жертва насилия несет минимальный ущерб;
- Сцена насилия воспринимается зрителем как реалистичная.

Таким образом, влияние телевидения на поведение современного ребенка и подростка является ли существенным. То, что показывают на экранах, считается положительным, социально одобренным, правильным. Наибольшее влияние, конечно, имеет положительный герой, поведение которого воспринимается как образцовая. Но, к сожалению, способы "борьбы со злом", которые демонстрируют с экранов положительные персонажи, не менее агрессивны, чем само «зло». Насилие, льющейся рекой с экранов телевизоров, конечно, наносит колоссальный вред, особенно детям и подросткам, которые не имеют достаточной способности к сопротивлению такому влиянию и соответственно формируют модели своего поведения в социуме.

СМИ являются одним из основных источников пропаганды агрессии, которое становится моделью дальнейшего поведения подростков.

Таким образом, средства массовой информации являясь наиболее доступным и широко используемым средством получения информации имеет двойственную ориентацию: положительную и отрицательную. Современный подросток проводит достаточное количество времени перед экраном телевизора, слушая музыку по радио или пользуясь Интернетом, может невольно стать «заложником» СМИ.

Детская психика, особенно во время пубертатного периода, особенно нестабильна. Ребенок, становясь взрослым, меняя свои убеждения, вкусы, интересы, надеясь на поддержку взрослых и все еще полагая, что взрослый всегда прав, разочаровывается в окружающих его людях. Часто родители не понимают своих детей, ругают, упрекают, наказывают, поэтому

подросток начинает искать себе кумиров среди любимых героев кино или мультфильмов, компьютерных игр или музыкальных исполнителях. Поведение кумира становится моделью поведения подростка. Он старается подражать во всем: одежде, походке, манере общения поведение. К сожалению, чаще всего кумирами становятся отрицательные герои. Ребенок как бы протестует против устоявшихся правил и законов, он старается заявить о себе как о личности, хочет стать сильным, уважаемым, но не всегда понимает, что его действия могут причинить вред окружающим людям.

Современные фильмы и мультфильмы наполнены жестокостью и насилием. Ребенок, начиная с 3 - 4 летнего возраста смотрит мультики, в которых присутствует агрессивное поведение «положительного» героя. В 13 лет для него становится нормой наблюдать за сценами насилия и жестокого убийства на экране. Все это может привести к тому, что каждое дальнейшее поколение будет все чаще проявлять агрессию по отношению к окружающим, порог критичности к своим действиям будет снижаться, что приведет к увеличению числа правонарушений среди подростков.

Таким образом, транслируемые передачи посредством СМИ необходимо контролировать со стороны государства, недопуская к трансляции в дневное и вечернее время мультфильмов и фильмов со сценами насилия и жестокости.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. National Television Violence Study, 1997.
2. Gerbner & Gross, 1980; Huston et al., 1992.
3. Cantor & Oliver, 1996
4. Брушлинская Н.В. Криминальное насилие в семье и его трансляция средствами массовой информации. [http://evartist.narod.ru / text7 / 38. htm](http://evartist.narod.ru/text7/38.htm).
5. Змановская Е.В. Девиантология: Психология отклоняющегося поведения. М.: Академия, 2004.
6. Крэйхи Б. Социальная психология агрессии. СПб.: Питер, 2003.
7. Baron R.A., Richardson D.R., Human aggression. New York, Plenum Press, 1994. Muñoz F. Efectos de la Televisión en los niños. En :La Generación TV, Granada, Alsur, 1996.
8. Potter W.J. On media violence. Thousand Oaks, CA: Sage, 1999.
9. Rice, F. Desarrollo humano: el estudio del ciclo vital. México: Prentice-Hall, 1997.
10. Smith S.L., Donnerstein E. Harmful effects of exposure to media violence. San Diego, CA: Academic Press. 1998.
11. Лит.: Ениколопов С. Н. Массовая коммуникация и проблема насилия // Информационная и психологическая безопасность в СМИ: в 2 т. Т. 1: Телевизионные и рекламные коммуникации / Под ред. А. И. Донцова, Я. Н. Засурского, Л. В. Матвеевой, А. И. Подольского. М., 2002. С. Н. Ениколопов

Полторак Володимир Абрамович - доктор філософських наук, професор кафедри політології, соціології та гуманітарних наук, Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля

УДК 316.4:339.138

СОЦІАЛЬНИЙ МАРКЕТИНГ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ЗАСТОСУВАННЯ В ОСВІТНІЙ, МЕДИЧНІЙ, КУЛЬТУРНІЙ, ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ, ДОБРОЧИННІЙ, ІДЕОЛОГІЧНІЙ СФЕРАХ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовано важливу й актуальну проблему застосування соціального маркетингу для регулювання соціальних процесів у демократичному, ринковому суспільстві. Розглядається особлива його роль в умовах соціально-політичної, соціально-економічної, воєнної кризи, коли необхідно приймати нові, креативні рішення, спрямовані на вирішення відповідних проблем. Зокрема розглядаються завдання освітнього маркетингу з точки зору реалізації ризик-стратегій, що виникають перед студентами в сучасних умовах, перспективи розвитку медичного маркетингу в умовах впровадження страхової медицини, роль добровільного маркетингу в організації волонтерського руху, нові технології організації ідеологічної діяльності та пропаганди.

Ключові слова: соціальний маркетинг, кризове суспільство, освітній маркетинг, добровільний маркетинг.

СОЦИАЛЬНЫЙ МАРКЕТИНГ: СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ И ПРИМЕНЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ, МЕДИЦИНСКОЙ, КУЛЬТУРНОЙ, ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ, БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОЙ, ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ СФЕРАХ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

В статье проанализирована важная и актуальная проблема использования социального маркетинга для регулирования социальных процессов в демократическом, рыночном обществе. Рассматривается его особая роль в условиях социально-политического, социально-экономического, военного кризисов, когда не обходимо принятие новых креативных решений, направленных на решение соответствующих проблем. В частности, рассматриваются задачи образовательного маркетинга, которые встают перед студентами в современных условиях с точки зрения реализации риск-стратегий, перспективы развития медицинского маркетинга в условиях внедрения страховой медицины, роль благотворительного маркетинга в организации волонтерского движения, новые технологии организации идеологической и пропагандистской деятельности.

Ключевые слова: социальный маркетинг, кризисное общество, образовательный маркетинг, благотворительный маркетинг.

SOCIAL MARKETING: CURRENT PROBLEMS OF ITS DEVELOPMENT AND APPLICATION IN UKRAINE IN THE SPHERES OF EDUCATION, HEALTH CARE, CULTURE, LOCAL DEVELOPMENT, CHARITY AND IDEOLOGY.

The article looks into the topical problem of the application of social marketing for the regulation of social processes in a democratic market society. Analyzed is social marketing's specific role in the context of sociopolitical, socioeconomic and military crises demanding new non-trivial solutions. Special attention is devoted to the tasks of educational marketing and the problems that students face while realizing various risk strategies; to the prospects of the development of health care marketing in the course of the introduction of insurance medicine; to the role of charity marketing in organizing the volunteers' movement; to new technologies of ideological and propagandistic activity.

Keywords: social marketing, crisis society, educational marketing, charity marketing.

Постановка проблеми. Актуальність розвитку та застосування соціального маркетингу в управлінні соціальною сферою суспільства пояснюється тим, що, з одного боку, якихось

специфічних методів регулювання соціальних процесів (на відміну, наприклад, від економічних) у розпорядженні суспільства практично не існує. З іншого боку, мова йде про плюралістичне суспільство, що базується на ринковій економіці – тому можливе «перенесення» методів та технологій регулювання, що використовуються в інших сферах суспільства, на соціальну.

Поміж тим, сьогодні дуже мало робіт, особливо в Україні, присвячених аналізу цієї проблематики. Більш того, деякі науковці та практики ставляться до використання маркетингових підходів до управління соціальною сферою досить скептично, хоча запропонувати якихось інших ефективних підходів, методів і технологій не спромоглися. Особливої актуальності ця проблема набуває у період політичної кризи, яка має місце сьогодні в Україні та супроводжується кризами і в економічній, культурній, військовій та інших сферах розвитку і функціонування суспільства. Саме у такий, кризовий період, коли виникають проблеми, що не можуть бути вирішеними традиційно використовуваними підходами і потребують застосування нових, часто – креативних, методів, і з'являється необхідність у використанні маркетингових підходів. Підходів, що засновані на вивченні ситуації на тому чи іншому ринку та виробці методів і технологій, що дозволяють вирішувати ті проблеми, що виникають.

Головною метою статті є аналіз низки маркетингових підходів, що сьогодні використовуються в Україні в процесі регулювання такими соціальними сферами розвитку суспільства, як освіта, медицина, добродійність, ідеологічна діяльність та деякими іншими, та аналіз можливостей їх подальшого використання в умовах кризового українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу при аналізі проблеми, що запропонована для розгляду у статті, треба зупинитися на викладенні підходів, що використовуються в процесі регулювання розвитком освіти, у першу чергу вищою. Тому, що саме у цій сфері паралельно із сферою політики в Україні почали вперше застосовуватися маркетингові підходи. Тобто мова йде про освітній маркетинг. На відміну від інших напрямків соціального маркетингу, в соціологічній науковій літературі в останні роки з'явилося декілька публікацій, де розглядаються основні проблеми цього напрямку.

Зупинимося на короткій характеристиці основних з цих проблем, в першу чергу тих, що виникають при застосуванні маркетингових підходів в освітній сфері.

Зрозуміло, чому з перших кроків становлення ринкового суспільства в Україні саме освітній маркетинг набув особливої значущості. Він виступив як концепція регулювання ринку освітніх послуг, взаємовідносин між, з одного боку, виробниками освітніх послуг, державними вищими навчальними закладами, приватними закладами та, з іншого – молоддю, яка обирає спеціальності та шляхи подальшого життєвого становлення. Саме впровадження ринкових принципів в організацію підготовки фахівців, в тому числі відкриття та функціонування системи недержавних навчальних закладів, призвело до розширення можливостей молодих людей для вибору спеціальності та здобуття відповідної освіти. Цьому сприяла низка чинників, в тому числі подолання проблеми, радянської тенденції «викривлення» системи вищої освіти відносно номенклатури спеціальностей, за якими готувалися фахівці [1, с. 25].

Використання освітнього маркетингу на протязі вже достатньо тривалого часу, незважаючи на деякі проблеми, пов'язані із об'єктивними демографічними чинниками (різке скорочення кількості потенційних абітурієнтів, що обирають шлях здобуття вищої освіти) та специфічна державна політика «регулювання» ринку освітніх послуг, яка призводить до штучного збільшення кількості бюджетних місць на деякі спеціальності (мало того, що немає необхідності у підготовці значної кількості таких фахівців, вони ще готуються за державний рахунок, хоча використовуються в основному не на державних, а на приватних підприємствах), дало дуже значний результат. Сьогодні скорочується кількість недержавних вищих, філіалів деяких державних навчальних закладів, які не дають якісної освіти, які не можуть зробити якісний набір абітурієнтів, скорочується чисельність спеціальностей, по

яким готуються фахівці з вищою освітою, надані нещодавно прийнятим Законом України «Про вищу освіту» широкі права для автономії вищих, які дозволяють їм вести самостійну політику у регулюванні сфери освіти.

Тим не менш, залишається низка проблем розвитку вищої освіти у ринковому суспільстві (тобто суспільстві із ринковою економікою), які, з нашої точки зору, повинні вирішуватися саме з використанням маркетингових підходів. Зупинимося лише на одній з подібних проблем. Мова йде про наявність реального протиріччя (вірніше – низки протиріч), що виникають на теренах, так би мовити «взаємозв'язку» поміж ринком вищої освіти, з одного боку, та ринком праці – з іншого. З нашої точки зору, можна виділити три основні протиріччя, що виникають:

протиріччя поміж номенклатурою спеціальностей, за якими готуються фахівці у вузах, та подібною ж номенклатурою спеціальностей, яких потребує народне господарство країни;

протиріччя поміж устремліннями молоді до здобуття певних спеціальностей, які, так би мовити, престижні (наприклад, психологи, юристи, перекладачі та ін.), та потребами народного господарства у подібних фахівцях;

протиріччя поміж працевлаштуванням випускників, що здобули якісну освіту у найбільш фахових навчальних закладах, що готують найбільш кваліфікованих фахівців, та процесами їх працевлаштування, де дуже часто враховується не якість освіти, а деякі специфічні чинники, пов'язані із корупційними складовими або використанням родинних та інших несистемних чинників.

У дуже цікавій дисертаційній роботі О.О. Дейнеко [2] ці протиріччя характеризуються як певні «ножиці» поміж наявністю певних робочих місць та бажанням молоді їх зайняти, кількістю ліцензованих місць по певним спеціальностям, що «відкриті» у вишах. Щодо ж ситуації на ринку освіти, рішеннями, які приймаються молоддю відповідно з її бажаннями отримати ту чи іншу професію, то мова йде про дійсно існуючі «ризик-стратегії», коли молода людина обирає певну спеціальність, а потім не може працевлаштуватися по ній. Причому окрім тих чи інших «бажань» молодої людини (не завжди обґрунтованих відповідно із ситуацією на ринку праці) йдеться і про певний часовий лаг, тобто розуміння того, чи знадобиться обрана професія через п'ять років, коли молода людина завершить освіту та здобуде диплом.

З нашої точки зору, усі три протиріччя, про які йдеться, повинні вирішувати саме і лише з використанням маркетингових підходів. Інша річ, що не завжди це можна зробити в Україні сьогодні завдяки активному втручання держави у процеси, що мають об'єктивний соціально-економічний характер. Саме використання нового закону про освіту повинно сприяти вирішенню відповідних проблем. Дійсно, якщо йдеться про першу з означених вище проблем, то держава повинна визначити потребу суспільства у фахівцях різних спеціальностей, спрогнозувати їх потребу у майбутньому та чітко спланувати чисельність ВНЗ та кількість необхідних народному господарству фахівців, прийняти рішення про закриття ВНЗ та факультетів, які готують «непотрібних» спеціалістів. Щодо ж тих молодих людей, які цікавляться професіями, майбутність яких під запитанням, то потрібно не «боротися» проти приватних вузів, а підтримувати їх, в тому числі таких, які готують фахівців, доля яких у майбутньому не дуже очевидна. У цьому випадку студенти самі сплячуть за навчання, а їх працевлаштування є їх особистою справою.

Відносно другої проблеми, протиріччя, пов'язаного з тим, що молоді люди обирають сьогодні дуже часто спеціальності, які можуть бути в майбутньому не затребуваними, то з точки зору маркетингових підходів на відміну від ринків товарних (де визначення певних потреб корелюється з негайним нарощуванням або припиненням випуску тих чи інших товарів) освітній ринок не може чітко корелюватися їх вимогами з вимогами ринку праці. Тобто, з одного боку, використання маркетингового підходу спрямовано на те, щоб задовольнити потреби і бажання молоді здобути ті спеціальності, які їй до вподоби (а інакше і бути не може – у суспільстві із ринковою економікою бажання споживача повинні бути задоволеними). З іншого боку, саме у такому суспільстві, і саме у таких випадках гарантії

працевлаштування молодим людям, що обрали спеціальність подібним чином, державою, як вже відзначалося, не можуть бути наданими. І ця обставина повинна чітко усвідомлюватися молодими людьми, а державні служби (зокрема центри зайнятості) повинні більш чітко та обгрунтовано доводити до абітурієнтів ситуацію на ринку праці та тенденції її розвитку на найближчі 5-10 років. Щодо третьої проблеми (йдеться про те, що працевлаштування фахівців треба робити з урахуванням у першу чергу здобутої кваліфікації, рейтингу вузів, що вони закінчили та які свідчать про якість освіти, що здобувається, то її вирішення також повинно мати, так би мовити, «маркетинговий характер». Тобто підприємства, компанії повинні бути зацікавленими у прийомі на роботу найбільш кваліфікованих, добре підготовлених фахівців, віддача від праці яких буде максимальною. Саме подібна ситуація існує у найбільш розвинених західних країнах. Але абсолютно зрозуміло, що подібні підходи потребують для впровадження значного часу та повної перебудови роботи, що на сьогодні використовуються в Україні у кадровій діяльності (тобто в першу чергу впровадження конкурсного відбору, ефективної профорієнтації та профадаптації молодих фахівців та ін.)

Таким чином можна зробити загальний висновок відносно того, що у сфері освіти використання маркетингових механізмів є достатньо ефективним, за допомогою освітнього маркетингу в умовах суспільства, у тому числі кризового, вирішуються різноманітні складні проблеми. Дещо по-іншому на сьогодні використовується в Україні маркетинг медицини. На жаль, його широкому та ефективному використанню заважає та обставина, що до сих пір в країні більшість медичних послуг реалізується як би безоплатно. Зрозуміло, що подібного насправді немає, що подібний підхід практично знищив медицину в сучасній Україні. Але...

Дійсно в країні є певна кількість установ, де деякі медичні послуги (особливо – стоматологічні) надаються на платній основі. Але таких установ, по-перше, небагато. По-друге, вони працюють лише на деяких, так би мовити, медичних ринках, реалізують лише деякі послуги. По-третє, їх кількість не «покриває» існуючих потреб: так, для лікування деяких хвороб подібні установи є, для інших їх чи взагалі немає, чи їх функціонує недостатня кількість. По-четверте, платня за подібні послуги встановлюється довільно, інколи практично не обгрунтовано. І таке інше. Тому, якщо порівнювати функціонування освітніх та медичних ринків в Україні, то можна зробити висновок, що на першому дійсно «працюють» маркетингові механізми (так, будь-яка нова спеціальність відразу ж встає у програму цілої низки ВНЗ, причому ціни на такі послуги у різних вузах найчастіше порівняні). На другому ж ринку маркетингові підходи практично не використовуються.

А чи можливо їх використання взагалі? Якщо так, то за якими умовами і коли це станеться в Україні? По нашому переконанню, використання маркетингових підходів, механізмів у медицині можливо і пов'язано воно в першу чергу із запровадженням страхової медицини в країні. У цьому випадку не все буде вирішуватися дуже просто. Закордонний досвід, навіть у таких багатих країнах як США (медична реформа Обама) свідчить, що виникають значні проблеми із страховими внесками за пенсіонерів та інших не дуже заможних верств населення.

Однак, якщо казати про основну масу населення, яка сплачує різні по вазі страхові внески, та за цих людей, ще сплачують фірми, компанії, підприємства, то використання медичного маркетингу стає можливим, оскільки за різні внески можуть і повинні призначатися різні медичні послуги: як по обсягу, так і по вартості. Отже, треба дочекатися впровадження в Україні страхової медицини і потім розвивати відповідну концепцію і практику соціального маркетингу. Зараз прогнозувати якісь рішення зарано, оскільки невідомо взагалі, яка система медичного страхування буде прийнята в країні.

Маркетинг у сфері культури вирішує дві основні, дуже важливі проблеми, що пов'язані, з одного боку, із загальною затребуваністю культурних послуг, з іншого – їх комерціалізацією. Зрозуміло, що мова у цьому плані йде виключно про «продукти» та «послуги», що пов'язані із духовною культурою (окрім неї як відомо, існує і культура матеріальна, але розгляд її проблем – це інше, потребує спеціального аналізу).

Так от, якщо казати про затребуваність різних «культурних продуктів» (а до них

відносяться ті, що виробляються такими закладами, як театри, кінотеатри, музеї, бібліотеки та ін.), то на сьогодні ситуація склалася таким чином, що зовні здається, що використовувати маркетингові підходи до регулювання культурної сфери суспільства практично неможливо. Так, потреби у послугах бібліотек різко знизилися із розвитком інтернету. Музеї найчастіше відвідують лише елітні, столичні або пов'язані із життям та діяльністю відомих діячів культури, науки і т.д.. Периферійні театри практично не можуть наповнити зали, оскільки потенційний глядач зараз потребує визначної мистецької віддачі, запрошення відомих акторів, а це можуть зробити не усі театральні заклади.

Практично лише із кінотеатрами, які усі були передані у приватну власність, вдалося чітко реалізувати маркетинговий підхід у його, так би мовити, чистому, класичному вигляді. В результаті значна кількість кінотеатрів взагалі припинила існування, інші були відремонтовані, модернізовані та пропонують відповідні послуги. Найчастіше – дорого, але бізнес є бізнес.

Постає запитання: що робити із музеями, бібліотеками та деякими іншими подібними закладами культури, більшість яких залишилася у державній та комунальній власності? Чи можна якимось чином розповсюдити на них маркетингові механізми регулювання? З нашої точки зору, це можливо але тільки частково. Сьогодні практично пройшов розподіл закладів культури на комерційно орієнтовані та некомерційні. Саме останні вимушені шукати та використовувати маркетингові механізми для регулювання своєї діяльності для того, щоб не тільки взагалі існувати, але й конкурувати на «культурному ринку». «Маркетинг культури, - справедливо вважає Т.В. Абанкіна, - це формування та задоволення попиту у так званому «просторі вільного часу» або у просторі дозвілля» (3, с. 2).

Досвід деяких відомих закладів культури, які існують та досить успішно функціонують, у тому числі в Україні, свідчить про те, що відповідний маркетинг культурних послуг може бути забезпечений з використанням низки джерел фінансування та здобуття прибутків від діяльності закладів. Зокрема, йдеться про наступні:

- внески з державного та комунального бюджетів, якщо такі установи певним чином інституалізовані та легітимізовані;
- ведення комерційної науково-дослідної та науково-просвітницької діяльності, в тому числі проведення платних екскурсій, показів, виставок, реставраційних робіт, пропонування фото – та відеопослуг;
- продаж продукції, що пов'язана із діяльністю закладів культури, а саме: книг, проспектів, карток, відеофільмів, фонетичних записів та іншого;
- приваблення благодійної та спонсорської підтримки.

Усе це при активній та кваліфікованій реалізації маркетингових заходів (вивчення та сегментування відповідних ринків, аналіз потенційного попиту, використання комплексу заходів просування послуг та ін.) може принести значний ефект і навіть зробити діяльність культурних закладів прибутковою. Саме про це свідчить, наприклад, досвід роботи таких музеїв, як французький Лувр чи російський Ермітаж (де, до речі служба маркетингу нараховує більше 30 співробітників). Усе це, безумовно потребує значної роботи по аналізу проблем культурного маркетингу та його запровадженню у практику діяльності українських закладів культури.

Одним з найбільш ефективних та затребуваних в практиці організації управління соціальними процесами є територіальний маркетинг. Він практично завжди, у тому числі і в сьогоднішній кризовій Україні, виступає як один з найбільш актуальних. Подібний маркетинг є маркетингом в інтересах тих чи інших територій. Він спрямований на те, щоб певну з них зробити привабливою, конкурентоспроможною у порівнянні з іншими.

Зрозуміло, що подібне ставлення до «просування» певних територій, регіонів, міст (а головним чинниками в успішності подібного просування виступають рівень розвитку та благополуччя регіону, його імідж та репутація) є непростим і потребує саме маркетингового підходу. Оскільки саме сукупність цих факторів визначає такі важливі обставини функціонування регіону, як міграційна політика населення (у тому числі привабливість його

як місця для постійного мешкання, роботи), його привабливість для інвестицій, для організації туризму та ін.

Розглянемо коротко у цій статті один з аспектів територіального маркетингу, який виявився особливо актуальним для України в умовах політичної та соціально-економічної кризи, що у ній відбувається. Мова йде про складні умови, у яких опинилися туристична галузь країни та громадяни України, яким прийшлося практично повністю змінювати свою, так би мовити, «туристичну поведінку».

Подібна проблема була обумовлена, з одного боку, втратою країною такого популярного та ємкого для відпочинку регіону, як Крим. З іншого – різким скороченням закордонного туризму, що було викликано кількарізовим здорожченням іноземної валюти по відношенню до гривні.

Саме ці обставини спонукали низку регіонів (зокрема, Карпати, Закарпаття, Одеський регіон, Приазов'є) без перебільшення повною мірою «включити» у дію механізм маркетингу територій. У першу чергу йдеться про наступні напрямки маркетингу територій:

- маркетинг іміджу, задіяний у першу чергу у карпатському регіоні, де вже довгі роки існувала та формувалася певна туристично-лікувальна репутація. Сьогодні регіон проводить ефективні комунікативні заходи, спрямовані на те, щоб привабити саме до туризму не тільки людей, що потребують лікування, але й туристів, спрямованих на отримання самих різних послуг, включаючи зимові види спорту (Буковель та інші зимові курорти);

- маркетинг інфраструктури особливо глибоко впроваджується у кризовий період у Закарпатті, де не тільки існує достатньо розвинена інфраструктура шляхів, гірського туризму, але є можливості подорожей до низки країн, з якими межує регіон – Румунії, Угорщини, Словаччини, Польщі;

- маркетинг привабливості найбільш активно реалізується в Одеському регіоні, який ставить за мету «замінити» Крим як місце морського літнього відпочинку, зробити з регіону дійсно привабливий курорт. А окрім іншого потребує активного розвитку відповідних територій в Херсоні, Миколаєві, в Караліно - Бугазі, на Затоці та низці інших територій, що можуть разом із Одесою створити великий морський курорт.

Ці плани, на жаль, зараз здійснити дуже важко, враховуючи складне соціально-економічне становище країни, дії, що відбуваються на її сході. Але певні кроки у цьому напрямку здійснюються, про що свідчить та обставина, що більшість українців, що обирають морський відпочинок, гірський туризм, вже переорієнтувалася з Криму на інші українські курорти.

Наступна сфера використання соціального маркетингу, яка також здобула як особливого розвитку в Україні у період кризи, так й уточнила механізми свого впровадження, добродійність. Власне маркетинг добродійності, благодійності часто-густо викликає неоднозначне розуміння та тлумачення. Деякі фахівці взагалі вважають, що у випадку із благодійністю про використання маркетингу можна і не згадувати. «Із благодійністю зрозуміло, - відзначає, наприклад Ю. Бурлакова, - вона нічого на ринку не просуває, у іншому випадку вона не може вважатися благодійністю» (4, с.36).

Але насправді це не зовсім так. Часто «змішують» поняття, так званої корпоративної відповідальності бізнесу та добродійності. У першому випадку, як відзначають Ф. Котлер та Н. Лі, мова йде про «вільний вибір на користь зобов'язання підвищувати добробут громади через відповідні підходи до ведення бізнесу, а також надання корпоративних ресурсів» (5, с. 3). Про цей напрямок діяльності бізнесу, до речі, дуже важливий і актуальний в сучасній Україні, у цій статті не йдеться.

Щодо ж безпосередньо добродійності, благодійності, суб'єктами якої виступають як держава, так і бізнесові структури, окремі громадяни, то вона виступає як «добровільна діяльність громадян та юридичних осіб по безкорисливому (безоплатному або на пільгових умовах) передаванню громадянам або юридичним особам майна, у тому числі грошей, безкоштовному виконанню робіт, наданню послуг та іншої підтримки» (6, с. 113-114).

Чи можуть подібні процеси здійснюватися з використанням маркетингових підходів?

Безумовно! Більш того, саме такий підхід віддзеркалює сутність, механізм добродійної діяльності, яка репрезентує важливий соціальний процес різноманітної підтримки не тільки тих чи інших фізичних осіб, але й установ та представників культури, освіти, спорту, науки та інших.

Якщо коротко охарактеризувати процес добродійної діяльності, то він включає наступні етапи:

- визначення проблем, що пов'язані із необхідністю здобуття тими чи іншими особами та установами благодійної допомоги;
- формування соціальних програм, спрямованих на системну благодійну допомогу;
- визначення цільових груп здобувачів благодійної допомоги;
- збирання коштів на благодійну допомогу;
- здійснення ефективного контролю за розподілом благодійної допомоги та розрахунк (по можливості) її ефективності;

Треба зауважити, що ще декілька років тому подібний маркетинговий підхід до використання благодійної допомоги розвивався лише у теоретичних працях соціологів та соціальних працівників (див., наприклад, 7, с. 224-229). Але з початком подій на Донбасі та російського агресією проти України виник та здобув широкого розвитку волонтерський рух. І саме в процесі його виникнення та широкого розвитку здобув, на наш погляд, реального втілення маркетинговий механізм добродійності.

Дійсно, по-перше, почали чітко визначатися проблеми, які потребували благодійної допомоги. Як виявилось, це у першу чергу були потреби допомоги українській армії, яка по низці причин виявилася практично невідготовленою до участі у військових діях, потребувала не тільки одягу для військовиків, але й зброї, різноманітних приладів до ведення успішних боїв.

По-друге, реально почали формуватися соціальні програми, спрямовані на те, щоб благодійну допомогу зробити системною, організованою. Так, група волонтерів була прийнята для організації і контролю відповідної діяльності у Міністерство оборони країни. По-третє, серед цільових груп здобувачів благодійної допомоги окрім традиційних (сиріт, хворих дітей і т.ін.) були виділені військові, поранені та інваліди, що потребували допомоги у протезуванні, переселенці із Криму та Донецької і Луганської областей.

По-четверте, до збирання коштів на благодійну допомогу підключилися державні та комерційні підприємства, телеканали, пересічні громадяни та інші суб'єкти добродійності. Дуже багато громадян, наприклад, перераховували кошти на карткові рахунки. Також велику роботу у цьому напрямку проводять підприємства різних форм власності, що ремонтують військову техніку, розробляють та виробляють засоби захисту військових та інше. По-п'яте, встановлюється (хоча сьогодні ще може не дуже ефективний) контроль за збиранням, розподілом та використанням благодійної допомоги.

Таким чином, з нашої точки зору, можна стверджувати, що використання маркетингових підходів, соціального маркетингу дійсно дозволяє зробити цю сферу життєдіяльності суспільства достатньо керованою та ефективною. Тому подальша розробка механізмів і технологій реалізацій завдань добродійного маркетингу на часі є однією з найбільш актуальних.

Особливої уваги сьогодні, зокрема враховуючи кризову ситуацію в Україні, проблеми російської пропаганди та української контрпропаганди, заслуговує така важлива галузь соціального маркетингу, його напрямок, як, так званий, маркетинг ідей. Під ним найчастіше мають на увазі розповсюдження різноманітних ідей та реалізацію соціальних програм, які займають вкрай важливе місце в процесі організації функціонування сучасного суспільства.

Основна мета організації подібного маркетингу – зміна ставлення споживачів до певних товарів і послуг (коли йдеться про маркетинг у бізнесі) та цінностей, ідей, ідеалів (коли мова йде про соціальну сферу суспільства) [8, с. 98]. При цьому маркетинг ідей використовується як для «ломання» негативних стереотипів, та і для «установлення, укріплення» у суспільній свідомості стереотипів, настанов позитивного плану.

До перших можна віднести, наприклад, ті, що пов'язані із боротьбою з націоналістичною або комуністичною ідеологіями, виступають проти насилля, алкоголізму, наркоманії і т.ін. До других – ті, що спрямовані на укріплення національної самосвідомості, виховання громадської позиції, патріотизму, боротьбою за збереження природного середовища та інші.

Взагалі проблеми маркетингу ідей вже, хоча й не дуже глибоко, розглядалися у спеціальній літературі [7, с. 230-239; 9, с. 511-516]. Аналізувалися, хоча й не дуже глибоко, і технології подібного маркетингу, зокрема, проектні [10, с. 37], маркетингові [11, с. 281-287], піарівські [12, с. VII]. Тим не менш, можна зазначити, що реалізація подібного маркетингу ідей, особливо коли йдеться про його застосування в Україні, та ще й у кризовий період, потребує не тільки удосконалення, але й практично повної розробки з метою подальшого застосування.

Наведемо лише один з найбільш яскравих прикладів ситуації, що склалася в Україні в останні роки (хоча подібних прикладів можна навести багато). Мова йде про російську пропаганду у період агресії цієї країни проти України та українському контрпропаганду (коли її взагалі можна вважати наявною) проти такої пропаганди.

Не будемо у цій статті розбирати те, які цілі переслідує така агресія, на що реально вона спрямована та інші суто політичні проблеми. Зупинимось лише на тому, яким чином організована російська пропаганда у цей період. І тут відзначимо ті аспекти, які зумовили її ефективність (треба признати це, хоча робити це й дуже важко). Практично у цій діяльності були використані саме маркетингові підходи, застосовані принципи соціального маркетингу.

По-перше, в процесі підготовки до подібної агресії (а вона, підготовка, продовжувалася, як відомо, на протязі значного періоду) були вивчені, проаналізовані основні принципи та напрямки «ідеологічної агресії» Росії проти України. Зокрема, були використані ідеї просування «руського миру»; піднесення значення пропаганди російської мови як другої державної; ідеї необхідності федералізації української держави та деякі інші.

По-друге, на протязі значного часу Росія створювала дуже ефективну та поширену (у тому числі у Європі та світі, наприклад, «Рашатудей») мережу засобів масової інформації, що мала змогу транслювати необхідну пропагандистську інформацію. По-третє, був достатньо серйозно розроблений специфічний контент подібної інформації, що транслювалася у першу чергу на східну Україну та реально створила ситуацію із специфічним ставленням населення Донецької і Луганської областей до проведення референдумів, створення ДНР та ЛНР.

І все це, на жаль, спрацювало! А запорукою цьому дійсно був маркетинговий підхід – тобто, з одного боку, визначення того, що потребувало населення на цих територіях (про Крим ми зараз не будемо казати – там дещо інша ситуація). З іншого – діяльність по задоволенню подібних інформаційних потреб.

А що в Україні? На жаль, практично нічого не було ужито у плані заходів маркетингу для ефективної протидії цим пропагандистським та іншим агресивним проявам. Якщо коротко, то, з одного боку, не були відпрацьовані, чітко визначені основні ідеї укріплення єдності Сходу та Заходу країни (постійні розмови про «дві України», про статус державної мови, про Донецьк, що «годує усю Україну» і багато іншого, що продукувало роз'єднання народу країни). По-друге, практично нічого не робилося для того, щоб певні ідеї української єдності, української державності можна було донести не тільки до регіонів України, але й до Європи, інших країн, нарешті до населення Росії, щоб хоча би зменшити ту напругу ненависті, яка створилася серед більшості росіян відносно України.

До речі, подібна інформаційна, пропагандистська система необхідна була не тільки для відстоювання державницьких позицій. Її практична відсутність не дозволяла створювати привабливий імідж України для приходу інвестицій, туристів і т. ін. Але повернемося до ситуації, що реально створилася на сьогодні, до тієї реакції, що вимушена була зробити (правильної чи не зовсім) українська держава в процесі російської агресії та подій, що відбулися на сході країни. Серед прийнятих заходів можна відзначити наступні:

- заборона трансляції в країні російських телеканалів (дія хоча й не маркетингова, але

зрозуміла у період фактично воєнного стану);

- заборона демонстрації російських кінофільмів та серіалів (дуже цікавий захід, треба б було тільки провести маркетингові дослідження щодо того, настільки реальним є вплив серіалів про «ментів» на свідомість українців);

- організація Міністерства пропаганди (може у першу чергу треба б було подумати про створення ефективного закордонного теле – та радіомовлення?);

- проведення Національною радою з телебачення низки заходів, які сприймаються більшістю населення як наступ на свободу слова в країні;

Можна наводити й інші «інновації» та заходи, що приймаються владою на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Але, на жаль, треба зробити висновок, що практично усі вони не виходять з реальних потреб суспільства, не проводиться їх вивчення та аналіз, не реалізується саме ті необхідні аспекти проблем, що можуть дати реальний результат. Більш того, часто рішення приймаються спонтанно – чого вартий приклад прийняття рішення про заборону використання російських серіалів, коли з голосування, що було проведено в парламенті, навіть довго не було ясно, які саме фільми забороняються. Саме тому постановка системи прийняття рішень по проблемам, пов'язаним із ідеологією, повинна бути переведеною на науковий рівень. А іншого у цьому плані окрім методології та технології соціального маркетингу поки знайти не вдалося нікому.

Висновки. На основі проведеного аналізу проблем розробки та використання в управлінні соціальними процесами соціального маркетингу можна зробити висновок щодо того, що саме маркетингові підходи до регулювання значної кількості соціальних процесів, зокрема, розвитку освіти, медицини, культури, доброчинності, ідеологічної діяльності та інших виступають як такі, що практично є ключовими, що дають змогу управляти розвитком подібних процесів. Особливої уваги заслуговує використання маркетингових механізмів, підходів, технологій у кризовому суспільстві, коли багато в чому змінюються системи функціонування різноманітних сфер суспільства, потрібно винаходження нових креативних підходів до керівництва ними. Проведений аналіз як раз і свідчить про те, що подібні нові підходи за допомогою соціального маркетингу знаходяться та використовуються.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Полторак В.А. Освітній маркетинг в умовах розвитку ринку освітніх послуг в сучасній Україні / В.А. Полторак / Український соціологічний журнал. – 2013. - №1-2. – С. 24-29.
2. Дейнеко О.О. Соціально-професійні плани у просторі ризик-стратегій сучасного українського студентства / О.О. Дейнеко: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук. – Харків: ХНУ імені В.Н. Карабіна, 2015. – 18 с.
3. Абанкіна Т.В. Социальный маркетинг: подходы и стратегии / Т.В. Абанкіна // Copyright Фонд развития и коммуникации северных городов «60 паралель». -3/10 2005. – 6 с.
4. Бурлакова Ю. Добрым быть прибыльно даже в России / Ю. Бурлакова // Рекламные идеи / YES. – 2003. - №1. – С. 36-41.
5. Котлер Ф. Корпоративна соціальна відповідальність / Ф. Котлер, Н. Лі: Пер. з англ. – К.: Стандарт, 2005. – 302 с.
6. Гундарин М.В. Книга руководителя отдела PR / М.В. Гундарин. – СПб.: Питер, 2006. – 368 с.
7. Акимов Д.И. Социальный маркетинг и социальная сфера общества: монография / Д.И. Акимов. – Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2010. – 312 с.
8. Андреев С.Н. Маркетинг некоммерческих субъектов / С.Н. Андреев. – М.: Финпресс, 2002. – 320 с.
9. Панкрухин А.П. Маркетинг / А.П. Панкрухин. – М.: ОМЕГА-Л, 2007. – 320 с.
10. Даченков И. Нам стоит взглянуть на оборотную сторону медали / И. Даченков // Советник. – 2001. – №10. – С. 37-38.
11. Устюжанина Л.В. Социальный маркетинг: планирование социальных обменов / Л.В. Устюжанина // Этюды по социальной инженерии: От утопии к организации / Под ред. В.М.

Розина. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 270-287.

12. Самые успешные PR-кампании в мировой практике: Пер. с англ. – М.: Консалтинговая группа «ИМИДЖ-Контакт», ИНФРА-М, 2002. – 310 с.

Савусін М. П. - методист Департаменту освіти та науки Одеської міської ради, здобувач ступеню кандидата філософських наук. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, філософський факультет, кафедра філософії природничих факультетів.

УДК: 165 / 168: 001.8 (043.3)

ЭНТРОПИЙНО-НЕГЕНТРОПИЙНИ МІРИ ПРОСТОТИ-СКЛАДНОСТІ СИСТЕМ

В параметричній загальній теорії систем простота-складність (П-С) системи зазвичай моделюється за допомогою ентропії-негентропії певного способу статистичного розподілення: системні дескриптори розподіляються за їх ролями (чи за підвидами ролей) в заданому системнопараметричному співвідношенні (СП). Тут ентропія відображає невизначеність і простоту системи за даним системним параметром (СП). Визначеність, яка вводить в систему за даним СП для її повної конкретизації, ускладнює її за цим СП (як і негентропія).

Ключові слова: система, простота-складність, ентропія-негентропія, визначеність-невизначеність, системний параметр, критерії спрощення, системний дескриптор.

ЭНТРОПИЙНО-НЕГЕНТРОПИЙНЫЕ МЕРЫ ПРОСТОТЫ-СЛОЖНОСТИ СИСТЕМ

В параметрической общей теории систем простота-сложность (П-С) системы обычно моделируется с помощью энтропии-негентропии некоторого способа статистического распределения: системные дескрипторы распределяются по их ролям (или по подвидам ролей) в заданном системнопараметрическом соотношении (СП). Здесь энтропия отражает неопределённость и простоту системы по данному системному параметру (СП). Определённость же, которая вводится в систему (в плане данного СП) для её полной конкретизации, усложняет её (как и негентропия) по СП.

Ключевые слова: система, простота-сложность, энтропия-негентропия, определённость-неопределённость, системный параметр, критерии упрощения, системный дескриптор.

ENTROPY-NEGENTROPY MEASUREMENT of SYSTEM SIMPLICITY-COMPLEXITY

In Parametrical General System Theory, at usually, we modeling the complexity-simplicity (C-S) by means of entropy-negentropy, which is in certain mode of statistical distribution: system descriptors distributes by their roles (or kinds of roles) in the present system parametrical correlation (SP). The entropy represents a vagueness and a simplicity of system by given system parameter (SP) here. The definiteness, which introduces in system (in present SP) for its full concretization, complicates it (as negentropy) by this SP.

Keywords: system, complexity-simplicity, entropy-negentropy, definiteness-vagueness, system parameter, criterion of simplification, system descriptor.

1. Моделі статистичних систем як основа кількісних мір складності.

Для вимірювання простоти складності (П-С) систем у Загальній Теорії Систем, в її Параметричному Варіанті (ЗТС ПВ) [1 - 2], найбільш поширеним є метод ентропійних оцінок. Передумови такого вимірювання з'ясовувалися, зокрема, в працях [1 - 14]. Оцінки П-С, трохи схожі на ентропійні, ми не розглядаємо, бо вони не задовольняють відомих у математиці стандартних вимог до ентропійних мір.

Суттєво узагальнюючи підходи Н. Гудмена і Дж. Кемені, А.І. Уйомов розглядає складність

як характеристику способу відповідностей між властивостями і відношеннями, що мають у системі, з одного боку, та їх носіями – з другого [1- 8]. Ці відповідності суть предикації, котрі властиві системі. Інакше кажучи, *складність*, за А.І. Уйомовим, служить властивістю *предикацій*. Наприклад, - є властивістю *предикації*, *взятої в деякому вигляді цієї предикації*. Тобто, складність властива *способу предикації* (котрий зводиться в окремому випадку до самої *предикації*).

Згадані вище предикації в системі та їх способи є відношеннями її дескрипторів, тобто, атрибутивними параметрами. У працях [1 – 14; 15, с. 104 – 111; 16 – 19]. *вивчається череда окремих випадків для таких способів предикації*. Звернімося до одного з них – статистичному за своєю природою.

У *ПВ ЗТС* простота-складність системи, зазвичай вимірювана з допомогою *ентронії*, фактично розглядається як *невизначеність-визначеність*, яка криється в *способі деякого статистичного розподілення об'єктів по класах*. Подібні *розподілення* послугують моделями для певних *системних параметрів*, властивих системам доволі вузького класу [2 - 14].

Такі, вельми жорсткі та кількісні моделі необхідно узагальнити до рівня тих, котрі можна описати чисто якісно, в мові *МТО* [13 - 14] (*МТО* як логічний апарат створено саме для потреб *ЗТС* [1]). Після цього до чисто якісних, логічних, моделей можна буде застосувати всю дедуктивну міць *МТО*. Зокрема, - з метою вирішення актуальної проблеми оптимального спрощення систем.

Нижче *ентронійно-негентронійні* міри *простоти-складності* систем узагальнюються до мір, які спираються на категорії *визначеність-невизначеність*. Саме останні лежать в основі *МТО*.

Аналізуючи систему, як правило, неважко виділити *реїстичні* компоненти її *субстрату* («*підсубстрати*») і *реляційні* компоненти її структури – виділити *підструктури*. Тоді, зазвичай, буває, що вдається абстрагувати кожне відношення, в котрому беруть участь *елементи* системи (її *підсубстрати*). Можна побачити, що в *підструктурі* приймають участь окремі *елементи*, або *екземпляри дескриптора* на ймення «*елемент*» («*елемент*» чи «*підсубстрат*»). Нехай таких окремих елементів буде всього *N* екземплярів (чи штук).

Припустимо також, що в системі встановлено *набір відповідностей*. Конкретні розрізнені підструктури відповідають окремим елементам, на котрих ці підструктури реалізуються. Відповідність цю відобразимо в вигляді *дводольного графа* (*графа паросполучень*) [11 - 12]. *Набір відповідностей*, або складена *відповідність* виглядає як комбінаторна *конфігурація*. По суті, ця *конфігурація* є співвідношенням *структури* і *субстрату*. Назвемо його *R/M-співвідношенням*. Тобто, *конфігурація* є *деякою предикацією* типу «структура-субстрат». Причому, - складеною *предикацією*. Вона складається з окремих інших *предикацій* («*підпредикацій*») типу «*частина структури-елемент*»). Це – *ітеративно* встановлене співвідношення «*відношення – його носій*» [15, с. 104 – 111; 3]. Сенс розуміння предикату у зв'язку з проблемою складності розглянуто також у [18; 19].

Конфігурацію як *деяку предикацію тут* може бути конкретизовано (обмежено, проявлено і т. п.) за рахунок накладення на неї зв'язків і залежностей. При цьому утворюється деякий *спосіб предикації*.

Комбінаторна конфігурація є *відображення*, котре задовольняє деяким обмеженням. Відображення множини екземплярів (взірців, примірників, варіантів) дескриптора на множину ролей (чи навпаки) може встановлюватися, як відомо, різними способами (в вигляді різних окремих *комбінаторних конструкцій* (окремих *конфігурацій*), індивідуалізованих «*розбиттів множини*», зокрема, - «*вибірок*», «*сполучень*», «*урнових схем*»).

Але, з іншого боку, наша *конфігурація* конкретна і її можна представити як конкретний приклад, чи спосіб, *предикації*. Тоді, наклавши на цей спосіб *предикації* додаткові обмеження (чи застереження), ми перейдемо до окремого випадку цього способу (до *його екземпляру*, до *його форми проявлення* і т.п.). Можна також сказати, - перейдемо до *реалізації*, чи *маніфестації*, цього *способу предикації*. Наприклад, - до *локалізованого способу предикації*.

Тут *локалізований об'єкт* – це об'єкт максимально визначений, максимально конкретний. Зрозуміло, що питання, чи є об'єкт максимально визначеним, вирішується на базі критеріїв, обумовлених практикою. Відмінності між конкретною предикацією і її способом є відносними.

Нехай через $\iota_{\xi} \mathbf{Z}_{\phi\delta\alpha}$ позначено певний системний параметр, який можна представити в вигляді відношення $\iota_{\phi} \mathbf{F}$, реалізованого на дескрипторі $\iota_{\delta\alpha} \mathbf{M}$ вихідної речі $\iota_{\alpha} \mathbf{O}$. Усе це зроблено аналогічно тому, як воно є в [13 - 14]; зауважимо також, що в *МТО*, як і раніше, річ $\iota_{\alpha} \mathbf{B}$ – це річ, *тотожна* об'єкту $\iota_{\alpha} \mathbf{A}$. При цьому, вихідна річ нехай тлумачиться як *система*, а її дескриптор $\iota_{\delta\alpha} \mathbf{a}$ – як набір усіх її елементів, на котрих реалізується сукупність $\iota_{\phi} \mathbf{F}$ усіх частин її структури. Тобто, $\iota_{\xi} \mathbf{Z}_{\phi\delta\alpha}$ – це відношення складеного дескриптору (чи дескрипторів – елементів), інакше кажучи, - *дескрипторне співвідношення*.

Як і в [13 - 14], позначимо через $\rho_{\omega\delta\alpha}$ саме таке *дескрипторне* співвідношення $\iota_{\xi} \mathbf{Z}_{\phi\delta\alpha}$ у вихідній речі $\iota_{\alpha} \mathbf{a}$, на яке *реляційним чином* накладено обмеження $\iota_{\omega} \mathbf{J}$:

$$\iota_{\pi} \rho_{\omega\delta\alpha} =_{\text{def}} \iota_{\pi} [\iota_{\omega} \mathbf{J}(\iota_{\xi} \mathbf{Z}_{\phi\delta\alpha})]. \quad (1)$$

Можна сказати, що воно накладено в вигляді відношення $\iota_{\omega} \mathbf{J}$. Згідно з [13 - 14], обмежене *дескрипторне* співвідношення $\iota_{\pi} \rho_{\omega\delta\alpha}$ є таким *атрибутом* для $\iota_{\alpha} \mathbf{a}$ (як системи), котрий утворено *реляційним концептом* $\iota_{\omega} \mathbf{J}$.

Параметр $\iota_{\xi} \mathbf{Z}_{\phi\delta\alpha}$ системи, вочевидь, можна проінтерпретувати як *R/M-предикацію* в системі. Тоді *системний атрибут* $\iota_{\pi} \rho_{\omega\delta\alpha}$ буде ілюструвати собою спосіб предикації. Але, якщо той же параметр $\iota_{\xi} \mathbf{Z}_{\phi\delta\alpha}$ інтерпретовано як спосіб *R/M-предикації*, то системний атрибут $\iota_{\pi} \rho_{\omega\delta\alpha}$ буде витлумачено вже як *реалізацію способу предикації*. Зокрема, - як *локалізований спосіб предикації*. Щоби відобразити наш приклад, параметр $\iota_{\xi} \mathbf{Z}_{\phi\delta\alpha}$, згідно з його дефініцією (точніше - див. [13 - 14]), слід проаналізувати й подати як сукупність виконаних *ролей*. Подати - як сукупність разом узятих розрізнених *ролей*, котрі виконано *екземплярами такого дескриптора, як елемент* (можна сказати, що це сукупність «*підпараметрів*» у вихідного параметра). Тоді тут $\iota_{\phi} \mathbf{F}$ – це всі *ролі*; $\iota_{\delta\alpha} \mathbf{a}$ – всі *елементи*.

Нехай виділено всього \mathbf{G} штук окремих, чітко визначених і розрізнених, взаємно виключних ролей. Перенумеруємо їх індексом \mathbf{g} ($\mathbf{g}=1, 2, 3, \dots, \mathbf{G}$). Хай при цьому кожний окремий елемент відіграє одну і тільки одну роль, так, що число елементів, виступаючих у \mathbf{g} -й ролі, дорівнює \mathbf{n}_g . Тобто,

$$\sum_{g=1}^{\mathbf{G}} \mathbf{n}_g = \mathbf{N}. \quad (2)$$

Тут число \mathbf{n}_g – це об'єм \mathbf{g} -го класу. Окрім того, будемо вимагати, щоби, відігріваючи \mathbf{g} -у роль, елемент міг би, при цьому, виконувати також і одну із усієї кількості ω_g різних взаємно виключних функцій, чи *субролей* цієї ролі. Граючи \mathbf{g} -у роль, нехай елемент може й виконувати й хоча би якусь зі всіх ω_g штук таких функцій (або *субролей*) в рамках \mathbf{g} -ї ролі. При цьому

$$\sum_{g=1}^{\mathbf{G}} \omega_g = \Omega. \quad (3)$$

Таким чином, \mathbf{N} елементів розподіляться по \mathbf{G} класах, а всередині класів – по підкласах (чи видах, або станах). Число ω_g – «*кратність виродження g-го класу*» - це число видів у ньому (інакше ω_g у статистиці називають *активністю*; це, немов би, - активність \mathbf{g} -го класу в його проявах через свої підкласи).

Коли $\omega_g=1 \equiv \text{const}$, то класи *не вироджені*, будь-який вид співпадає зі своїм класом і буде $\Omega=\mathbf{G}$; ($\omega_g / \Omega \equiv 1 / \mathbf{G}$).

Врешті, ми витлумачили параметр $\iota_{\xi} \mathbf{Z}_{\phi\delta\alpha}$ як *розподіл* \mathbf{N} елементів по \mathbf{G} класам, які можна *розрізнити*. Інакше кажучи, - як *класифікацію*, чи *класифікаційний розподіл*. За достатньо великих \mathbf{N} ; \mathbf{G} ; Ω , він є аналогічним *статистиці, статистичному розподілу ймовірностей*. Цей *розподіл*, перебуваючи обмеженим умовами $\iota_{\omega} \mathbf{J}$, тобто, прийнявши вигляд властивості $\iota_{\pi} \rho_{\omega\delta\alpha}$ (див. (1)), - уже є подібним до *способу статистичного розподілу*.

Якщо розповідати про характерні для *статистичних систем* (*статсистем*) статистичні розподіли, то нашому розміщенню елементів по класах можна співставити наступне поняття. Це – *розподіл частот зустрічаємості елементів даного класу* (серед усіх елементів). Аналогічно, замість *частот* можна говорити про *імовірності*.

Розподілу $\gamma_{\xi} \mathbf{Z}_{\phi\delta\alpha}$ притаманні наступні характеристики 1 - 7.

1. Факт указування на те, чи розрізняються всі елементи (передумова *розрізняльності-нерозрізняльності* елементів).

2. Передумова для указування того, які об'єми \mathbf{n}_g класів допустимі, а які заборонено (якщо в одному класі допустимо не більше одного елемента, то отримаємо *статистику* типу *Фермі-Дірака* і т. д.).

3. Ситуація постійності, чи збереження числа \mathbf{N} усіх елементів ($\mathbf{N} \equiv \text{const}$).

4. Елементи розміщуються по класах незалежно один від одного (зокрема, це буває при $\mathbf{N} \ll \Omega$).

2.1. Зіштовхуючись із *статистикою Максвелла-Больцмана*, ми зустрінемо наступні уточнюючі обставини чи застереження.

2.1.1. Допустимі довільні об'єми \mathbf{n}_g з урахуванням того, що $\sum_{g=1}^G n_g = \mathbf{N}$.

2.1.2. Усі елементи можна розрізнити, вони *розрізняльні*.

1.2. Для статистики *Бозе-Ейнштейна* підійде такий додатковий опис.

1.2.1. Усі елементи *нерозрізняльні* (*безликі, знеличені, чи обезличені*). Тобто, тут є деяка *індиференція*. Це – замість 2.1.2.

1.2.2. Одначе, розрізнити можна об'єми класів і тотожними вважаються ті розміщення, за яких у дані класи попадає певне число елементів, але які саме елементи, - не має значення [20 - 22].

У *нормативне обмеження* $\gamma_{\omega} \mathbf{J}$, у випадку статистик, входять наступні вимоги.

5. Закон розподілення елементів по класах (чи закон розподілення об'ємів у класів) задається набором $\{\mathbf{n}_g\}$ чисел \mathbf{n}_g , *чисел заповнення класів*.

У обмеження $\gamma_{\omega} \mathbf{J}$ можуть також включатися й інші умови, наприклад, наведені нижче (6 – 7).

6. Попадаючи в g -й клас, елемент набуває певного значення ε_g , конкретної *адитивної* властивості \mathbf{r} . А всі \mathbf{n}_g штук елементів у класі \mathbf{n}_g вносять спільно й разом у систему значення $\varepsilon_g \cdot \mathbf{n}_g$ цієї властивості \mathbf{r} .

7. Зафіксовано і не змінюється сукупне значення \mathbf{E} цієї властивості у всієї системи в цілому:

$$\mathbf{E} = \sum_{g=1}^G \varepsilon_g n_g \equiv \text{const.} \quad (4)$$

Ця умова трактується як *закон кількісного збереження адитивної властивості \mathbf{r}* . Вона зберігається при переходах елементів із класу в клас. Назвемо це обмеження *квазіенергетичним*, чи *законом збереження квазіенергії \mathbf{r}* .

Якщо ж *параметр* $\gamma_{\xi} \mathbf{Z}_{\phi\delta\alpha}$ тлумачити як сам *спосіб статистичного розподілення*, якому притаманні обмежуючі умови (1. – 4.), то $\gamma_{\pi} \mathbf{P}$ - це *реалізований спосіб розподілення*. Зокрема, може статися, що це – *локалізований спосіб розподілення*, де $\gamma_{\omega} \mathbf{J}$ - умови локалізації.

Нехай в останньому випадку, вихідна річ $\gamma_{\alpha} \mathbf{a}$ це вихідна статистична система. Тоді така система, але система, *конкретизована* за рахунок придання їй характерного *способу розподілення* елементів, - це вже її *стан S*. Його можна інтерпретувати як *макростан* системи $\gamma_{\alpha} \mathbf{a}$ [22, с. 90 - 91]. Конкретизована *до границі S* система $\gamma_{\alpha} \mathbf{a}$, тобто *локалізована* система, як об'єкт S, є подібною до *мікростану* («*мікроздійсненню*») статистичної системи [23, с. 200 – 201; 24; 25; 22, с. 90 – 91; 26, с. 15 – 17; 27, с. 100 -102; 28, с. 102].

Макростан проявляється в вигляді того чи іншого *мікростану*. Об'єм поняття про *макростан* є аналогічним *статистичному ансамблю* за Дж. Гіббсом [22, с. 90 – 91].

Макростан як аналог конфігурації може реалізуватися немов би в вигляді окремих конфігурацій, їх екземплярів (примірників, взірців), у вигляді окремих підсумків досліду по виявленню того, в якому саме стані система перебуває.

Змодельовавши систему як статистичну, в ЗТС ПВ зазвичай відшукують чисельне значення її простоти-складності через ентропію. Досліджують ентропію способом відповідного статистичного розподілу (статрозподілу). Так, ентропійна міра різноманітності, схованого в способі статистичного розподілення, послуговує А.І. Уйомову та іншим ученим мірою складності модельованих систем [5].

Позначимо подібну ентропію через $H\{n_g\}$. По суті, ентропійні міри різноманітності для аналогічних, але більш вузьких цілей, використовувалися прибічниками алгоритмічної концепції складності [29].

Виявлення ролей, котрі взаємно виключають одна одну (взаємовиключних ролей), ролей для екземплярів дескриптора в рамках параметричного співвідношення, це виявлення автоматично буде означати й вибір основної імовірнісної множини подій (О.І.М.). Це - події в статистичних моделях. Від того, як цю множину задано, буде залежить і величина знайденої ентропії. Значимість такого фактора завдання О.І.М. демонструє ту реалію, що величина ентропії,

хоча й є об'єктивною, але є й відносною. Вона залежить від системного представлення об'єкта. При зміні системовизначального чинника, концепту, ентропія може змінитися стрибком. Звідси виникає, наприклад, і відомий парадокс Гіббса [26]. Через те слід врахувати, що ентропія – величина адитивна й визначається з точністю до константи. Тому важливіше слідкувати лише за змінами ентропії в системі (разом із зміною стану системи).

Деякі автори застосовують ентропійне мірило також і для з'ясування степеня організованості систем деякого вузького класу [4, с. 191 - 200].

2. Ентропія-негентропія як міри невизначеності-визначеності.

За допомогою ентропії, як відомо, будують кількісну модель невизначеності. Хоча, буває, що й – різноманітності, однорідності й хаосу, також неорганізованості (або дезорганізації). До того ж і – незворотності (зокрема, - часу), і т.п. [30, с. 71 – 72, 129; 31, с. 73; 32, с. 159]. На жаль, поняття «ентропія взагалі» в літературі не визначається, або ж задається надто вузько [33]. Відомі деякі намагання аксіоматизувати статистичну термодинаміку, коріння котрих сягає ще до ідей К. Каратеодорі (1909 р.). Цей автор будував аксіоматизацію на основі теорії множин і класичної математики. В подібних аксіоматизаціях відображено дещо узагальнений аналог ентропії («емпірична ентропія»). Однак, останнє поняття все ж залишається занадто вузьким. Здебільшого, - з причини обраної для аксіом формальної мови. Але й на такому рівні узагальнення поняття емпіричної ентропії залишається аналогічним поняттю «невизначеність-визначеність» [33, с. 25 - 40].

Проблема визначити термін «ентропія», дати йому дефініцію в узагальненому вигляді, за словами Л. Бриллюена, має першорядну важливість [23, с. 100; 24, с. 27]. І. М. Бонгард вважає, що в деякому сенсі, «ентропія є ... окремим випадком невизначеності» [31, с. 73]. Ця точка зору отримала доволі широке ходження в літературі більш пізнього періоду. Можна сказати, що простота-складність, як і невизначеність, так чи інакше експлікуються через ентропію. Нижче, торкаючись дефекту ентропії, ми побачимо, що ентропія є індикатором простоти в одному плані, а складності – в іншому.

Але в якому сенсі ентропія $H\{n_g\}$ послуговує мірилом невизначеності, яка міститься в способі статистичного розподілення? Очевидно, якщо ми вкажемо, скільки екземплярів даного дескриптора попали в g -й клас, але не вкажемо, які саме екземпляри, то на цей рахунок залишиться невизначеність. Ентропія вимірює степінь багаточисельності всіляких можливих окремих способів розподілення, котрі можуть реалізуватися в системі. Реалізуватися – якщо їх обмежено законом розподілення $\{n_g\}$ або відповідною функцією розподілення ймовірностей [34, с. 128, 133 - 134]. А також, можливо, - іншими, явно заданими «рамковими» умовами. Наприклад, законом збереження (3.3.). Можливість

усіляких таких реалізацій заданого способу розподілення (хай їх буде всього $\Gamma \{n_g\}$ штук) слід прийняти до уваги. Щодо них (об'єктивно, хоча й відносно) існує невизначеність. Вона обчислюється через ентропію, як степінь широти об'єму поняття «даний спосіб розподілення». Ентропія дорівнює логарифму числа $\Gamma \{n_g\}$ (абсолютна ентропія):

$$H \{n_g\} = \ln \Gamma \{n_g\}. \quad (5)$$

Усі способи розподілення, разом узяті, тобто, об'єм поняття «спосіб розподілення», - це статистичний ансамбль.

Можна довести, що (при не вироджених класах), така ентропія $H \{n_g\}$, котра приходиться на один елемент, вона обчислюється за відомою формулою Шеннона.

Ця ентропія – абсолютна [27, с. 88]. Інші види ентропії відрізняються від неї коефіцієнтами або – на константу [34, с. 21 – 22; 20; 21; 24; 27; 35]. Ентропія за К. Шенноном, із точністю до знаку, еквівалентна ентропії за Н. Вінером [35; 27, с. 122].

Пригадаємо, що саме ми інтерпретували у вигляді способу розподілення? Спосіб розподілення, як ми бачили в п. 3.1., це, крайньою мірою, - деяка форма проявлення, деякий приклад у значення $\gamma_{\pi} P$ відповідного системного параметра.

Таким чином, ентропійні мірила схоплюють невизначеність, приховану, по суті, в системно-параметричному значенні $\gamma_{\pi} P$. Одначе, ці мірила здатні утримати власне, чи безпосередньо, лише ту невизначеність, яка міститься в об'ємі поняття про вказаний спосіб $\gamma_{\pi} P$. Ентропія є адекватною невизначеності, що міститься в способі розподілення $\gamma_{\pi} P$ лише екстенціонально. Але – не інтенціонально. На жаль, невизначеність, розміщену в змісті поняття про спосіб розподілення $\gamma_{\pi} P$, ця ентропія відображає лише опосередковано, скісним чином.

Об'єм поняття про даний спосіб розподілення можна змоделювати і подати як «об'єм висловлювання», або «ширину $w(s)$ висловлювання s » за Я. Хінтіккою [28, с. 400; 36 с. 188]. По суті, у Р. Карнапа такий об'єм, - це «логічний простір $LP(s)$ висловлювання s [28, с. 400], як і у Л. Вітгенштейна, згідно з думкою Л. Тондла [28, с. 90 - 147]. У Д. Кемені це – сфера інтерпретації речення s [28].

В об'єм висловлювання s , а, по суті, - в об'єм поняття про s , увійде набір, взагалі кажучи, інших висловлювань. Туди ввійдуть все можливі висловлювання (наприклад – диз'юнкції конститuent Я. Хінтікки), еквівалентні вихідному висловлюванню s . Еквівалентні – в тому плані, як цьому ж s еквівалентні об'єкти, котрі є річчю s , являються нею в сенсі конкретної імплікатії ($|\Rightarrow$) в МТО [1; 13].

Об'єм поняття про вказаний спосіб розподілення можна також подати як множину істинності того висловлювання [37, с. 37 – 41, 83], яке відображає даний спосіб. Аналогічно, ентропія даного поняття відобразила би степінь широти його об'єму. Але негентропія представить лише степінь звуження цього об'єму у поняття. Ясно, об'єм звужується за рахунок довизначення поняття за деякою ознакою цього поняття. Степінь звуження об'єму – це, немов би логарифм у відношення потужностей таких об'ємів. Річ іде про відношення потужності не звуженого – до потужності звуженого.

Конкретизуючи статистичну систему за рахунок такого характерного для неї параметра як спосіб розподілення, ми одночасно звужуємо об'єм поняття про неї. Ми обмежуємо увесь статистичний ансамбль таких систем, яким цей спосіб розподілення властивий.

Уявімо собі, що в нашому класифікаційному розподіленні ми встановили не тільки закон розподілення $\{n_g\}$. Уявімо, що ми вказали, які саме окремі екземпляри – куди, в яке місце попали. Скажімо, - які, персонально, елементи в якому конкретно класі (і навіть, - в якому його підкласі) опинились, якими є їх індивідуальні ролі та субролі. Ясно, що тоді, при такій локалізації, ми повністю знімемо згадану невизначеність, погасимо її.

Але ми знімемо невизначеність, тому що введемо туди визначеність. Невизначеність за системно-параметричним значенням $\gamma_{\pi} P$ остаточно зніметься при повному його довизначенні, тобто, при локалізації системи за відповідним параметром. Наприклад, ми могли би максимально суворо вказати, якими є персонально дескриптори $\gamma_{\delta a} a$ та $\gamma_{\varphi} F$, таким чином: шляхом їх остенсивного визначення через їх місця в рамках практично

значимої ситуації [38]. При цьому локалізований спосіб розподілення можна зрозуміти як однозначно інтерпретований параметр $\gamma_{\pi} P$.

При цьому, невизначене значення параметра служить *передумовою* можливої локалізації. Воно немов би є потенційною об'єктивною реальністю, котра *довизначаючись, реалізується, чи актуалізується*. Перетворюється - на актуальну реальність [36, с. 75 - 87]. Таку невизначеність можна назвати *передумовною*.

Замітимо, що в дійсності визначеність може з'явитися всередині системи об'єктивно, не завжди залежно від дослідника системи. Скажімо, в замкнених системах – із причин внутрішніх флуктуацій. У відкритих системах, не ізольованих від середовища, визначеність іноді виникає через впливи ззовні.

Максимально визначене, мовляв, «грубе» значення параметра (чи *дескриптора*), назовемо *оболонкою системи* в плані цього параметра (чи дескриптора). Можна навіть сказати, що це – *груба оболонка, чи грубе, бруталне, облачення*.

Для початку, припустімо, що існує таке наближення, як зараз нижче покажемо. Нехай у *цілком насиченому конкретикою значенні параметра* вже знято експертом всю невизначеність. Її *еліміновано* і замінено визначеністю. Замінено в тій же мірі. Але, немов би, - з протилежним знаком. Висловлюючись метафорично, в *локалізованій системі* міститься (за абсолютною величиною) рівно стільки визначеності, скільки там було невизначеності *перед моментом такої локалізації*. Та невизначеність, яку знято в повній мірі, дорівнює (за модулем) тій визначеності, котру введено для такого *граничного зняття*. Вона (та невизначеність) дорівнює, за модулем, *максимально можливій визначеності, яка має сенс у даній ситуації практики*.

Вказуючи величину присутньої визначеності, ми, тим самим, указуємо рівну їй величину *передумовної невизначеності, яку знято (погашено)* із цією присутністю. У термінах *ентропійної* концепції, ми тим самим, указуємо величину *елімінованої ентропії*, тобто, величину *негентропії* [23, с. 200 - 201].

Зростання ентропії веде до росту визначеності, здатної (під виглядом *негентропії*) погасити цю ентропію. Здатної – потенційно.

Таким чином, із позиції нашої гіпотези («*складність як визначеність*»), за інших рівних умов, *зростання негентропії, а отже й визначеності, говорить про те, що зростає (в відомому плані) і складність*. Складність – в плані умов конкретизації, що *знижують ентропію*. Зокрема, - *складність в аспекті умов локалізації системи*.

Негентропією вимірюють інформацію [23; 34; 39]. Тому негентропійна міра складності відповідає й мірі інформації (чи інформативності) [9]. В той час, як ентропія відображує невизначеність, негентропія, навпаки, - визначеність.

Розглянемо невизначеність способу розподілення у випадку *статистики Максвелла-Больцмана*, без додаткових *квазіенергетичних обмежень*. Хіба-що, нехай, для початку

$$n_g \equiv \text{const}; \quad (6)$$

$$\omega_g \equiv \text{const}. \quad (7)$$

Тоді ніякий клас для його представників (індивідів) нічим не до вподоби в порівнянні з іншими класами. Як відомо, в цьому випадку *невизначеність і ентропія* способу розподілення максимальні. Якщо обмеження (6) зняти, то ентропія максимальна, коли індивіди розподілено по класах *пропорційно числу підкласів у класі* [11; 12].

Нав'язавши *квазіенергетичне обмеження* (4) тому параметру, котрим є спосіб розподілення, ми знизимо число можливих способів розподілення. А саме, ми зменшимо число $\Gamma \{n_g\}$, тобто *потужність статистичного ансамблю*. Таким чином, ми понизимо ентропію, характерну для попереднього *способу розподілення*, менш конкретного. Для того – котрому *квазіенергетичне обмеження* ще не нав'язане. Максимум ентропії знизиться порівняно з її максимумом $N \log G$ (котрий приходить на всі N екземплярів). Максимум досягається в випадку $n_g \equiv \text{const}; \omega_g \equiv \text{const} \equiv 1$. Інша справа, що зміна ентропії може слабо залежати від зміни величини *квазіенергії*.

Інформація, яка потрібна (за інших рівних умов) для розрізнення першого й другого

способів розподілення з частотами $\{ \hat{p}_g \}$ і $\{ p_g \}$ по спостереженню над розподіленням із частотами $\{ \hat{p}_g \}$, - дорівнює інформації за Кульбаком [34, с. 15 - 16].

$$I(\hat{p}_g : p_g) = \sum_{g=1}^G \hat{p}_g \log \frac{\hat{p}_g}{p_g} \quad (8)$$

Тут мова – про частоти зустрічаємості представників **g-го** класу.

Назвемо *рівноважним*, чи *стаціонарним*, розподіл найбільш невизначений. Об'єм поняття про нього є *максимальним*: воно здійснюється найбільшим числом $\Gamma \{ \mathbf{n}_g \}$ індивідуалізованих способів розподілу. Отже, воно найбільш імовірне. Позначимо максимальне $\Gamma \{ \mathbf{n}_g \}$ через $\Gamma \{ \mathbf{n}_g \}^{\max}$.

За наявності *квазіенергетичного обмеження*, рівномірний розподіл по класах (коли $\omega_g \equiv \text{const} \equiv 1$) уже не буде рівноважним. Рівноважним стане *експоненціальне розподілення* [22; 40; 11; 12].

Логічно закономірне звуження об'єму поняття *про статистичну систему* (тобто, - обмеження її *статистичного ансамблю*) при її конкретизації за даним параметром, іде паралельно із звуженням об'єму поняття *про певний спосіб розподілення*. Цей спосіб відображено у згаданому параметрі (п. 1.). Нагадаємо, що тут діє відомий в логіці закон зворотного співвідношення об'єму і змісту поняття.

За інших рівних умов, більш конкретна *статсистема* має меншу ентропію по своєму способу розподілення, тобто, меншу невизначеність. А, отже, - і *більшу визначеність*. Тим самим, - і *більшу складність*. Тут ми, як і раніше, використали робочий *генетичний критерій* порівняно більшої визначеності [13 - 14].

На прикладі статистичних систем, невизначеність яких оцінюється ентропією, видно, як цей робочий критерій працює. За інших рівних умов, *більш визначена система*, в заданому плані, тим самим є і більш складною в цьому ж плані. Стан системи, найбільш невизначений, в даному плані, тобто стан із *максимальною ентропією*, (*рівноважний стан*) є й найпростішим у даному плані.

Слабкішу умову *більшої визначеності* об'єкта А порівняно з річчю В отримуємо як узагальнення попередньої умови [13 - 14].

Таким чином, за допомогою *МТО* можна порівняти степені визначеності-невизначеності вже не *екстенціональними* методами (не через *екстенціонали* понять, не через *об'єми* понять, не через *сфери інтерпретації* висловлювань). За допомогою *МТО* це можна зробити через *інтенціонали* понять чи суджень. І, взагалі, - через логічні відношення між типами визначеності-невизначеності .

3. Визначеність, відображувана дефектом ентропії, як складність за умовами конкретизації.

Деякий вид складності статистичної системи можна вимірити *негентропією*, тобто вилученою ентропією, як мірою знятої невизначеності. Справді, звернімося до статистики *Максвелла-Больцмана*. Для неї число $\Gamma \{ \mathbf{n}_g \}$ всіляких можливих способів розподілення за законом $\{ \mathbf{n}_g \}$, можна знайти за формулою:

$$\Gamma \{ \mathbf{n}_g \} = \mathbf{W} \{ \mathbf{n}_g \} \cdot \Omega^{\mathbf{N}} \quad (9)$$

Тут $\mathbf{W} \{ \mathbf{n}_g \}$ – імовірність такого способу розподілення [11; 12]:

$$\mathbf{W} \{ \mathbf{n}_g \} = \mathbf{N}! \cdot \prod_{g=1}^G (P_g^{n_g} / n_g!); \quad p_g = (\omega_g / \Omega). \quad (10)$$

Можна перекопатися, що *рівноважний* розподіл (із законом $\{ \bar{n}_g \}$) як той, що має максимум ваги $\Gamma \{ \mathbf{n}_g \}$, а тому й максимум ентропії $\mathbf{H} \{ \mathbf{n}_g \}$, досягається при $\bar{n}_g = \omega_g \cdot (\mathbf{N} / \Omega)$. А, у випадку *невироджених* класів, - при рівномірному розподілі: при $\bar{n}_g = (\mathbf{N} / \mathbf{G})$. [34, с. 21 – 22; 22, с. 27, 95 – 96; 11; 12].

Звернімо увагу на дещо невизначений спосіб статистичного розподілу, де ентропія не

нульова, а позитивна. Уявімо собі, що на цей спосіб розподілення накладено сильне обмеження, що воно рясно насичене визначеністю. Таке, - що зразу знизило ентропію до мінімуму. І, навіть, - до нуля. Із формули (10) зразу видно, що для цього (при *невироджених* класах, тобто, при $\omega_g \equiv 1$) достатньо, щоби всі N екземплярів попали в один клас. Хоча би – в якийсь, не важливо і не ясно в який. Нехай – у випадковий. Але всі – в один і той же самий. Тоді

$$\Gamma \{n_g\} \equiv \Gamma \{ \dots 0 \dots N \dots 0 \dots \} = 1. \quad (11)$$

Коли ентропія «занулилася», ніби «щезла», ми досягли повної визначеності, котру здатна дати наша *ентропійна* модель. Модель, в основі своїй, - теоретико-множинна і кількісна.

При нашій гіпотезі «*складність як визначеність*», це означає наступне. *Обнуливши* ентропію (тобто, зробивши її рівно нульовою), а, значить, максимально *довизначивши* систему, ми внесли в неї *максимальну складність*. Ми ускладнили систему за умовами конкретизації її способу розподілення. А саме, - за умовами максимальної конкретизації, тобто, *локалізації системи*. Її *локалізовано* в плані її параметра $\gamma \xi Z_{\phi\delta\alpha}$ і за рахунок накладання на нього обмеження $\gamma \omega T$. Цей параметр послужив *передумовою, чи засадою, локалізації, планом проявлення системи*. Спосіб розподілення, *локалізувавшись*, немов би став «*безентропійним*».

Згадана складність відображається в тій *максимальній негентропії*, яка погасила, зняла. Всю невизначеність, всю ентропію в системі.

Не завжди обмеження, що накладено на *статсистему*, знижує її ентропію до нуля, тобто *ускладнює її до границі*. Припустимо, система, спочатку була максимально невизначеною, максимально *ентропійною*. Вона знаходилася в *рівноважному стані* і тому мала ентропію $H \{ \bar{n}_g \}$, дорівнюючу максимально можливій $H^{\max} \{ n_g \}$. Але, згодом, ентропія перенесла *ремісію*, тобто, система стала трохи *менш ентропійною*, ускладнилася, відхилилася від рівноваги. Налице – відхилення максимуму від фактичного значення $H \{ n_g \}$. Позначимо це відхилення через $I \{ n_g \}$. Воно називається *дефектом ентропії* [27].

$$I \{ n_g \} = H^{\max} \{ n_g \} - H \{ n_g \} = H \{ \bar{n}_g \} - H \{ n_g \}. \quad (12)$$

Ясно, що в тих межах, де *ентропійна модель* спрацьовує, величину введеної в систему визначеності можна виміряти *дефектом ентропії*. Він може служити скісним кількісним індикатором тієї визначеності, котра виникла в системі. Або – тієї невизначеності, яку із системи виключено. Дефект ентропії можна міряти, маючи на увазі *ентропію за Н. Вінером* [35], як величину, аналогічну $I \{ n_g \}$, і ту, що також відповідає визначеності, котра вводиться.

За нашою гіпотезою, - це також і та складність, яка з'явилася в системі. Складність – *за умовами конкретизації системи* від її рівноважного стану до фактичного.

Дефект ентропії можна тлумачити як інформацію для відрізняння даного розподілу $\{ n_g \}$ від рівноважного $\{ \bar{n}_g \}$. Тобто, - від *неконкретизованого*.

Якщо дефект ентропії в вихідному розподіленні вже великий, тобто, якщо визначеність у значенні того параметра, яким служить спосіб розподілення, вже початково велика, то для повного його *довизначення* (для локалізації його системи) достатньо буде і *слабкої* визначеності. Вона призведе до *низької складності* за тим значенням, що йому надається (це – в термінах нашої *Гіпотези*). Тому *спосіб розподілення* достатньо буде вельми мало *доповнити*, щоби *локалізувати* систему. Отже локалізована система, в цьому плані, буде *простою*. Простою, - через слабкість обмеження $\gamma \omega T$, яке накладено на спосіб розподілення $\gamma \xi Z_{\phi\delta\alpha}$. Інакше кажучи – простою за своїми умовами локалізації. Або ж – простою за передумовою $\gamma \xi Z_{\phi\delta\alpha}$ своєї локалізації.

Дефект ентропії відображує ту складність, яка є за способом розподілення. Це – складність через ту умову, завдяки якій система є конкретизованою більше, ніж її рівноважний стан. Це – через *конкретизуючу* умову $\gamma \omega T$. Можна також сказати, що це – складність за передумовою $\gamma \omega T$ такої конкретизації.

Вихідна *статсистема* в рівноважному стані максимально *ентропійна*, невизначена. Вона характеризується таким способом розподілення, для якого вірними є лише мінімально конкретні, найменш змістовні висловлювання. Вони фіксують ситуації які відповідають

опису $\gamma_{\pi} P$, ситуації наступного типу: «будь-який екземпляр даного дескриптора грає якусь роль (знаходиться в якомусь класі)». Цим відображено той факт, що нема явної тенденції попасти екземплярам в конкретний, один і той самий клас. За імовірнісною моделлю, цієї ситуації, всі ролі *рівноймовірні*. Фактично, при цьому, цілісність системи всіх екземплярів дескриптора сильно послаблено, вони мають мало спільного.

Тут *рівноймовірність* обґрунтовується «принципом індивідуальності». Згідно з Р.Карнапом, він означає, що в ситуації розподілення є *симетрія* деякого виду [41, с. 74]. Симетрія тут – уже в тому, що *здатність грати деяку роль* властива, саме, *кожному* екземпляру даного дескриптора.

За нашою *Гіпотезою*, така ситуація є найпростішою Простота тут – за способом розподілення. А, отже й – за системним параметром, чи за його предметним значенням $\gamma_{\pi} P$.

Об'єм $\Gamma_{\{n_g\}}$ поняття про *рівноважний спосіб розподілення* $\gamma_{\pi} P$ (тобто об'єм $\Gamma_{\{\bar{n}_g\}}$), він максимальний, він простирається гранично широко. Тому таке поняття мінімально визначене. А, отже, у згоді з нашою *Гіпотезою*, система S є *максимально простою* за цим способом розподілення.

Навпаки, в локалізованому стані (коли вся ентропія щезла) система є найбільш визначеною, тобто, *максимально складною*. Складною – через визначеність, яка локалізує. Складною – за умовами своєї локалізації і т.п. У своїх умовах $\gamma_{\omega} T$, які локалізують, а отже, - і за системно-параметричним значенням $\gamma_{\pi} P$ (див. формулу (1)). Воно, це значення, стало *грубою оболонкою* системи S.

Можна сказати, що у локалізованій системі S великою є її *локалізуюча* визначеність. Об'єм $\Gamma_{\{n_g\}}$ для поняття про *безентропійний, локалізований, спосіб розподілення* (в об'єкті $\gamma_{\alpha} a$ як системі), цей об'єм *максимально вузький*. У випадку *невироджених* класів, він навіть обмежений до одного єдиного явища порівняно з об'ємом поняття про вихідний спосіб. Він гранично звужений, бо ентропія його *занулилася*, дефект ентропії зріс максимально.

Розглядаючи формули (2) – (10), можна запримитити, що дефект ентропії дорівнює так званій *ентропії H_B* , ентропії Л. Больцмана [27; 11 - 12]:

$$I_{\{n_g\}} = - \ln W\{n_g\} = H_B\{n_g\} \equiv H_B \quad (13)$$

Дефекту ентропії аналогічна *інформація за Н. Вінером* [35, с. 119 - 127].

Зрозуміло, що така інформаційна ентропія як $I_{\{n_g\}}$ (та, взагалі, як $I(\dot{P}_g : p_g)$), - це, заодно, є й «міра перетворення можливості у дійсність» [42, с. 237]. Це – і мірило ступеня актуалізації, чи локалізації, згаданого способу розподілу. Того, - що властивий розглядуваній системі.

4. Моделі семантичної інформації як аналога локалізуючої визначеності.

До змальованих вище статистичних моделей подібні моделі *логічної ймовірності* та *семантичної, чи інтенціональної інформації* Р. Карнапа, І. Бар-Хілела, Д. Кемені, Я. Хінткіки, ЄК. Войшвилло та інших [28, с. 94 – 95]. Такі моделі походять ще з ідей Л. Вітгенштейна [43], котрий, у свою чергу, тут спирається на відому ідею *можливих світів* Лейбніца.

Для поняття про таку предикацію, як статистичний розподіл, існує в логіці ряд *аналогів теоретико-множинного характеру*. У Р. Карнапа поняттю предикації відповідає поняття «*опис структури*»: воно охоплює «*клас описів стану*» (*множину положень справ і у дійсності*) [44; 45, с. 91 - 128]. У Д. Кемені такими аналогами є *скінченна інтерпретація (n - модель)* як така взагалі, чи *клас можливих інтерпретацій* [28; 46]. Поняттю предикації аналогічно також уведене Є.К. Войшвилло поняття *узагальненого опису стану* як такого [47 - 49; 48, с. 218 – 222; 50]. У М.В. Поповича способу предикації, по суті, аналогічна будь-яка *передумова питання*, котра фіксується в вигляді набору можливих відповідей на це питання [51]. Вона проблематизує ситуацію, провокуючи зняти невизначеність (як це відомо - з *еротетичної логіки*). Можна переконатися, що *дистрибутивна нормальна форма висловлювання s* (позначена, за Я. Хінткікою, ДНФ (s)), також є деяким способом предикації [36, с. 188].

Такі моделі критикувалися У. Квайном, Д. Кемені, Л. Тондлом та іншими [28, с. 94 – 95, 134 - 135]. Удосконалив моделі типу «опис стану» Д. Кемені. Його модель – це модель під назвою «*n*–інтерпретація» [46; 28, с. 134, 147]. Загалом, останні теоретико-множинні моделі суттєво обмежені специфікою тієї мови, яка використовується для їх формалізації [28, с. 99, 104, 134 - 135]. Мова МТО [1] ці обмеження радикально послаблює.

Логіко-математичні моделі, згадані вище, суттєво використовують *ентропійні* мірила тієї інформації, котра криється у висловлюваннях. По-суті, вони відображують *простоту-складність* деякого типу. Відображують – в міру подібності цієї властивості до якості на ймення «*ентропія-негентропія*». Судячи по моделях семантичної чи *інтенціональної* інформації, вона є окремим випадком, так би мовити, «*локалізуючої складності*». Тобто вона є або служить референтом для складності, одним із її денотатів і т. п. Наприклад, інформація $\mathbf{inf}(s)$, прихована в висловлюванні s , за Я. Хінтіккою, вимірюється як *дефект* відповідної *ентропії*. Остання вимірюється через від'ємний логарифм імовірності $\mathbf{p}(s)$. А, отже, i – через степінь потужності об'єму (чи ширини) $\mathbf{w}(s)$ висловлювання s . Цей об'єм виділяється всередині *універсуму* всіх логічно можливих альтернатив. Можна впевнитися в наступному. Тут $\mathbf{inf}(s)$ – це, фактично, *максимальний дефект* ентропії $\mathbf{log w}(s)$. Згідно з нашою *Гіпотезою*, виходить, що в вигляді $\mathbf{inf}(s)$ можна інтерпретувати *складність* висловлювання s , поданого як система. Поданого як система - через усілякі *альтернативи* (скажімо, через *Q-предикати Р. Карнапа*; див. [28, с. 122]). Тут складність береться в плані того параметра, за яким ця система локалізована до стану, еквівалентного самому s . А система ця локалізується шляхом указування умов, які відповідають *диз'юнкції конститuant* Я. Хінтікки, еквівалентних висловлюванню s [36, с. 188].

Згадану велику «*локалізуючу складність*» можна тлумачити як причину в потребі великої «*інформаційної роботи по знищенню ентропії*», за Н.І Кобозевим та И.З. Цехмістром [52; 53, с. 60]. Інформаційну ентропію на кшталт $\mathbf{I}(\mathbf{P}_g : \mathbf{p}_g)$, чи $\mathbf{I}\{\mathbf{n}_g\}$ (див. (8) і (12)), витлумачено «як міру складності одного... об'єкта по відношенню до другого» В.С. Готтом, В.С. Тюхтіним, Е.М. Чудіновим [54, с. 237].

5. Ентропійність як узагальненість та інформаційна ємність.

Із відходом статистичної системи \mathbf{S} поближче до *рівноваги*, тобто, з ростом її ентропії, падає й величина *дефекту* $\mathbf{I}\{\mathbf{n}_g\}$ ентропії, притаманного їй. Падає й величина вже введеної в систему *визначеності*. Тієї *визначеності*, - котра раніше відхилила систему від рівноваги. Разом із цим, стаючи більш імовірним, *узагальнюється і спосіб розподілення, притаманний системі, і сама система*. Вона стає, в цілому, більш невизначеною. Зростання степеню *стохастичності* системи \mathbf{S} відображається ростом степеня *узагальненості поняття про неї*. Тут ми спеціально зауважимо: це поняття (про \mathbf{S}) узагальнюється у нас у тій самій, усталеній системі термінів, де воно (поняття про \mathbf{S}) було до свого узагальнення. Тобто система термінів не розвивається в ході узагальнення поняття про \mathbf{S} .

Система \mathbf{S} стає менш конкретною, більш абстрактною, в цілому, *більш простою*. Тому для локалізації системи, її *прийдеться ускладнювати більше*. Ускладнювати - для її повного подання. *Більш загальна система складніше піддається довизначенню до максимуму*. При повному її *довизначенні* (за значенням *передумовного параметра*), тобто, в плані свого проявлення, вона опиниться *складнішою*. *Складнішою*, - ніж та система, де спосіб розподілення є менш імовірним. *Складнішою*, - бо буде потрібно вносити більшу визначеність разом із значенням, яке додається її параметру.

Простота, котра вимірюється абсолютною ентропією, аналогічна тій «*ентропії питання за умов наявності даних*», яку використовує Є.К. Войшвилло. Він її застосовує як міру недостатності інформації для отримання позитивної відповіді на задане питання [47 - 50].

Якщо для своєї локалізації система здатна вмістити в себе більшу складність, то вона має для цього більшу *негентропійну ємність*. Таку ємність, зокрема, можна тлумачити як більшу *змістовну, інформаційну ємність системи*, як більшу ємність знання про неї [55 - 57]. «У цьому зв'язку, можна зрозуміти ту закономірність, що явище несе тим більше інформації,

чим більша його ентропія, і навпаки» [55, с. 246, 16]. Така система, як *сутність статистичного явища*, локалізуючись у вигляді самого явища, набуває максимальної релевантної визначеності. Визначеності - для такого свого локалізованого прояву. Набуває – порівняно з тією високою ентропією, котра в ній була до локалізації.

Індивідуалізація властивостей системи, зрозуміло, є відносною і залежить від тієї ситуації, де ці властивості проявляються. Умовами локалізації статистичної системи (у вигляді, наприклад, термодинамічного чи квантового явища) виявляються оточуючі обставини, ситуація і технологія експериментування із системою. У цих умовах система проявляється як локалізована в тому чи іншому степені. Цей степінь залежить від того, наскільки прилади здатні здійснити її *індикацію*, тобто, наскільки її *індикація* є під силу приладам. Індикація здійснюється в міру принципової можливості зафіксувати *властивості системи як ті, що визначаються одна поряд із іншою, тобто співвизначаються* [28, с. 104].

В умови локалізації об'єкта входить (у вигляді *передумови*) співвідношення типу «об'єкт - прилад». Аналогічні факти враховуються і в рамках статистичної термодинаміки за умов так званого «*операціонального підходу до ентропії*» [26, с. 17 - 21].

6. Простота-складність в статистиці систем зі знеличкою.

За характерних для системи обставин, на їх учасників може розповсюджуватися відомий у комбінаториці принцип *нерозрізняльності* елементів. Або - принцип *знелички* (*обезлички, чи знезличування*), тобто, - принцип, коли елементи позбавляються конкретного *лиця, обличчя, індивідуальності*. Тоді такі учасники-елементи можна вважати однорідними. Однорідними – за конкретною типовою для них властивістю (в плані володіння нею). В певному відношенні елементи не можуть бути розрізнені, оскільки всі, перебуваючи в ньому, мають *невизначені прояви цієї типової властивості*. Однак, зазвичай, їх можна розбити на класи в іншому сенсі, скажімо, за здатністю володіти заданим значенням *квазіенергії* (тобто деякої *адитивної якості*) і т. п. Тут – схожість із квантовими статистиками. Наприклад, - типу *Бозе-Ейнштейна, Фермі-Дірака*. Не розрізняючись за певними властивостями, елементи можуть розрізнятися за певними відношеннями.

Усі N учасників розподілу можуть розрізнятися за їх здатністю грати задану (g -у) роль, а, в рамках цієї ролі, виконувати конкретну функцію-*суброль*.

Одну - з ω_g штук *субролей* даної ролі... І все це – з урахуванням *розрізненості* чи *розрізняльності* всіх G ролей і всіх Ω штук *субролей*: ($g=1, \dots, G$). Ролі, як і раніше, можуть розрізнятися за *степенем їх значимості*. Скажімо, - за тією енергією чи *квазіенергією*, з якою пов'язано їх виконання [22; 40].

Системи із *знеличкою* локалізуються за рахунок тих *умов локалізації*, котрі не протирічать цій *знеличці*. Для них вихідний *об'єм поняття* про *спосіб статрозподілення*, число $\Gamma\{n_g\}$, підраховується за іншими формулами, ніж (9) – (10) [22; 40].

Однак, розуміння *ентропії-негентропії* як міри невизначеності залишається тим самим, що й при статистиці *Максвелла-Больцмана*. Тому і *простота-складність* таких систем також допускає трактовку й експлікацію в термінах нашої *Гіпотези*. Трактовку – аналогічну до тлумачення опозиції «*просто-складне*» на системах із *розрізняльними* елементами.

Висновки. У подальшому, для визначення *П-С* системи, замість використання її вузьких статистичних моделей, можна використати її логічну модель в *МТО*. Завдяки цьому, на базі чисто логічних критеріїв порівняння можна спрощувати систему за вибраним її параметром. Порівнювати прийдеться ту *визначеність-невизначеність*, яка міститься в значеннях обраного параметра.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Уёмов А.И. Основы формального аппарата параметрической общей теории систем // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник 1984. – М.: Наука, 1984, С. 152 – 180.
2. Логика и методология системных исследований. – Киев – Одесса: Вища школа. 1977. – 256

с.

3. Уйомов А.І. Спрощувальні властивості відношень і міри простоти систем. – Філософські проблеми сучасного природознавства. Міжвідомчий наук. Збірник. Вип. 27. – Київ: Вид.-во Київського ун.-ту, 1972. С. 49 – 62.
4. Мамчур Е.А., Овчинников Н.Ф., Уёмов А.И. Принцип простоты и меры сложности. – М.: Наука, 1989. – 304 с.
5. Уёмов А.И., Плесский Б.В., Сумарокова Л.Н. Информационные процессы в научном исследовании и проблемы их упрощения // Проблемы информатики. Заочный семинар. Вып. 3. – Новосибирск: Наука, Сибирск. Отделение, 1972,– 58 с.
6. Уёмов А.И. Методологические основания формализации концептуальной простоты-сложности систем в языке тернарного оп // Системные исследования в современной науке. Сб. научн. трудов. – Новосибирск: Изд.-во НГУ, 1982, с. 57 – 64.
7. Уёмов А.И. Проблема построения общей теории упрощения научного знания / Логика и методология науки. IV Всесоюзный симпозиум. Киев. Июнь 1965 г. – М.: Наука, 1967. С. 81 – 85.
8. Уёмов А.И. Типы и критерии простоты систем. – Киев, 1973. – 20 с. (Препринт / АН УССР, Ин.-т кибернетики: РИО ИК, 73 – 19).
9. Алдакимова М.П., Сухоруков Г.А. Об одном подходе к определению количественной оценки сложности систем // Промышленная кибернетика. – Киев: Изд.-во Ин.-та кибернетики АН СССР, 1971. – 343 с. С. 101 – 114, 184 – 193.
10. Уёмов А. И., Сумарокова Л.Н., Дмитриевская И. В. К вопросу об измерении простоты // Методологические проблемы теории измерений. – Киев: Наукова думка, 1966. – 207 с., С. 179 – 191.
11. Савусін М.П. Про один варіант ентропійної міри простоти-складності систем // Філософські проблеми сучасного природознавства. Міжвідомчий наук. збірн. Вип. 34. – Київ: Вид.-во Київськ. держ. ун.- ту, 1974, С. 1 – 4.
12. Савусин Н.П. Субстратно-структурная простота систем и связь между её видами // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник, 1980. – М.: Наука, 1981. – С. 303 – 314.
13. Савусін М.П. Філософські й теоретико-системні передумови критеріїв порівняно більшої визначеності об'єктів у мові тернарного опису (МТО). // Перспективи. Соціально-політичний журнал. Серія: філософія, соціологія, політологія. – Одеса: Вид.-во Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, 2015. 1 друк. аркуш. У друці.
14. Савусін М.П. Конкретизація та узагальнення системи через зміну визначеності-невизначеності у значенні системного дескриптора // Наукове пізнання: методологія та технологія. Науковий журнал. Серія: філософія, соціологія, політологія. – Одеса: Вид.-во Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, 2015. 1 друк. аркуш. У друці.
15. Уёмов А.И. Логические основы метода моделирования. – М.: Мысль, 1971. – 312 с.
16. Малиновський О.О. Уйомов А.І. Типи систем і основні біологічні закономірності // Організм як система. Республіканський міжвідомч. збірн. – Київ: Наукова думка, 1966. - С. 10 – 17.
17. Савусін М. П. Системное исследование процедур формирования целевых комплексных программ. // Целевые комплексные программы хозяйственного освоения ресурсов Мирового океана. /А.И. Уёмов, Киев: Наукова думка, 1988. С. 107 – 117.
18. Дмитриевская И.В. Обучение сочинениям в средней школе и структурная сложность текстов. Учёные записки Ивановского гос. пед. ин.-та им. Д.А. Фурманова, т. 49. Проблемы сознания и нравственности. – Иваново: Изд.-во Ивановского гос. пед. ин.-та, 1967. – 200 с. С. 175 – 199.
19. Дмитриевская И.В. Структурная сложность текстов. Автореф. дисс. ... канд. филос. н. – Одеса, 1967. – 15 с. – В надзаг.: Одесский гос. ун.-т.
20. Оливер Б.М. Эффективное кодирование // Теория информации и её приложения. – М.:

- Гос. изд.-во физ.-мат. лит.-ры, 1959. – 328 с. С. 158 – 190.
21. Шеннон К. Математическая теория связи // Теория информации и её приложения. – М.: Гос. изд.-во физ.-мат. лит.-ры, 1959. – 328 с. С. 243 - 332.
22. Хуанг К. Статистическая механика. – М.: Мир, 1966. – 520 с.
23. Бриллюэн Л. Наука и теория информации. – М.: Гос. издат. физ.-мат. лит.-ры, 1960. – 395 с.
24. Бриллюэн Л. Термодинамика-кибернетика-жизнь // Кибернетика – неограниченные возможности возможные ограничения: современное состояние. – М.: Наука, 1980, с. 8 – 27. С. 27.
25. Бриллюэн Л. Научная неопределённость и информация. М.: Гос. издат. физ.-мат. лит.-ры, 1966. – 380 с.
26. Хайтун С.Д. История парадокса Гиббса. – М.: Наука, 1986. – 166 с.
27. Рейхенбах Г. Направление времени. – М.: Изд.-во иностр. лит.-ры, 1962. – 396 с.
28. Тондл Л. Проблемы семантики. – М.: Прогресс, 1975. - 484 с.
29. Звонкин А.К., Левин Л.А. Сложность конечных объектов и обоснование понятий информации и случайности с помощью теории алгоритмов. – Успехи математических наук, 1970, 25, вып. 6 (156), С. 85 – 127.
30. Яглом А.М., Яглом И.М. Вероятность и информация. – М.: Наука, 1973. – 512 с.
31. Бонгард И.М. О понятии «полезная информация» // Проблемы кибернетики. Вып. 9, 1963. – М.: Гос. издат. физ.-мат. лит.-ры, 1963, с. 71 – 102. С. 73.
32. Глушков В.М. Введение в кибернетику. – К.: Изд.-во АН УССР, 1964. – 324 с.
33. Петров Н., Бранков Й. Современные проблемы термодинамики. – М.: Мир, 1986. – 286 с.
34. Кульбак С. Теория информации и статистика. – М.: Наука. Гл. ред. физ.-мат. лит.-ры, 1967. – 408 с.
35. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине. 2-е изд., М.: Главн. ред. изданий для зарубежн. стран изд.-ва «НАУКА», 1983. – 344 с.
36. Хинтиikka Я. Логико-эпистемологические исследования. - М.: Прогресс. – 448 с. С. 188.
37. Кемени Дж., Снелл Дж., Томсон Дж. Введение в конечную математику. – М.: Изд.-во иностр. лит.-ры, 1963. – 487 с.
38. Савусин Н.П. Указание объектов в языке тернарного описания (ЯТО) с помощью аналогий // Современная логика: проблемы теории, истории и применения в науке (научная конференция) 16 – 17 июня 1994 г. Тез. докл. Часть 1. Современные направления логических исследований. – СПб.: Изд.-во СПб. гос. ун.-та, 1994. – 105 с. С. 66 – 68.
39. Стратонович Р.Л., Комкова М.С. Элементы молекулярной физики, термодинамики и статистической физики. – М.: Изд.-во МГУ, 1981. – 176 с.
40. Фаулер Р., Гуггенгейм Э. Статистическая термодинамика. Перев. с англ. М.: Изд.-во иностр. лит.-ры, 1949. – 601 с. Гл. 2. С. 201.
41. Карнап Р. Философские основания физики. – М.: Прогресс, 1971. – 391 с.
42. Готт В.С., Тяхтин В.С., Чудинов Э.М. Философские проблемы современного естествознания. – М.: Высшая школа, 1974. – 264 с.
43. Виттгенштейн Л. Логико-философский трактат // Л. Виттгенштейн. – М.: Канон. РООИ «Реабилитация», 2011. – 288 с.
44. Bar-Hillel J., Carnap R. Semantic Information // British Journal for the Philosophy of Science. 1953. Vol. 4. № 14.
45. Дирак П. Эволюция взглядов физиков на картину природы. – Вопросы философии, № 12, 1963. С. 78.
46. Kemeny J.G. A New Approach to Semantics. - The Journal of Symbolic Logic, 1956, 21.
47. Войшвилло Е.К. Понятие интенциональной информации и интенционального отношения логического следования (содержательный анализ) // Логико-методологические исследования. – М.: Изд.-во МГУ, 1980. С. 206 – 245.
48. Войшвилло Е.К. Попытка семантической интерпретации статистических понятий информации и энтропии // Кибернетику – на службу коммунизму. Теория информации.

- Вычислительная техника. Семиотика. – М. – Л.: Энергия, 1966. – 312 с. С.275 – 293.
49. Войшвилло Е.К. Философско-методологические аспекты релевантной логики. – М.: Изд.-во МГУ, 1988. – 140 с.
50. Войшвилло Е.К. Символическая логика, классическая и релевантная. – М.: Высшая школа, 1989. – 150 с. С. 90 – 91.
51. Попович М.В. Доказательство и смысл теоретических утверждений // Актуальные проблемы логики и методологии науки. – Киев: Наукова думка, 1980. – 335 с. С. 50 – 68.
52. Кобозев Н.И. Исследования в област термодинаміки процес сов информации и мышления. – М.: Изд.-во МГУ. – 195 с.
53. Цехмистро И.З. Поиски квантовой концепции физических оснований сознания. – Харьков: Вища школа, 1981. – 176 с.
54. Готт В.С., Тяхтин В.С., Чудинов Э.М. Философские проблемы современного естествознания. – М.: Высшая школа, 1974. – 264 с.
55. Сухотин А.К. Гносеологический анализ ёмкости знания. Томск: Изд.-во Томского гос. ун.-та, 1968. – 204 с.
56. Сухотин А.К. К вопросу об информационной ёмкости знания // Методологические вопросы естествознания. Томск: Изд.-во Томского гос. ун.-та, 1967. С. 114 – 120.
57. Слемнев М.А. Простое и сложное в природе и познании. – Минск: Наука и техника, 1976. – 114 с.

Сайфудинова Е. В. - соискатель кафедры всемирной истории и методологии науки, Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д. Ушинского».

УДК 101+316+ 316.3+ 316.4

ИНТЕРГЕНЕРАЦИОННАЯ МОБИЛЬНОСТЬ В СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ В КОНЦЕ XX – НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Проблематика профессиональной социализации молодежи состоит в понимании существующих в обществе механизмов передачи социального и профессионального опыта между поколениями. Мобильность молодежи, то есть изменение молодыми людьми своего профессионального и социального статуса, является одним из факторов, под влиянием, которого происходит изменение социальной стратификации. Сравнивая данные полученные при опросе респондентов в конце XX - начале XXI века, автор обозначает структуру наиболее привлекательных профессий, а также описывает механизмы изменения этой структуры, в рамках социальной и профессиональной стратификации общества за указанный период. Эти данные позволяют обосновать различия в профессиональных статусах молодых людей и их родителей, анализируя ситуации, когда молодые люди наследуют родительскую профессию, выбирают профессии стоящие выше или ниже по статусу, а также сам механизм выбора профессии. К этому процессу присоединяется и динамика изменений социальной стратификации этого периода, которая демонстрирует простор для выбора профессии - от занятий, связанных с возникшей частой собственностью и бизнесом на ее основе до профессий гуманитарного характера, связанных с пониманием места человека в обществе. Профессиональный выбор же молодых людей и их профессиональная социализация развивается в рамках структурных изменений, когда вместе с изменениями в самом обществе происходят и изменения в рамках межпоколенной мобильности – между членами одной семьи, между представителями разных поколений, тем самым объединяя все виды профессиональной мобильности – индивидуальную, межпоколенную и мобильность самого общества.

Ключевые слова: *социальная группа, индивид, общество, социализация, индивидуальная мобильность, мобильность между поколениями, восходящая социальная мобильность, нисходящая социальная мобильность, социальная стратификация общества, критерии профессиональной мобильности, адаптация, интериоризация.*

ІНТЕРГЕНЕРАЦІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ В СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ НАПРИКІНЦІ ХХ - ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Проблематика професійної соціалізації молоді складається у розумінні існуючих у суспільстві механізмів передачі соціального і професійного досвіду між поколіннями. Мобільність молоді, тобто зміна молодими людьми свого професійного і соціального статусу, є одним з факторів, під впливом, якого відбувається зміна соціальної стратифікації. Порівнюючи дані отримані при опитуванні респондентів в кінці ХХ - початку ХХІ століття, автор позначає структуру найбільш привабливих професій, а також описує механізми зміни цієї структури, в рамках соціальної і професійної стратифікації суспільства за вказаний період. Ці дані дозволяють обґрунтувати відмінності в професійних статусах молодих людей та їх батьків, аналізуючи ситуації, коли молоді люди успадковують батьківську професію, вибирають професії стоять вище або нижче за статусом, а також сам механізм вибору професії. До цього процесу приєднується і динаміка змін соціальної стратифікації цього періоду, яка демонструє простір для вибору професії - від занять, пов'язаних з виниклою частою власністю і бізнесом на її основі до професій гуманітарного характеру, пов'язаних з усвідомленням місця людини в суспільстві. Професійний вибір же молодих людей і їх професійна соціалізація розвивається в рамках структурних змін, коли разом зі змінами в самому суспільстві відбуваються і зміни в рамках міжпоколеної мобільності - між членами однієї сім'ї, між представниками різних поколінь, тим самим об'єднуючи всі види професійної мобільності - індивідуальну, міжпоколену і мобільність самого суспільства

Ключові слова: *соціальна група, індивід, суспільство, соціалізація, індивідуальна мобільність, мобільність між поколіннями, висхідна соціальна мобільність, спадна соціальна мобільність, соціальна стратифікація суспільства, критерії професійної мобільності, адаптація, інтеріоризація.*

DEPARTMENT OF WORLD HISTORY AND METHODOLOGY OF SCIENCE INTERGENERATIONAL MOBILITY IN SOCIO – PHILOSOPHICAL RESEARCH IN THE LATE TWENTIETH AND EARLY TWENTY-FIRST CENTURY

The problem of professional socialization of young people is the understanding of society's mechanisms for the transfer of social and professional experience between generations. The mobility of young people, i.e, young people change their professional and social status, is one of the factors that influenced, which is a change of social stratification. Comparing the data obtained from the survey respondents at the end of XX - beginning of XXI century, the author refers to the structure of the most attractive jobs and describes mechanisms for changing the structure, within social and professional stratification of society during this period. These data justify the differences in the professional status of young people and their parents, analyzing a situation where young people inherit the parental profession, choosing a profession facing higher or lower status, as well as the mechanism of choice of profession. This process joins dynamics of changes in the social stratification of the period, which demonstrates the scope for choice of profession - from activities associated with private ownership and the business based on it to occupations of a humanitarian connected with the understanding of man's place in society. Professional choice of young people and their professional socialization developed in the framework of structural changes, when coupled with the changes in society and the changes taking place within the framework of

intergenerational mobility - between members of one family, between the representatives of different generations, thus combining all kinds of professional mobility - individual, and intergenerational mobility of the society.

Keywords: *social group, individual, society, socialization, individual mobility, intergenerational mobility, upward social mobility, downward social mobility, social stratification of society, the criteria for professional mobility, adaptation, internalization.*

Выбор профессии или профессиональное самоопределение – это одно из самых главных решений, принимаемых в жизни каждым человеком. Профессиональная социализация молодых людей, являющаяся составной частью общей социализации, осуществляется как спонтанно при взаимодействии индивидов, так и в процессе целенаправленной деятельности. Формирование профессиональной мобильности у современной молодежи происходит одновременно с процессом социализации, первоначально в семье, потом в школе, институте, и, конечно, социуме – среди сверстников, современных технологий, средств массовой информации. Профессиональная социализация тесно связана с трудовыми действиями, без них она остается узко теоретической, неполноценной – в ее процессе происходит подготовка молодого человека к полноценной трудовой профессиональной деятельности. Как любое явление, отношение к профессии у молодых людей испытывает на себе разнонаправленные тенденции. С одной стороны, это поддержание той социальной и/или профессиональной среды, которая была принята в родительской семье, с другой стороны, это развитие и стремление выйти за пределы семейной традиции, найти новое, нестандартное профессиональное самоопределение. На это разнонаправленное колебательное развитие накладываются факторы внешней среды – экономическое состояние общества, социальная и государственная политика, открытость и доступность получения профессионального образования и т. д. Молодые люди вынуждены выбирать профессию, специальность, работу с оглядкой на всю совокупность приведенных выше факторов.

Мобильность как изменение положения индивида в стратификационной системе происходит под влиянием трех наиболее значительных факторов – индивидуальной (горизонтальной или вертикальной) мобильности, развития (реорганизации) профессиональной структуры и внедрения новой системы стратификации [8, с. 291]. С точки зрения поколений, выделяются два вида мобильности – интергенерационная мобильность между поколениями одной семьи, интрагенерационная или индивидуальная мобильность – мобильность внутри одного поколения, мобильность одного индивида.

Индивидуальная и интрагенерационная мобильность достаточно подробно изучена современными зарубежными и отечественными авторами – Т. И. Заславской, Р. В. Рывкиной, О. А. Раковской, М. П. Лукашевич, Е. И. Головахой и т. д. [1, 2, 3, 4]. Точки зрения на индивидуальную мобильность колеблются от понимания мобильности как основного двигателя профессиональной карьеры до одного из факторов формирования социальной структуры общества. Рассмотрение интергенерационной мобильности в конце 90 гг. XX века и во втором десятилетии XXI века должно быть начато с понимания того, какие профессиональные группы в этот промежуток времени являлись наиболее престижными для молодежи, какое положение внутри этих групп занимают их родители, к чему стремятся представители младшего поколения. То есть, существует ли разрыв между их желаемой профессией и текущей профессией родителей, готово ли молодое поколение, пусть даже в планах, изменить свой профессиональный статус – сменить место работы, специальность, совершить географическое перемещение, как эти изменения соотносятся с профессиональными статусами родителей – их текущей занятостью и профессиональным образованием.

В предыдущих работах автор [5, с. 40; 6, с. 301-302; 7, с. 53] на основании самостоятельно проведенных исследований мнения респондентов относительно наиболее привлекательных профессий демонстрирует их перечни в конце XX и начале XXI века. Его

мы рассмотрим как стратификационную вертикаль, на основании которой и разместим родительские и детские профессиональные статусы в обоих исследованных группах для анализа межпоколенной мобильности (см. Таб. 1).

Таблица 1.
Наиболее привлекательные профессии, указанные респондентами

		1998-99 гг.	2014-15 гг.
1.	Инженеры программисты, инженеры, техники с высшим образованием	23,56%	4,40%
2.	Менеджеры, управляющие, директора, заведующие, начальники отделов, администраторы, предприниматели (бизнесмены)	15,38%	10,70%
3.	Преподаватели, учителя, воспитатели детских садов, тренера, няни;	11,81%	10,40%
4.	Творческие профессии - актеры, вокалисты, музыканты, радиоведущие, дизайнеры, танцоры, музыканты	8,24%	11,30%
5.	Гуманитарные специальности - научные сотрудники, социологи, психологи, редактора, переводчики, историки, журналисты	8,13%	26,20%
6.	Юристы, правоведаы, адвокаты, нотариусы, судьи	8,12%	6,10%
7.	Обслуживание частного бизнеса - брокеры, экономисты, аналитики, маркетологи, страховые агенты, рекламисты.	6,17%	7,50%
8.	Врачи, медсестры, биологи, лаборанты, ветеринары	5,04%	2,40%
9.	Финансовые сотрудники - бухгалтера, аудиторы, финансовые инспектора, банкиры	1,72%	3,00%
10.	Сотрудники силовых ведомств - военнослужащие, сотрудники МВД, моряки, сотрудники прокуратуры	1,35%	3,00%
11.	Сотрудники сфера услуг - бармены, официанты, повара, швеи, флористы, экскурсоводы, стилисты		3,20%
12.	Рабочие специальности - строители, сантехники, грузчики		2,80%
13.	Другое, не указано	9,88%	8,80%

Наиболее привлекательными молодые люди в 90 гг. XX века называли инженерные профессии – собственно, инженеры, техники, только появившиеся программисты – это почти 24% опрошенных респондентов. На втором месте были управленческие профессии – менеджеры, директора, начальники отделов, администраторы, предприниматели (бизнесмены) – эти профессии заинтересовали 15% опрошенных. На третьем месте (12% респондентов) – преподаватели, учителя, воспитатели, тренеры. На четвертом и пятых местах – (по 8% респондентов) – творческие профессии (актеры, вокалисты, музыканты и т. д.) и представители гуманитарных специальностей (научные сотрудники, социологи, психологи, журналисты, историки и т. д.).

В первом десятилетии XXI века перечень наиболее привлекательных профессии для молодых людей радикально изменился – на первое место (с пятого, с показателем 8%) вышли представители гуманитарных профессий – профессии этого типа выбрали 26% респондентов. На втором месте оказались представители творческих профессий (11% респондентов), третье, четвертое и пятое, соответственно, заняли управленцы (11%), преподаватели (11%), профессии, обслуживающие частный бизнес (7,50%). Профессия инженера в перечне наиболее привлекательных спустилась на седьмое место с показателем 4%, причем в ней в значительном количестве фигурируют программисты. Особенно интересно выглядит значительный рост первых двух групп – представителей гуманитарных специальностей и представителей творческих профессий при опросе в 2014-15 гг. Необходимо отметить, что выборка опрошенной молодежи является репрезентативной с точки зрения половозрастных характеристик, но текущее профессиональное образование молодых людей являлось

открытым вопросом, поэтому количество представителей гуманитарных специальностей только отражает существующие тенденции, о которых ниже.

При исследовании интергенерационной мобильности были отобраны анкеты молодых людей, имеющих обоих родителей и указавших сферу профессиональной деятельности родителей и собственную (текущую и наиболее привлекательную). Перечень наиболее привлекательных профессий, проанализированный в контексте родительских профессий, в каждом конкретном случае и отражает мобильность, возникающую между поколениями. Мобильность с повышением профессионального статуса продемонстрировали более 70% респондентов обоих полов и в 1998-99 гг. и в 2014-2015 гг., причем мобильность респонденты демонстрируют и по материнской и отцовской линиям (сравнение текущего статуса отца/матери с наиболее привлекательной профессией респондента, см. Таб. 2).

Таблица 2

Профессиональная мобильность респондентов,
относительно профессий их родителей

мобильность	пол	линия наследования	1998-99 гг.	2014-15 гг.
Наследование статуса	девушки	по матери	18,60%	5,13%
		по отцу	12,30%	6,48%
	юноши	по матери	16,30%	5,88%
		по отцу	16,80%	11,48%
Восходящая мобильность	девушки	по матери	61,70%	80,65%
		по отцу	72,40%	83,00%
	юноши	по матери	65,70%	73,90%
		по отцу	65,60%	62,30%
Нисходящая мобильность	девушки	по матери	19,80%	14,22%
		по отцу	15,30%	10,34%
	юноши	по матери	18,80%	20,22%
		по отцу	17,00%	26,23%

Наследование профессионального статуса происходит в 5,42% случаев по материнской линии и в 8,72% случаев по отцовской в 2014-15 гг., и в 4,80% по материнской линии и в 8,60% по отцовской в 1998-99 гг. Наследуют молодые люди в XX веке и в XXI веке профессии с высоким социальным статусом. По материнской линии – это управленческие профессии (менеджеры, руководители, директора, предприниматели и т.д.), профессия преподавателя, гуманитарные профессии (историки, переводчики, редакторы и т. д.), а также рабочие специальности (один из самых высоких показателей наследования). По отцовской линии наследования профессий на первых местах также стоят управленческие профессии, рабочие специальности, гуманитарные профессии, на четвертом месте – юристы, судьи, адвокаты, где наследуют молодые люди и медицинские специальности, где наследуют девушки. Причем наследование при совпадении статусов у матери и отца наблюдается, только у категории управленческих профессий как для девушек, так и для парней, хотя таких случаев единицы. Нисходящая профессиональная мобильность наблюдается в 12,50% по материнской и по отцовской линии первой части и 16,50% случаев по материнской и по отцовской линии во второй части исследования.

Отсутствие значительной количественной разницы между показателями двух этапов исследования говорит о едином механизме формирования межпоколенной мобильности у молодых людей, которые наследуют более высокие с их точки зрения профессиональные статусы в данный момент времени, намереваясь построить свою профессиональную карьеру с использованием первичной семейной социализации и адекватно воспринятого родительского опыта. Возникающая таким образом устойчивость профессиональных связей между поколениями одной семьи формирует профессиональную структуру общества, где сохраняются интеллектуальный и эмоциональный опыт, существует передача знаний, способов и стратегии поведения. Восходящая мобильность, является залогом

профессионального совершенствования молодых людей, которые стремятся достигнуть большего с их точки зрения в профессиональной деятельности, заложить перспективы будущего совершенствования и развития.

Далее нам необходимо рассмотреть межпоколенную мобильность и ее влияние на социальную структуру общества, индивида на нескольких уровнях. С точки зрения индивида формирование первичного социального статуса происходит в семье, обеспечивающей социализацию и включение индивида в систему социальных связей конкретной семьи, которая, с социальной точки зрения, воспроизводит индивида. Семья выступает как носитель социальной информации, она накапливает и передает традиционный социальный опыт в виде ценностных ориентаций, правил, стратегий поведения, выступая в роли агента социума, который в первой половине жизни индивида представлен через семейную ячейку. В сегодняшней ситуации наследование (референтность) по отцу изменяется на аналогичное по материнской профессиональной принадлежности как для молодых девушек, так и для юношей. В этом можно видеть как одно из проявлений развивающегося феминизма, так и отход от традиционной патриархальной семьи, произошедший во многом благодаря техническому прогрессу, позволившему матерям респондентов занимать более высокую профессиональную позиции, нежели отцы респондентов в ряде профессиональных групп (см. Таб. 2). Как мы видим из представленных выше данных влияние на молодых людей семья имеет не только формально, влияя на выбор профессии. Она формирует интеллектуальную и социальную среду, полную терминологии, практик, ценностей, норм профессий, по которым существуют родители. Молодые люди получают социальную подготовку (проходят первичную социализацию) к профессии, аналогичной родительской, начинают поддерживать родительские ценности, понимать профессию изнутри (график работы, приемы работы, способы достижений, профессиональные связи и т. д.). Тем самым они получают раннюю профессиональную ориентацию, набираясь первичного опыта, который в дальнейшем помогает им делать карьеру быстрее, чем их сверстникам, которые не имеют аналогичной семейной среды. Конечно, можно говорить о генетическом наследовании профессиональной деятельности, когда дети получают тот же генотип, что и имеют родители или один из них, и именно это определяет их желания в профессиональной деятельности. Но такой подход будет выглядеть крайне узким в XX – XXI вв. Это особенно видно в ситуациях, когда респонденты выбирают профессию от противного – не то, чем занимались родители, или братья и сестры (со схожей генетикой), а разные профессиональные сферы, или молодые люди имеют два и более образования, причем, первое из них может быть наследовано, а последующие, выбраны ими самостоятельно или под давлением ситуации, что особенно часто имело место в 90-х гг. XX века – начале XXI века.

Также наследование семейного профессионального статуса очень наглядно раскрывает еще один чисто социальный вопрос, а именно определение уровня социализированности – интериоризация, когда ценности, нормы, установки становятся внутренними регуляторами социального поведения или же адаптация, проходящая на уровне приспособления к профессиональным нормам. Адаптация и интериоризация можно рассматривать как две стороны или скорее формы социализации, но адаптация выступает как более ранняя хронологически форма, а интериоризация возникает позднее, хотя и не во всех индивидуальных случаях. Адаптация выражается в том, что индивид, не имея собственной индивидуальности (что, собственно, и есть ребенок и/или подросток в семье) сливается с ему подобными в одном и том же коллективном поведении (знаменитые детские реплики о будущей профессии – «Я хочу быть строителем, как папа или врачом, как мама!»). Такое поведение и способствует максимально плотному обучению внутри семьи, через приспособление и самосознанию в ключе «возможно ли это для меня?», «интересно ли это для меня?», «мое ли это?». Здесь, через процесс самосознания, адаптация углубляется, переходя на более высокий, более практический уровень – интериоризацию, где индивиды, имея личный облик, индивидуальность и особую деятельность, в том числе профессиональную, отличаются от других индивидов. Именно наследование семейного

профессионального статуса и позволяет молодым людям пройти через обе ступени уровня социализированности – адаптацию в рамках семьи и интериоризацию в самостоятельной профессиональной деятельности. А в дальнейшем, за пределами молодежной возрастной категории, выйти за «порог социализации», когда индивид, благодаря уровню профессиональной культуры и знаний, умений, опыта может продолжать свое развитие вне рамок социальной среды, опережая ее и заставляя ее тянуться за ним.

С точки зрения социальной группы индивид, получив в семье первичную профессиональную социализацию, далее в рамках профессиональной карьеры движется гораздо быстрее, вкладывая меньше усилий в достижение статуса и конечно, поднимаясь выше. Это порождает как позитивную тенденцию восходящей социальной мобильности отдельных индивидов, так и негативную сторону, заключающуюся в том, что подобные социальные группы, состоящие только из респондентов, унаследовавших свой профессиональный статус, становятся «закрытыми», что сильно снижает темп и разнообразие развития. Развитие самих социальных групп внутри общественной структуры также может быть организовано с точки зрения межпоколенной мобильности, когда вся группа в результате изменений социальной стратификации изменяет свое положение в обществе. Самыми яркими примерами этого является социальная перестройка общества после революции 1917 г., когда целые группы изменили свое положение в обществе, а вслед за ними и их потомки были вынуждены через межпоколенную мобильность по-новому, по-другому встраиваться в измененную структуру общества или же пытаться избежать это через эмиграцию, девиантное поведение (беспризорники 20-30 гг. XX века). Схожими были и изменения 80-90 гг. XX века, когда целые социальные группы, как и их наследники утратили свое положение в системе стратификации. Например, представители силовых ведомств: военные, милиционеры, сотрудники государственных, бюджетных учреждений (врачи, преподаватели, научные работники и т. д.), которым в связи со снизившимся финансированием со стороны государства стало сложнее передать успешный профессиональный статус следующему поколению. Это опять привело к эмиграции и девиантному поведению целых социальных групп – ученые и исследователи отправились в эмиграцию, рабочие с низкой квалификацией – в бандитские группировки девяностых годов XX века.

С точки зрения общества, интегереационная мобильность происходит из-за структурных изменений самого общества. Для 70 гг. – первой половины 80 гг. XX века социальная структура общества базировалась на кадрах, занятых в промышленном производстве – квалифицированных рабочих и дипломированных инженерах, занимавших высокое социальное положение. Критерием для расслоения социальной структуры являлись: формальная принадлежность к управленческим (партийным и административным) кругам и место в должностной иерархии. Вторичное место среди факторов стратификации занимало материальное благосостояние, территориальная и отраслевая стратификация, и только на пятом месте профессиональная стратификация с учетом профессии, уровня квалификации. Реструктуризации экономики в 90 гг. XX века, когда из-за снижения количества промышленных предприятий и одновременного роста предприятий сферы обслуживания и торговли изменилась социальная структура общества, вызвал в итоге групповую мобильность. Изменились и критерии неравенства – помимо управленческих структур, на расслоение общества стала влиять и форма собственности предприятия, на котором трудится индивид. Отраслевая стратификация в современном обществе дополняется стратификацией секторов экономики, статусной составляющей и продолжающей набирающей силу стратификацией по материальному признаку. Текущее развитие социальной структуры общества приводит к возникновению и развитию новых профессиональных категорий, обслуживающих бизнес – маркетологи, рекламные агенты, финансовые и фондовые аналитики, экономисты, банковские служащие, специалисты в сфере безопасности, страховые агенты и т. д. уже в первом десятилетии XXI века.

Это появившееся разнообразие профессиональных групп повлияло на изменения,

произошедшие со структурой привлекательных профессий у молодых людей конца XX века – начала XXI века. Выбор молодых людей, последующее получение образования, начало профессиональной деятельности отмечены сдвигом парадигмы, когда в обществе начинают обращать внимание не только на профессии, связанные с формированием рыночной экономики (предприниматели, экономисты, менеджеры и т. д.), но и на профессии формирующие самосознание поколения (гуманитарные специальности – историки, переводчики, редактора, журналисты и т. д.). Критерии для социальной стратификации продолжают оставаться теми же – материальное благосостояние, место в должностной и/или властной иерархии, отношение к частной собственности, но возникают и развиваются новые критерии, имеющие отношения к информационному обществу, работе с сознанием и самосознанием, гуманитарной направленностью. Именно это направление в профессиональной сфере и будет развиваться в ближайшие годы, задавая новое направление для профессиональной социализации молодых людей. Одновременно движение социальных групп в обществе задает направление для мобильности между поколениями, когда индивид при нахождении в одном и том же социальном слое с одной и той же профессией, с одним и тем же статусом, меняет свое положение в социальной структуре общества только потому, что общество изменяется само.

Таким образом, интернегериационная мобильность с одной стороны, является продолжением индивидуальной мобильности, а с другой стороны ее макроэкономический уровень – это один из показателей структурных изменений самого общества. Поэтому прогресс и развитие социальных структур может быть подтвержден теми же динамическими изменениями, которые мы можем видеть в отдельной профессиональной карьере любого индивида.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Евгений Иванович Головаха. – Киев : Наукова думка, 1988. – 144 с.
2. Заславская Т. И. Социология экономической жизни. Очерки теории / Т. И. Заславская, Р. В. Рывкина. – Новосибирск : Наука, 1991. – 446 с.
3. Лукашевич М. П. Соціологізація школи і соціологізація молоді / М. П. Лукашевич // Національний прогресс України. Сутність. Вимири. Перспективи. Матеріали наукової конференції. – Київ : Компас, 1993. – С. 100-106.
4. Раковская О. А. Социальные ориентиры молодежи: тенденции, проблемы, перспективы / Она Альфонсовна Раковская. – М. : Наука, 1993. – 35 с.
5. Сайфудинова Е. В. К вопросу о профессиональной мобильности молодежи в условиях становления рыночных отношений / Е. В. Сайфудинова // Современное состояние и перспективы развития гуманитарных наук (социология, социальная психологи, менеджмент). – Ч. II. – Одесса : ОГПУ, 1997. – С. 38-42.
6. Сайфудинова Е. В. Профессиональная ориентация молодежи и ее жизненный уровень в преддверии XXI века / Е. В. Сайфудинова, В. М. Соколов // Актуальные проблемы политики. Сборник научных трудов. – Вып. 5. – Одесса : Астропринт, 1999. – С. 301-306.
7. Сайфудинова Е. В. Процессы социальной адаптации молодежи к текущему состоянию общества через профессиональную мобильность на примере исследований, проведенных в Чешской народной республике и на юге Украины / Е. В. Сайфудинова // Актуальні питання соціально-філософської думки. Матеріали Всеукраїнської інтернет-конференції молодих учених та студентів. – Одеса : ПУНПУ, 2014. – С. 53-55.
8. Смелзер Н. Социология / Нейл Смелзер ; [пер. с англ.]. – М. : Феникс, 1998. – 688 с.

Тимохов О. В. - кандидат філософських наук, викладач кафедри графіки та дизайну, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

УДК: 1.316.3+159.955+316.61

ПАНОРАМНЕ МИСЛЕННЯ В СУСПІЛЬНІЙ ТА ІНДИВІДУАЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ

Стаття присвячена дослідженню феномена – “панорамне мислення” в контексті його взаємодії з суспільною та індивідуальною свідомістю.

Ключові слова: суспільна свідомість, індивідуальна свідомість, мислення, панорамне мислення.

ПАНОРАМНОЕ МИШЛЕНИЕ В ОБЩЕСТВЕННОМ И ИНДИВИДУАЛЬНОМ СОЗНАНИИ

Статья посвящена исследованию феномена – “панорамное мышление” в контексте его взаимодействия с общественным и индивидуальным сознанием.

Ключевые слова: общественное сознание, индивидуальное сознание, мышление, панорамное мышление.

PANORAMIC THINKING IN THE SOCIAL AND INDIVIDUAL CONSCIOUSNESS

The article is devoted to research of the phenomenon is “panoramic thought” in the context of ground of social and individual consciousness.

Keywords: social consciousness, individual consciousness, thinking, panoramic thinking.

ПАНОРАМНЕ МИСЛЕННЯ В СУСПІЛЬНІЙ ТА ІНДИВІДУАЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ

“Свідомість” – один з найбільш досліджуваних феноменів, принаймні в соціально філософському дискурсі. І це й не дивно, адже саме свідомість визначає не лише індивідуальне, а й суспільне буття.

І хоча феномен свідомості безумовно має цілісний характер, досягнути його повністю не представляється можливим, з огляду на різносторонність його проявів та значення для Людини і суспільства.

В науковій практиці запроваджено цілу систему паралельних та перехресних класифікацій свідомості, що значно полегшує аналіз окремих її проявів та дає змогу досліднику виявити взаємовплив останніх з іншими феноменами суспільного та індивідуального буття.

Наріжним каменем в класифікації свідомості, безперечно є її поділ на суспільну та індивідуальну свідомість. І якщо для суспільної свідомості визначальним є наявність “мови”, або “спілкування”, то для індивідуальної – визначальним чинником постає феномен “мислення”. Саме процес мислення є передумовою “свідомого”, або “не свідомого” відношення індивіду до реальності.

Суспільна свідомість, безумовно, не може характеризуватись сукупністю, або й навіть комплексом “індивідуальних свідомостей”. Її основу становить розгалужена система ідей, вірувань, ціннісних, світоглядних, етичних імперативів і т.д., що і є базою парадигми суспільної свідомості, як такої. І хоча, з огляду на вищевказане, феномен “мислення” та “суспільна свідомість” не можуть бути співставленні напряму, між ними безумовно існують наявні точки дотику та сфери взаємовпливу.

Звичайно про “колективне”, або “суспільне мислення”, та ще й позбавлене не лише спілкування, а й невербальної комунікації тут не йдеться.

Не йдеться тут і про “колективні здібності”. Інформаційне суспільство не має нагальної

потреби в розвитку “колективних здібностей”, необхідних в масових акціях та діях [3, с. 67].

Проте наявність у феномену “мислення” соціальних, а значить і суспільних коренів теж видається беззаперечним.

Ключовим моментом тут виступає “особистість”, як середня ланка між індивідуумом та соціумом.

Особистість – це: а) суспільне в нас (буття суспільних відносин, або “стала система соціально значущих ознак, що характеризують індивіда, як члена суспільства); б) індивідуальне в нас (“індивід, як суб’єкт відносин в соціальній діяльності [2, с. 12].

Саме процес переходу індивідуального мислення в особистісне і надає людині можливості індивідуальної реалізації в суспільному дискурсі, а значить і в суспільному бутті.

Отже, спробуємо детальніше розглянути взаємодію панорамного мислення з суспільною та індивідуальною свідомістю в комплексі.

Панорамне мислення – спосіб мислення, в процесі якого відбувається подолання еволюційної обтяженості людського менталітету – вузькості поля свідомості і пов’язаних з цим інстинктивних, несвідомих та підсвідомих проявів ментальності, тобто того, що здатне негативно відбитися на якості мислення і на його результатах.

Зорове сприйняття панорами давало багатьом авторам можливість використовувати інтуїтивну зрозумілість панорамного мислення в просторовому, або узагальненому просторовому значенні, не визначаючи його.

Панорамне мислення може вважатися терміном, що включає мислення інших типів, в масі людям не властивих – таких як системне, латеральне, нестандартне, об’ємне, винахідництво, проривне, масштабне, повного спектру, паралельне, більш ніж одотрекове. [5]

Всі ці “допоміжні” види мислення можна загалом вважати саме елементами панорамного мислення, як такого; і в подальшому викладенні результатів даного дослідження, під терміном – “елементи панорамного мислення”, ми будемо мати на увазі саме їх.

В даному випадку хотілося б, не лише особливо підкреслити таку характеристику панорамності, як “мислення повного спектру”, а й доповнити її намаганням вийти за обрії вже існуючих уявлень про соціальні процеси, тим самим розширяючи його.

Як і свідомість загалом, суспільна свідомість має досить розгалужену систему класифікацій.

Її поділяють на рівні, форми, види, тощо.

За рівнями, суспільна свідомість поділяється на теоретичний та буденний.

Звичайно, елементи панорамного мислення можуть бути присутніми на обох цих рівнях, проте, можна впевнено вказати на пріоритетну присутність їх, в основному, на теоретичному рівні суспільної свідомості.

Саме теоретичний рівень свідомості дає широке поле для більш-менш не заангажованого сприйняття та аналізу дійсності, а також, виходу на новий теоретичний та практичний результат, адже практичну діяльність також можна вести в рамках теоретичного рівня суспільної свідомості.

Звичайно, як вже зазначалось, суспільна свідомість загалом, та її теоретичний рівень зокрема, не можна характеризувати, як комплекс індивідуальних свідомостей. Та хоча процес наукового та культурного пошуку це прерогатива особистості, запит на інновації в ньому формує суспільство, а отже – суспільна свідомість.

Власне тут йдеться про дві ланки теоретичного рівня свідомості: “наукову” та “культурну”, які в своєму комплексі здатні до переходу в “суспільну” свідомість. В обох цих ланках досить виражено присутня, як творча, так і репродуктивна складова.

Для репродуктивної діяльності на теоретичному рівні панорамне мислення не тільки не є необхідним, а й в більшості випадків антагоністичним.

Як в науковій, так і в культурній сфері завжди є певний запит на розширення теоретичних та практичних напрацювань з залученням вже існуючих методологічних

підходів, та таких, що базуються на вже існуючих та схвалених суспільною, науковою, та культурною спільнотою взірцях.

Звичайно в такій репродуктивній діяльності панорамність мислення є не лише зайвою, а й певним чином “загрозливою”, тому що вона саме спонукає до відходу від стереотипів та пошуку нових методологічних підходів. А це, в свою чергу, ставить під сумнів позитивність майбутньої оцінки кінцевих результатів, що будуть отримані.

Вони можуть бути сприйняті і, як традиційні, хоч і дещо нові, так і як такі, що фальшують традиційні стереотипи, що вже зайняли своє місце в суспільній, науковій, або культурній сфері.

Як вже сказано вище, запит на таку форму теоретичної діяльності в суспільстві є, і він загалом досить стійкий, тому що чітко вписується в існуючу парадигмальну систему; а тому, завжди легко сприймається і не потребує додаткових пояснень та процесу переосмислення існуючого досвіду. Тут все залежить від інертності суспільної думки в конкретному соціумі та в конкретний історичний або часовий період.

Проте запит на інноваційність в суспільстві, звичайно є, і він також досить стійкий.

Витоки такого запиту в науковій діяльності досить очевидні.

Наукова думка, що постійно репродукує саму себе та базується виключно на авторитетах, приречена на вкрай повільну еволюцію, що була характерна середньовічній добі, і в сучасних умовах виявляється не конкурентноздатною.

Вже давно минув час, коли завдяки співставленню та експериментальному аналізу взаємодій “трьох-чотирьох” чинників в рамках певної системи, можна було здійснити наукове відкриття, на кшталт закону Ома, або законів термодинаміки. На даний момент, як фундаментальні, так і практичні природничі науки, як правило, мають справу з такою кількістю різноякісних чинників, які неможливо зіставити методом повного перебору варіантів. Тому запорукою успішного результату може стати лише перспективне бачення правильного напрямку наукового, чи експериментального пошуку, а це і є в нашому випадку, перспективне, або панорамне бачення ситуації та мислення загалом.

Що ж стосується гуманітарних наук, то тут взагалі не можна сподіватись на створення новітніх, або хоча б просто нових концептів, без залучення можливостей панорамного мислення.

Отже, як ми бачимо, запит на інновації, а значить, і до залучення можливостей панорамного мислення, формує сам науково-технічний прогрес, як такий.

Що ж стосується культурної та соціальної сфери, то тут запит на інновації формується дещо більш складним чином.

Відсутність такого запиту базується на консерватизмі та інертності певної частини суспільства, або окремих суспільних інститутів, і може характеризуватись, як запит на традиційність та зорієнтованість на авторитети, або на взірці, що вже зарекомендували себе. Загалом, це антиеволюційний, а іноді і реакційний запит.

А от запит на інновації в культурній сфері, складається, як на наш погляд, з трьох основних компонент.

По-перше, це елементарний запит певної частини суспільства на новий культурний контент, що зовсім не заперечує вже існуючий, а лише такий, що оновлює його. Такий запит можна характеризувати, як – еволюційний.

По-друге, досить рушійним чинником формування запиту до зміни культурних концептів, є – зміна поколінь. Кожне нове покоління намагається дещо дистанціюватись від вже існуючого культурного спадку (спадку батьків) та проявити себе як нова соціокультурна формація. Такий запит можна характеризувати, як – періодичний, або еволюційно-революційний.

І третє, в періоди зламу епох: зміни соціального, або економічного укладу життя; бурхливого технологічного, або наукового прориву; соціальних потрясінь, або і просто в результаті виплеску соціальної активності – запит на інноваційність, та оновлення культурного контенту, є абсолютною і реальною необхідністю. Такий запит завжди

характеризується, як – революційний.

Все вищевказане можна без виключень віднести і до соціальної складової теоретичного рівня суспільної свідомості. Єдине, що до цього можна додати, це те, що звичайно сам запит на інноваційність виникає в суспільному безсвідомому, а на теоретичному рівні суспільної свідомості він лише формується та “вербалізується”, але про це пізніше.

В даному контексті слід зазначити, що власне до формування запиту на інноваційність, панорамне мислення має досить відсторонене відношення, а до його реалізації – пряме, адже це якраз той вид мислення, який дозволяє подолати еволюційно-обумовлену обтяженість людського менталітету і надати ефективні інструментарії для формування нових та новітніх концептів на теоретичному рівні суспільної свідомості.

Іншим рівнем суспільної та індивідуальної свідомості є – буденна свідомість.

Буденна свідомість включає в свою структуру ті елементи, що детерміновані конкретним буттям, сукупністю об'єктивних умов матеріального, духовного, соціального і природного середовища, а також –соціальний досвід, який в процесі безпосереднього спілкування з людьми передається від одного суб'єкта іншому, з покоління в покоління.

Стихійність віддзеркалення дійсності та несистематизоване знання про неї, є основними орієнтирами світовідчуття, світосприйняття, світогляду. Здоровий глузд, в даному випадку, вже є не що інше, як світогляд, який відіграє роль основи буденного рівня свідомості. [1, с. 56].

Саме буденний рівень свідомості є базовим орієнтиром для особистості в освоєнні дійсності та практичних дій. Те саме можна сказати і про суспільну свідомість, де її буденний рівень формує базове відчуття реальності та стереотипи поведінки в соціумі.

Панорамне мислення загалом, не характерне для буденного рівня свідомості, з огляду його орієнтованості на вирішення конкретних буденних та побутових задач. Проте, окремі його елементи, звичайно, можуть бути присутніми і на цьому рівні.

Як нам бачиться, є два основних моменти, де елементи панорамного мислення можуть проявлятися на буденному рівні.

По-перше, в пошуку альтернативних, більш ефективних шляхів вирішення конкретних побутових, або практичних задач в ході життєдіяльності.

В промисловій сфері це одержало назву – “Раціоналістичні пропозиції”.

Зазвичай, такі спроби здійснюються на емпіричному, або на інтуїтивному рівні, і не переходять на рівень теоретичного мислення, але при виявленні та підтвердженні на практиці їх дійсно реальної ефективності, згодом потребують також і теоретичного обґрунтування.

По-друге, елементи панорамного мислення, в ряді випадків, на інтуїтивному рівні, можуть бути залучені для, якщо не осмислення, то бодай би осягнення результатів нових концептів, що були вироблені на теоретичному рівні суспільної свідомості.

Як ми бачимо, в обох цих випадках, ми маємо справу з деякою граничною ситуацією між буденним та теоретичним рівнями свідомості, отже, про повноцінну функціональність панорамного мислення на буденному рівні тут не йдеться, такий тип мислення для буденного рівня, загалом не характерний.

Буденний рівень свідомості, як правило, не формує, а лише сприймає новітні концепти, вироблені на теоретичному рівні та трансформує їх на рівень буденного сприйняття.

Класифікація свідомості за рівнями, як правило, трактується, як вертикальний поділ, проте є ще й горизонтальний – за формами.

Серед форм суспільної, а частково і індивідуальної свідомості, виділяють: гносеологічну, онтологічну, світоглядну, аксиологічну, релігійну, етичну, естетичну, тощо.

Процес взаємодії між формами свідомості та панорамним мисленням досить складний.

Справа в тому, що всі ці форми, без виключень, власне і формують суспільну парадигму, а тому, досить інерційні та консервативні.

З іншого боку, невпинний розвиток суспільного буття постійно підштовхує суспільну думку до модернізації, або навіть суттєвих змін парадигмальних концепцій, причому іноді, такі зміни, мають і контрреволюційний та контрмодернаційний характер. Але в будь-якому

випадку ці зміни, так чи інакше, стосуються всіх форм суспільної свідомості, та опосередковано ретранслюються в індивідуальну.

Ремодернізація, як правило, не потребує творчих зусиль, тому що полягає у відмові від вже апробованих новітніх концептів, або їх дискредитації, з “відкатом на старі позиції”. Панорамність мислення тут, як правило, зайва.

А от модернізація, без панорамного мислення зовсім неможлива.

Тут справа в тому, що лише панорамність мислення здатне запропонувати суспільній думці такі концепти, яких раніше не було, а вже суспільній думці “вирішувати” наскільки такі новітні концепти є актуальними для суспільства та суспільної парадигми.

Ще одним важливим моментом класифікації суспільної свідомості є її поділ на “спеціалізовану” та “масову”. Причому в даному випадку, йдеться саме про суспільну свідомість, особистісної та індивідуальної свідомості цей поділ не стосується, але в суспільному житті має чи найвагоміше значення.

Цей поділ звичайно схожий на “теоретичний” та “буденний”, проте це якісно інше класифікаційне розмежування.

В полі спеціалізованої свідомості зосереджено комплекс експертних оцінок на рівні спеціалізованих наукових та фахових спільнот, а масова свідомість відображає весь широкий загальний уявлення, оцінок та сподівань, що присутні в суспільстві і формується, як завдяки безпосередньому спілкуванню в умовах соціума, та і під впливом засобів масової інформації.

Взаємодія між цими двома видами суспільної свідомості досить складна і специфічна.

В ідеалі, результати експертних оцінок мають бути, не лише незалежними від сподівань масової свідомості, а і безпосередньо впливати на останню, трансформуючи її у “вірному” напрямку. Проте в реальності все дещо інакше.

Експертна оцінка, виражена мовою наукових термінів, зазвичай виявляється досить складною для розуміння широкому загалу суспільства на масовому рівні, і тому можна сказати, що ці два види суспільної свідомості існують в дещо паралельних реальностях.

Зв'язок між ними, в наш час, забезпечують засоби мас-медіа та “фахівці широкого профілю”, що працюють в цій сфері. Як правило, їх можна охарактеризувати широким терміном – “журналісти”, проте при обговоренні суспільних питань, до них долучаються політологи, політики, пропагандисти, тощо.

“Фахівці широкого профілю” не є вченими та дослідниками в повному розумінні, вони, як правило, залежні від аудиторії та її сподівань і тому ретранслюють результати експертних оцінок у дещо спотвореному вигляді. А якщо взяти до уваги те, що і аудиторія сприймає цю інформацію через призму свого сприйняття дійсності, то розрив між спеціалізованою та масовою суспільною свідомістю стає досить очевидним.

Окремої уваги в даному контексті вимагає феномен пропаганди.

Пропагандисти, в ході своєї професійної діяльності, звичайно, досить активно користуються результатами досліджень, що сформовані на рівні спеціалізованих експертних кіл, проте – часто-густо, виривають окремі їх елементи з загального контексту, а то і свідомо спотворюють їх за для підтвердження ідеологічних концепцій, які вони намагаються впровадити у вжиток на масовому рівні.

Замовниками таких намагань, як правило, стають певні політичні кола.

Таким чином, засоби масової інформації та агітатори різних гатунків, намагаються, не стільки обслуговувати запити масової свідомості, а на сам перед, нав'язати останній вироблені ними концепти, що відповідають інтересам їх замовників. Одним із найбільш важливих та впливових інструментів проведення політичних компаній в світі та Україні зокрема, є політична реклама, що надає суб'єктам політичного процесу широкі можливості для маніпуляції свідомістю електорату [4, с.79].

Масова свідомість, звичайно не може не реагувати на такі спроби, проте в цілому ряді випадків демонструє, не лише спроможність чинити спротив таким намаганням, але й здатність вироблення нових концептів на низовому, суспільно-побутовому рівні, з послідуочим трансляванням їх, спочатку в “буферну” – медійну сферу, а згодом, і в

експертну.

Слід зазначити, що спеціалізована свідомість досить консервативна і функціонує за принципом – перебування в “башті із слонової кістки”, тобто, максимального відсторонення від щохвилиних змін в соціальному середовищі.

В протизвагу спеціалізованій – масова свідомість, навпаки, дуже динамічна. Вона не лише активно реагує на зміни в суспільну бутті, а і активно очікує таких змін.

З огляду на вищевказане, можна спробувати проаналізувати роль панорамного мислення в спеціалізованій та масовій свідомості.

На наш погляд, елементи панорамного мислення не лише активно використовуються, але й досить затребувані в обох цих видах суспільної свідомості.

В спеціалізованій свідомості панорамне мислення виконує перспективну та прогностичну функцію. Саме воно, загалом, забезпечує подолання консерватизму даного виду суспільної свідомості, та її розвиток.

В масовій свідомості панорамне мислення відіграє не менш значущу функцію. Саме воно, або окремі його елементи, надають можливість суспільству, на низовому рівні, відсторонення від концептів, що йому нав'язують, та можливостей для вироблення своїх колективних поглядів та оцінок суспільної ситуації.

В ході даного дослідження, не можна обійти увагою і феномен – “безсвідомого”.

Вивчення індивідуального та колективного без свідомого наштовхується на значні труднощі, спричинені недостатністю реальних інструментів для дослідження, тому, про реальне функціонування панорамного мислення у безсвідомому тут не йдеться. Проте слід зазначити, що на нашу думку, саме безсвідоме значною мірою є підґрунтям та основою функціонування панорамного мислення в свідомості.

Проте, це вже предмет іншого комплексного дослідження.

Наприкінці, резюмуючи вищевказане, спробуємо визначити роль панорамного мислення саме в дихотомії – “індивідуальна та суспільна свідомість”.

Взаємний вплив особистісного мислення і суспільної свідомості здається досить очевидним. Саме суспільна свідомість дає, а не рідко і нав'язує індивіду методологічну основу для особистісного мислення, результати якого можуть бути включені в суспільну думку, а відтак і в суспільну свідомість. І навпаки, саме індивідуальне мислення, що трансформується в результати мислення особистісного, може значно впливати на суспільну думку, а відтак і корекцію існуючої суспільної парадигми. Прикладом останнього може служити – “вдалий вислів”, або, як зараз кажуть “#мем” в мас-медіа, або в мережі Інтернет, який потім тиражується і завдяки цьому дійсно впливає на масову, а відтак і суспільну свідомість загалом.

Індивідуальне, або особистісне панорамне мислення, відзначається саме своєю спроможністю виявляти новітні концепти в колективному несвідомому і ретранслювати їх в сферу суспільної свідомості. Проте і суспільна свідомість може, або давати запит та очікування на формування нових суспільних концептів, або ні.

Результатами особистісного панорамного мислення можуть бути, як дійсно новітні та проривні концепти еволюції соціального буття, так і спроби виправдання консервації вже існуючої соціальної ситуації.

Як ми бачимо, індивідуальне панорамне мислення, хоча напряду і не входить до системи суспільної свідомості, все ж тісно з нею пов'язане і має дієві важелі впливу на останню.

Не можна стверджувати, що панорамне мислення притаманне лише деяким особистостям, певні його елементи присутні в свідомості майже кожної людини. Проте, ступінь розгорнутості та активності останнього, має досить індивідуальний характер, та залежить не лише від культурного та інтелектуального розвитку, а й від індивідуальних рис.

Особистості, що схильні до творчого, а не репродуктивного мислення, як правило, схильні і до панорамності.

Особливої активності панорамне мислення досягає у особистостей, що намагаються

© Федорова Наталія Михайлівна

якомога більше відійти від штампів, стереотипів та пануючих переконань суспільної думки.

Саме в цьому, в контексті панорамного мислення, найбільше проявляється конфлікт між індивідуальною та суспільною свідомістю, а особливо з таким її видом, як масова свідомість.

Проте, сам цей конфлікт, індивідуального панорамного мислення з суспільною та масовою свідомістю, має досить цікавий контекст для соціально-філософського дослідження.

З одного боку, суспільна та масова свідомість нав'язує індивіду існуючу суспільну парадигму, тим самим пригнічуючи його творчий потенціал, а з іншого, без залучення креативних результатів індивідуального панорамного мислення суспільна свідомість не в змозі повноцінно розвиватись і приречена на репродукцію вже існуючих соціальних і культурних концептів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басманов Н. Д. Место и роль обыденного сознания и познания в мировоззрении личности. сб. науч. трудов Челябинского гос. пед. ин-т – Челябинск. ЧППИ. 1990 – 144 с.
2. Боринштейн Е.Р., Кавалеров А.А. Личность: её языковые и ценностные ориентации Одесса.: Астропринт, 2001 168 с.
3. Меськов В.С., Мамченко А.А. Мир информации как тринитарная модель Универсума. Постнеклассическая методология когнитивной деятельности / В.С. Меськов, А.А. Мамченко // Вопросы философии. – 2010. – №5. – С. 57-68.
4. Музиченко Г.В. Механізм завоювання прихильності виборців та ефективність його складових під час виборчих компаній-2014 в Україні / Г.В. Музиченко // Перспективи. – 2014 – №2(60). – С. 77-81.
5. Трацякоу У. Панорамное мышление как термин. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.proza.ru>

Федорова Наталія Михайлівна - викладач, Іллічівський морський коледж Одеського національного морського університету.

УДК – 141.7:316.61

ПРОБЛЕМИ САМОВИЗНАЧЕННЯ МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

Статтю присвячено актуальним питанням самовизначення молоді у переломні моменти історії. Дано стислий аналіз висвітлення проблеми в основних філософських системах. Розглянуто вплив соціального середовища на формування і поведінку особистості, визначення сенсу життя студентами та учнями Іллічівського морського коледжу ОНМУ.

Ключові слова: самовизначення, особистість, свобода, сенс життя.

ПРОБЛЕМЫ САМООПРЕДЕЛЕНИЯ МОЛОДОГО ЧЕЛОВЕКА В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОСТИ

Статья посвящена актуальным проблемам самоопределения молодежи в переломные моменты истории. Дан сжатый анализ освещения проблемы в основных философских системах. Рассмотрено влияние социальной среды на формирование и поведение личности, определение смысла жизни студентами и учащимися Ильичевского морского колледжа ОНМУ.

Ключевые слова: самоопределение, личность, свобода, смысл жизни

SELF-DETERMINATION OF A YOUNG MAN IN A MODERN

The article is devoted to actual problems of identity of youth during the critical history moments. The compressed analysis of problem lighting in the main philosophies systems was presented. The environment impact on the formation and behavior of personality, definition of life meaning by the students and pupils of IMC ONMU were examined.

Key words: self-determination, personality, freedom, meaning of life

Постановка проблеми. Вказана тема є надзвичайно актуальною, адже сьогодні самовизначення - необхідна умова існування особистості. За відсутності самовизначення можна говорити лише про індивіда, а не про особистість. У переломні моменти розвитку історії найбільш гостро постає питання про сенс і мету існування людини як особистості, висувуються нові вимоги до розуміння її ролі в суспільстві та створення умов для саморозвитку і самореалізації молодого покоління з метою повноцінного включення його в усі суспільні процеси.

Аналіз останніх досліджень. Термін «самовизначення» використовують різні науки - психологія, соціологія, філософія, однак значних наукових досліджень на цю тему немає. Сучасна філософія розглядає проблему самовизначення у зв'язку з пошуком сенсу життя (К. Абульханова - Славська, С. Рубінштейн.); самовизначення з точки зору взаємодії індивіда і суспільства (М. Гінзбург, В. Кремень, Т. Снегірьова); професійного самовизначення (Ж. Вірна, О. Вітковська, В. Синявський). Разом з тим далеко не всі аспекти даної проблеми досліджені як в теоретичному, так і в експериментальному плані. Про це свідчить відсутність єдиного підходу до тлумачення самого поняття «самовизначення» та єдиної точки зору на його структуру.

Мета статті привернути увагу до філософського аспекту проблеми самовизначення обґрунтування відповідальності суспільства за формування ціннісних орієнтацій молоді.

На наш погляд, необхідно відзначити таку особливість самовизначення особистості як спрямованість в майбутнє, залежність від цінностей, що лежать в основі ціле покладання і визначеності життя, зв'язок з вибором професії. Проблема самовизначення є однією з ключових у філософії освіти, проблема, яка залишається дискусійною, а особливо у переломні періоди історії. Саме такий період ми переживаємо сьогодні. Руйнація системи цінностей, відсутність жорстко структурованих нормативних моделей. У сучасному світі часто у молоді виникають проблеми з самовизначенням, як щодо майбутньої професії, так і щодо життєвих цілей. Система взаємодії «суспільство- молоді» є діалектичною взаємодією цілого і частини: суспільство формує відповідний тип молоді, в той час як сама молоді визначає долю суспільства. В умовах невизначеності українського суспільства зростає роль активної творчої особистості, здатної до прийняття самостійних рішень, засвоєння прогресивних ідей, вміння, врешті-решт, зробити правильний вибір (визначитися щодо фундаментальних цінностей).

Як зазначалося вище, в жодній філософській системі окремо проблема самовизначення молоді не досліджувалась, та ті чи інші аспекти самореалізації особистості були об'єктом міркувань філософів і саме вони складають сутність проблеми самовизначення.

Класична антична і середньовічна філософія були відповідно космо- і теоцентричні, тому самовизначення особистості в цих світоглядних системах усвідомлювалось, перш за все, як співвіднесення «Я» з надособистим началом. Проблема самовизначення - це, перш за все, проблема аксіологічна. Людина ставиться до фактів свого буття диференційовано і намагається відповісти на відоме питання Сократа «Що є благо?». Ми обираємо для себе найкраще, адже всі шукаємо щастя і, якщо, ідемо цим шляхом, то щастя приходить до нас природно, як побічний продукт нашої діяльності, таку думку висловлює Аристотель в своїй «Нікомаховій етиці» [4,50]. Для того, щоб жити повноцінним життям, ми маємо жити гідно, постійно вдосконалюватися і розвиватися.

В західноєвропейській філософії Нового часу людина стає початком філософствування. Велич людини проявляється в її можливостях пізнавати оточуючий світ,

виявляти свій геній в технічних досягненнях. Мислення людини націлене на підкорення природи. «Знання є сила» (Ф. Бекон). І, все-таки, самовизначення сприймається як співвіднесення з Абсолютом (Гегель).

Після Гегеля кут зору на проблему змінюється. Постають нові концепції людини, в яких головна увага зосереджується не у розумі, а волі, підсвідомості, досвіді, екзистенції. Представники класичного екзистенціалізму С. Кьєркегор, Ж.-П. Сартр, М. Гайдеггер, К. Ясперс стверджують, що на певній стадії життя людина переходить від споглядання, коли вона сама собі не належить, до самого себе. Гайдеггер вважає, що життя людини – це перш за все «бутя-в-можливості». Вона завжди повністю спрямована на майбутнє. Людина – буття спрямоване на майбутнє[4,240]. Перехід від споглядання до самого себе здійснюється як вибір і веде до такого існування, що визначається тільки внутрішнім «Я». Свобода – у пошуках самого себе. І, за Сартром, вона не відривна від відповідальності: «человек, приговоренный к свободе, несет бремя мира на своих плечах; он несет ответственность за этот мир и за себя»[4,482]. В. Франкл стверджував, що самовизначення покликано відповідати на питання про сенс буття: «Человек в конечном счете является самоопределяющимся существом. Человек не просто существует, но решает, каким будет его существование...»[7,128]. Проте, виникає питання щодо ступеня свободи людини. Можна виділити дві крайні позиції: перша (екзистенціалізм) – абсолютна свобода вибору самого себе, друга – свобода щодо Абсолюту (класична філософія Нового часу). Однак є і третя позиція – діалектична взаємодія внутрішнього «Я» з зовнішнім світом, суспільством.

Соціальне середовище має суттєвий вплив на формування і поведінку особистості. Сучасна модель життєдіяльності, що базується на споживацькому ставленні до природи, абсолютизація матеріального благополуччя, досягнень масової культури, тенденції до вузької спеціалізації освіти тощо, не відповідає тенденціям розвитку самого суспільства. Очевидною стає потреба критичного аналізу орієнтирів соціального розвитку, а також переходу до морально рефлексивної моделі життєдіяльності людини. Однак не менше особистісні орієнтації і поведінка обумовлені і внутрішнім, духовним світом людини. Не даремно кажуть, що кожна людина є ковалем своєї долі і щастя. Чим яскравіше виражені інтелектуально - моральні і вольові якості, чим більше її життєві орієнтири співпадають з загальнолюдськими цінностями, тим яскравіше і значніше є сама особистість.

Сила волі і сила духу особистості, її моральна доброта і чистота не можуть реалізуватися ні в який інший спосіб, як тільки в реальній практичній діяльності і в певних соціальних умовах. І саме тоді, коли справа доходить до реальних вчинків, з'ясовується, як важко бути особистістю, бути вільним, бути чесним, принциповим, тому що, якщо індивід дійсно вважає себе особистістю або прагне бути нею, він має бути відповідальним, а це завжди є тягарем.

Філософія не може обійти питання про сенс і мету життя. Більш того, якби кожна людина не відповідала для себе на це питання, то власне існування людини було б безглуздом, з усіма негативними наслідками.

Оскільки людина за своєю суттю є істота суспільна, то і сенс життя може бути знайдений тільки на шляху співставлення інтересів і цілей суспільства і особистості. Однак, не може бути абсолютного сенсу життя. До цього висновку приходять В. Франкл. У своїй роботі «Людина в пошуках сенсу» він пише: «Смысл относителен, поскольку он относится к конкретному человеку в определенной ситуации. Можно сказать, что меняется, во-первых, от человека к человеку, и, во-вторых, от одного дня к другому, даже от часа к часу...», ведь жизнь каждого человека уникальна в том, что никто не может повторить ее – благодаря уникальности ее существования... нет такой вещи как универсальный смысл жизни, есть только уникальное понимание индивидуальных ситуаций»[8, 287].

Визначити особистісний сенс життя – значить осмислити життя у всіх його проявах, зрозуміти, що є справжнім, а що тільки здається таким. На думку відомого російського мислителя С. Рубінштейна, все це перевищує будь-яку вченість і пов'язано з дорогоцінною якістю – мудрістю [5]. На жаль, як відомо, сова Мінерви влітає в сутінках, тому «юнаку,

що обмірковує життя» важко знайти самотужки правильні відповіді, а особливо в реаліях сьогодення.

Учні, студенти не дуже замислюються над питаннями власного майбуття, живуть одним днем, своїми повсякденними клопотами: навчання, дозвілля, різноманітні спокуси міста, «віртуальний світ», в який молодь залюбки занурюється і який має неабиякий вплив на неї. Індивід шукає себе, «пробує себе», прокладає свій шлях по життю, воює з долею чи підкоряється їй. Так чи інакше людина прагне утвердження себе. Зазначимо, що останнім часом, у зв'язку з подіями, які нині визначають життя українців, дорослішання молоді прискорилося, адже тепер вони сподіваються не на своїх батьків, їх допомогу у майбутньому, а на самих себе. В чому ж вбачають сенс життя юнаки та дівчата? 96 студентам та учням (вік 18-19 років) було запропоновано відповісти на питання щодо планів на майбутнє – з 6 відповідей можна було обрати 3. Соціологічне опитування проведене автором статті показало, що метою свого життя 58% респондентів вважають створення міцної сім'ї, продовження себе в нащадках; кар'єра є важливою для 52% (тільки кар'єра – для 9%, окремі опитувані обирали лише 1 відповідь), матеріальний добробут є важливим для 57% (9% вважають це найважливішим у житті). Не зміг відповісти на питання лише 1% з опитаних.

А чи має життя людини сенс? Що з цього приводу думають студенти? Постійне самовдосконалення є сенсом життя для 72%, саме життя (просто жити, цінуючи кожен мить) – 20%, присвятити життя своїм рідним – 17%, своїй країні, народу – 7%, служити Богові – 4%. Чи повинна людина шукати сенс життя самостійно? 89% вважають, що людина в своїх пошуках сенсу життя не потребує сторонньої допомоги; 4% переконані, що мудрі дорослі люди, які мають великий життєвий досвід повинні направляти молодь, не мають відповіді на питання 4%, а 3% – що і шукати сенс життя не потрібно, треба просто жити сьогоdnішнім днем.

Характер відповідей, їх послідовність (відсутність її в окремих випадках) ще раз підтвердила те, що у цьому віці пошук сенсу життя є необхідністю для молоді, але існує багато факторів, які ускладнюють процес самовизначення, а отже молодь потребує педагогічного супроводу, ненав'язливого «корегування планів» на майбутнє, адже людина – істота багатовимірною, живе у багатовимірному світі, тож не варто чекати від юнаків та дівчат зрілості суджень [6].

Важлива місія повинна покладатися на навчальний заклад. Наріжним каменем виховання має бути моральність, як перепустка у людський світ.

Сьогодні суспільство повинно згадати, що людина – є «самоціль» (І.Кант), запровадити такі освітні програми, які актуалізують креативні можливості людини, пов'язані з її універсальною природою, духовним рівнем самосвідомості, адже саме з неї починається самовизначення. Потрібно сконцентруватися на розвитку особистості, допомогти у формуванні соціокультурних еталонів, які особистість прийме як власні. Саме від вибору цих еталонів залежатиме спосіб її життя і, врешті-решт, доля людини і суспільства. Велику роль тут відіграють суспільно-гуманітарні дисципліни, важливо зберегти наступність шкільних гуманітарних програм і тих наукових курсів, що викладаються у ВНЗ.

З огляду на сказане, важливими уявляються результати дискусії у Міністерстві освіти і науки України з цього приводу, а саме: бути чи не бути соціально-гуманітарним дисциплінаму вищих навчальних закладах. Йдеться про наказ №1392 від 25.11.14, який скасовує обов'язковість викладання, зокрема, філософії у ВНЗ. Адже саме гуманітарні дисципліни покликані допомогти молоді «...долати труднощі, орієнтуватися у новому інформаційному суспільстві, постійно самовдосконалюватися та прагнути самореалізації, при цьому постійно замислюватися над тим, які цінності мають слугувати орієнтиром для наступних поколінь» [2,50], тобто молодь повинна усвідомлювати всю міру відповідальності за майбутнє, власне і суспільства.

Висновки. Студентська молодь прагнучи самореалізації, намагається знайти орієнтири, що допоможуть визначитися з основними життєвими цінностями і реалізувати свій потенціал, навіть в умовах протидії соціального оточення. Завдання суспільства полягає

в тому, щоб завдати вектор цьому руху і тут не варто недооцінювати значення і роль суспільно-гуманітарних наук в цьому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова – Славская К.А. Стратегия жизни. М. «Мысль», 1991.- 158 с.
2. Базалук О. Формування образу людини майбутнього як стратегічна мета філософії освіти // Освіта і управління.- т.13, число 2-3, 2010, с.49-55
3. Барулин В.С. Социальная философия. Часть 1.-М.: МГУ, 1993.-336 с.
4. Батлер – Боуден Т. 50 великих книг по философии М.: «Эксмо», 2014.-576 с.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-СПб.: «Питер», 2009.-592 с.
6. Федорова Н. Соціологічне опитування «Дослідження пошуку шляхів самовизначення студентською молоддю»
7. Франкл В. Доктор и душа.-СПб.: «Питер», 1997.-342 с.
8. Франкл В. Человек в поисках смысла.- М.1990.-368 с.

Халапсис Алексей Владиславович - доктор философских наук, профессор, Национальная металлургическая академия Украины, профессор кафедры философии и политологии.

УДК 130.3

ЦИВИЛИЗАЦИОННАЯ КОНФИГУРАЦИЯ БУДУЩЕГО КАК МЕТАФИЗИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Статья посвящена анализу возникающих при метафизическом постижении будущего проблем. Предпринята попытка определить контуры истории нового типа в контексте сценарных перспектив развития западной цивилизации. Рассмотрены основные сценарии возможного развития западной цивилизации и определен оптимальный (по мнению автора) его вектор.

Ключевые слова: цивилизация, глобализация, культура, дух, Запад, всемирная история, футурология, метафизика

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА КОНФІГУРАЦІЯ МАЙБУТНЬОГО ЯК МЕТАФІЗИЧНА ПРОБЛЕМА

Стаття присвячена аналізу проблем, що виникають при метафізичному осягненні майбутнього. Здійснена спроба визначити контури історії нового типу в контексті сценарних перспектив розвитку західної цивілізації. Розглянуто основні сценарії можливого розвитку західної цивілізації та визначено оптимальний (на думку автора) його вектор.

Ключові слова: цивілізація, глобалізація, культура, дух, Захід, всесвітня історія, футурологія, метафізика

CIVILIZATION FUTURE CONFIGURATION AS A METAPHYSICAL PROBLEM

The paper analyzes the problems arising from the metaphysical comprehension future. An attempt to define the contours of history in the context of a new type of scenario development prospects of Western civilization. The main options for the future of Western civilization and determined the best (*in my opinion*) its vector.

Keywords: civilization, globalization, culture, spirit, the West, world history, futurology, metaphysics

Актуальность. Прогнозирование будущего – дело сложное и неблагодарное, почти всегда вызывающее у кого-то негативную реакцию и всегда рискующее оказаться – в том или ином отношении, аспекте, а то и целиком – ошибочным. Но познание истории и культуры будет однобоким, если теоретик ограничится прошлым, с ужасом отшатываясь от задачи исследования будущего. Не для того ведь только он занимается историей, чтобы иметь возможность в своем воображении прогуливаться тенистыми рощами в компании Перикла или обсуждать проблемы государственного управления с Октавианом Августом. Историю можно постигать, а можно в ней застрять, и это последнее состояние есть одна из разновидностей эстетизированного жизнеотрицания. Как бы ни были дороги сердцу герои прошлого, с ними приходится иногда расставаться, возвращаясь в актуальное настоящее, чтобы, используя опыт путешествий по волнам истории, участвовать в созидании будущего.

Степень разработанности темы. Проблема постижения будущего может ставиться и решаться в различных ракурсах и с помощью различных познавательных средств. Для данного исследования наибольший интерес представляют соответствующие разработки Г. В. Ф. Гегеля, О. Шпенглера, А. Дж. Тойнби, П. Сорокина, А. Вебера, С. Хантингтона и Э. Тоффлера, которые я в той или иной степени буду использовать.

Целью статьи является попытка очертить контуры будущего в его цивилизационной конфигурации посредством дискурсивных средств метафизики истории.

Нижеследующий текст есть попытка автора посмотреть на проблемы будущего через призму *метафизики истории*. Впрочем, имеет ли значение для познания будущего сама эта «призма», и если имеет, то какое? Здесь, по-видимому, необходимо заявить отличие метафизического разыскания будущего от той формы, в которую облакает познание будущего футурология.

Футурологические картины будущего имеют строго определенную целевую аудиторию (прежде всего – специалисты в соответствующей области, политики, инвесторы), даже если футурологические работы читают и «посторонние». Например, проблема искусственного интеллекта или проблема «генетического мусора» может быть *конкретно* поставлена лишь перед весьма немногими людьми, имеющими возможность приложить усилия к ее решению; для «широкой общественности» информация о наличии подобных проблем есть более механизм информирования, чем мобилизации усилий.

Метафизическое прогнозирование будущего имеет по отношению к традиционной футурологии не только методологические, но и, так сказать, «жанровые отличия». У метафизики нет целевой аудитории в классическом понимании. Чтобы воспринимать метафизические тексты как стимул к действию, не требуется обладать особым социальным статусом, занимать некую должность или иметь в наличии мощные рычаги влияния. Только та проблема, которая затрагивает бытие каждого человека, и решение которой зависит от усилий каждого, может стоять в центре внимания метафизики.

Метафизическое постижение будущего имеет свои особенности. Поскольку она метафизика, она постигает не феномены, а сущности, поскольку же она есть метафизика истории, в центре ее внимания объективации в универсуме истории сущности – духа – каковыми оказываются крупные и долговременные (а в этой долговременности подтверждающие свою действительность) исторические образования. Принципиальное отсутствие целевой аудитории делает метафизические тексты работами «для всех», чего не может отменить тот «эмпирический» факт, что на деле они оказываются работами не то, чтобы «ни для кого», но для очень немногих.

Но относится ли будущее, взятое в своей историчности (стало быть, конкретное будущее, а не будущее вообще) к компетенции метафизики? Метафизика стремится к истине, однако возможна ли истина о будущем, если то, о чем идет при упоминании будущего *еще* не есть действительность, или, иначе говоря, *еще* не попало в поле бытия?

С точки зрения классической метафизики подобное ограничение через «еще» не есть принципиальный факт, и он есть факт более гносеологический, нежели онтологический,

поскольку время в классической традиции рассматривается как нейтральный относительно сущности фактор, никак, или почти никак, не влияющий на ее (сущности) проявление. Скажем, если развитие (в тех немногих версиях классической метафизики, где развитие вообще допускается) означает развертывание того, что уже изначально заложено как программа, то *процесс* развития делает то, что есть сущность в-себе, сущностью для-себя, реализуя то, что может и должно быть реализовано. Распространенный на социальное познание, такой подход означает: нечто, будучи заложено в «теле» сущности изначально, должно произойти с абсолютной необходимостью. Частный же вопрос составляет то, «когда?» и «кем?» будет реализовано это нечто, и только эта частность отдана случайности.

Запрограммированность будущего, принятая в качестве допуска (а такой допуск с необходимостью оказывается не только эпистемологическим, но и онтологическим, будет ли он сделан с позиций метафизики, теологии или даже каузализма), позволяет делать его прогноз посредством выявления «логики программы», что предполагает отсутствие *свободы воли* у участников исторического действия. Такой подход предусматривает линейность сюжета, причем линейность эта «графически» может быть представлена не только как прямая (кривая) линия, но и как спираль и даже окружность (различные варианты «вечного возвращения», в соответствии с которыми «программа» повторяет саму себя). Если все уже предрешено, не так уж важен конкретный «алгоритм» программы, а важен тот *практический* результат, который из этого следует. Например, Шпенглер патетически восклицал: «Кто не понимает, что ничто уже не изменит этой развязки (завершение истории западного человека. – А. Х.), что нужно желать *этого* либо вообще ничего не желать, что нужно любить эту судьбу либо отчаяться в будущем и в самой жизни, кто не чувствует величия, присущего и этой активности властных умов, этой энергии и дисциплине твердых, как металл, натур, этой борьбе, ведущейся ледяными и абстрактнейшими средствами, кто морочит голову своим провинциальным идеализмом и тоскует по стилю жизни былых времен, – тот должен отказаться от того, чтобы понимать историю, переживать историю, делать историю» [14, С. 172-173]. Правда, не вполне ясен смысл борьбы, если все равно ничего не изменить.

Совершенно иной смысл и звучание приобретает вопрос о прогнозировании будущего при принятии иного онтологического допуска, согласно которому будущее непредзаданно, открыто для творчества свободного субъекта. Здесь речь может идти уже не о совпадении прогноза и реального положения дел так, как будто бы это положение дел было уже принципиально реализованным и лишь временная отсрочка мешала бы созерцать это налично. Задачей здесь становится не вскрытие неизбежного, но созидание возможного, где сам прогноз выступает в роли конструктивного фактора, или проекта, позволяющего будущему стать таковым, а не каким-либо иным, благодаря мобилизации волевых актов, направленных на реализацию именно этого проекта.

Истоки подобного подхода можно увидеть в марксизме. Часто при этом вспоминают Одиннадцатый тезис о Фейербахе: «Философы лишь различным образом *объясняли* мир, но дело заключается в том, чтобы *изменить* его» [6, С. 266]. Такая практичность, однако, имеет в значительной степени иллюзорный характер, поскольку Маркс не предлагает альтернативы, его схема линейная и однозначная, поэтому от действий людей зависит лишь ускорение или замедление того, что должно произойти с необходимостью, хотя бы даже эта последняя выводилась не из телеологических соображений, а обосновывалась, исходя из материалистически понятой объективной логики исторического процесса.

Мы модельно-проектному стилю дискурса в данном случае отдаем предпочтение перед созерцательно-истинностным, поскольку считаем, что будущее есть поле творческих возможностей духа, оно не задано ныне-сущим, хотя и зависит от него. Задача заключается в том, чтобы как можно точнее определить степень суверенитета будущего по отношению к прошлому и настоящему, что, конечно, в каждом конкретном случае должно выясняться отдельно, исходя из наличной ситуации (степень неустойчивости социальной системы в настоящем, долгосрочности прогноза, характера действующих тенденций и т. д.).

Как осуществить метафизический прогноз будущего, достаточно внятный, чтобы на

его основе могли бы быть разработаны конкретные сценарии (эти последние, по крайней мере, некоторые из них, могут быть уже неметафизическими и предназначаться вполне определенным целевым аудиториям), и чтобы при этом он был бы лишен линейности, догматизма и неуместного в данном случае пророческого пафоса?

Будем исходить из того, что для релевантных объектов (какие объекты есть здесь релевантными, еще предстоит выяснить) возможен не один, не два, а множество векторов развития и, соответственно, сценариев этого развития. Однако векторное многообразие не может быть бесконечным, т. к. исторические условия настоящего накладывают на него ограничения. Поэтому было бы уместно рассматривать перспективы реализации, так сказать, «крайних» сценариев, т. е. полярных друг по отношению к другу, при этом *логически возможных* и имеющих для своей реализации некоторое метафизическое «достаточное основание». В задачи метафизики не входит «усреднение» сценариев, сглаживание противоречий между ними или, тем более, не разработка конкретных механизмов реализации сценариев. Это все задачи футурологов и в этом отношении метафизика и футурология могли бы весьма органично *дополнить* друг друга.

Нет нужды подчеркивать, что при рассмотрении «крайних» сценариев практически невозможно избавиться от риска ошибок и абсолютизаций. В этом плане элементы гротеска – необходимый элемент авторской самоиронии. И все же, такой путь, на мой взгляд, более эвристически перспективен, чем попытка навязать будущему единственный «правильный» и безальтернативный сценарий.

Теперь необходимо обозначить поле исследования, т. е. в данном случае – придать метафизическому постижению будущего топологическую определенность. Какие объекты могут выступать в качестве культурно-исторических сущностей? Поскольку политическая, экономическая, социальная жизнь на протяжении писаной истории проходили преимущественно в государственномерном формате, было бы логично рассматривать государство как основную культурно-историческую единицу. Однако, роль государства как организующего начала культурно-исторической жизни людей уже снижается, и эта тенденция, судя по всему, будет лишь усиливаться (подробно этот вопрос я уже рассматривал ранее: [11]).

Из этого следует, что метафизическое исследование будущего необходимо перевести в иную плоскость. Причем, здесь нет нужды «изобретать колесо». Подобная работа уже проделана многими авторами, но наиболее последовательно и аргументировано (на основе обширнейшего исторического материала) это сделал, на мой взгляд, А. Дж. Тойнби. Он убедительно показал, что полноценное исследование истории не может ограничиваться рамками национальных государств, а требует выхода на реальность иного порядка, для обозначения которой он использует термин «цивилизация». Тойнбианскую трактовку этой категории я и приму в качестве базовой. (Мне, однако, не удалось обнаружить в работах Тойнби конкретной дефиниции цивилизации. Во избежание недоразумений воспользуюсь близким позиции Тойнби, определением С. Хантингтона: «Цивилизация... – наивысшая культурная общность людей и самый широкий уровень культурной идентификации, помимо того, что отличает человека от других биологических видов. Она определяется как общими объективными элементами, такими как язык, история, религия, обычаи, социальные институты, так и субъективной самоидентификацией людей... Цивилизации – это самые большие «мы», внутри которых каждый чувствует себя в культурном плане как дома и отличает себя от всех остальных «них»... У цивилизаций нет четко определенных границ и точного начала и конца... Цивилизации... являются многогранными целостностями, и все же реальны, несмотря на то, что границы между ними редко бывают четкими... Цивилизации хоть и смертны, но живут они очень долго; они эволюционируют, адаптируются и являются наиболее стойкими из человеческих ассоциаций, «реальностями чрезвычайной *longue duree*»... Поскольку цивилизации являются культурными единствами, а не политическими, они сами не занимаются поддержанием порядка, восстановлением справедливости, сбором налогов, ведением войн, заключением союзов и не делают ничего из того, чем заняты

правительства... В большинство цивилизаций входит более одного государства или других политических единиц» [12, С. 51-53]).

В литературе часто встречается противопоставление культуры и цивилизации, причем оба понятия используются в самых разных значениях. Я не вижу смысла в таком противопоставлении. Дух, как он интимно являет себя человеку и как он обогащается индивидуальными творческими актами личности, суть то, что ближе всего может быть обозначено как «культура», а тот же дух, прошедший посредством личности объективацию во внешнем результате, представленный как общее достояние им же объединенной общности людей, суть то, что обозначают как «цивилизация». Культура, стало быть, есть внутренний стержень цивилизации, ее онтологическая основа и метафизическая суть. Без культуры цивилизация – лишь лишенная жизни форма, мертвая плоть, которая не может долго задерживаться в мире живых, разве только посредством бальзамирования. Культура же без цивилизации суть младенческие потуги духа обозначить самого себя; лишь в рамках цивилизации, получив возможность полноценной (относительно конкретных исторических условий) объективации, дух выступает зрелым и самостоятельным историческим персонажем. Поскольку основой и источником как культуры, так и цивилизации есть один и тот же являющий себя в историческом пространстве-времени дух, «разведение» культуры и цивилизации иногда может оправдываться методическими, дидактическими и т. д. соображениями, но в прямом, онтологическом смысле, оно не имеет под собой реального основания.

Цивилизации, осуществляющие посредством своей истории метафизический проект духа, в гораздо меньшей степени подвержены случайностям, чем государства, на чье развитие оказывают огромное влияние политическая борьба, экономические кризисы и т. п. частно-событийные факторы. Не цивилизации понимаются исходя из входящих в них государств, но, напротив, государства приобретают свое оправдание и смысл исходя из степени задействованности (вовлеченности) в реализацию цивилизационных проектов. Стало быть, основной познавательной единицей оказываются цивилизации, и лишь во вторую очередь – народы, государства и т. д. Поэтому метафизический разговор о будущем имеет свою предметность в цивилизационной топологии предстоящего стать, а пока лишь высвечиваемого через призму наличного положения дел мира истории.

Во многих, если не в большинстве работ по футурологии речь идет о будущем всего человечества, но делается это так, как будто бы «человечество» живет только в Европе и Северной Америке. В этом факте можно видеть отголоски старого европоцентризма, однако сводится ли все дело к обычным пространственно-культурным абберациям?

Каждая цивилизация имеет свое прошлое, настоящее и выстраивает свое будущее. Однако следует иметь в виду то, что современные цивилизации оказывают разное влияние на будущее *человечества*, и отличия эти обусловлены степенью культурно-исторической активности и характером действия на мир истории. Западная цивилизация затеяла игру под названием «глобализация». Ее правила, да и сама игра нравятся далеко не всем, но за исключением нескольких стран-изгоев да нескольких тысяч экстремистов-антиглобалистов, все активные субъекты исторического процесса (индивиды, нации, государства и даже цивилизации) в той или иной форме, исходя из тех или иных соображений, согласились участвовать в этой игре. Некоторые из них относятся к Западу и его ценностям вполне лояльно, некоторые завидуют ему и сохраняют верность собственным ценностям и проводят собственную политику; есть и такие, кто прямо ненавидит западную цивилизацию и западные ценности. Тем не менее, игру ведет Запад, поэтому судьба игры, а также судьба игроков (в той мере, в какой они оказались вовлечены в игру) в значительной степени зависят от судьбы Запада. Следовательно, исследование возможной судьбы западной цивилизации представляет особый интерес для познания будущего. Рассмотрим несколько сценариев.

Сценарий 1. Усиливающаяся дезинтеграция государств и идущая параллельно глобализация культурно-исторической (включающая в себя экономическую, политическую, культурную и т. д.) деятельности приведет к исчезновению национальных государств и

созданию глобальных органов управления с одной стороны, а с другой – приведет к умножению микроидентификаций, в основе которых лежит сетевое (мозаичное) мышление. Так, по мнению А. П. Назаретяна, «...сохраняющий сценарий XXI века связан, вероятно, с унификацией макрогрупповых культур, т. е. с отмиранием наций, государств, религий (! – А. Х.), социальных сословий (классов), по крайней мере, в их «классическом» виде. Компенсацией должен стать рост разнообразия микрогрупповых культур, формирующихся вне зависимости от географических, политических, языковых и прочих барьеров» [7, С. 196].

Этот сценарий один из множества подобного рода вариантов, он вполне рационален, солидно обоснован (в частности, Назаретян выводит его из закона Седова), по-своему эстетичен и элегантен, но именно поэтому я считаю его совершенно нереальным. Объединение всего человечества с последующей дифференциацией на микрогруппы «по интересам» есть слишком уж «правильное» будущее, чтобы оно могло осуществиться. А тезис об отмирании религий есть типичная реакция секуляризованного сознания на непонятную (ибо иррациональную, а точнее – сверхрациональную) глубину онтологической сферы, для которой как в механистическом, так и в неомеханистическом (обоснованном уже не из односторонне понятых законов Ньютона, а из односторонне понятой синергетики) мире не находится места. Если все же представить себе реализацию этого сценария, то он будет последним сценарием всемирной истории. Любопытно, что сам Назаретян это прекрасно понимает, поэтому предвещает наступление «постчеловеческой истории», в которой ключевую роль будет играть искусственный интеллект. Амбивалентность веры «лишних людей» в прогресс здесь явлен особенно наглядно.

Сценарий 2. Запад продолжает завоевывать мир, опираясь на свое научно-технологическое, экономическое, политическое, военное и т. д. преимущество. Хотя эта победа не будет полной, ему удастся навязать даже главным конкурентам свои правила игры во всех областях общественной деятельности, *кроме религии*. Однако, «завоевав» таким образом мир, Запад окажется на пороге катастрофического для него поражения. Уже сейчас можно констатировать, что европейская и американская (североамериканская) идентичности стали слишком аморфными, общими и абстрактными, слишком «общечеловеческими»; противостоять им будут идентичности не столь рафинированные, но крепкие, традиционалистские, религиозные. Ален Турен в 1984 году писал: «Таково заключение, к которому, как кажется, ведет кризис идеи общества: наблюдение за нашими собственными обществами не свидетельствует ли о том, что они все более теряют всякое единство, обогащаясь разнообразием? После периода интеграции или ассимиляции меньшинств наши страны принимают все возрастающую степень разнообразия и дезинтеграции. В Западной Европе эта тенденция, кажется, развита до чрезвычайности, там *национальные государства утрачивают свои свойства государств* (курсив мой. – А. Х.), так как они не могут более принимать фундаментальные решения, касающиеся войны и мира, и даже большая часть самых важных экономических решений принадлежит не им. Параллельно этому в остальной части мира в XX веке господствовали модернизаторские и авторитарные государства, подобно тому, как XIX век был отмечен господством национальной буржуазии, особенно английской. Коммунистические и националистические режимы утверждают единство собственной идеологии и собственных политических целей, так что кажется, что *больше нет ничего, кроме диверсифицированных и даже дезинтегрированных обществ и авторитарных империй* (курсив мой. – А. Х.)» [10, С. 55].

С тех пор угроза коммунизма практически исчезла, но не менее очевидна угроза Западу со стороны сплоченных и жестко интегрированных иных цивилизационных общностей. Утратив свой культурогенный метафизический стержень, променяв его на власть над земными благами, Запад будет взорван изнутри носителями иных ценностных установок, иных цивилизаций. Тенденцию в этом направлении легко обнаруживает наблюдательный взгляд.

В отличие от предыдущего, реализация этого сценария представляется мне вполне вероятной. Кризисные явления в духовной жизни Запада были замечены еще русскими

славянофилами в XIX столетии, о них кричал в своих книгах Ницше, и о них же со спокойствием патологоанатома возвещал Шпенглер. Эта тенденция стала столь очевидной к концу XX века, что всполюшила даже людей, далеких от философско-исторических медитаций, таких, например, как крупный американский политик Патрик Бьюкенен. В работе, одно название которой звучит как приговор, он, в частности, пишет: «Цивилизация, основанная на вере, а с нею культура и мораль отходят в прошлое и повсеместно заменяются новой верой, новой моралью, новой культурой и новой цивилизацией... Запад умирает. Народы Запада перестали воспроизводить себя, население западных стран стремительно сокращается. С самой Черной Смерти, выкосившей треть Европы в четырнадцатом столетии (по некоторым оценкам – почти половину. – А. Х.), мы не сталкивались с опасностью серьезнее... Католики, протестанты, православные – все они участвуют в грандиозной похоронной процессии западной цивилизации... Теперь, когда все западные империи погибли, Homo Occidentalis, освобожденный от цивилизаторского и христианизаторского бремени, наслаждается современными развлечениями, утрачивая при этом желание жить и нисколько не боясь приближающейся смерти. Наступают «сумерки Запада» [1, С. 21-23]. Если события будут развиваться по этому сценарию, то западная цивилизация, по моему мнению, едва ли переживет XXI столетие.

Сценарий 3. Толчком к осуществлению этого сценария может послужить негация по отношению к недавно еще весьма модному, да и сегодня сохраняющему свою популярность технократическому видению мира. В плане инструментальном технократический проект превзошел самые смелые ожидания своих адептов, в плане же антропологическом (экзистенциальном) он потерпел полнейшее фиаско. Техногенные катастрофы, генные мутации, и главное – колоссальное духовное оскудение личности, ее оторванность от культуры, покинутость в бытии стали результатом абсолютизации роли науки и техники в жизни человека и общества.

Как ни странно, но даже у *бездны* есть дно. Падение в пропасть не может продолжаться вечно. Достигнув дна своего морального падения, разуверившись во всех созданных разумом ценностях, пресытившись властью (во всех проявлениях – от власти над природой до власти в виртуальном пространстве), доведя свой нигилизм до такой стадии, что он, отвергнув все, что только можно и не найдя более объекта для отрицания, вынужден будет отвергнуть сам себя, утомившись от приторной лжи торговцев иллюзиями и лакейской политкорректности, униженный, раздавленный и сам себе противный человек Запада взыщет Бога.

Стало быть, вопрос о возможном «**La Revanche de Dieu**» (Ж. Кепель) приобретает философско-историческое и даже социологическое измерение. Питирим Сорокин, размышляя в своем *opus magnum* о судьбе западной цивилизации, также обращается к этой теме, предсказывая неизбежный кризис современной ему (и нам) чувственной культуры. Какими последствиями грозит этот кризис? Здесь Сорокин умеренный оптимист. Он прогнозирует, что за кризисом последует катарсис, затем – харизма и воскресение. «Кризис-катарсис-харизма-воскресение – это способ, посредством которого была преодолена большая часть предыдущих великих кризисов» [8, С. 810]. В отличие от Шпенглера, Сорокин не считает цивилизацию Запада обреченной, хотя и допускает, что силы умирающего чувственного порядка могут развязать новую мировую войну, которая положит конец творческому прогрессу человечества, или, по крайней мере, сильно его затормозит. И все же, он верит, что через очищение трагедией, страданием и распятием люди Запада вернутся к универсальным и абсолютным ценностям: «Впереди у нас – тернистый путь *dies irae*. Но в конце его смутно вырисовываются величественные вершины новой идеациональной или идеалистической культуры, по-своему столь же великой, как и чувственная культура в пору расцвета ее творческого гения. Таким образом, творческая миссия западного общества и его культуры будет продолжена, и великая социокультурная мистерия увенчается новой победой» [8, С. 811].

Что же будет «на выходе»? На мой взгляд, реализация этого сценария приведет либо к

утверждению на Западе теократии (что будет соответствовать идеациональному, в терминологии Сорокина, типу культуры), или же к возникновению некоего паритета (союза) между теократией и технократией (это будет соответствовать идеалистическому типу). Слово «теократия» я понимаю не в политологическом, а в метафизическом смысле, т. е. речь идет не о возможности церковного управления светской жизнью или перехода к Церкви политических функций (это маловероятно), а о том, что в результате кризиса все социальные институты будут полностью или частично дискредитированы, а Церковь не только не потеряет, но даже значительно увеличит свой авторитет. Обсуждение конкретных форм его использования выходит за пределы данной статьи.

Союз теократии и технократии – такой проект, даже с поправкой на условность терминологии, может показаться слишком уж фантастическим. Теократическая монополия придает обществу четкий духовный стержень, но способствует застою почти во всех сферах деятельности и препятствует свободному развитию научного и технического знания. Монополия технократии способствует подъему науки и техники, но выхолащивает духовную жизнь общества и лишает его онтологической основы. Объединение этих двух, столь разных сил (своего рода *coniunctio oppositorum*), представляет собой очень сложную задачу, но ее решение дало бы, я уверен, колоссальный эффект и придало бы новый импульс развитию и обновлению стареющей культуре Запада. Поэтому, полагаю, что в рамках Третьего сценария это *наиболее реальный* проект преодоления кризиса западной цивилизацией и ее выхода на новые творческие рубежи.

По какому же пути пойдет история Запада, какой из рассмотренных сценариев будет реализован? Лишь люди совершенно наивные, усыпленные сладкоречивыми политиками и их придворными теоретиками, могут не замечать наступающий *dies irae, dies illa*. Вопрос лишь в том, закончится ли для нас, жителей Запада, начинающийся кризис смертью или же через катарсис и харизму он приведет нас к воскрешению? Можно управлять от чужого имени (например, от имени народа (по формуле А. Линкольна: «Правительство из народа, волей народа и ради народа»), или от имени Бога (посредством формулы *Dei gratia*)), можно заключать сделки и другие юридические акты от имени доверителя и т. д.; нельзя за другого пережить катарсис. Эти вопросы не решаются на саммитах, они не требуют проектной документации и инвестиций. Все, что касается принятия конкретных решений представителями соответствующих целевых аудиторий понадобится позже, «во втором акте». Начало очищения – катарсис – может осуществиться только вследствие внутренней работы духа, его метафизического выбора; последний касается всех, и, в то же время, это *личное* дело каждого.

Вывод. Каким бы путем ни пошло развитие человечества в XXI веке, очевидно, что именно Запад будет задавать его тон. В любом случае следует ожидать коренных изменений в структуре социально-политического устройства. Пока дух являет и за-являет себя в форме наций, основанные на их основе государства будут существовать, получая от него самого свою легитимность и сохраняя за собой важную метафизическую функцию внешней формы представительства духа – до тех пор, пока последний будет нуждаться для своего исторического бытия в народах.

Мне представляется, что развитие человечества в XXI веке будет идти по пути растворения государственных организмов в цивилизационных общностях, и не нации – продукт индустриальной эпохи – а именно цивилизации будут играть роль основных культурно-исторических единиц. Параллельно будет идти процесс образования Мегацивилизации (на базе глобализации), которая, однако, не заменит и не вытеснит цивилизации как локальные культурно-исторические общности, поскольку не сможет предложить человечеству какую-либо альтернативную – надцивилизационную и надкультурную – идею. В то же время, Мегацивилизация обеспечит пространство межцивилизационной (межкультурной) коммуникации на основе терпимости, международного права, открытого информационного пространства, общего рынка и т. д. Основой же западной идентичности, если Запад вообще сохранит себя как цивилизационную

общность, будет христианская религия, роль которой значительно возрастет.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Бьюкенен П. Смерть Запада: Пер. с англ. – М.: АСТ, 2003.
2. Вебер А. Прощание с прежней историей // Вебер А. Избранное: Кризис европейской культуры: Пер. с нем. – СПб.: Университетская книга, 1999.
3. Гоббс Т. Сочинения в 2 т.: Пер. с лат. и англ. – М.: Мысль, 1991. – Т. 2.
4. Ильин И. Основы христианской культуры. – СПб.: Шпиль, 2004
5. Краус В. Нігілізм сьогодні, або Терплячість світової історії: Пер. з нім. – К.: Основи, 1994
6. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: Пер. с англ. и нем. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1971. – Т. 42.
7. Назаретян А. П. Цивилизационные кризисы в контексте Универсальной истории: Синергетика, психология и футурология. – М.: ПЕР СЭ, 2001.
8. Сорокин П. Социальная и культурная динамика: Пер. с англ. – СПб.: РХГИ, 2000.
9. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: Пер. с англ. – М.: АСТ, 2003.
10. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии: Пер. с фр. – М.: Научный мир, 1998.
11. Халапсис А. В. Постнеклассическая метафизика истории: Монография / А. В. Халапсис. – Днепропетровск: Изд.-во „Инновация”, 2008.
12. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций: Пер. с англ. – М.: АСТ, 2003.
13. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук: Пер. с фр. – СПб.: А-сэд, 1994.
14. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: Пер. с нем. – М.: Мысль, 1993. – Т. 1. Гештальт и действительность.

Чекан Н. І. – викладач кафедри філософії природничих факультетів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

УДК 165. 151 > 81`373.612.2

МЕТАФОРА В СВІТЛІ ТЕОРІЇ ПІЗНАННЯ

В статтє розкривається пізнавальна природа метафори. Аналіз дефініцій тропології виявляє головну особливість метафори – здатність до побудови картини світу. За основу аналізу форм і способів застосування метафори взята теорія метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона. В статтє показано, що метафора використовується для визначення життєвих орієнтирів людини. Виявлено, що роль метафори в пізнанні полягає в структуруванні сфери невідомого, за допомогою чого і стає можливим виникнення нового знання.

Ключевые слова: метафора, познание, троп, тропология

МЕТАФОРА В СВЕТЕ ТЕОРІЇ ПОЗНАННЯ

У статті розкривається пізнавальна природа метафори. Аналіз дефініцій тропології виявляє головну особливість метафори - здатність до побудови картини світу. За основу аналізу форм і способів застосування метафори взята теорія метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона. У статті показано, що метафора використовується для визначення життєвих орієнтирів людини. Виявлено, що роль метафори в пізнанні полягає в структуруванні сфери невідомого, за допомогою чого і стає можливим виникнення нового знання.

Ключові слова: метафора, пізнання, троп, топологія.

METAPHOR IN THE LIGHT OF THE THEORY OF KNOWLEDGE

The article deals with the cognitive nature of metaphors . Analysis definitions tropology

reveals the main feature of metaphor - the ability to build a picture of the world . The basis of the analysis of forms and methods of the theory of metaphor metaphors taken J . Lakoff and M. Johnson. The article shows that the metaphor used to determine the orientation of human life . It was revealed that the role of metaphor in cognition is to structure the sphere of the unknown , whereby it becomes possible emergence of a new knowledge.

Keywords: *metaphor, knowledge, trope, tropology*

Вихідна теза даної статті – тропи, зокрема метафора фіксує мить пізнання світу людиною. Мета статті – розкрити зв'язок метафори з мисленням людини.

Тропология – це традиція вивчення тропів. Стаття з енциклопедії засвідчує наступне: «tropos – зворот мови, вживання слова, або вислову у переносному, образному смислі; у більш вузькому значенні – слово перетворення за допомогою якого досягається естетичний ефект виразності у мові [1]. Давньогрецька мова загальне значення слова *τρόπος* транслює наступним чином: «напрямок», «спосіб». Зокрема, у статті Олексія Панича [6] підкреслюється філософське значення терміну «троп». Від основних значень поняття – «напрямок», «спосіб» дослідник виводить похідні значення – «звичай», що дорівнює «усталеному способу дії», «мовний зворот», або «усталений спосіб висловлювання», «фігура силогізму», дорівнює «усталеному способу умовиводу» [6, С. 176]. В статті згадується окремий випадок походження терміну троп. Наводиться тропология античних скептиків. Автор вважає, що «особливе філософсько-риторичне значення терміна троп, міцно закріплене за історією античного скептицизму» [6, С. 176]. Хоча, на думку автора статті, навіть «збереження цього терміна в перекладі й коментування відповідних старогрецьких текстів (Секст Емпірик, Діоген Лаерцій) не дає змоги зовсім позбутися специфічної неперекладності, пов'язаної з органічним переходом грецького *τρόπος* у перебігу міркування античного автора від загального значення *спосіб*, до технічного значення (скептичний) троп і навпаки» [6, С. 177]. В світлі наведених означень поняття *троп* виникає певна складність щодо одзначного тлумачення цього терміну. Наприклад, у цьому означенні – «Згідно тривалій традиції троп - поняття поезики та стилістики, що позначає такі обороти (образи), які засновані на вживанні слова, (або словосполучення) у переносному значенні та використовується для посилення образотворчості та виразності мови» [6, С. 175]. Відомо, що «поняття троп виникає в надрах елліністичної римської риторичної системи (Філодем, Ціцерон, Гермоген та ін.)» [6, 177]. В межах цієї традиції поняття троп було визначене наступним чином: «Троп є такою зміною власного значення слова при якому виходить мовне збагачення» [6, С. 175]. Наведені означення фіксують здатність тропів до пізнавальної дії. Так, вказується «Згідно з Армстронгом, усі теорії тропів передбачають визнання станів речей» [6, С. 177].

Головною сутнісною рисою метафори є пізнання через відкриття нового сенсу в невідомих до цього речах чи їхніх властивостях або рисах, котре в епістемологічному плані є фундаментальним принципом структуризації невідомого. «Й до того, як термін троп увійшов до науки (Аристотель, що вивчав окремі тропи, і перш за все метафору, вживав термін троп лише у зв'язку з позначенням форми силогізму, логічної фігури або модусу) були сформульовані деякі важливі ідеї стосовно тропів» [6, С. 177]. Метафора у перекладі з грецької («*μεταφορά*») означає «перенесення». Часто виключно ця властивість метафори лягає в основу її визначення, оскільки саме перенесення вважається головною її ознакою. Наведемо типове визначення: «Метафора – це вид тропа, в основі якого лежить асоціація за подібністю або за аналогією. Як і інші тропи (метонімія, синекдоха), метафора є явищем не тільки поетичного стилю, але й загальномовним феноменом. Безліч слів у мові утворені метафорично або застосовуються метафорично, причому переносне значення слова рано чи пізно витісняє колишній його сенс, і тоді слово починає розумітися «тільки у своєму переносному значенні, яке тим самим вже не усвідомлюється як переносне, оскільки початковий прямий його смисл уже потьмянів або навіть зовсім втрапився» [5]. «Уайт намагався показати, що існує своєрідний логічний взаємозв'язок між тропами: метафора веде до метонімії, метонімія до синекдохи, синекдоха – до іронії, а остання у результаті приводить

нас назад до метафори» [2, С.119].

У когнітивній теорії Лакоффа і Джонсона, пояснюється роль метафори в художньо - поетичному, науковому та повсякденному мисленні. На матеріалі метафорики англійської мови автори показують, що мислення людини не просто пронизане метафорами, а й сформовано ними. Головне ствердження – «Метафора належить не лише мові, а процеси людського мислення багато в чому метафоричні» [3, С. 27]. У дослідженні демонструється, що «нові метафори виникають на основі специфічного індивідуального досвіду людини». Базовими ствердженнями дослідження є наступні: метафора – це засіб пізнання дійсності; метафора – це інструмент організації досвіду людини; метафора структурує знання людини про світ і саму себе. Умовно кажучи – знання, що містяться в метафорі є узагальненим досвідом взаємодії людини з навколишнім світом. Дослідники встановлюють зв'язок між мовою мисленням і свідомістю на основі метафори. «За своєю суттю, метафори є феноменами, що забезпечують розуміння» – приходять до висновку мислителі [3, С. 208]. Так, дослідження метафори Лакоффа та Джонсона є результатом інтересу до того, як люди розуміють свою мову та свій досвід.

Вивчення метафоричності людського пізнання у Лакоффа і Джонсона розгортається на основі метафорики з різних площин досвіду – від фізичного до культурного. Метафоричні вирази повсякденної мови, наприклад: «Час – гроші»; «Суперечка – війна» вказує на «приховування» (сокрытие) людського досвіду метафорою, що підтверджує одну з провідних ідей означеної теорії – метафора є як фігурою мови, так і фігурою думки. Виникають метафори з визначеного та конкретного досвіду. Людина створює метафори для «розуміння подій, справ та станів» [3, С. 56]. На предметі основних площин досвіду людини показана конструююча та структуруюча дії метафори. Серед цих площин слід виділити наступні: 1)соціальна дійсність; 2)фізичний стан людини; 3)модель внутрішнього світу людини. В означених сферах на основі метафори використовуються такі поняття, що відповідають природнім видам досвіду: любов, час, ідеї, розуміння, суперечки, праця, щастя, здоров'я, контроль, статус, мораль і т.п. Так, соціальна сфера людини конструюється наступними метафорами: кар'єра йде вгору / вниз; великий / малий успіх; легкий / важкий життєвий шлях; погляд у майбутнє; повнота життя; час діяти, залишити слід у житті, тощо. Ці й велика кількість інших метафор відображають те, що значна частина досвіду та діяльності людини структурована на основі метафор. Певна інформативність про фізичний стан людини часто повідомляється наступними метафорами: людина повна енергією; знесилена людина; міцне / слабе здоров'я та ін. відображають ідею дослідників про те, що метафора є одним з найважливіших способів навіть часткового розуміння того, що не може бути зрозуміле повністю. Метафори моделі внутрішнього світу людини: він став математиком через любов до порядку; у мене багата уява; зараз в мене склалась повна картина; кохання – створює ілюзії; я беру від життя все; я мисливець за щастям; вона мене зачарувала – висловлюють зусилля сфери почуттів людини, естетичного досвіду, моралі і духовних осяянь.

Досліджуючи основи понятійної системи людини, автори виявляють, що концептів, які б розумілися без метафор не існує. Людина розуміє світ через «метафори, якими вона живе». Всі види досвіду і різні його сторони можуть бути базовими - «нефізичне концептуалізується в термінах фізичного» [3, С. 96].

Об'єктивістський науково-філософський підхід західної філософії та лінгвістики пояснює людське мислення з позицій «абсолютної істинності» і «абсолютного значення». Дж. Лакофф і М. Джонсон стверджують, що абсолютна істина і об'єктивне значення не існують. Автори встановлюють прямий взаємозв'язок між мисленням людини і самим її життям. Вивчення та реконструювання «логіки мови», «створення подібностей», «народження нових смислів», дозволяють мислителям стверджувати, що метафори «висвічують» різні сторони людського досвіду і встановлюють між ними (сторонами досвіду) зв'язок, тим самим пояснюючи природу мислення людини.

Процеси людського розуміння і пов'язані з ними феномени – мова, комунікація, понятійна система, досвід не мають встановлених, «абсолютних» структур. Метафора

пронизує людську мову і понятійну систему. Реальний світ: людський досвід, соціальні інститути, мова людини існують на основі метафоричних концептів. Метафора конструює дійсність в правилах «доречності дій», що і дозволяє «санкціонувати» ці дії. «У всіх сферах життя (не тільки в політиці або коханні) ми визначаємо реальність мовою метафор, а потім починаємо діяти у відповідності з ними [3, С. 186].

Людина робить висновки, усвідомлює цінність, приймає зобов'язання, втілює задуми – і все це відбувається за допомогою метафор. Метафора допомагає дати задовільне пояснення процесам людського розуміння і пов'язаним з ними феноменам – понятійна система людини і природа людського мислення; мова і людська комунікація; гуманітарні науки, особливо психологія, антропологія, соціологія та лінгвістика; моральні та естетичні цінності.

«Метафора дуже ефективна у організації знань, способами які можуть служити нашим соціальним та політичним цілям (і це також пояснює чому соціальний, політичний та як наслідок, історичний світи є улюбленішою сферою застосування метафори) [3, С. 37]. Можна сказати, що метафора є наймогутнішим інструментом, який ми маємо у нашому розпорядженні для перетворення реальності у світ, адаптований до людських цілей та задач» [3, С.38]. «Метафора антропоморфує соціальну, а іноді навіть фізичну дійсність і, здійснюючи це, дозволяє нам засвоїти і зробити знайомою цю дійсність в істинному смислі даних слів» [3, С.38].

Метафоричність думки, на перший погляд, відображає досить абстрактні властивості мислення людини. Будь-яке вивчення метафори торкається осягнення начал, сутнісно-змістовних характеристик самого поняття. Одним з основних, найважливіших призначень метафори є її можливість до начебто альтернативного «метафоричного» осмислення дійсності.

Метафора є продуктом думки, «інструментальним» засобом пізнання та відображенням дійсності. Метафоричні вислови не можуть залишитись непоміченими вже через те, що утворюються вони нелогічним шляхом, немов припускаючись помилки або формуючи певну невідповідність. Така відмінність метафори часто лягає в основу критичного осмислення. Адже, на перший погляд, метафора не каже правди, відображає не факти, а фантазію. Можливо, розуміння того, що метафоричні образи утворюються нелогічним шляхом, породжує відповідне несприйняття гносеологічної цінності понять, утворених завдяки метафорі.

Дія метафори має різні рівні її функціонування, подібно до того, як різнопланово можна сприймати живописну картину або будь-який інший витвір мистецтва. Наприклад, картину можна побачити крізь призму певного ідейного змісту, що в ній відтворено, а можна дивитися на неї точки зору техніки виконання, чи взагалі бачити поверхово, і тоді вона постане просто як розфарбоване полотно. У всіх цих випадках позначена окрема аспектна сторона бачення предмету, що певним чином відображає можливість врівноваження абстрактного й конкретного. При перенесенні цього прикладу на метафору, ми можемо твердити, що вона утворює нове поняття абстрактного рівня, будуючи його на метафоричному понятті конкретного рівня. Подібний підхід – взяття за основу розуміння метафори окремого аспекту, відкриває цілий простір теоретичного вивчення цього явища. В такому просторі певна окрема сторона метафори закладається в основу того чи іншого її теоретичного осягнення. Історія вивчення метафори доводить, що протягом довгого часу виникали різні, навіть протилежні точки зору на метафору, а оцінки коливалися від її заперечення до усвідомлення її крайньої важливості. Тривалий час у дослідженнях метафори панувала традиція її розгляду лише як поетичної «прикраси». Наприклад, Цицерон вказував на те, що метафора є винаходом, в якому не було необхідності і яке виникло «під тиском бідності і мізерності нестачі слів». Але, «як одяг, спочатку винайдений для захисту від холоду, згодом почав застосовуватися також і як засіб прикраси, і як ознака відмінності, так і метафора, що виникла через нестачу слів, розповсюдилась вже заради задоволення» [7, С. 76]. Слід зазначити, що метафора має не тільки прихильників, але й критиків, котрі завжди були непримиренними. Пафос таких критичних ідей спирався перш за все на розуміння

метафори як неістинного використання понять. «Мова слугує в першу чергу для вираження думки й передачі знання. Задля виконання цієї функції необхідні лише слова, які вживаються у прямому сенсі. Адже буквальні значення піддаються верифікації. Метафора, перешкоджає виконанню цього головного призначення мови» – заявляв один з таких критиків [2]. Під підозру підпадав також елемент естетизму, художній принцип метафори, оцінка якого теж була негативною. Інший, але близький напрямок критики метафори зазначає, що вона – це «засіб, що розпалює непотрібні пристрасті, відводить від суті, затьмарює розумні доводи» і «спокушає розум». Критика метафори здійснюється також через порівняння метафоричних виразів з «беззмістовними» і «сумнівними» словами, які ніколи не будуть використані в процесі пізнання. У цьому випадку критичний аргумент проти метафори наполягає на тому, що «у всіх тих випадках, коли серйозно шукають істину, метафори абсолютно виключені, бо якщо ми бачимо, що вони відверто одурюють, то було б явним божевіллям допускати їх в роздумах» [4, С. 53].

Власне, позиціонування осібною бачення метафори різними дослідниками утворює два відмінних шляхи розуміння основи даного поняття, що визначається наявністю в їхніх підходах або естетично-художнього, або пізнавального принципу. Характерно, що ці принципи вважаються несумісними, і у різних теоріях метафори в основу кладеться лише тільки один з них. Як на нас, то, заглядаючи у перспективу подальшого розгляду метафори, ми висуваємо припущення про цілковиту можливість поєднання цих двох принципів в одній теорії метафори як наслідку реальної наявності обох, естетичного та пізнавального моментів, у складі метафори одночасно.

Відомо, що до ХХ сторіччя метафора розглядалась крізь призму мови та не визначалась як особливий феномен. Особливе пожвавлення інтересу до метафори певним чином було спровоковане Лінгвістичним поворотом у філософії, котрий, як відомо, зробив центральним предметом своїх досліджень мову, а також всі мовленнєві явища, через що як певний підсумок усієї історії вивчення метафори наприкінці ХХ сторіччя виникає метафорологія із статусом окремої дисципліни. У даному контексті особливо важливим для нас є те, що ХХ та ХХІ-му ст. стало притаманне міждисциплінарне мислення. Вивчення метафори тепер виконується також і на межі різних областей науки. Таким чином, ставлячи задачу огляду наближень до розуміння пізнавальної природи метафори основну увагу, як на нас, слід приділяти існуючим теоріям метафори як класичного, так некласичного спрямування. Певним чином такий широкий підхід до метафори зумовлено потребою віднайдення зв'язку між сучасним станом дослідження цього поняття та загальною картиною еволюції її вивчення.

На наш погляд, розуміння пізнавальної природи метафори очевидним чином залежить від врахування як окремих етапів, так і загального процесу її осмислення, що й викликає необхідність звернення до формування та розвитку теорій метафори протягом усієї історії рефлексії над цим поняттям.

Ми вже зазначали, що основи наукового дослідження були закладені ще Аристотелем і що на його теорії метафори ґрунтується вся традиція її вивчення. Власне, саме Аристотель заклав класичну парадигму метафори як неявної аналогії, або порівняння, що є безпосередньо поетичним, або риторичним засобом. Показово, що ідеї стародавнього мислителя були звернені до наявності пізнавального принципу в метафорі, оскільки філософ певним чином розумів мистецтво як спосіб пізнання. Ідеї стародавнього мислителя вказують на художній принцип дії метафори. Отже, у спадок від нього ми отримали принаймні два важливих принципи розуміння метафори, завдяки яким відбувається виділення художнього та наукового аспектів пізнавальної дії цього поняття. Ці два принципи аналізу метафори дійсно можуть слугувати шляхами до її всебічного розуміння, адже попри достатньо розвинуту традицію вивчення метафори, яка не обминула своєю увагою й її пізнавальні можливості, сама природа «метафороутворення» залишається нібито «за кадром». Ефектність метафоричного утворення є результатом дії цілого механізму пізнання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большая советская энциклопедия, БСЭ. 2012. [Электронный документ]. [Режим доступа]: <http://slovar.cc/enc/bse/2050185.html>.
2. Глазунова О. И. Логика метафорических преобразований / Ольга Ігорівна Глазунова. – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2000. – 190 с.
3. Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / Д. Лакофф, М. Джонсон ; пер. с англ. / Под ред. И с предисл. А. Н. Баранова. // Джон Лакофф, Марк Джонсон. – Изд. 2-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 256 с.
4. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении / Джон Локк // Локк Дж. Собр. соч. в 3 т. – Т. 1. – М., Мысль, 1985. – 622 с.
5. Ницше Ф. Об истине и лжи во вненравственном смысле / Фрідріх Ніцше // Философия в трагическую эпоху. Пер. с нем. – М.: REFL-book, 1994. – 416 с. – Сс. 254-265.
6. Панич О. Троп / Олексій Панич // Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Пер. з фр. Том другий. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. - 488 с. Сс. 175-179.
7. Цицерон. Об ораторе / Марк Туллій Цицерон // Три трактата об ораторском искусстве ; пер. с лат. Ф.А. Петовкого, И.П. Стрельниковой, М.Л. Гаспарова ; под ред. М.Л. Гаспарова. – М: Научно издательский центр «Ладомир», 1994. – 475 с. – Сс. 75-252.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Осипова Светлана Анатольевна - доцент кафедры политологии и политического управления Приднестровского государственного университета им. Т.Г. Шевченко

УДК 341.218.1

ДЕТЕРМИНАНТЫ ПРОЦЕССА ГОСУДАРСТВООБРАЗОВАНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ

В статье анализируются детерминанты процесса государствообразования в современном политическом поле. По мнению автора, государствообразование как политический процесс вписывается в концепцию детерминизма, т. е. развивается в рамках объективной закономерной взаимосвязи и взаимообусловленности явлений и процессов, представленных в общественной жизни. Автор рассматривает внутренние и внешние детерминанты исследуемого процесса, а также сложные виды детерминаций – системную, структурную и целевую, – характеризующие процесс возникновения новых государств на современном этапе политической истории.

Ключевые слова : детерминизм, причина, следствие, процесс государствообразования, внутренние и внешние детерминанты, системная детерминация, структурная детерминация, целевая детерминация.

THE DETERMINANTS OF THE PROCESS OF STATE FORMATION AT THE PRESENT STAGE OF POLITICAL HISTORY

In the article determinants of process of state formation is analyzed in the modern political field. In opinion of author, of state formation as a political process is written into conception of determinism, develops within the framework of objective appropriate intercommunication and interconditionality of the phenomena and processes, presented in public life. An author examines internal and external determinants of the investigated process, and also difficult types of determinations – system, structural and having a special purpose, are characterizing a process origins of the new states on the modern stage of political history.

Keywords: determinism, process of state formation, cause, effect, internal and external determinants, system determinants, structural determinants, target determinants.

ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОЦЕСУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ

У статті аналізуються детермінанти процесу державотворення в сучасному політичному полі. На думку автора, державотворення як політичний процес вписується в концепцію детермінізму, тобто. розвивається в рамках об'єктивного закономірного взаємозв'язку і взаємо обумовленості явищ і процесів, представлених в суспільному житті. Автор розглядає внутрішні і зовнішні детермінанти досліджуваного процесу, а також складні види детерміацій – системну, структурну і цільову, – виникнення нових держав, що характеризують процес, на сучасному етапі політичної історії.

Ключові слова : детермінізм, причина, слідство, процес державоутворення, внутрішні і зовнішні детермінанти, системна детерміація, структурна детерміація, цільова детерміація.

Как политический процесс государствообразование вписывается в концепцию детерминизма, т. е. развивается в рамках объективной закономерной взаимосвязи и взаимообусловленности явлений и процессов, представленных в общественной жизни. В процессе государствообразования явно просматривается причинность – такая связь явлений, в которой одно явление (причина) при вполне определенных условиях с необходимостью порождает другое явление (следствие). Возникновение нового государства – всегда результат

хитросплетений некоторой совокупности причин и предпосылок, в свою очередь, развитие нового государства влечет за собой отличающиеся степенью значимости последствия : от изменения конфигурации государственных границ до кровопролитных многолетних гражданских войн.

Социальный (политический) организм на протяжении всей истории в своем генезисе детерминирован, по крайней мере, на трех уровнях : 1) общество рассматривается как естественноисторический процесс, в котором основным детерминантом выступает характер и уровень развития производительных сил ;2) следующий уровень вскрывается тогда, когда формирование и проявление закономерностей в обществе обуславливается деятельностью масс, классов, личностей, наделенных волей и сознанием (при этом источниками детерминации выступают как политическая система, так и формы общественного сознания); 3) наконец, третий уровень основан на логике тех объектов, которые должен усвоить каждый человек, чтобы стать «общественным (политическим) существом»(такими детерминантами являются очеловеченная природа, язык, мышление) [4, с. 10].

Целеполагание как важнейшая составляющая любого политического процесса, а процесса государствообразования в особенности, служит основой для второго уровня детерминации и начинается после того, как потребности и интересы переводят объективную детерминацию в субъективную [4, с. 11].

В политических исследованиях принято использовать два подхода к пониманию детерминизма:

– с позиций механического детерминизма любое событие однозначно определено еще в сколь угодно далеком прошлом. Странники такого понимания детерминизма утверждают принципиальную возможность полного и точного предсказания будущих событий и состояний, поскольку основным условием объекта служит воздействие внешнего фактора. В наиболее развитой форме механический детерминизм отражен в классическом марксизме, который исходит из объяснительного принципа зависимости политической жизни от тех или иных факторов внешней по отношению к политике среды, прежде всего экономической [См.: 3]. В своем крайнем варианте механический детерминизм принимает форму фатализма, представляя упрощенную линейную картину общественной эволюции ;

– диалектический детерминизм, утверждая закономерную обусловленность явлений, включает в себя не только необходимость, но и случайность. Странники диалектического детерминизма считают, что общественное развитие нельзя представить как систему с жестко определенными связями : в нем переплетаются однозначность с неоднозначностью, порядок с хаосом, необходимость со случайностью и т. д., а основным принципом такого развития становится взаимодействие – более сложный тип связи явлений и процессов, чем однонаправленная причинно-следственная связь. С позиций диалектического детерминизма, причина и следствие взаимно влияют друг на друга, и практически одновременно исполняют роль и причины и следствия.

Отнесение процесса государствообразования к сложным многомерным явлениям общественной жизни обуславливает применение именно диалектического детерминизма для характеристики его важнейших сторон и проявлений в политической практике. Так, ярким примером служит взаимосвязь экономических изменений, выступающих базовыми посылами к организационному структурированию общества в государство, с политической идеологией, сущностной особенностью которой является целеполагание : именно идеология формулирует отношение как к формам собственности на средства производства, так и к экономическим изменениям в целом.

Кроме того, в политических системах, каким является государство, проявляется т. н. принцип «обратной связи» – взаимодействие политических явлений и процессов предполагает наличие и прямых, и обратных связей, которые позволяют не только осуществлять политическое управление, но и учитывать ответную реакцию составляющих систему элементов, что необходимо для эффективного развития системы.

По отношению к социальной (политической) системе детерминанты ее развития классифицируются на внешние и внутренние. К первым относятся природно-климатические условия и связанные с ним ресурсное обеспечение и способ производства материальных благ; ко вторым – национальная идея, идеологические теории, система политических ценностей, которые служат ориентиром и основанием в целеполагании политической деятельности; наличие развитых прямых и обратных связей, позволяющих политической элите своевременно реагировать на внутренние вызовы; временная согласованность политических реформ с экономическим и социальным развитием и т. д. Поступательное развитие социальной (политической) системы обусловлено гармоничной совокупностью внешних и внутренних факторов, однако ее устойчивость и эффективность функционирования в большей степени определяется внутренними адаптивными механизмами, позволяющими ей адекватно реагировать на внешние детерминанты. Это означает, что способность социальной (политической) системы, в т. ч. государства, к новациям и трансформированию определяется внутренними детерминантами.

Влияние внешних факторов на систему тем значительнее, чем меньшую роль играет ее внутренняя детерминация, степень которой определяется такими факторами как: уровень развитости внутренних структурных механизмов, уровень разнообразия, информационная емкость и т. д. Чем сложнее система, тем большее значение получает действие внутренних детерминантов, а с определенного момента они становятся определяющими факторами изменения системы.

Анализ процесса государствообразования в современном мире показывает, что влияние на него внешних детерминантов становится все более опосредованным, и если в эпоху первичного образования государств они выступали в качестве основной причины, то на этапах вторичного образования государств, в т. ч. в XX - начале XXI вв. они принимают форму условий и пусковых механизмов: с усложнением общества как системы внешние детерминанты развязывают, усиливают или тормозят внутренние процессы, которые, в конечном итоге, приводят к возникновению новых государств. Однако следует иметь в виду, что в открытом обществе значение внешних детерминантов усиливается, что далеко не всегда оказывает положительное воздействие на развитие его политической системы (примером может служить т. н. «экспорт революций»). Поэтому задача политической элиты (или других субъектов процесса государствообразования) состоит не только в том, чтобы реагировать и учитывать внешние детерминанты, коррелируя и согласовывая их с внутренними процессами, но и в том, чтобы выстраивать собственную систему координат, детерминирующую мировые процессы, включая реформирование государственной системы и создание нового государства в случае если «старое» перестает эффективно выполнять свои функции.

На современном этапе политической истории внешним детерминантом политического процесса в целом и процесса государствообразования в частности выступает глобализация, при этом роль глобализации как детерминирующего начала общественного развития и ее влияние на различные политические субъекты, в т. ч. государство, далеко неоднозначна. Место государства в мировом политическом пространстве в системе координат «центр – периферия» определяется в т. ч. и совокупностью воздействующих на него детерминантов. По мнению Т. Карадже, одни и те же факторы по-разному воздействуют на социальные (политические) системы: страны, находящиеся в авангарде цивилизационных процессов, являются и политическими лидерами со всеми преимуществами этого положения; страны, находящиеся на периферии или т. н. межцивилизационном пространстве, являются зоной не только политических, экономических, но прежде всего социокультурных, этнических и религиозных конфликтов, что усиливает тяжесть положения аутсайдера [2, с. 182]. Сложившееся положение в определенной степени генерирует процессы государствообразования в периферийных регионах, но и относительно устойчивые страны не застрахованы от возникновения в них предпосылок процесса государствообразования в форме зон распространения сецессии.

Оценивая процесс государствообразования в современном мире, политическая история апеллирует к понятиям «повод» и «причина». Поводы – это явления, которые сами по себе не вызывают того или иного следствия, но срабатывают как «пусковой механизм», активирующий действие всего причинного комплекса. Будучи незначительным событием, повод может стать импульсом к развертыванию сложных, мощных по своим последствиям (вплоть до катастрофы) явлений. Так, во многих странах поводом к самоопределению населения тех или иных территорий (регионов) и, как следствие, сознания государств стало принятие законов о государственном языке. При отсутствии разделов (или статей) о статусах региональных языков такие законы воспринимаются этническими группами, компактно проживающими на этих территориях и не совпадающими с титульной нацией, как акт дискриминации по языковому и этническому признаку.

Причинное основание – совокупность всех обстоятельств, при наличии которых наступает следствие и к которым относятся явления различного детерминирующего уровня : это собственно причины, а также поводы, стимулы и условия. Наиболее сложный характер имеет причинная детерминация самоорганизующихся систем, какой является и государство. Существенную роль в них играет т. н. самодетерминация – обусловленность состояния системы не только воздействием среды, но и ее собственными предшествующими состояниями. В исследуемом нами процессе государствообразования примерами самодетерминации могут служить установки на экономические, социальные и политические реформы, организационное структурирование системной и внесистемной оппозиции, различные формы протестного поведения масс и т. д. При этом причинно-следственные связи могут иметь не только необходимый, жестко обусловленный, но и случайный или вероятностный характер.

Процесс государствообразования в таком контексте выступает как характеристика динамично развивающейся политической реальности, в которую вторгаются как объективно обусловленные, так и случайные, а также неучтенные факторы, сочетание которых в совокупности приводит к тотальному изменению политического поля посредством возникновения в нем новых государств. Вновь возникшие государства, в свою очередь, начиная функционировать и развиваться, создают новые послы к политическим изменениям. Более того, даже потенциальную возможность возникновения нового государства можно рассматривать как детерминирующее начало общественного развития.

Определяя процесс государствообразования как объективный в зависимости от степени случайности применительно к возникновению конкретного государства можно говорить о двух видах закономерностей :

– динамическая закономерность представляет собой форму причинной связи, при которой взаимоотношение между причиной и следствием однозначно (зная изначально состояние той или иной системы, возможно точно предсказать ее дальнейшее развитие) [2, с. 173]. Такая закономерность работает в процессе государствообразования в рамках всемирной истории : на смену догосударственному закономерно приходит государственно организованное общество ; феодальное государство уступает место буржуазному ; империи распадаются или трансформируются в федеративные государства и т. д. ;

– статистическая закономерность представляет собой диалектическое единство необходимых и случайных признаков (последующие состояния той или иной системы следуют с определенной степенью вероятности, что затрудняет точное предсказание ее дальнейшего развития) [2, с. 173]. Право народов на самоопределение и даже провозглашение этого права не создают 100 % благоприятных для возникновения и успешного функционирования государства условий. Спрогнозировать, насколько устойчивым окажется новое государственное образование практически невозможно, поскольку здесь велика роль субъективных факторов и случайностей, которые относительно сложно предсказать. Спектр таких случайностей, как показывает политическая практика, весьма разнообразен : от наличия харизмы у политического лидера, возглавившего процесс государствообразования до политического давления, вплоть до вооруженного

вмешательства, со стороны международного сообщества или отдельных сильных геополитических игроков, в сферу интересов которых входит территория или иные атрибуты нового государства.

Если вернуться к классификации детерминантов процесса государствообразования на внешние и внутренние, то стоит заметить, что в условиях современного мира отношение к их пониманию также изменилось. В рамках классической политической теории для моделей социальных (политических) систем была характерна некоторая идеализация как первых, так и вторых: политическая система (государство в т. ч.) рассматривалась как закрытая (изолированная) система, внутри которой существует идеальное равновесие (собственно и означающее изолированность, т. к. внешние факторы потенциально могут его разрушить), а внешнее воздействие если и допускалось, то тоже в идеализированной форме, не нарушающей равновесие системы. Современные методологические подходы, напротив, направлены на исследование открытых социальных (политических) систем, когда динамика внешних воздействий может нарушать равновесность и создавать в системе качественно иные состояния. При этом внешнее воздействие не навязывает социальной (политической) системе свою определенность, а преломляется в ее внутренней природе, обеспечивая, таким образом, условия перехода в неустойчивость и формирование в этой неопределенности новой структуры, соответствующей природе той системы, на которую оказывается внешнее воздействие, и новым условиям. В конечном итоге, это приводит к взаимодействию внутренней и внешней причинности.

Всоциосинергетических системах, таких как государство (да и общество в целом) выявляются сложные типы детерминации:

– системная детерминация характеризует обусловленность самой системой состояния, поведения, свойств ее элементов и, наоборот, зависимость системы от ее элементов [2, с. 175]. Если рассматривать политическую систему, то системная детерминация проявляется в относительно редкий период, когда система пребывает в состоянии стабильности и устойчивости. К примеру, политический режим как совокупность способов и методов осуществления власти в государстве определяет особенности функционирования и развития не только политической системы, но и всех сфер общественной жизни; однако в то же время экономические, социальные и духовно-нравственные отношения служат основой для складывания того или иного типа режима, а также для формирования предпосылок его свержения в случае неэффективного политического управления или возникновения признаков кризиса. Системная детерминация, таким образом, является важным методологическим принципом исследования функционирования политической системы, ее элементов и их взаимодействия. Однако в фазе бифуркации механизмы, обеспечивающие взаимодействие и взаимозависимость элементов системы, нарушаются, поэтому применение системной детерминации в анализе общества в условиях политического кризиса некорректно, а исследование различных трансформаций политической системы как следствия развития кризиса ставит вопрос о структурной детерминации;

– структурная детерминация предполагает формирование новой локальной структуры, которая входит в состояние взаимодействия со старой структурой, что может привести как к изменению последней, а позднее и к трансформации всей системы, так и к уничтожению зарождающихся элементов новой структуры [2, с. 175]. Преобразование структуры может происходить следующим образом: введение в систему относительно небольшого количества новых элементов приводит к возникновению новой сети взаимодействия между ее компонентами, к образованию локальной альтернативной структуры, которая вступает в противоречие, начинает конфликтовать со старым способом функционирования системы. Если система структурно устойчива относительно вторжения новых элементов, то новый режим функционирования системы не устанавливается, а сами локальные инновации погибают. Но если новые структуры успешно «приживаются», если их размножение идет достаточно быстро по сравнению с распадом и они успевают «захватить» систему до того, как погибнут, то вся система перестраивается на новый лад, ее режим функционирования и

активность подчиняются новому «синтаксису» [1, с. 67]. К примеру, политическая оппозиция как инноватор (новый элемент) политической системы может, в одном случае, быть уничтожена властью, а в другом – со временем стать лидирующей политической группой, активно влияющей на социально-политическую структуру общества в соответствии с новыми идеологическими и ценностными установками, а при определенных обстоятельствах – инициатором создания нового государства. ;

– целевая детерминация возможна только в самоорганизующихся открытых системах, а внутренние и внешние факторы развития в таком случае взаимодействуют в соответствии с целью [2, с. 177]. Целевая детерминация раскрывает ситуацию, при которой на развитие социальной (политической) системы оказывают влияние две структуры : актуальная, реально проявляющая себя во времени и пространстве и потенциальная, не имеющая пространственно-временных характеристик, но оказывающая воздействие на направленность и динамику процессов, разворачивающихся в социальной (политической) системе. Важным свойством потенциальной структуры является ее вариативность – наличие различных (вплоть до взаимоисключающих) тенденций развития ; при складывании определенных условий какой-либо из вариантов актуализируется, приобретает устойчивость и заменяет прежнюю структуру, ставшую неустойчивой. Примером реализации целевой детерминации в процессе государствообразования может служить распад социалистических федераций, имевший место в конце 1980-х - начале 1990-х годов и протекавший на фоне системного кризиса социализма. События политической истории того времени показывают, наверное, наиболее значимое свойство целевой детерминации: даже не актуализировавшаяся в конкретном институциональном или идеологическом выражении потенциальная структура детерминирует развитие социальной (политической) системы. По факту, новые государства постсоветского и постъюгославского пространства выходили из союзного государства в «политическое никуда», сама политико-правовая процедура, например, упразднения советского государства прошла как-то обыденно, история, словно, «мимоходом», «невзначай» перевернула политические судьбы территорий и народов, создав благоприятные условия для провозглашения новых независимых государств. Принятие или непринятие оппозицией (или иной социальной группой этнической, конфессиональной, территориальной), даже если она не является институционально оформленной, проводимых реформ может воздействовать на политические стратегии.

Кроме того, существует т. н. «эффект самоорганизации»: в особых ситуациях малые внешние воздействия на социальную (политическую) систему могут вызвать в ней значительные изменения, в т. ч. структурные. Когда значения параметров политического развития близки к критическим, то достаточно небольшого воздействия на систему, чтобы она скачком перешла из существующего состояния, ставшего неустойчивым, в новое устойчивое состояние, изменив способ поведения. На практике это означает, что политика, проводимая в государстве, может привести к ухудшению жизни населения, маргинализации большей его части, но революционных перемен в обществе не произойдет : ситуация долгое время способна оставаться неизменной, например, до тех пор, пока не появится лидер или не сложится спонтанный конфликт, которые выступят мотиваторами активных действий, связанных с насильственным свержением существующего политического режима или правящей партии, а в своей крайней форме – с образованием нового государства.

Особое значение для исследования причин процесса государствообразования в современном мире имеет политическая ситуация, которая не только определяет совокупность причинно-следственных связей в рамках обозначенного политического действия, но и отражает значимость тех или иных детерминантов в конкретных обстоятельствах политического развития.

Анализ политической практики показывает, что взаимодействие детерминирующих факторов в политических процессах можно классифицировать на два типа :

© Палінчак Микола Михайлович, Лешанич Мирослав Михайлович

– устойчивый тип характеризует такое взаимодействие совокупности детерминантов, которое всегда проявляет себя в аналогичных ситуациях, т. е. имеет форму постоянно действующей закономерности ;

– динамичным типом называется такое взаимодействие совокупности детерминантов, которое действует применительно к конкретной ситуации, а впри других обстоятельствах элементы этого взаимодействия могут измениться [2, с. 179-180].

Оба типа проявляются в процессе государствообразования : первый обуславливает объективный характер, а второй – субъективный компонент исследуемого нами процесса.

В связи с этим стоит упомянуть широко распространенный афоризм о политике как «искусстве возможного», означающий способность учитывать необходимость и использовать случайность, для реализации которой важно представлять широкий спектр детерминирующих политику факторов, которые в большей или меньшей степени воздействуют на ход политического развития, в полном объеме. Правда, следует помнить, что политика представляет собой область целеполагания, поэтому действие целевых детерминантов является приоритетным.

1. Казаринов, М. Ю. Детерминизм в сложных системах управления и самоорганизации [Текст] : монография / М. Ю. Казаринов. – Л. : ЛГУ, 1990. – 166 с.
2. Карадже Т.В. Политическая философия [Текст]: учебное пособие для вузов / Т.В. Карадже. – М.: Мысль, 2007. – 512 с.
3. Маркс, К. К критике политической экономии [Текст] : пер. с нем. / К. Маркс // Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – Т. 13. – С. 1-167.
4. Щербина, А. И. Специфика социального детерминизма [Текст] : автореф. дисс. ... канд. философ. наук : 09.00.01 / Щербина Анатолий Иванович ; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 1982. – 15 с.

Палінчак Микола Михайлович - доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних відносин, ДВНЗ Ужгородський національний університет(м. Ужгород, Україна);
Лешанич Мирослав Михайлович - вилдач кафедри міжнародних відносин УжНУ.

УДК 322+0.018: 930

АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВІНІ ВІДНОСИНИ»

Досліджуються головні складові поняття «церковно-державні відносини». Зазначено, що відносини між державою і церквою мають характер суспільних та міжінституційних, оскільки поняття «відносини» виражає сукупність багатоманітних зв'язків, які виникають між суб'єктами соціальної взаємодії й водночас характеризують державно-суспільну взаємодію як цілісність.

Звертається увага на те, що поняття «державно-церковні відносини» ще не набуло статусу правової норми ані в міжнародному, ані вітчизняному законодавстві. І саме така невизначеність призводить до односторонніх його інтерпретацій та негативно впливає на характер відносин між державою і церквою.

Зазначається, що аналіз поняття «державно церковних відносин» дозволяє зробити висновок, що такі відносини є важливою складовою як внутрішньої, так і зовнішньої політики та безпосередньо формують міжнародний імідж країни.

Ключові слова: держава, релігія, церква, релігійна організація, державно-церковні відносини.

АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ «ГОСУДАРСТВЕННО-ЦЕРКОВНЫЕ ОТНОШЕНИЯ»

Исследуются главные составляющие понятия «церковно-государственные отношения». Отмечено, что отношения между государством и церковью имеют характер общественных и межинституциональных, поскольку понятие «отношения» выражает совокупность многообразных связей, возникающих между субъектами социального взаимодействия и одновременно характеризует государственно-общественное взаимодействие как целостность.

Обращается внимание на то, что понятие «государственно-церковные отношения» еще не получило статус правовой нормы ни в международном, ни отечественном законодательстве. И именно такая неопределенность приводит к односторонним его интерпретациям и негативно влияет на характер отношений между государством и церковью.

Отмечается, что анализ понятия «государственно церковных отношений» позволяет сделать вывод, что такие отношения являются важной составляющей как внутренней, так и внешней политики и непосредственно формируют международный имидж страны.

Ключевые слова: государство, религия, церковь, религиозная организация, государственно-церковные отношения.

ANALYSIS of CONCEPT «STATE-CHURCH RELATIONS»

The state and Church is heterogeneous organizations. They must not neither meet together nor підмінювати each other. In relation to the constitutional fixing of these relations of two інституцій, then principles of independence and autonomy of the state and church can be not determined in the constitutions of that or other countries concretely, and in general not formulated institutional bases which touches relations between these subjects. In such cases the unique guarantee of rights on the right of conscience and religion equality of rights of churches and other religious organizations is in the general understanding, usually, that is interpreted as transference on the collective of basic right of individual. However costed it is to remember, that position of religious organizations in the state is founded on those rights freedoms which a human individual is provided with.

Key words: state, religion, church, religious organization, church-state relations.

Актуальність. Поняття «церковно-державні відносини» широко вживається в науковій літературі, при цьому й дотепер не існує загальноновизначеного тлумачення цього поняття. Крім того, воно не набуло ще статусу правової норми ані в міжнародно-правовому, ані у вітчизняному законодавстві. І саме така невизначеність цього поняття призводить до суб'єктивістських і однобічних його інтерпретацій.

Невизначеність сутності й природи державно-церковних відносин негативно впливає на характер відносин між двома інституціями – державою і Церквою, а також і на процеси формування державної політики стосовно Церкви, зокрема і в цілому. На практиці це виявляється у конфліктах різного роду і різних рівнів, що суттєво впливає на стабільність / нестабільність соціально-політичного розвитку держави. Тому питання чікого визначення поняття державно-церковні відносини є надзвичайно актуальним.

Метою статті є дослідження основних складових поняття «державно-церковні» відносини.

Стан дослідження. Даній тематиці присвячені праці таких зарубіжних вчених як Ф. Душіца [12], В. Пивоварський [14] та М. Мчедлової [6] та ін.

«Державно-церковні відносини» – це поняття, що утворилося шляхом об'єднання двох усталених понять – «держава» і «Церква». Щодо першого терміну «держава», то існує чітке визначення її як інституції політичної влади, суспільної структури, яка організована відповідним чином і яка здатна здійснювати легітимний контроль над громадянами, які мешкають на конкретній території.

Що ж стосується церковно-релігійних організацій, то цей контроль здійснюється як органами центральної виконавчої влади, так і органами місцевого самоврядування. Великого

значення в процесі формування релігійних норм як норм конституцій набула так звана «конституційна термінологія». Існує чимала кількість конституційних термінів, які слугують для визначення поняття «релігійна організація». Ці терміни є пропорційними до того розмаїття назв, яких вони набули впродовж тривалого процесу розвитку. В лоні християнської релігії, наприклад, всюди прийнята назва «Церква». Інші релігійні спільноти вживають такі назви, як «релігійна організація, об'єднання, товариство» [13, s. 24].

Безсумнівно, діапазон значень терміну «релігійна організація» є відносно ширшим. Його визначення як організованого об'єднання прибічників, прихильників цієї релігії найкраще підкреслює сферу діяльності індивіда і релігійного колективу. Своїм радіусом поняття «релігійна організація» охоплює також Церкву, яка є певною категорією релігійного об'єднання зі специфічною для себе організаційною структурою. Ось чому, якщо використовується терміном «Церква», то поряд з цим, паралельно, слід вживати термін «релігійна організація», або інший можливий його синонім. На думку польських правників, оптимальним визначенням, якщо не обмежуватися терміном «релігійні організації», є конструкція «Церква та інші релігійні організації», яка застосовується тоді, коли нема явної потреби конкретизації якоїсь із тих організацій або церков [14, s. 7-8].

Однією з причин відносно нечастої присутності в конституційних актах рішень про «світськість» держави є юридична невизначеність самого поняття «світськості». Але можна визначити певні риси світської держави.

По-перше, це є, безумовно, саме відокремлення держави від церкви, що є неодмінною умовою існування світської держави. Однак поняття відокремлення не вичерпує обсягу значення, що містить у собі термін «світська держава» і являє собою його висхідний компонент, який разом з іншими встановлює розуміння світськості як суспільної засади.

По-друге, – це рівноправність всіх релігійних організацій.

Наступним фактором, що формує поняття «світськості», є незалежність держави і релігійних організацій, а також їх взаємна автономія. В негативному аспекті – це конкретизація відокремлення, а в позитивному – незалежність означає визнання існування двох різних стовпів суспільства, тобто держави як політичної спільноти та релігійних організацій як релігійної спільноти. Автономія ж характеризує внутрішні відносини держави і релігійних організацій, засновані на тому, що кожна з цих спільнот сама встановлює для себе норми права і керується ними, не будучи зв'язаною зовнішнім правом.

І нарешті, наступним елементом світськості є взаємодія держави з різними релігійними організаціями у всіх галузях суспільного життя з метою співпраці.

Маючи різні природи, Церква і держава використовують різні засоби для досягнення своєї мети. Держава спирається в основному на матеріальну силу, включаючи силу примушення, а також на відповідні світські системи ідей. Церква ж має в своєму розпорядженні релігійно-етичні засоби для духовного керівництва.

Держава і Церква – різнорідні організації. Вони не повинні ні зливатися воедино, ні підмінювати одна одну. Однак виникає цілком природне запитання: чи можливо в дійсності обопільне співробітництво між світською і духовною владою, між царством Кесаря і царством Бога? Характерно, що багато сучасних православних богословів оцінюють можливість подібної взаємодії досить стримано. Так, протоієрей І. Мейєндоф, наприклад, пише: «Союз Церкви з державою, що бере свій початок при імператорі Костянтині..., був у деякому відношенні двозначним... За свободу й нові можливості Церква заплатила дорогою ціною» [5, с. 232].

Представник не церковної, ліберальної інтелігенції початку ХХ ст. Д. Койген вважав інакше: на його погляд, світська державність стає можливою тільки з перемогою християнського світового порядку. З іншого боку, «державна влада, безумовно, має потребу в релігії, але щоб кожний з людей, який входять у дану державу, хотів погодитися з усіма іншими, щоб у цьому був не тільки момент примуса, але й момент етичного самопримуса, навіть більше: момент релігійного пориву» [3, с. 114]. У підсумку Д. Койген приходять до висновку, що «державна влада, звільнившись від пут божества, від теократії, не зуміла довго

стояти на власних ногах і завжди тяжіла до того центру життя, де існував релігійний початок» [3, с. 115].

Щодо конституційного закріплення відносин цих двох інституцій, то у конституціях тих чи інших країн можуть і не визначатися конкретно принципи незалежності і автономії держави і церкви, і взагалі не формулюватися інституційні основи, які стосуються відносин між цими суб'єктами. В таких випадках єдиною гарантією прав на свободу совісті і віросповідання в загальному розумінні є, зазвичай, рівноправність церков та інших релігійних організацій, що трактується як перенесення на колектив основного права індивіда. Однак варто пам'ятати, що становище релігійних організацій в державі засновується на тих правах і свободах, якими наділений людський індивід.

Дослідники майже одноставно стверджують, що існує певна сумісність релігійних інститутів і суспільних структур, яка характерна для певного етапу суспільства. Зміни у суспільній сфері пов'язані з релігійними змінами. Такого типу взаємозв'язки знаходилися у центрі уваги класиків. Так, Е. Дюркгейм вказував, яким чином зміни у поділі суспільної праці, що мають місце при переході від традиційного суспільства до сучасного, змінюють одночасно і суспільне місце релігії. Недарма особи, що займалися такими зв'язками, встановили, між іншим, момент зародження релігійної індивідуалізації [13, с. 115].

На сучасному етапі державотворення актуалізуються такі питання: кому надавати право юридичної особи – Церкві, релігійним організаціям або їх центрам (управлінням); як визначити статус релігійних інституцій, незалежних від світських (державних, політичних, громадських) утворень; умови та способи укладання двобічних домовленостей між органами державної влади і центрами релігійних організацій та т. п.

Варто зазначити, що важливий теоретико-методологічний сенс має і третя складова поняття «державно-церковні відносини» – поняття «відносини». У вітчизняній науковій літературі вживаються також терміни «стосунки», «взаємини». Визначення, яке є класичним, аналізованому поняттю дав Г. В. Ф. Гегель, зазначаючи «відносини» як взаємозв'язок двох сторін, які, «володіючи самостійним існуванням, почасти байдужі одна до одної, почасти ж існують завдяки одна одній і тільки в єдності цієї взаємної визначеності» [2, с. 103-104].

У контексті даного дослідження поняття «відносини» означає один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків Церкви, інших релігійних організацій з державою, ступінь їх інтеграції або дезінтеграції.

При цьому слід зазначити, що відносини між державою і Церквою мають характер суспільних і міжінституційних, оскільки поняття «відносини» виражає сукупність багатоманітних зв'язків, які виникають між цими суб'єктами соціальної взаємодії й водночас характеризують державно-суспільну взаємодію як цілісність. У цьому понятті поєднуються аспекти як безпосередньої, так і опосередкованої взаємодії.

У цьому контексті доцільно навести і такий цікавий факт: декілька священників в Росії, щоб спокійно використовувати відому продукцію «Apple», вже змінили значок із зображенням надкушеного яблука, яке символізує описаний у Біблії першорідний гріх, на емблеми із зображенням хреста [Цит. за: 6, с. 25-47]. Тобто, достатньо вірним уявляється яскравий вмислів У. Бека, що політикою становиться навіть те, що раніше до цієї сфери не відносилось.

Окрім того, ці відносини слід аналізувати як процес (аналогічно до понять «соціальна взаємодія», «політична взаємодія», «соціальний обмін», «політичний конфлікт»). Їх можна досліджувати і як результат цього процесу, що фіксується поняттями «соціальні норми» і «соціально-політичні форми».

Таким чином, це поняття дозволяє аналізувати державну політику в її релігійно-церковному напрямі та релігійно-церковну діяльність у державно-політичному напрямі як суспільно-політичну взаємодію, яка розкриває принципову можливість змін, удосконалення, оптимізації вже сформованих принципів взаємовідносин між соціально-політичними інституціями.

У вигляді результату аналізу складових частин поняття «державно-церковні

відносини» воно постає як законодавчо-унормовані умови соціально-політичної діяльності, як вираз тих закономірностей, що впливають на державу і Церкву в їх динаміці.

Варто також підкреслити, що взаємовідносини між державною і релігійно-церковною системами полягають не тільки у взаємодії, вони обидві впливають на інші інституції соціуму, на соціально-політичні процеси в цілому. У загальному плані державно-церковні відносини належать до відносин соціально-правового характеру [8, с. 38]. Такий підхід означає, що вони, по-перше, встановлюються офіційно, незалежно від того чи іншого учасника; по-друге, регулюються нормами права безпосередньо з використанням наявних у держави засобів впливу. Відносини є різноманітними за змістом.

Держава (державний апарат) виступає як керуюча система у формуванні ставлення до Церкви, але одночасно Церква існує як саморегулююча соціальна система. Саморегулююча спільнота (Церква) задає параметри і межі державного втручання, що визначається завданнями і функціями держави. Так, Ж. Тощенко в статті «Теократія як форма взаємовідносин релігії й влади» зазначає: «Держава прагне усереднити інтереси, можливості нівелювати їх відмінності», саме тому державно-церковні відносини можуть мати характер саморегулювання, взаємної підтримки, напруженості або конфлікту [9, с. 7].

Горизонтальні й вертикальні відносини (публічно-владні стосунки) між державними і релігійними інституціями та окремими офіційними представниками влади і Церкви продукують та виявляють свободу і рівність учасників процесу. Останні, у цьому випадку, одночасно виступають і суб'єктами права, які набувають відповідної соціальної якості та керуються принципом взаємності як одним із провідних принципів соціального обміну.

Для коректного застосування поняття «державно-церковні відносини» варто проаналізувати наявні в науковій літературі його дефініції та завдяки їх компаративному аналізу відшукати адекватне визначення.

У цьому аспекті слід звернути дослідницьку увагу на дисертаційне дослідження українського вченого В. А. Яценка «Еволюція державно-церковних відносин в Україні». Автор, один із перших у вітчизняній науці, подає загальне визначення цього поняття: під державно-церковними відносинами ми розуміємо взаємодію конституційно-правових та церковно-релігійних норм і відповідних інститутів, під впливом яких формуються соціально-політичні відносини в суспільстві [11].

В «Малій енциклопедії етнодержавознавства» державно-церковні відносини визначаються як «певна система зв'язків і стосунків, у процесі яких вирішуються різні питання, пов'язані з діяльністю органів влади і церкви, регулюванням правового становища церкви» [4, с. 464].

В «Юридичній енциклопедії» йдеться про те, що державно-церковні відносини виступають як «один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків церкви, інших релігійних організацій з державою, ступінь їх інтеграції чи дезінтеграції» [10, Т. 2, с. 163]. О. Саган у підручнику «Академічне релігієзнавство» характеризує державно-церковні відносини як «сформовану на основі певних, загальноприйнятих норм, звичаїв та законів взаємодію державних чинників (особливо законодавчої та виконавчої влади) та складових релігійного комплексу» [1, с. 90-91].

Наведеним переліком майже вичерпуються наявні у науковій літературі – політологічній, юридичній, філософській – дефініції державно-церковних відносин. Кожне з цих визначень акцентує певний аспект суб'єктів відносин – соціально-політичний, правничий, філософський, кожне з них розкриває певний зміст і характерні риси цих відносин.

Виходячи з ретроспективної та наявної об'єктивної сукупності системних (вертикальних і горизонтальних, багаторівневих) зв'язків між інституціями держави і церкви, їхнього політичного, соціального та конституційно-правового характеру, враховуючи потребу в чіткому, юридично і конфесійно нейтральному визначенні цього поняття, автор пропонує наступну дефініцію. Державно-церковні відносини – це сукупність форм суспільно-політичних, економічних, правових і моральних нормативних зв'язків між двома

інституціями – державою та інституційними утвореннями релігійного характеру (центрами, управліннями, об'єднаннями, рухами, деномінаціями, братствами, духовними навчальними закладами), що склалися в історичному процесі, які є динамічними, регламентуються та регулюються конституційно-законодавчими актами, загальнонародськими, демократичними і моральними принципами, традиційно усталеними для конкретної країни звичаями, є однією зі складових частин внутрішньої та зовнішньої політики. Тобто, означені відносини характеризують рівень, глибину взаємин влади і релігійних організацій, ступінь їх інтеграції або дезінтеграції, співпраці [7, с. 55-56].

Отже, аналіз поняття «державно-церковні відносини» дозволяє зробити висновок, що відносини між державою і церквою не є суто внутрішньою проблемою. Такі відносини мають також зовнішньополітичний вимір, безпосередньо формують міжнародний імідж країни. Сьогодні етап взаємоадаптації й становлення державно-церковних відносин практично відповідає чинним міжнародним стандартам. Поняття «державно-церковні відносини», за своєю суттю, є універсальним та поліфункціональним, таким, що дозволяє охопити предметне поле досліджуваного феномену, виокремити частини об'єкта, який аналізується, висвітлити його характерні риси, обґрунтувати специфіку відносин та наявні інтенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічне релігієзнавство : Підручник / Під ред. А. Колодного. – К. : Світ Знань, 2000. – 862 с.
2. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет / Г. В. Ф. Гегель. – В 2-х т. – М. : Наука, 1973. – 541 с.
3. Записки Петроградского Религиозно-философского общества. – Петроград, 1916. – Вып. IV. – 403 с.
4. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К. : Українська видавнича спілка, 1996. – 942 с.
5. Мейендорф И. Церковь и государство: Русское зарубежье в год тысячелетия крещения Руси / И. Мейендорф. – М. : Наука, 1991. – 632 с.
6. Мчедлова М. М. Возвращение религии, или Новый мир: В поисках объяснения / М. М. Мчедлова // Политическая наука: Науч. журн. / РАН ИНИОН. Центр социал. научно-информац. исследований. Отд. полит. науки; Росс. ассоц. полит. науки; Ред. кол. : Мелешкина Е. Ю. (гл. ред.) и др. – М., 2013. – № 2: Религия и политика / Ред.-сост. Кудряшова И. В. – С. 25-47.
7. Палінчак М. М. Зміст і теоретико-методологічні функції поняття «державно-церковні відносини» / М. М. Палінчак // Освіта регіону. Серія : Політологія. Психологія. Комунікації : Український науковий журнал. – К. : Університет «Україна». – 2013. – № 1. – 264 с. – С. 50-57.
8. Сорокин П. А. Правовое регулирование : предмет, метод, процесс / П. А. Сорокин // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 36-38.
9. Тощенко Ж. Т. Теократия как форма взаимоотношений религии и власти / Ж. Т. Тощенко // Философские науки. – 2002. – № 33. – С. 7-9.
10. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1999. – Т. 1-6.
11. Яценко В. А. Еволюція державно-церковних відносин в Україні / В. А. Яценко. – Дис. ... канд. філос. наук: 09.00.06 / К. : Ін-т філософії НАН України, 1993. – 189 с.
12. Dusicza F. Az állam és az egyház viszonya [Електронний ресурс] / Ferenc Dusicza // Режим доступу: <http://goo.gl/doRIV>.
13. Pietzak M. Prawo Kosciółow i zwiazkow wyznaniowych nierzymkokatolickich w Polsce / M. Pietzak. – Warszawa, 1997. – 54 s.

14. Piwowarski W. Socjologia religii / W. Piwowarski. – Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1996. – 98 s. Prawo Wyznaniowe. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. O gwarancjach wolności sumienia i wyznania. – Warszawa, 1989. – 396 s.

Пальшков К. Є. – кандидат політичних наук, доцент кафедри філософії та соціально-економічних дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ.

УДК: 329.11

КОНСЕРВАТИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ В ЛИТВІ НА ПОЧАТКУ 90-Х РР. ХХ СТ.

На прикладі складного партійно-політичного протистояння у Литві на початку 90-х рр. ХХ ст. у статті розглядаються ризики затвердження авторитарних практик, як одного з варіантів модифікації консерватизму у наш час.

Ключові слова: консерватизм, протистояння, «Саюдіс».

КОНСЕРВАТИВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ВНУТРЕННЕПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОТИВОСТОЯНИЯ В ЛИТВЕ В НАЧАЛЕ 90-Х Г. ХХ В.

На примере сложного партийно-политического противостояния в Литве в начале 90-х гг. ХХ ст. в статье рассматриваются риски утверждения авторитарных практик, как одного из вариантов модификации консерватизма в наше время.

Ключевые слова: консерватизм, противостояние «Саюдис».

CONSERVATIVE TENDENCIES WITHIN THE POLITICAL OPPOSITION IN LITHUANIA IN THE EARLY 90'S OF THE 20TH CENTURY

For example, sophisticated party-political confrontation in Lithuania at the beginning of the 90s. XX century. the article describes the risks of allegations of authoritarian practices as one of the variants of modification of conservatism in our time.

Key words: conservatism, opposition, «Sajudis».

Розпад Радянського Союзу та крах епохи комунізму, надали шанс колишнім радянським республікам віднайти своє місце серед світової спільноти, що існує керуючись демократичними принципами та ідеалами. Більше за інших, можливістю побудувати конкурентне суспільство та демократичну політичну систему скористалися Балтійські республіки, зокрема, Литва. Втім, незважаючи на високий рівень політичної свідомості та культури політичне протистояння в середині країни розглядалося під кутом застосування авторитарних практик.

Мета статті полягає у визначенні підґрунтя авторитарних ризиків у Литві на етапі відновлення державності.

В епоху Нового часу своє місце у трикутнику класичних ідейно-політичних течій (нарівні із лібералізмом та соціалізмом) посіла ідеологія консерватизму. Як відомо, у науковий обіг дефініція «консерватизм» була запроваджена французьким мислителем та політиком Франсуа Рене де Шатобріаном (1768-1848), а визначальний поштовх процесу ідеологічного будівництва дала Велика французька революція (1789-1799), на відношення до змісту та наслідків якої й затверджувались перші класичні ідеології.

Тоді консервативна доктрина знайшла своє втілення у конкретних положеннях, визначальним серед яких стала недовіра до новацій. Разом із тим консерватизм не відкидав

змін повністю, звертаючи при цьому увагу на вищу мудрість (Бога), чи авторитет, що слідкуватиме за всіма змінами, ретельно упорядковуючи їх. Як альтернативу реформістському світогляду, консерватизм апелював до традиційних цінностей (національних, релігійних, цивілізаційних), переконань та устоїв [1, с. 315-317].

Втім, навіть на момент активної розробки консерватизму як концепції, процес чого виявився вочевидь запізним, та як наслідок реакційним, вести мову про консерватизм виключно у категоричному сенсі було вкрай складно. Як іронізував з цього приводу один з класиків консерватизму, традиціоналіст Жозеф де Местр: «Проект переливання Женевського озера по пляшках менш безумний, ніж проект повернення того ж порядку речей, що був напередодні революції» [5, с. 26-38].

Так, подальший розвиток консерватизму, на думку англійського політолога Д. Шварцмантеля, був можливий у двох напрямках. Якщо з одного боку за підтримки широких мас народу, консерватизм міг сприяти затвердженню авторитаризму, то в іншому випадку консерватизм підлягав пристосуванню до нових соціально-політичних умов та перш за все масової демократії та вільного ринку [6, с. 65-66].

Як уявляється, ризики апробації першого варіанту модифікації консерватизму мали місце на початку 1990-х років у Литві. Так, незважаючи, на те, що серед країн колишнього СРСР посткомуністичну трансформацію Литви на рівні з Латвією та Естонією, можна назвати зразковою, шлях до демократії не можна назвати позбавленим складнощів опосередкованих, зокрема, складним політичним протистоянням.

У якості головного опонента комуністичній владі, у Литовській РСР виступив суспільно-політичний рух «Саюдіс», що об'єднав у своїх лавах як частину номенклатури, яка вже після оголошення «Перебудови» фактично готувала підґрунтя для майбутньої незалежності, так і широке коло національної інтелігенції. При цьому актив руху склав гуманітарний прошарок останньої.

Слід відзначити, що походження нової еліти з національної опозиції [7, с. 321], а часто з її радикально-націоналістичного сегменту, стало вкрай важливою обставиною, що зумовило подальший напрям змін у політичному полі Литви.

Головою Ради сейму «Саюдіса» було обрано одного з беззаперечних лідерів руху В. Ландсбергіса, постать якого для литовської політики згодом стала майже культовою.

Отримання переконливої перемоги на виборах у Верховну Раду Литовської РСР 1990 року кандидатами підтримуваними «Саюдісом», (власне «Саюдіс» оформлений у політичну партію не був) забезпечило обрання В. Ландсбергіса головою парламенту. Зважаючи ж на те, що прем'єр-міністром стала також особа від «Саюдіса» – К. Прунскене, нову владу слідувало сприймати як владу «Саюдіса».

Новий парламент швидко прийняв низку рішень із відновлення державності Литви. Рішення ж парламентарів про самостійний розвиток Литовської держави стало безпрецедентним для всього СРСР, адже своїм прикладом Вільнюс фактично довів «реальність» незалежності.

Однак згодом, із загостренням політичної боротьби в Литві виникли побоювання щодо застосування авторитарних практик, у чому одну одну звинувачували сторони внутрішньополітичного протистояння. І з урахуванням конкретного історичного досвіду такі побоювання мали право на існування. Як зазначав литовський політолог А. Лукошайтіс: «у населення збереглися спогади про довоєнний час, коли президент чинив більш значний вплив на політичне життя, ніж сьогодні». Відзначаючи, первинну роль парламенту у політичній системі сьогоднішньої Литви, зазначений вчений зауважив, що і сьогодні багато громадян «схильні покладати свої надії саме на президента», статус якого підкріплений доволі серйозними повноваженнями як-от: визначення зовнішньої політики, призначення прем'єр-міністра за згодою парламенту та звільнення міністрів [3, с. 50]. Ще більш красномовніше про наявність практики сильної влади зазначив інший литовський вчений, соціолог З. Норкус, коли назвав правління А. Вольдемараса та А. Сметони «диктаторським» [2].

На початку ж 1990-х визначальне політичне протистояння точилося між

В. Ландсбергісом та харизматичним лідером реформістські налаштованих екс-комуністів А. Бразаускасом.

Статус працівника консерваторії Вільнюса, піаніста, професора музикознавства та автора книг на відповідну тематику дали підстави В.А. Смірнову віднести В. Ландсбергіса до так званих «політиків моралі» – еліт, що опинились на верхівці політикуму, стрімко потрапивши туди із творчого середовища [4]. І в цілому така думка має рацію, адже те, як В. Ландсбергіс себе позиціонував цілком дозволяло відносити його до образу політикармантика першого часу посткомуністичної доби, для якого були типовими: апелювання до національно-історичних цінностей, прямолінійна критика політичних опонентів, превалювання культурно-гуманітарної проблематики на соціально-економічною тощо.

Зазначеному інтелігентному образу відповідало й оточення В. Ландсбергіса, актив якого склали представники наукової та творчої спільноти (поети, філософи, музиканти, актори та ін. [10, с. 91]). При цьому, якщо серед науковців були як представники технічних наук, так і гуманітарії [8, с. 225], провідна роль належала останнім. Зокрема, до «Саюдіса» входили письменники, раніше заборонені численні ідеї та думки яких після проголошення гласності, могли бути почуті народом. Втім, єдиним сильним підґрунтям, що об'єднувало представників «Саюдіса» була ідея здобуття незалежності. В той же час, маючи у більшості випадків гуманітарну освіту, та не володіючи досвідом роботи на керівних посадах, такі лідери не завжди виявлялись готовими до багатоманітної професійної політичної діяльності, яка у перші часи від здобуття незалежності передбачала прийняття відповідальних рішень із широкого кола первинних питань, зокрема, фінансового, економічного, соціального тощо змісту.

У підсумку ж на порядок денний вийшли проблеми не ідеологічного, а економічного характеру, адекватної відповіді на які уряд Г. Вагнорюса підтримуваний «саюдістами» не знайшов. Революційна ейфорія стрімко лишала литовське суспільство, а заклики до боротьби із «уявним» ворогом, в особі екс-комуністів, на чолі із А. Бразаускасом, та оперування демократичними категоріями, в умовах економічної кризи на очах втрачали свою ефективність. Тепер замість духовних цінностей запит пересічних громадян вочевидь стосувався проблем матеріального характеру, що продовжували загострюватись. По мірі загострення кризи закономірно охолоджувалась підтримка команди В. Ландсбергіса. І хоча покладати всю відповідальність на реформаторів було б неправильним, адже у подібній економічній кризі на початку 1990-х років опинилися всі без виключення республіки колишнього СРСР, причини зміни громадських настроїв слід вбачати у недалекоглядній стратегії влади, що була заснована, перш за все, на антирадянській тактиках. Зокрема, з метою дискредитації колишніх партійних кадрів та співробітників органів безпеки «Саюдісом» було ініційовано запровадження цілої низки по суті «люстраційних» механізмів. Разом із тим, окрім критики представників колишнього режиму моральної обструкції та ліквідації піддавалися різного роду радянські інституції на зразок колгоспів та радгоспів.

Так, згодом частина членів «Саюдіса» не згодних із державотворчими поглядами керівництва руху вийшла з його складу. В той же час, найбільш гострі кути у політиці В. Ландсбергіса, змусили мобілізуватися та співпрацювати багатьох його прямих опонентів.

Так, окремим предметом протиріч виступила безпосередньо державотворча політика реформаторів, на чолі із В. Ландсбергісом. Завдяки законодавчим ініціативам фактично зосередивши всю повноту влади у стінах парламенту, голову якого за обсягом повноважень до жовтня 1992 року слідувало сприймати першою особою держави, «саюдісти» отримали вагомий важелі для оформлення інституційного дизайну країни на свій розсуд. Визначальним же питанням мало бути розподілення повноважень між президентом і парламентом, як головними акторами за нового політичного порядку. І тут у Литві стався унікальний прецедент. В той час, як серед реформістські налаштованих еліт інших проєвропейські налаштованих посткомуністичних країн, у питанні розподілу повноважень між парламентом та головою держави превалювала думка про те, що центр тяжіння має бути зміщений у бік законодавчого органу, частина литовських радикалів, зокрема, В. Ландсбергіс вважали

навпаки. При цьому, під час розгортання даної дискусії ставало зрозумілим, що найвищі шанси обійняти посаду повноважного президента має саме В. Ландсбергіс, проведення ініціатив якого у парламенті забезпечував би «Саюдіс». Враховуючи ж те що, фігура сильного глави держави завжди зберігає потенційну небезпеку встановлення недемократичного режиму, така позиція В. Ландсбергіса та частини його соратників очікувано викликала побоювання та критику політичних опонентів, оплотом серед яких стала Демократична партія праці Литви А. Бразаускаса. Останні у політиці В. Ландсбергіса угледіли прагнення наслідувати в авторитарних методах здійснення влади міжвоєнному президенту Литви А. Сметоні. В той же час, за переконанням «саюдістів» саме ДППЛ продовжувала зберігати основну небезпеку для литовців через можливий реванш колишньої номенклатури.

Втім проект Конституції, що передбачав сильного за повноваженнями главу держави, не мав підтримки суспільством на референдумі, замість чого наслідком як політичних протистоянь, так і низки компромісних рішень у Конституції Литви, знайшов втілення інститут президента, що за вивіреном обсягом повноважень враховував думки більшості протиборчих еліт.

Таким чином, несумісність еліт «Саюдіса», персональні амбіції та неможливість конструктивної співпраці стали в повній мірі очевидними по досягненню головної спільної мети – відновленні литовської державності. А з програшем у 1992 році парламентських виборів та заміною більш досвідченими экс-комуністами менш досвідчених «аматорів» з «Саюдіса» стала очевидно необхідність трансформації «Саюдіса» [9, с. 31]. Так, даний суспільно-політичний рух перетворився на плацдарм для утворення нових політичних сил, а ризики затвердження президентської інституції авторитарного зразку були вичерпані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Куц Г. Консерватизм / Г. Куц // Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. – 779 с.
2. Литва: Первая и Вторая Республики [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.kurier.lt/litva-pervaja-i-vtoraja-respubliki/>.
3. Путь в Европу / Под общ. ред. И. М. Клямкина и Л. Ф. Шевцовой. – М., Новое издательство, 2008. – 400 с.
4. Смирнов В. А. Формирование политической элиты Литвы на рубеже 1980-1990-х годов: роль «политиков морали» / В. А. Смирнов // Балтийский регион. – 2011. – № 4. – С. 18-31.
5. Фадеева Т.М. Социальные революции и традиции: точка зрения консерваторов / Т. М. Фадеева // Социс. – 1991. – № 12.
6. Шварцмантель Д. Идеология и политика / Джон. Шварцмантель / Пер. с англ. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – 312 с.
7. Fritz V. State-Building: A Comparative Study of Ukraine, Lithuania, Belarus and Russia / Verena Fritz – Budapest. : Central European University Press, 2007. – 384 p.
8. Lieven A. The Baltic Revolution: Estonia, Latvia Lithuania and the Path to Independence / Anatol Lieven – New Haven and London : Yale University Press, 1994. – 454 p.
9. Matonytė I. Ex-nomenklatura and Ex-dissidents in the Post-communist Parliaments of Estonia, Latvia, Lithuania, and Poland / Irmina Matonytė // Viešoji politika ir administravimas. – 2009. – № 29. – P. 28-39.
10. Šaulauskas M.P. Postkomunistinės revoliucijos želmenys: į postmodernią Lietuvą? / Marius Povilas Šaulauskas // Mintis ir veiksmai. – 1998. – № 1. – P. 77-94.

Шевченко Світлана Альбертівна - аспірантка кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

УДК : 322 : 261.7

РЕЛИГІЙНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЄС: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Здійснено аналіз країн Європи з позиції релігійної різноманітності. Проаналізовано особливості динаміки розвитку релігійних конфесій в окремих регіонах Європи і в межах Європейського Союзу.

Ключові слова: країни Європи, релігійне розмаїття, політика заохочення релігійної різноманітності, індекс Херфіндаля-Хіршмана.

РЕЛИГИОЗНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ ЕС: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Осуществлен анализ стран Европы с позиции религиозного разнообразия. Проанализированы особенности динамики развития религиозных конфессий в отдельных регионах Европы и в рамках Европейского союза.

Ключевые слова: страны Европы, религиозное разнообразие, политика поощрения религиозного разнообразия, индекс Херфиндаля-Хиршмана.

RELIGIOUS COMPONENT OF SOCIAL AND POLITICAL INTEGRATION EU: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article presents an analysis of the European countries from the perspective of religious diversity. The features of the dynamics of religious confessions in certain regions of Europe and in European Unit.

Key words: European countries, Religious diversity, policies to promote religious diversity, Herfyndalya-Hirschman index.

Актуальність проблеми. Актуальність дослідження розвитку релігійної складової соціально-політичної інтеграції в країнах Європи викликана зростанням імміграційних впливів та посиленням праворадикальної риторики, яка демонструє стурбованість європейського приймаючого суспільства можливостями подальшого співіснування з нетрадиційними для Європи етнорелігійними меншинами в єдиному політико-правовому просторі.

І хоча більшість країн Європи – країни ЄС – визнали ідеологічні принципи ЄС, закладені у Ліссабонській Угоді 2007 р. та євроінтеграційні стратегії і рішення директоратів та Міністерських конференцій, зокрема, принципи фундаментального документа інтеграції ЄС – «Загальні базові принципи інтеграції», в більшості з них популярності набирають ксенофобські та нетолерантні ідеї політичних сил, що виступають за зменшення кількості іммігрантів, за встановлення принципу «позитивної дискримінації» щодо традиційних європейських етнорелігійних інститутів. Про це свідчить, зокрема, заборона будівництва мінаретів у Швейцарії, заборона носіння релігійних символів у Франції, поширення дискурсу щодо тенденцій джихадізму у Європі, посилення побоювань щодо утворення «Євразії» всередині Європи.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням етнорелігійної ситуації у Європі та аналізом політики сприяння релігійному різноманіттю та втілення принципу інтеграції як динамічного двостороннього процесу взаємного пристосування між всіма іммігрантами та жителями держав учасниць ЄС займалися такі дослідники, як С. Бородай, А. Кудрявцев, Р. Курбанов, М. Лаумулін, Ю. Максимов, В. Міхеєв, Ф. Плещунов, Д. Пайпс, А. Рар, Т. Рамадан, С. Ріппбергер, М. Чернов, О. Четверікова, Р. Фріллінг, ін. Особливе значення для наукового аналізу набувають матеріали Дослідницького центру «Пью» («Pew»), як найбільш

детального джерела, що містить інформацію про динаміку зростання етнорелігійних груп в країнах Європи та робить проєкції зростання до 2030 р.

Отже, **метою статті** є аналіз релігійної складової соціально-політичного життя країн Європи для визначення найголовніших питань релігійної політики в регіоні в контексті процесу соціально-політичної інтеграції в ЄС.

Виклад основного матеріалу. Сучасна Європа складається з 42 країн, дві з яких поки що не отримали абсолютного визнання (Косово, Придністровська Республіка).

Населення Європи переважно – 75 % (558 млн.) – складають християни, 18,2 % (134,8 млн.) – складають «неафільовані» (релігійно невизначені) громадяни, 3 % (43,5 млн.) – мусульмани, 0,2 % (1,4 млн.) – іудеї, 0,2 % (1,3 млн.) – буддисти, 0,2 % (1,2 млн.) – індуїсти, 0,1 % (930 тис.) – прихильники інших вірувань (джайнізм, синтоїзм, сикхізм, зороастризм, ін.) [10].

З 2,2 млрд. християн світу у Європі мешкають близько 1/3 (32 %), при цьому дві країни Європи входять у десятку країн з найбільшим числом християн (Росія та Німеччина). У Росії мешкають 5 % християн світу, а в Німеччині – 3 %. При цьому порівняно з іншими регіонами у Європі мешкає найстарше за віком християнське населення.

Близько половини всіх християн Європи – католики (50 %), 37 % християни протестантської традиції (в широкому сенсі, включаючи англікан, а також незалежні церкви), 12 % християн православної конфесії. А люди, які належать до інших християнських конфесій (у тому числі мормони і Свідки Іегови) становлять близько 1 % від світового християнського населення [9].

З християнських конфесій, як було вказано вище, найбільш великою у Європі залишається католицька. За даними американського дослідницького центру «The Pew Research Center's», незважаючи на зміни чисельності населення на останні сто років «католики становили дивно стабільну частку людей на Землі»: у 1910 р. католики становили близько половини (48 %) всіх християн і 17 % від загального населення планети і століття по тому, у 2010 р. католики як і раніше становлять близько половини (50 %) християн світу і 16 % від загального населення планети [9]. За даними католицького щорічника «Annuario Pontificio» за 2013 р. кількість католиків становить 1,214 млрд. осіб, а це з урахуванням загальної кількості населення світу в 7 млрд. становить 17,5 % населення світу.

Так, «католицьким» у своїх більшості є населення Ватикану (100 %), Італії та Мальти (97 %), Іспанії та Бельгії (95 %), Португалії (94 %), Польщі та Монако (90 %), Ірландії (87 %), Хорватії (88 %), Литви (77 %), Австрії (74 %), Словаччини (69 %), Угорщини (64%), Словенії (58%), Швейцарії (42%), Німеччини (34 %) [5; 6].

Поширеною серед віруючих є і православна релігія. Православні - християни-ортодокси – становлять 260 млн. осіб у світі в цілому, тобто 12 % населення світу. Православні християни становлять більшість від загальної чисельності населення в 14 країнах і 9/10 (87%) усіх православних християн можна знайти в 10 країнах з найбільшими православними населенням [7].

У Європі мешкає 76,9 % усіх православних світу [7]. Показники кількості православних у країнах Європи (у відсотковому співвідношенні щодо світової кількості) складає: 39% православних від загальносвітової кількості - у Росії, 13,4 % – в Україні, 7,2 % – в Румунії, 3,9 % – в Греції, 2,6 % – в Сербії, 2,4 % – в Болгарії, 2,3 % – в Білорусі [7]. Але кількість православних у відсотковому співвідношенні щодо кількості населення країн Європи постає такою: 98 % населення Греції та 80 % населення Кіпру, 93 % населення Молдови та 90 % населення України, 87 % населення Румунії, 85 % населення Сербії та Білорусії, 75 % Росії, 74 % населення Чорногорії та 67 % населення Македонії є прихильниками православної віри [6].

З європейських країн найбільшим числом протестантів виділяються Ісландія (97 % населення), Норвегія (94 %), Данія (90 %), Фінляндія (88 %), Швеція (60 %), Сполучене Королівство Великобританії і Північної Ірландії (53 %), Швейцарія (43 %), Естонія (38 %), Німеччина (37 %), Нідерланди (28 %), Угорщина (24 %), Латвія (20 %), Румунія (8 %),

Україна (3 %), Франція (2 %), Росія (0,7 %). Прихильники протестантизму складають значну частку населення і в Італії, Словаччині, Австрії, Іспанії, Чехії, Польщі, Ірландії, Болгарії, Білорусії та інших європейських країнах [6].

В ряді країн Європи населення переважно сповідує іслам. За статистикою у Європі проживають 44,1 млн. мусульман (2,7 %), а до 2013 р. очікується їх зростання до 58,2 млн. Сьогодні в Косово та Албанії мусульмани становлять відповідно 85-95 % населення. Поширений іслам і в Боснії і Герцеговині, де його сповідує 40-50 %, і в Македонії (35 %), Північному Кіпрі (30 %), Чорногорії та Росії (10-20 %) [6].

Зростання отримує кількість ісламських віруючих у Європі через результати міграції та проживання великих діаспор країн Азії та Африки. Так, найбільші іммігрантські групи мусульман мешкають в Німеччині, Франції, Нідерландах (5–10 %). Слід вказати, що ісламське населення Європи зросло за останні 20 років з 29,6 млн. (4,1 %) до 44,1 млн. (6 %). За даними центра «Рев» передбачається, що до 2030 р. вона складе 58 млн. (8%) осіб (всього 3% від загальносвітового ісламського населення). До 2030 р. в 10 країнах Європи доля мусульманського населення перевищить 10 млн. – в Косово (94%), Албанії (83,5 %), Боснії та Герцеговині (43 %), Македонії (40 %), Чорногорії (22 %), Болгарії (16 %), Росії (14%), Грузії (12 %), Франції (10,3 %), Бельгії (10,2 %). Втім, внутрішній рівень приросту ісламського населення буде зменшуватися, що пов'язане з падінням коефіцієнту фертильності і стабілізацією імміграції. Отже, за думкою С. Бородая, ісламізація Європи іде помірними темпами і тут не передбачається будь-яких різких стрибків: отже модель Євразії представляється фантастичною, як і ідея європейського халіфату [1].

До нетрадиційних вірувань, що сповідують у Європі, окрім, ісламу, легалізовані мігранти прибулі до Європи називають християнство – 58 % сповідують, буддизм – 1,5 %. Атеїстами вважають себе 11 % [6].

За Індексом Релігійного різноманіття Херфіндаля-Хіршмана Європа як регіон має помірний рівень релігійної різноманітності (від 3 до 5,4) порівняно з Азіатсько-Тихоокеанським регіоном та регіоном Африки південніше Сахари, які мають найвищий рівень релігійного різноманіття (від 7 до 9,4) та порівняно з регіонами Карибського басейну, Близького Сходу і Північної Африки, які мають низький рівень релігійного різноманіття (0, 4-2,9) [5].

Втім, країни Європи значно відрізняються між собою за рівнем релігійного різноманіття. І хоча у Європі немає країн з найвищим рівнем релігійного різноманіття за індексом Херфіндаля-Хіршмана, ряд країн мають високий рівень – це Боснія і Герцеговина (її індекс дорівнює 6,0), Франція (5,9), Бельгія (5,7), Латвія (5,7), Македонія (5,4), Естонія (5,5), Швеція (5,4), Німеччина (5,3), більшість країн мають помірний рівень - це Сполучене Королівство Великобританія (5,1), Люксембург (4,9), Росія (4,9), Білорусь (4,7), Чорногорія та Словенія (4,0), Угорщина та Албанія (3,7), Італія (3,3), Данія (3,3), Україна (3,1), але ряд країн мають низький рівень - це Словаччина (2,9), Монако (2,8), Косово (2,6), Греція (2,5), Андорра (2,2), Литва (2,1), Ірландія (1,7), Сербія (1,6), Хорватія та Португалія (1,4), Польща (1,2), Молдова (0,6), Румунія (0,1) [8].

Що стосується відношення до віри, то якщо в 1981 р. 85% європейців заявляли про свою приналежність до релігії, то в 1999 р. – 75 % . Але слід враховувати, що ці заяви передбачають різноманітну ступінь залученості – від суб'єктивної ідентифікації (суто номінально, що не передбачає релігійної практики) до активної замученості. Так, в Ірландії від складає 90 %, а в Нідерландах – 46 % (країна є найбільш атеїстичною країною Європи). Серед молоді 18-29 років все більш зростає кількість осіб, що не відносять себе ні до якої релігії. Наприклад, в Нідерландах і у Франції такі складають 71 % та 58 % відповідно. Лише 20,5 % західноєвропейців відвібують кожну неділю церкву, але і тут показники сильно різняться: від 65 % в Ірландії до 2 % у Данії. Змінюється і сама ідея Бога, оскільки для більшості вона означає певну космічну силу. Падає у європейців і довіра до Церкви як до традиційного інституту. Так, з 1981 до 1991 рр. довіра до Церкви у Бельгії з 65, 1 % впала до 49, 4 %, у Франції – з 56, 2 до 49, 6 % [2, с.66]. На Заході сьогодні 150 млн. осіб верять у

містику та езотерику, а у Європі кожен рік більше ніж 40 млн. осіб консультуються у екстрасенсів та цілителів [2, с.67].

Релігійний чинник не відіграє визначаючої ролі і в конституціях більшості Європейських держав. Характерно, що в процесі підготовки проекту Конституції ЄС європейські чиновники не включили до нього «релігійних вимір», позбавивши Європу християнської складової її цивілізаційної основи. Світський та одночасно ліберально-толерантний підхід сучасної офіційної європейської культури проявилися тут найбільш ярко. У Преамбулі документа спочатку були посилання на Стародавню Грецію, Рим, філософські вчення епохи Просвітництва, але згадки про християнські корені Європи були виключені. Перетворена у догму європейська політкоректність призвела до нівеляції значення традиційної релігії на рівні інтеграційного об'єднання. Пояснюючи цей факт, італійський професор Сільвіо Феррарі зазначив: «...Згадка певної конфесії європейській Конституції є сумнівним. Не дивлячись на те, що вона буде мати символічний характер, а символи важливі для об'єднання, вона може приховувати небезпеку, що полягає у розділенні та виключенні. Значна частина ісламської громади відчула б себе в ролі маргінальної... це послужило б подарунком для ісламських фундаменталістів і тим, хто хоче перешкодити розвитку сучасного помірною європейського ісламу»[3].

Тип релігійного різноманіття та посилення релігійної диверсифікації через постійний міграційний приплив впливає на різноманіття підходів щодо політики забезпечення правового регулювання статусів релігійних організацій.

У багатьох країнах Європи на конституційному рівні закріплено правову нерівність релігійних конфесій – та чи інша релігія проголошена державною, офіційною або панівною.

Поряд із французькою універсальною моделлю взаємин церкви та держави, що стверджує повне відділення церкви від держави, існують і інші типи регулювання статусу релігійних об'єднань. Вони передбачають диференційоване відношення держави до різноманітних конфесійних спільнот; відношення, яке називають «партнерством особливого типу». Так, більшість країн континенту, серед яких Ватикан, Ліхтенштейн, Мальта, Мальтійський орден, Монако, Сан-Марино, Швейцарія, Ісландія, Норвегія, Данія, Фінляндія, Швеція, Англія, Албанія, Греція, Болгарія, Македонія, Угорщина мають особливі, тісні відносини з релігійними конфесіями та їх установами. Як правило ці відносини характеризуються як «державні», «офіційні» чи «конкордатні». Тут виокремлюють такі види регулювання: 1) Статус державної церкви, при якій вона наділяється більшими правами та повноваженнями (Ліхтенштейн, Мальта, Мальтійський орден, Монако, Ісландія, Великобританія, Данія, Ісландія, Греція та деякі кантони Швейцарії, які мають статус державних утворень). 2) Договірні (консенсуальні, конкордатні) відносини держави з релігійними об'єднаннями, що передбачає підписання спеціальних угод, що фіксують права та обов'язки сторін (в Італії, Іспанії, Німеччині, Фінляндії в деяких кантонах Швейцарії); 3) Статус офіційно визнаних (традиційних, національних, народних) релігій, які не користуються прямою підтримкою держави, але наділені додатковими правами (Бельгія, Швеція, Норвегія).

Висновки. Очевидно, що при зростаючій етно-релігійній диференціації населення країн Європи стратегією співіснування в межах інтеграційного цілого є виконання головного принципу інтеграції ЄС – здійснення процесу двостороннього руху взаємного пристосування іммігрантів та громадян приймаючих країн в контексті обопільної трансформації. Такий ліберальний підхід передбачає критику по відношенню до таких тлумачень інтеграції, при яких вона розуміється як однобічний процес іммігрантів до приймаючого суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бородай С. Ислам в современной Европе: демография, интеграция, перспективы; [Електронний ресурс] / Сергей Бородай – Режим доступа : <http://www.academia.edu/4020367>
2. Четверикова О. Ислам в современной Европе: стратегия «добровольного гетто» против политики интеграции / О. Четверикова // Россия XXI – 2005 – № 1 – С. 54– 66– Режим

доступу: <http://www.mgimo.ru/files/144983/144983.pdf>

3. Феррари С. Светское и церковное в европейской конституции ; [Электронный ресурс] / С. Феррари – Режим доступа :

http://ruskline.ru/monitoring_smi/2003/06/04/svetskoe_i_cerkovnoe_v_evropejskoj_konstitucii/

4. Annuario Pontificio; [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://ru.wn.com/annuario_pontificio

5. Religious Diversity Index Scores by Country; [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.pewforum.org/2014/04/04/religious-diversity-index-scores-by-country/>

6. CIA Factbook; [Электронный ресурс] / The Central Intelligence Agency – Режим доступа : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2122.htm>

7. Global Christianity – A Report on the Size and Distribution of the World’s Christian Population / december 19, 2011 // www.pewresearch.org/fact-tank/2014/07/22/in-30-countries-heads-of-state-must-belong-to-a-certain-religion/

Religious affiliation of immigrants to Europe

8. Global Religious Diversity. Half of the Most Religiously Diverse Countries are in Asia-Pacific Region / The Pew Research Center’s Religion & Public Life Project, launched in 2001 as the Pew Forum on Religion & Public Life, seeks to promote a deeper understanding of issues at the intersection of religion and public affairs; [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.pewforum.org/files/2014/04/Religious-Diversity-full-report.pdf>

9. The Global Catholic Population, february 13,2013; [Электронный ресурс] / The Pew Research Center’s Religion & Public Life Project – Режим доступа: www.pewresearch.org/fact-tank/2014/07/22/in-30-countries-heads-of-state-must-belong-to-a-certain-religion/

10. The Global Religious Landscape / december 18, 2012 / The Pew Research Center’s religion & public life project ; [Электронный ресурс] – Режим доступа : www.pewresearch.org/fact-tank/2014/07/22/in-30-countries-heads-of-state-must-belong-to-a-certain-religion/

**ЗМІСТ
ФІЛОСОФІЯ**

Ананьева Елена Павловна	
РОЗВИТОК ПАРАДИГМИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ І ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ФАКТОР ПРОГРЕССА ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ	6
Аксьонова В. І.	
УКРАЇНСЬКИЙ ДУХ, ЯК ФЕНОМЕН ПАТРІОТИЗМУ В КОНТЕКСТІ ПАРАДИГМИ КОМУНІКАТИВНОГО СУСПІЛЬСТВА	13
Атаманюк Зоя Миколаївна	
ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОГЛЯДІВ Г. С. СКОВОРОДИ	19
Бойко Анжела Іванівна	
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ЛІДЕРСТВА В СФЕРІ ОСВІТИ.	25
Боринштейн Євген Русланович	
ЦІННІСНІ ПІДВАЛИНИ СУЧАСНОГО ІУДАЇЗМУ: ВІД ТРАДИЦІЇ ДО ГУМАНІЗМУ	30
Боринштейн Євген Русланович, Єфіменко С. А.	
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА	38
Іванова Оксана Станіславівна	
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І НАУКОВИЙ ПРОГРЕС	44
Krymets L.V.	
FORMATION OF AXIOLOGICAL FOUNDATIONS IN MODERN SOCIO-ECONOMIC SPACE	49
Нівня Ганна Олександрівна	
ІНІЦІАЦІЇ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ У СУЧАСНОМУ СВІТІ	53
Лопуга Ореста Іванівна	
ПРОБЛЕМА МОРАЛІ І ГУМАНІЗАЦІЇ МОЛОДІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.	61
Боринштейн Є. Р., Остапенко І. Г.	
ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ	67
Остапова В.В.	
СОЦІАЛЬНИЙ ЕСКАПІЗМ ЯК КАТЕГОРІЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА	73
Пальчинская Мар'яна Володимирівна	
ІНФОРМАЦІЙНА ДЕТЕРМІНАНТА РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА	79

Погорелова О.О., Подгорна О.	85
ФІЛОСОФІЯ ЗДОРОВ'Я ЯК РОЗДІЛ ЗАГАЛЬНО ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ: ДОСВІД КОМПАРАТИВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.	
Полибза Елена	91
АГРЕСІЯ ТА НАСИЛЛЯ У ЗМІ	
Полторак Володимир Абрамович	
СОЦІАЛЬНИЙ МАРКЕТИНГ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ЗАСТОСУВАННЯ В ОСВІТНІЙ, МЕДИЧНІЙ, КУЛЬТУРНІЙ, ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ, ДОБРОЧИННІЙ, ІДЕОЛОГІЧНІЙ СФЕРАХ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	97
Савусін М. П.	
ЕНТРОПІЙНО-НЕГЕНТРОПІЙНІ МІРИ ПРОСТОТИ-СКЛАДНОСТІ СИСТЕМ	106
Сайфудинова Е. В.	
ІНТЕРГЕНЕРАЦІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ В СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ	120
Тимохов Олександр	
ПАНОРАМНЕ МИСЛЕННЯ В СУСПІЛЬНІЙ ТА ІНДИВІДУАЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ	128
Федорова Наталія Михайлівна	
ПРОБЛЕМИ САМОВИЗНАЧЕННЯ МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ	134
Халапсис Алексей Владиславович	
ЦИВІЛІЗАЦІЙНА КОНФІГУРАЦІЯ МАЙБУТНЬОГО ЯК МЕТАФІЗИЧНА ПРОБЛЕМА	138
Чекан Н. І.	
МЕТАФОРА В СВІТЛІ ТЕОРІЇ ПІЗНАННЯ	146
ПОЛІТОЛОГІЯ	
Осипова Светлана Анатольевна	
ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОЦЕСУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ	152
Палінчак Микола Михайлович, Лешанич Мирослав Михайлович	
АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВІНІ ВІДНОСИНИ»	158
Пальшков К. Є.	
КОНСЕРВАТИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ В ЛИТВІ НА ПОЧАТКУ 90-Х РР. ХХ СТ.	164
Шевченко Світлана Альбертівна	
РЕЛІГІЙНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ЄС: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	168

Наукове видання

«ПЕРСПЕКТИВИ». Соціально-політичний журнал

Редакційна колегія журналу:

Борінштейн С. Р., головний редактор
Наумкіна С. М., заступник головного редактора
Балашенко І. В., відповідальний секретар
Кавалеров А. А., технічний редактор
Бобровська Л. Л., коректор

Адреса редакції:

Україна, 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, кімната 73
Тел.: (0482) 732-09-52

Здано на виробництво – 01.12.2014.

Підписано до друку з оригіналу-макета – 12.01.2015.

Формат по ISO 216: А4, 297×210, 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 12. Наклад 100 прим. Інформаційно-видавничий центр Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26
тел.: (0482) 731-19-14